DÜŞÜN

BİZİM BELDE TOPLUM SANAT

DE YAYINEVİ MASAL YARIŞMASI

KOŞULLARI BU SAYIDA

TEMMUZ'84/250 LİRA

GÜNÜMÜZDE
KİTAPLAR
AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

BEKİR YILDIZ
Sanatçının Dünyası

MEHMET EROĞLU
Yazar Olmak Aslında Tanrıya Meydan Okumaktır

ŞÜKRAN KURDAKUL
İlkgençlik Yıllarının İki Kitabı

TARIK DURSUN K.
1984 Orhan Kemal Ödülü
Kurşun Ata Ata Biter

TOMRİS UYAR
MED, Mizancı Murat'a Karşı

SÜREYYA BERFE
Turgut Uyar'a Dokuz Kişi Yeter

KEMAL SÜLKER
Semih Lütfü'nün Yazı Değerlendirmesi

AHMET CEMAL
Günümüzün Kafka'sı

HATİCE AYNUR
Kafka Kaynakçası

HİLMİ YAVUZ
Bir Goldmann Çevirisi Dolayısıyla

ENİS BATUR
S.O.S. Ercümend Behzad

İSMAİL CEM
Söyleşi: Sosyal Demokrasi'nin
Yeni Basımı Dolayısıyla

YAYINEVLERİ
Oda ve Tekin Yayınları

VİDEO-KİTAP
Günün Sorunu mu?
Videocular, Yayınevleri, Yazarlar
Eleştirmenler, Video izleyicileri yanıtladı

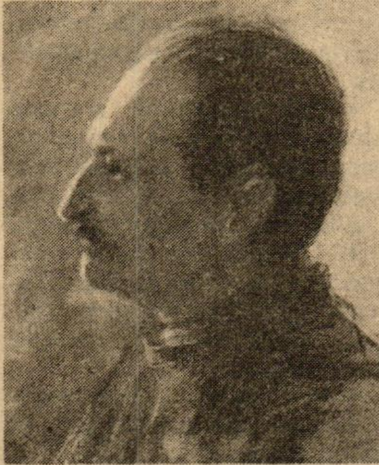
YENİ KİTAPLAR...YENİ KİTAPLAR

TEMMUZ'84

DÜŞÜN
BİZİM BELDE TOPLUM SANAT

aylık dergi
temmuz 1984
250 lira

yazışma yeri
DE YAYINEVİ
vilayet han
cağaloğlu / istanbul

Sahibi ve Yazıişleri Müdürü: Hüseyin Ekici / Yönetim yeri: Kantarcılar, Kepenekçi Sabunhane Sok. Yeni Çarşılı İş Hanı 30/78, Eminönü — İstanbul / Ofset Hazırlık: Çağdaş Yayıncılık A.Ş. / Baskı: Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. / Dağıtım: HÜR-DAĞITIM.

İÇİNDEKİLER

SUNU

Bu sayımızda, okurlarımızın karşısına bir öncekinden daha iyiyi koyarak çıkmaya çalıştık. Bu, gerçek bir toplumsal ihtiyaçtan yola çıkmanın kaçınılmaz sonucudur.

Okurlarımıza ilk olarak DE Yayınevi Masal Yarışması'nı duyuralım. Bunun, masal türündeki ürünlere olan ihtiyacın ve bu konuda ilgiyi artırmak gereğinin bir sonucu olduğuna inanıyoruz. Katılma koşullarını sayfalarımızda bulacaksınız.

• Diderot, ölümünün 200. yıldönümünde, aydınlanma düşüncesinin çağdaş değerini kavrayan kişi, kurum ve ülkelerce tüm dünyada anılıyor, değerlendiriliyor. Çağdaş düşünceyi hazırlayan değerler birikiminin çoğalmasında en büyük payın bir sahibi de kuşkusuz, Diderot'dur. Ünlü düşünür, eserleri, insanlığın o zamanki kültür birikimini yeniden yorumlamaya yönelik Ansiklopedi'nin oluşmasına getirdiği katkılar ve bütün bir ömür boyunca inandıklarını yılmadan savunan örnek kişiliğiyle tüm insanlığın gönlünde yer etti. Dergimiz, bu sayıdaki ağırlıklı bölümünü, Diderot üzerine ayırırken, bu gerçekten yola çıktı.

Diderot özel bölümünde Server Tanilli, **Diderot'nun Çağrısı** yazısında büyük düşünürün "zorbalık ve bağnazlığa" karşı, "özgürlük, bilim ve akıl" adına yaptığı çağrının "eskimediğini" vurguluyor.

Aydınlanma Düşüncesi ve Diderot yazısıyla Afşar Timuçin, Fransız Devrimi öncesi dönemin felsefi yönünü, toplumsal durumunu ve bu ortamda Diderot'nun yerini belirliyor.

Bir Maddeci Düşünür: Diderot yazısında, Erdoğan Alkan, Diderot'yu felsefeci, sanatçı ve mücadele adamı kişiliğiyle ele alıyor.

Adnan Cemgil, Afşar Timuçin, İlhan Selçuk, Selahattin Bağdatlı, Uluğ Nutku, **DIDEROT Üzerine Toplu Söyleşi**'de, büyük düşünürü, çağı içindeki yeri ve bugüne kalan yönleriyle enine - boyuna tartışarak değerlendirdiler.

Michele Duchet'nin Ansiklopedi'yi çeşitli özellikleriyle tanıtan ve "Bilgi Atlası" olarak değerlendiren yazısını Kerem Cankoçak çevirdi.

Diderot'dan özdeyişlerle tamamlanan bu bölümde, okurlarımıza, Diderot konusunda yapılabilecek en belli başlı saptamaları sunduğumuz kanısındayız.

• **Fransız Devriminin Demokratik Değerleri** adlı yazıda, Ömer B. Canatan, toplumsal değerleri aydınlanma düşüncesince öngörülen 1789 devrimini yorumlayarak, aydınların demokrasilerdeki rolüne işaret ediyor. Ülkemiz aydınının değerleri ve sorumluluğu konusunda ilginç bir değerlendirme getiriyor.

• Kültür sorunlarını indeleyen yazılarımızda; Refik Zerengil, **Birey, Toplum ve Kültürel Yozlaşma** yazısında, "bireyi ve toplumu" karşıt unsurlar olarak ele alan görüşleri eleştiriyor, konuya bilimsel açıklık kazandırıyor. Ahmet Cemal'in **Bir Bunalım Öncesi** yazısında ise kültürümüzün sorunlarını tartışan yazı dizisi için yaptığı ön belirlemeleri bulacaksınız.

• Gencay Gürsoy, **'Disiplinli' Üniversite** yazısıyla YÖK'ün getirdiği üniversite ortamını sergiliyor.

• **Promete'yi Kurtaran Herakles**'te Mehmet Refik mitolojik olaylara çağdaş yorumlar katarak, Herakles'in temsil ettiği insani değerlerin altını çiziyor.

• Bu sayımızda büyük şair Tevfik Fikret hakkında 1939'da YENİ ADAM'ın yaptığı ankete gelen cevaplardan bir bölümünü yayınlamakla, belgesel bakımdan önemli bir olayı sunduğumuza inanıyoruz. Aynı bölümde, Asım Bezirci'yle Enver Ercan'ın ilginç bir söyleşisini bulacaksınız.

• **Milton Friedman'ın Baklası** yazımızda, Friedman'ın görüşlerini eleştiren dizimizi sürdürüyoruz. Arslan Başer Kafaoğlu'nun ekonomik yorumlarını ise, "Planlama, Niçin ve Nasıl" yazısında okuyacaksınız.

• Bir başka özel bölümümüz, çocuk sorununu kapsıyor. Yeryüzünde çocukluğunu yaşayamayan milyonlarca çocuğun dramını, çok küçük yaşta çalışma dünyasına atılmalarının onlara tattırdığı acıları, çöken ahlaki değerlerin çocuğun dünyasına nasıl yansıdığını örnekleriyle bulabilirsiniz.

Çocukların hakkettiği güzel bir geleceği hazırlarken, çocukların hiç değilse çocukluğunu yaşayabilecekleri bir ortamı yaratmak için de yetişkinlerin "benim çocuğumdan", "bizim çocuğumuz"a gelen bir erdemliliğe yükselmeleri gereğini savunan bir yazımızı bulacaksınız. Paul Eluard'ın masalı, çocuk dünyasına yönelik ilginç ve sıcak bir yaklaşım içeriyor.

Emil Habibi'nin öyküsüyse, Filistinli bir çocuğun yaşantısında bir çocuğun dünyasında yeri olmayan acıların yer alışını anlatıyor.

• Şiir örneklerimiz arasında Memet Fuat'ın Walt Whitman'dan, Cevat Çapan'ın Dylan Thomas'tan, Ülkü Tamer'in Nicolas Guillen'den, Erdoğan Alkan'ın Pablo Neruda'dan dilimize kazandırdığı şiirlerin yanı sıra Süreyya Berfe Onat Kutlar ve Veysel Öngören'in şiirlerini bulacaksınız.

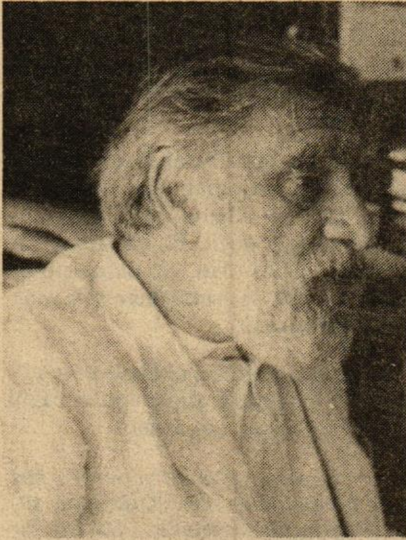
• Onat Kutlar ve Tomris Uyar'ın deneme dizilerinden birer örnek de bu sayımızda yer alıyor.

• Erdoğan Alkan'ın **Toplumsal Değişmeler ve Edebiyat Akımları** yazı dizisinin bu sayıdaki bölümünde, dört şairden birer örnek veriliyor, sembolizm anlatılıyor.

• Hasan İzzettin Dinamo, **Anılar**'nda Yahya Kemal'le uzun yıllar sonra yeniden karşılaşmalarını dile getiriyor.

• Olimpiyat 84'ün tartışmaları sürerken; 1940'ta Nazi esir kampında gerçekleştirilen bir olimpiyadın öyküsünü okurlarımıza sunuyoruz.

• Satranç - Briç köşemizde Serdar Çelik yeni problemlerini sunuyor.

CAN YÜCEL: Şiir, korumayı da içine alan bir saldırıdır

Bedirhan Toprak

• **Gökyokuş'***un başındaki öndeyiş diyebileceğimiz yazıda, "günebakanları korumakla uğraştığınızı" söylüyorsunuz ve bu koruma uğraşı kitaptaki şiirler boyunca sürüyor. Demek ki şiir yazmaktan başka işleriniz de var... Böyle başlasak mı?*

Elbette ben günebakanları koruyorum. Hem sade günebakanları da değil, tüm varlığımızı... Yurdumuzdaki ışığa, geleceğe, bu halkın yaşam zenginliğine, yani hayatiyetine, yani yaşantısına karşıt olanlara karşı, küçük ve büyük mallara karşı korumaktan da öte bir iş yapmaya çalışıyorum. Yani şiir yazıyorum.

Şiir yazmak, yani düzmek, hiçbir zaman korumakla, yani savunmayla bitmez. Şiir, korumayı da içine alan bir saldırıdır. Şiir, nitekim, hattı müdafaa olmayan, ama sathı müdafayı da içine alan bir satıh değil, bir yaşam biçiminin taarruzudur. Dolayısıyla, şiir yazmaktan başka işlerim var mı yok mu sorusuna ben diyebilirim ki, şiir yazmaya, şiir olmayan konularla başlar insan ve böylelikle şiirini kıvamına getirdiği an, şiir zaten her şeyle ve herkesle uğraşmaya haliyle girmiş demektir. Bu dediğim şu anlama gelir ki, bir şiirin şiir olması diye bir mertebe varsa, bu, yaşamın bir şiir olmasına özlem ve böyle olması için verilmiş bir karardır. Şiirin bütün yoğunluğu ve ağırlığı bu kararlılıktan doğmaktadır. Bilimde, politikada belki kararsızlık olabilir, ama şiirde kararsızlık yoktur. Ama bu karar, kararlılığın kararını, yani yaptığımız işin nerede, ne zaman, hangi koşullarda, nasıl yapılması ve yapılabileceğinin gerektiğini akli ölçülerle belirlemeye bağlıdır.

• *Yani şairin işi salt şiir yazmak değil. Durum böyle olunca, son günlerde gündemde olan bir deyişle* **saf şiir yoktur,** *diyebilir miyiz? Ya da soruna bu açıdan yaklaşınca neler söyleyebiliriz?*

Elbette saf şiir yoktur. Şair saf olduğu zaman şair olamayacağına göre, ürettiği nesne olan şiir de saf olamaz. Hele tarihin bu döneminde, yani kapitalizm ve emperyalizmin düşme ivmesine girdiği bu dönemde, onlar için tek kurtuluş yolunun işleri karıştırmak olduğu bu dönemde, yani işlerin düz, yani mantığıyla değil, ancak diyalektikle çözülebileceği bu dönemde, şiir de, üzerimize dayatılmış bu karmaşık yaşam koşullarına karşılık olmak üzere, öteden beri çizilmiş safiyet kısıtlamalarını aşarak, bu çetrefilliğe yanıt verecek hızlı bir mekik, yani olgu karmaşası içinde kendini duymak zorundadır.

Mekikten kastım ve murâdım, şiirin tanımlamasıyla ilgilidir. Şiir, hiçbir zaman, hiçbir şeyi betimlemez, tasvir etmez, sûretlemez, olaylar karşısında ifade vermez. Şiir, bir tahkiye sanatı değil, yani bir anlatım sanatı değil, yeni şeyleri yaratma sanatıdır. Şiir kâinata bir olay daha doğrusu bir olgu, hepsinden doğrusu bir oldu bitti katma sanatıdır. Şiir elbet dünyayı bütünüyle değiştirmez, ama dünyanın değişmesini etkileyecek verileri değiştirir. Şiir, diyalektiğin içinde - büyük dil olgusunda olduğu gibi - hem nicel, hem de nitel olmanın hakkından gelen büyük uğraşlardan biridir. Nicel ve nitel ilişkisi, aslında kendi diyalektik birliğini ve karşıtlığını taşımakta olduğuna göre, şiir denen olgu, en azından içinde yaşadığımız tarih dönemini içerdiği gibi, insanlığın geçmişini ve geleceğini, büyük deneyimlerimizi, kuşaktan kuşağa, insandan insana aktaran koskocaman bir taşıyıcıdır. Nâkil olarak, dil ve yazının bütün olanaklarından yararlanmaktadır. Onun için hızlı, onun için vurucu, onun için şaşırtıcıdır. Tıpkı iki yaşında, bütün insanlığın deneyimi olan dili, ninniyi, yürümeyi, insan ilişkilerini bu kadar kısa süre içinde gerçekleştiriveren bir bebe gibi.

• *Şiirin bir işlevi, görevi, giderek sorumluluğu yüklenmesi gerektiğinde anlaştığımıza göre, bütün bu özelliklerin güncelle olan bağlantısına getirmek istiyorum sözü. Özellikle son zamanlarda sık sık gündeme getirilen bir görüşe göre, söyleyecek sözü olan bir şairin (sanatçının) her dönemde, her şeyi söyleyebileceği ileri sürülüyor. Bu görüş veya iddianın dayandığı temellerden biri şiirin (sanatın) sınırsız olanaklarıysa, bir diğeri de şairin (sanatçının) bu sorumluluğu taşımasıdır sanıyorum.*

Öyle tabii... Şiir aslında kendi başına bir tarihselliktir. En azından kullandığı malzeme dolayısıyladır bu. Bir de bunun üstüne, şairin içinde yaşadığı anı, nerden gelip nereye gittiği bilinci içinde hesap etmişliğini bir değer yargısı olarak soktuğumuza göre, şairin tarihsel bir varlık olduğuna hükmetmiş olmamız gerek. Böyle olmayanlar zaten şair değil. Şairin ve şiirin ortası olmaz, pek iyisi vardır. Bu da insanın duyumsal, duygusal ve algısal olarak yaşadığı ve yaşayacağı dönemi içine sindirmesine bağlıdır.

Şimdi bu tanıma göre, şairin, yaptığı iş dolayısıyla tarihsel bir varlık olduğu belirlendiğine göre, yaşamında ve şiirinde güncele bakışı başka bir açı getirecektir. Bu güncellik, içinde siyasallığı içermektedir. Şair güncele ve politikaya tarihselliğinden bakacaktır. Çözümlemelerini, başka şairlere göz attığında, aynı ölçütle yürütecektir. Şairin tarihselliği tarihi maddecilikten kökenlendiğine göre, bu felsefi kategoriden hareket eden yargılar, Sapho'yu da, Shelley'i de, Shakespeare'i de, estetik dediğimiz güzellik yarı biliminin miyarına vurduğumuzda, hiç değilse çelişkiye düşmeyeceklerdir. Politika, şiirin dışında değil içindedir, ama şiirin politikası başkadır. Çünkü politikanın insanlarda yer etmeyi amaçladığı beyin yeriyle şairlerin insanlarda yakalamak

istediği vicdan ve bulunç birbirleriyle her zaman çakışmaz. Ama tarihte öyle dönemler olur ki bunlar çakışırlar. Hatta çakışan sözcüleri bile aynı yaşam süresi içinde değişebilirler. Dolasıyla sanatçının sorumluluğu, önce, tarihsel işi olan, sanata karşı sorumluluğudur. Bugünkü günde sınıfsallık, ortaokul ikinci sınıfıyla lise son sınıfları arasındaki bir çelişki olmadığından, sınıfsallık, tarihselliğin anca bir kalkış noktasıdır.

• *Burada akla aynı şeyi anlattığınız dizeleriniz geliyor. Geçmiş, güncel ve gelecek üçlüsünün üç dizelik harika akrabalığına tanık olduğumuz* **Yakın Tarih:**

Gün gelir bu işe bu millet de
şaşar
Tam kurşun işlemez deminde
karanlığın
Bir ateş böceğidir başlar.

Ve daha bu tadı tam sindiremeden, **Bir Siyasinin Şiirleri***'ndeki ilk üç dizeyi anarak, şiirinizdeki lirik öğeye getirmek istiyorum sözü:*

Dün gece senin küçük elinle
yalnız yattık.
Yalnız, senin küçücük elinle
yalnızlık
Kandilli İlkokulu kadar
kalabalık

Sizi dinleyelim...

Lirizm, şairin kişisel yaşantısını vurgulayan bir şiir öğesi, davranışı olmakla birlikte, bugünkü günde ve bilincimizde, kişisellik toplumsalla, güncel de tarihselle içiçeleştiğinden ötürü, lirizm eski lirizm olmaktan çıkıyor, adeta genelleşiyor, sosyalleşiyor. Sözü uzatmadan söylersek bunun en iyi örneği de Nâzım...

Benim içim acıyor ama aynı zamanda acımasızım. Ben kendime bile acımasızım. İnsanlar için bir tek söz söylenebilir; bilinç, merhametlerin en büyüğüdür, merhamet de bilinçlerin en büyüğüdür. Lirizm, Batı'da olmayan "merhamet" bir de acımasızlık arasındaki gerilim içinde yerini bulmaya mahkûmdur.

Bugünkü günde lirizm, insanlarla birlik olmadaki örgenselliğin ta kendini yaşamaktadır.

Önemli olan insanın lirizm birkişiliğinden romantizmin açılagelmesinden, sonunda varolacak olan tarihsel maddeci davranışa ve şiire varmasıdır.

Sözü toparlarsak, biz baştan beri rahatsız ediciyiz. Bizim lirizmimiz rahatsız edici bir lirizmdir. Bizim için bütün seçim bir tek terim gibi görünüyor: "Akşam vakti karıncalar mı su içiyor, sular mı karıncalanıyor?" seçimi arasındaki kararı vermektir. Bugünkü lirizm budur.

• *Sizin şiirinize has özelliklerden biri de, şiirinizin yüksek sesle okunmayı gerektirmesi. Başka bir deyişle, bir meydan şiiri edası var şiirinizin.* **Gökyokuş***'taki* **İtiraza İtirazım Var** *şiiri bu özelliğin en belirgin örneklerinden biri. Bu özellik veya eğilim neyin sonucu?*

Benim şiirimde yüksek sesle okunma eğilimi var elbette, çünkü ben şiirin sofra şiiri olmasını istemiyorum. Ödüller şiiri, dergiler şiiri, fısıltı şiiri olmasını istemediğim gibi... Bunun birinci nedeni, bir dilin seslerle kurulduğuna inanıyorum. Hançeresi olmayan şairin hançeri de yoktur. Bizim şiirimiz, Yunus Emre nefesleriyle başlamış bir şiirdir, Pir Sultan Abdal şiiridir. Sen meydandan bahsediyorsun, aslında eskiden evlerin sofalarına meydan denirdi, elbette şiir yüksek sesle okunmalıdır. Nedeniyse açık, başta verdiğimiz tanımlamaya göre, şiir bir oldu bitti ve olgu olduğuna göre ve büyük harfli bir TİYATRO olduğuna göre, dinleyicisi ve paylaşıcısı olmadan, bu oldu bitti olmayacağından, şiirin ana vasfı olan çarpıcılık kalmamaktadır. Oysa bugünkü teknik olanaklarla mitinge falan gerek yoktur... **İtiraza İtirazım Var** şiirini örnek gösteriyorsun, bunu ben düşünmeden yapmadım. Bu memleket, bunca acıyı yaşayan bu memleket, kör bir sanayileşme için yaşamaktadır, halkını sağır bırakmak üzere.

Şimdi, bu sağır bırakılmak istenen halk da, ağır yaşamak üzere mahkûm edilen halk da, elbette, hafif pop müziği dinleyecek değil. Bu çaputlaştırılmış halk, çaput olan, çaputlaştırılmış yaşamını, çok seslendirmese bile, çok renklendirecektir.

Bu halkın büyük kabahati öyle görünüyor ki, nutuk dinlemekten cayıp itirazımıza itiraz okumaktır.

• **İtiraz***'ın sürdüğü şiirlerden biri de kitaba adını veren* **Gökyokuş** *şiiri. Şiirin bir dizesinde: "Bu işte bir vardı, bir Tansık Gerçekçiliği" diyorsunuz. Tansık Gerçekçiliği'ni bir daha yorumlamanızı isteyebilir miyim?*

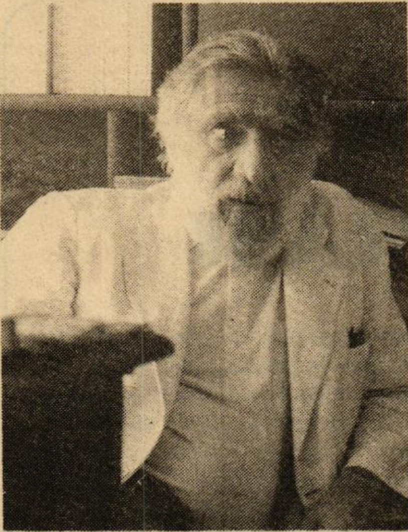
Bizim ülke gibi, henüz sanayileşmeye gömülmemiş ülkelerde, halk masalı, destanı, efsanesi ve mitlerinin hâlâ yaşadığı topraklarda, gerçekçilik, tam sanayileşmiş ülkelerdekinden ayrı bir özellik göstermekte. Latin Amerika edebiyatında özellikle.

Bizde de Yaşar Kemal'in deneyimi bu doğrultuyu imlemekte. Gerçekliğin mucizeye, tansıklığa yakınlığından oluyor belki de bu. Belki de, sırf yaşamanın bile, bizlerde bir mucize oluşundan... Buna ben, **Müddetnâme** adlı şiirimin başlangıcında değinmiştim. Bak, okuyalım:

MÜDDETNÂME
Hayır habermiş meğer, ağrıdan
kopar gibi oluşu eklemlerimin,
Aylar var ki ağırdan ağırdan
bir değişim geçirmekteymişim...
Masalları bir ansıyın hele,
cazılı bir süreçtir her mucize,
Dövme bir güldür ki, iğnelerle
cazır cazır işlenir tenlerimize,
Vak't erişip lâkin açtı mıydı da
bilincimizde alyuvarlı resmi,
Şıp diye erdim sanırsın murada
unutup bütün çektiklerini...
Hem ne varsa halklar tarafından
yaradılmış, yani halkedilmiş,
Ve ne getirdiysek Dağın Kafından
aşk, dil, bilim, çağdaş teknik ve uğraş,
Hepsi de kan, döl ve ter dökerek
hakedilmiş mucizelerdir...
Eskiden kötürüm bir ozandı bu gerçek,
onu yürüten şimdi bu dizelerdir...
(...)

Şiir böyle... Bunun şiir dışındaki son örneği de Kartal-Gülsuyu devesiyle ilgili bir haberde yer alıyor. Şurayı bütünüyle alalım gazeteden:

— Sabri kaç yaşındasın?
— Dokuz.
— Sahiden Yukarı Gülsuyu'nda dev mi var?
— Hem de yedi başlı, yedi dişli, yedi kuyruklu, yedi canlı.
— Oldukça büyükmüş.
— Büyük olduğu için yukarı mahallede her gün yüz çocuk yiyor.
— Demek ki, yakında yukarı mahallede çocuk kalmayacak?
— Yukarı mahellenin çocukları bitene kadar ben büyüyeceğim.
— Dev büyükleri yemiyor mu?
— Babamı yiyemiyor, ağabeyimi yiyemiyor.

★ ★ ★

— Fazlı Usta, kaç yıldır Gülsuyu'nda oturuyorsunuz?
— Doğma-büyüme buralıyım. 55 yıldır oturuyorum.
— Dereden kan akıyor, çocuklar da Yukarı Gülsuyu'nda bir devin günde yüz can aldığını söylüyor.
— Çocukluğumda dereden güldür güldür su akar, biz de iştahla içerdik. Büyüklerimiz suyun cennetten geldiğini, bu yüzden de şifalı olduğunu söylerlerdi. Çocuklar ve büyükler, hepimiz suyu kirletmemek için özen gösterir dere çevresine sidiklemezdik.

— Şimdi dereden kan akıyor.
— Gülsuyu'nun her yanı ev doldu, tepeye de mezhaba yapıldı. Günde yüz, yüzelli hayvan kesiliyor, lağımlar da buraya bağlandığından, dereden kan ve pislik akıyor.
— Fazlı Usta, mezbahanın kanı ve evlerinizin lağımı dereye karışıyor. Bilgisayarların ilkokullara girmeye başladığı bir dönemde, çevre kirlenmesini çocuklarınıza niçin "dev" diye tanıtıyorsunuz?
— Bu durum dev değil de nedir? Sizce can alan devin başka tarifi var mıdır?

Fazlı Usta ne güzel söylüyor işte, başka söze gerek var mı? Var mıdır devin başka tarifi. Tansık bu işte...

• *Gerçekten çok ilginç ve bu gidişle daha uzun bir zaman mucizeler ülkesi olma durumunu sürdüreceğe benziyoruz(olumlu ve olumsuz). Yıllardır süren ve gene uzunca bir zaman süreceğe benzeyen bir başka mucize de dilimizde var. Öz Türkçe, eski Türkçe derken bir o yana bir bu yana savrulup duruyoruz. Bu konuda görüşü alınacak şairlerimizin başında - şiirini eski-yeni, dilin bütün olanaklarına açan bir şair olması bakımından - Can Yücel'in olduğuna inanıyorum.*

Meseleyi o kadar uzatmaya gerek yok kardeşim. Öztürkçe diye bir şey yoktur. Arı Türkçe dilimizi soktu. Ben, sen, o, sevşirken dahi, birbirimizlen sevişirken dahi, hiçbir zaman ***sana aşığım*** lafını atamadıksa, bu memlekette öz türkçe yoktur. Bu memlekette, doğru dürüst, büyük harflerle TÜRKÇE var. İnsanlar memleketi kurtarabilir, ama bir memleketin dili kurtarıcılar tarafından kurtarılmaz, onlar ancak küçük dilimizi kurtarırlar. Dilimizi kurtaracka, olanlar hor gördüğümüz şairlerdir.

• *Açık, kesin ve şiirsel izahı böyle yani?*

Evet, şiirsel ve şairsel...

• *Son bir soru: Gökyüzünü, şiirin yükselebileceği en yüksek kat sayarsak,* **Gökyokuş'u** *neresine koymak gerekir şiir yokuşunuzun?*

İtfaiye merdiveninin herhangi bir basamağına!..

• *Hangi yangın için peki?*

(...)

Can Yücel

ÜÇ ÇİÇEKLE ESTETİKA

Hayalet nemene şeydir diye düşünürdüm hep
Meselâ Hamlet'te Hamlet'in Babası?...
Vardım ki sonunda en has hayalet
Yemyeşil yapraklar içinde bir manolyadır elbet.
Baksana, hazret,
Ve hayret
Ve ne münasebet
Şeb-i Arûz'da da değiliz bu ara ama
Tennûreler kuşanmış cenabet!

Ya, pekiy, şu
Çiçeği burnunda
Şu bahara durmuş atkestanesi?
Ve epiy gecikmiş olsak da
Hem övülmek, hem sövülmek için
Ne güne duruyor, anlamadım hiç
Bu dinine yandığımın millet?...

ÖLEMSİZ

"Ne şeymiş bu, bu dünyadan ayrılmak,
Demir tarar gibisine bigün
Gözlerin arkada deryalara açılmak?"

Hadi bre gide gide dönmüşlüğüm
İyadesiz iyadeli tahütlüğüm
Seni bilem gide koydum, gidi ölüm!

DE YAYINEVİ MASAL YARIŞMASI

Çocuğun dünyasında yadsınmayacak bir yeri vardır masalların.

Bebeklikten çıkarak konuşmaya ve yavaş yavaş dış dünyayı tanımaya başlayan çocuğa anlatılan masal, çocuğun içinde bulunduğu bu dış dünyanın (toplumun) değer yargılarının, ahlak ölçülerinin, inançlarının, gelenek, görenek ve alışkanlıklarının ona edebi bir biçimde sunulmasıdır.

Bu bakımdan, çocuğun dinlediği (biraz daha büyüyünce de okuduğu) masallarla varolan dünya, gerçek dünyanın düşsel ve çocuksu bir anlatımıdır. Bu anlatım, öykülerle, yalın sanatsal ögelerle süslenmiş olduğundan, masal sadece çocuğa dış dünyayı sunmak için bir araç değil, onda sanat beğenisini basit bir biçimde de olsa başlatmak için işlev kazanan bir yöntemdir de.

Bu açılardan bakıldığında masallarla mitoloji arasında büyük benzerlik vardır. Nasılki, mitoloji, *insanlığın çocukluk çağında,* yani onun doğaya karşı güçsüz olduğu ilk evrelerde, onun doğaya karşı mücadelesinin, doğayı aşma çabalarının ve içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerin düş dünyasındaki sanatsal bir ifadesi idiyse, insanlığın çocukluk çağından çıkıp hem doğaya karşı büyük mesafeler kazandığı, hem de kendi toplumsal ilişkilerinde önemli gelişmeler gösterdiği günümüzde, masallar da *henüz çocuk yaşındaki insan bireyi* için benzer bir işlev taşır.

Mitolojide söz konusu olan tüm insanlığın (insanlık toplumunun) çocukluk evresiydi; bugün, masallar için söz konusu olan, tek tek insanların çocukluk evresidir.

Ne ki, tıpkı mitoloji gibi, masalların işlevi ve etki alanını çocuklarla sınırlı görmemek gerekir. Masallar yaygın bir kullanış olmamakla birlikte bir genel edebiyat türüdür de.

Nitekim kimi yazarlar, sadece çocuklar için değil, büyükler için de masallar yazmışlardır. Ya da büyükler için masallar, toplumun belli bir döneminde çoğunlukla belli -somut- bir sorun çerçevesinde anonim olarak doğmuş, zamanla edebiyata mal olmuşlardır.

Bir de, hem çocuklar için, hem de biz büyükler için önem ve değer taşıyan masallar vardır. Bunların gelişkin bir edebi düzeyle sunulmuş olanları vardır. (de Saint-Exupéry'nin Küçük Prens'i büyüklerin çocuklara değil, çocukların büyüklere anlattığı bir masal gibi yazılmış çok değerli bir edebiyat değil midir?)

Edebiyatın başlangıcında mitoloji vardı. İnsanlığın maddi, toplumsal evriminin ilerlemesiyle birlikte kuşkusuz ki, edebiyat da büyük bir gelişme göstererek toplumsal evrimin kültür birikiminin en önemli bileşeni olarak bugünkü zenginliğe ve yoğunluğa ulaştı. Buna paralel olarak, çocuk edebiyatı da gelişme gösterdi. Ve çocuklar, insanlığın çok değerli bir parçası oldukları için, yetişmekte olan kuşağı temsil ettikleri için, çocuk edebiyatı da genel edebiyatın yanısıra sürekli gelişti.

Ne var ki, bu evrim, çocuğa -sözlü, yazılı ya da görsel araçlarla- verilen her şeyin iyi ve olumlu olduğu anlamına gelmiyor. Tersine, Batı'daki tüketim toplumu özellikleriyle insanın bir otomasyon kurbanı halinde aptallaştırılması, mekanikleştirilmesi gayretlerinden ne yazık ki, çocuklar da nasiplerini alıyorlar. Çocuklara bireycilik, bencillik, şiddet ve savaş aşılayan çizgi romanlar, televizyon dizileri, yazılı çocuk öyküleri dört bir yanı sarmış durumda. Hele hele, teknolojinin bugünkü gelişkinlik düzeyinde ortaya çıkan science-fiction (bilim kurgu) olayı da, aynı şekilde çocuğun masala ya da masalsı öykülere olan gereksinmesinin en kötü bir istismarı oldu. Körpecik çocuk dimağının birtakım şartlandırmalara uğratılması olarak adeta başlı başına bir sektör kimliğinde bir kâr ve vurgun aracı haline geldi. Çocuk masallarındaki, ya da tüm çocuk edebiyatındaki insani ögeler çoğu science-fiction ürünlerinde tümden yok edildiği gibi, eski çocuk masallarındaki sanatsal beğeni ve çocuk ölçülerinde de olsa estetik özellik de, kaba, hoyrat, mekanik anlatımlarla yok edildi.

Ülkemiz çocukları da bu etkilerden ve etkilenmelerden bağımsız değiller. Bir yandan, son yıllarda pek çok olumlu örneğiyle çocuk edebiyatı sevindirici bir gelişme gösterirken, öte yandan yoz çizgi-romanlar, ya da yazılı veya görsel olumsuz science-fiction anlatımları çocuklarımıza yoğun bir şekilde veriliyor.

Ülkemizde çocuk edebiyatının gerek telif, gerekse çeviri yapıtlarla son yıllarda gösterdiği sevindirici gelişmede, bazı yayınevlerimizin ve çocuk edebiyatına eğilen yazarlarımızın önemli katkıları oldu. İşte bu olumlu ve değerli çabaların ileri götürülmesine yardımcı olmak dileğiyle, yayınevi olarak işlevimizi genişletmek amacıyla *masal yarışması* açmayı kararlaştırdık.

Koşullarını bu sayfamızda bulacağınız yarışma, yeni yazılacak telif yapıtları esas almakla birlikte, bu alanda çeviri masalların katkısını da gözetmektedir. Seçici kurulun uygun göreceği üç çeviri masalın (ya da çocuk öyküsünün) çevirmeni de ayrıca ödüllendirilecektir.

Bir noktayı daha belirtelim: Yarışmaya gönderilecek telif ya da çeviri masallar arasında, sadece çocuklara değil, büyüklere de seslenenlerin bulunması, yarışmamızın amaçlarına uygun olduğu gibi- yöneldiğimiz amaçlara daha iyi ulaşılması anlamına da gelecektir.

Başarı dileklerimizle...

DE YAYINEVİ

DE YAYINEVİ MASAL YARIŞMASI KOŞULLARINI AÇIKLIYORUZ

Seçici Kurul

Ülkü Tamer
Onat Kutlar
Nursel Duruel

1— Yarışma esas olarak telif masal yarışmasıdır. Sayfa sınırlaması yoktur. Ayrıca isteyen birden fazla sayıda masalla katılabilecektir. Katılan yapıtların daha önce hiç yayınlanmamış olması gerekmektedir.

2— Yarışmaya katılanların isimlerini gizli tutmayı Seçici Kurul'a güvenle bağdaşmaz bulduğumuzdan, açık isim, adres ve kısa özgeçmiş belirtilecek.

3— Yarışma dışı olarak Seçici Kurul'un uygun göreceği üç çeviri masala da ayrıca 5.000.— lira ödül verilecektir.

4— Yapıtların daktilo edilmiş 4 nüsha olarak en geç 1 Kasım 1984 tarihine kadar De Yayınevi adresine postayla ya da elden iletilmesi mümkündür.

Sonuçlar, 1 Ocak 1985 günü duyurulacak ve ödülleri sahiplerine verilecektir.

Ödüller

Birinciye - 25.000.— TL.
İkinciye - 15.000.— TL.
Üçüncüye - 10.000.— TL.
Seçici Kurul uygun gördüğü takdirde ayrıca üç masala 5.000.— TL. mansiyon verilecektir.

PROMETE'Yİ KURTARAN HERAKLES

Mehmet Refik

Klasik mitolojide, insanoğlunun doğayı aşma, yenme, kontrolüne alma çabası, onun düşsel ve naiv (çocuksu) dünyasında sayısız öykü ve kahramanla dile getirilirken, bu sembolizasyonun en önünde ve doruğunda, kuşkusuz ki, Promete geliyordu.

Ne ki, Promete'nin öyküsü, sadece onun -bir tanrı olduğu halde- tanrılar katını terkederek, İNSAN'dan yana geçmesiyle sınırlı değildir. Promete öyküsünün tamamı insanı ve onun doğaya (tanrılara) karşı mücadelesini simgelediği gibi, bu öykünün finali de gene **insanı** ön plana çıkarmaktadır.

İnsandan yana saf tutarak tanrılar tanrısı Zeus'a baş kaldırdığı için Zeus tarafından cezalandırılan Prometheus'un çektiği acıların nasıl ve kimin tarafından sona erdirildiği de başlı başına bir simgedir.

İskit ülkesinde, Kafkas Dağlarında bir kayaya zincirlerle bağlanan ve karnı deşilen Promete'nin karaciğerini bir akbaba (kimi anlatılara göre kartal) gelip yemekte ve günlük gıdasını almaktaydı. Bu böyle binlerce yıl sürüp gitti. Gitti, çünkü Prometheus Zeus'la uzlaşmayı reddetti. Tanrılar soyundan olan yakınları, dostları ona tavsiyelerde bulundular, Zeus'a karşı koymaktan vazgeçmesini sağlık verdiler. O dinlemedi. Ya da bizzat Zeus'un kendisi Prometheus'a birtakım uzlaşma teklifleri gönderip onu satın almak istedi. Promete ise zorbaya boyun eğmedi: **"Bağlı bulunduğum esaret zincirlerini çözmesi için en iğrendiğim yaratığa el açıp yalvarmayacağım"** dedi ve Zeus'un uşağı ve ulağı Hermes'i kovdu.

İnsanlığa hizmet eden Prometheus'un kurtuluşu, gene insan tarafından gerçekleştirildi. Kendisi bir ölümlü (insan) olan Herakles, geldi, Promete'nin ciğeriyle beslenen yırtıcı hayvanı öldürdü, zincirleri kırarak Promete'yi kurtardı.

Böylece, insanlığa hizmet eden tanrı Promete'nin kurtuluşunun insan eliyle gerçekleşmesi -efsanenin rastgele bir "tatlı son"la bitmemesitek başına bu final dahi, mitolojiyi insanoğlunun doğaya karşı bilinçli çabasının bilinçli bir ürünü görmemiz için yeterli bir kanıttır.

Promete'yi kurtaran insanın (Herakles'in) mitolojide rastgele bir kahraman olmaması, tersine insanoğlunu ve onun doğaya; zorluklara karşı mücadelesini dile getiren ve insanoğlunu son derece kudretli gösteren bir sembol olması mitolojiye yansıyan insan bilincini daha bir vurguluyor ve anlamlılaştırıyor.

Bu şekilde, Promete'nin öyküsüyle Herakles'in öyküsü yanyana geldiğinde, biri tanrı, diğeri insan olan bu iki kahraman **insan somutunda** mitolojinin özünü pek güzel temsil ediyorlar.

İNSAN KUDRETİ'NİN SİMGESİ HERAKLES

Promete, insanın doğaya karşı ve doğa adına insana hükmedenlere karşı özgürleşme mücadelesinin ve barışın, sevginin, kardeşliğin simgesi ise, Herakles de insanoğlunun kudretinin simgesidir. Promete'de sembolleşen insan uğraşı, Herakles (insan kudreti ve azmi) olmadan sonuca ulaşamazdı. İnsanı tutsak etmiş olan zorbaya (Zeus'a) karşı insan adına baş kaldırmak ve Zeus'la uzlaşmamak, binbir ezaya katlanıp direnmek (Promete) ne denli önemliyse, bu manevi öğeleri, insanın doğayı yenme **azmiyle** bütünleştirip, pratiğe (maddi'liğe) dönüştürmek de (Herakles) o denli önemlidir ve tayin edici olan da, son çözümlemede irade ve azim değil, onların yanı sıra pratiktir, maddi'liktir.

İşte Herakles bu niteliğiyle mitolojide önem kazanmıştır.

Antik Yunan mitolojisinde **Herakles** olarak geçen, fakat dünyada daha çok Roma mitolojisindeki adıyla **Herkül** diye bilinen efsane kahramanı, insanoğlunun doğa ve güçlükler karşısındaki güçsüzlüğünü, düşsel dünyasında müthiş bir güç ifadesiyle aşmasının en belirgin -ve dolayısıyla en yaygın- örneğidir.

Bu açıdan Herakles'in öyküsüne bir parça olsun eğilmek, mitolojinin tarihsel dinamizmi açısından önem taşıyor.

Herakles, mitolojik öykülerde canavarları yok etmekle ün kazanmış yedi büyük kahramandan birisidir ve hiç kuşkusuz onların en kudretlisi, en cesurudur.

Kahramanımızın öyküsü Herakles ya da Hercules adlarıyla, doğrudan ya da değinmeler biçiminde pek çok yazar tarafından anlatılmıştır: Apollodorus, Apollonius Rhodius, Diodorus Siculus, Euripides, Heredot, Hesiodos, Homer, Hyginus, Ovid, Pausinias, Pindar, Plautus, Seneca, Sophocles, Statius, Strabo ve Virgil gibi. (Fransızlardan Molière ve Giraudoux; Britanyalılardan Chauser, Milton, Spenser, Shakespeare ve Dryden de Herkül'ün öyküsünü kullanmışlardır, vb., vb....)

Andığımız anlatılar arasındaki bazı önemsiz farklılıkları saymazsak, Herakles'in öyküsünü, hemen tüm anlatılardaki ortak yanlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Argos Kralı ölümlü Acrisius, kızı Danae'yi erkeklerden korumak için bronzdan bir odaya (ya da kuleye) kapatır. Ama kıza göz koymuş olan Zeus, altından bir ışın kılığına girerek Danae'nin yanına gider ve onu hamile bırakır. Doğan Perseus'la birlikte ölümlü Perseus soyu başlar. Ne ki, Zeus, kendi oğlu Perseus'un torunlarından Alkmene'ye de göz koyar. Alkmene'nin kocası Amphitriyon'un kılığına bürünüp, bir gece karanlıkta kadının yatağına girer. Tanrılar tanrısı Zeus'un karısı baş tanrıça Hera durumu öğrenir ve Alkmene'ye ve ondan doğacak çocuğa düşman kesilir. Sonuçta o gece hamile kalan Alkmene ikiz doğurur. Çocuklardan birisi İphikles, diğeri ise Alkides adını alır. (Alkides'in adı da-

ha sonra değiştirilecek ve **Herakles** olacaktır.)

İkizler daha beşikteyken, Hera bebekleri boğsunlar diye iki yılan gönderir, ama kundaktaki Herakles koca yılanları boğarak hem kendi hayatını, hem de kardeşininkini kurtarır.

Herakles yetişme çağında çok iyi eğitim görür. Khiron ona güzel sanatları, Castor dövüşmeyi, Eurytus ok atmayı ve nişancılığı, Autolycus araba kullanmasını, Linus lir çalmasını, Eumolpus ise güzel şarkı söylemesini öğretir. Böylece insanoğlu kendi biyolojik ve sosyal yaşamı için gerekli gördüğü pek çok özelliği mitolojide Herakles'e vermiş olur.

Ne ki, Herakles, daha sonraki yıllarda Tanrıça Hera'nın korkunç kininden kurtulamaz. Bir anlatıya göre, Hera bir gece ona cinnet getirterek kendi çocuklarını öldürtür. Hera tarafından bir hileyle kral yapılmış olan Eurystheus, ceza olarak kendisine 12 görev verir. Klasik mitolojide Herakles öyküsüyle ilgili olarak **"Oniki İş"** diye anılan bu görevler, yukarıda söz ettiğimiz Herakles sembolizasyonunu en belirgin çizgileriyle ortaya koyan eylemlerdir.

HERAKLES'İN ONİKİ İŞ'İ

Ayrıntılara girmeden Herakles'in başardığı oniki büyük işi sıralayacak olursak:

(1) Ülkeye korku salan Nemea aslanını Herakles elindeki silahlarla öldüremeyince kollarıyla boğar, çok sert olan derisini yüzüp, zırh diye giyer.

(2) Tanrıça Hera tarafından Lernea bataklığına konulan Hydra adlı yedi başlı yılansı ejderhanın başlarını tek tek kopararak onu yok eder.

(3) Kerynea Geyiği diye bilinen altın boynuzlu, bronz ayaklı büyük geyiği yakalayıp, Kral Eurystheus'a verir.

(4) Erymanthos yaban domuzunu ağla yakalayıp, aynı krala getirir.

(5) Herakles'in 12 işi arasında yer alan en ünlü eylemlerden birisi de Augias'ın ahırlarını temizlemesidir. Elis Kralı Augias'ın üç bini aşkın davarının bıraktığı gübre otuz yıl boyunca temizlenmemiştir ve ağıllar dağ gibi gübre dolmuştur. Herakles yöredeki Alpheus ve Peneus ırmaklarına yatak değiştirerek bu ağılları temizler. (Bu öyküde adı geçen Augias Ahırları terimi, daha sonra aşırı ve fazla pisliği ifade etmek için kullanılan deyim halinde yaygınlaşmıştır.)

(6) Stymphalos gölünde yaşayan, uzun bacaklı, yırtıcı gagalı insan yiyen canavar kuşlar da Herakles tarafından teker teker oklanarak öldürülürler.

Heracles'in Kerynea Geyiğini yakalaması

(7) Denizler Tanrısı Poseidon tarafından kudurtulan ve tüm ekinleri yok ederek insanların aç kalmasına yol açan Girit Boğasını boynuzlarından yakalayıp, Yunanistan'a götüren ve Giritlileri bu azgın hayvandan kurtaran da Herakles'tir.

(8) Trakya Kralı Diomedes'in insan yiyen atlarının hakkından da Herakles gelir. Bazı anlatılara göre Diomedes'i öldürüp, atlarına yedirir ve böylece atları ehlileştirir; bazı anlatılara göre ise canavar atları yakalayıp Olympos'a getirip vahşi hayvanlara yedirtir.

(9) Herakles, Eurystheus'un kızı Admete'nin isteği üzerine Amazonlar Kraliçesi Hippolyta'nın sihirli kemerini alır, bu sırada kraliçeyi de öldürmek zorunda kalır.

(10) Dünyanın batı ucunda, şimdiki Cebel-i Tarık Boğazı civarındaki Geryoneus'un sürülerini Yunanistan'a getirmek için yola çıkan Herakles, binbir serüvenden sonra oraya varır, sürüleri alıp Galya, İtalya ve Trakya üzerinden Yunanistan'a getirerek Kral Eurystheus'a verir.

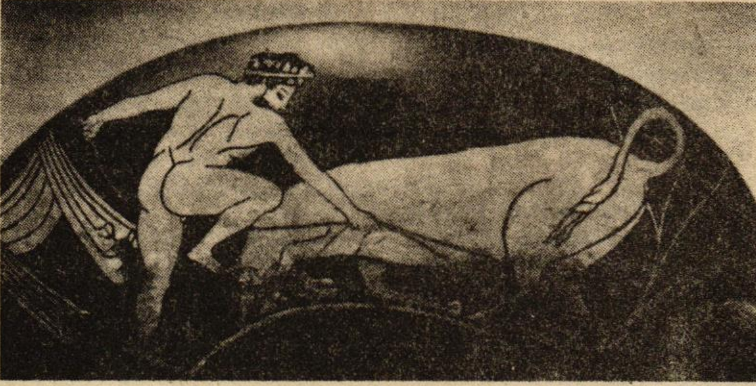
(11) Hesperides Bahçeleri'ndeki üç büyük altın elmayı alarak Athena'ya sunar.

(12) Herakles'in en zor işi olarak bilinen eylemi, ölüler ülkesine girmesi, kendisi gibi büyük ve yılmaz bir kahraman olan bağlı Theseus'u bağlarından kurtardıktan sonra Tartaros'un azman köpeği Kerberos'u alıp yeryüzüne getirmesidir.

Bazı efsanelerde Herakles'in 13'üncü işi diye anılan bir başka öyküsü de Thespia Kralının 49 kızıyla bir gecede evlenmesi ve bu geceden 51 erkek çocuk dünyaya gelmesidir (iki anne ikiz doğururlar). Çocuklar Sardunya Adasına yerleşirler. (Bu öykü, doğa afetleri, yırtıcı hayvanlar, hastalık ve savaş karşısında kalmış olan insanoğlunun kendi türünü sürdürmeye, çoğalarak doğaya karşı daha güçlü olmaya verdiği önemi göstermekte ve pek çok işi başaran efsane kahramanı, bu güce de sahip gösterilmektedir.)

HERAKLES'İN KAÇAK İŞLERİ

Kahraman Herakles'in yukarıda sıraladığımız büyük işleri dışında, daha az önemli sayılan eylemleri de vardır: (1) Kithareon aslanını öldür-

Girit Boğası'nı yakalayan Heracles. (Louvre)

mek, (2) Davar hırsızlığı yapan Cacus adlı devi öldürmek, (3) Libya'nın devi Antaeus'u güreşte yenmek, (4) Kendi ülkesine gelen yabancıları öldürten zalim Mısır Kralı Busiris'i öldürmek, (5) Dövüşte yendiği insanları öldüren boksör Eryx'i yenip, öldürmek, (6) Gemiyle Karadeniz'e açılan Argonaut'lara refakat etmek, (7) Devlere karşı verdikleri savaşta tanrılara yardım etmek, (8) Laomedon'u yenip Troya'yı almak, (9) Lydia Kraliçesi Omphale'nin ülkesini dev bir yılandan ve soygunculardan kurtarmak, (10) Isparta'dan haksız yere sürülmüş olan Kral Tyndareus'a tahtını geri kazandırmak (yeni kral Naleus'u yenerek), (11) Achelous'la güreşip onu yenmek, (12) Hesione'yi bir deniz canavarının elinden kurtarmak, vb., vb.

Herakles'in bu ve diğer pek çok irili ufaklı eylemi, onun insanlığa her şeyi vermiş olan Promete'yi kurtarmasıyla birleşince, mitolojide insanın önce tanrıları yaratması, sonra da tanrıların karşısına kendisini (insanı, onun iradesini, gücünü ve aklını) koyması iyice belirginleşmektedir.

Herakles'in efsanedeki misyonu, ne denli abartılmış olursa olsun, reel dünyanın düşe yansımasının bir ifadesidir. Jeolojik devirlerdeki dev hayvanların türlerinden artakalmış "canavarlar" ilkel insanın hayatında ne denli bir realite idiyse, dün de, bugün de doğada varlığını koruyan yırtıcı hayvanlar da o devirlerde insan için bugünkünden çok daha tehlikeliydiler ve onlara karşı korunmak, onları yenmek, onların korkusundan kurtulmak eski insan için o denli önem taşıyordu, onun doğaya karşı mücadelesinin bir parçasını oluşturuyordu.

Herakles'in eylemlerinden bir bölümü bunlara aitken, diğer bir bölümü de insanın insanlar arasındaki haksızlıklara karşı koymasına değgin di (zalim ve katil krallara, hırsızlara, soygunculara karşı mücadele gibi).

Ya da, Augias'ın Ahırları öyküsündeki gibi, birikmiş gübreleri oradan alıp akarsularla toprağa yaymak gibi üçüncü işbölümü olan tarımdan sonra çıkmış efsaneler de mitolojinin maddi üretimle bağını göstermekteydi.

Gene örneğin, Diomedes'in atları (Mare) efsanesindeki gibi, Herakles sadece insanların bir zorbaya karşı mücadelesini öykülemekle kalmıyordu, aynı zamanda insanoğlunun kendi kontrolüne alıp ehlileştirdiği en önemli hayvanın (atın) insana karşı kullanılması da (insan yemesi)- ve bu işin bir zalim tarafından yapılması- bu şekilde reddedediliyordu (Efsaneyi kendi düş dünyasında yaratan insanoğlu, bu zalim krala diğer sayısız örneklerdeki gibi bir canavar veya ejderha değil, bildiğimiz atı vererek ve o atlara insan yedirterek, sonuçta ise insan yiyen atları yok ederek, ya da çoğu anlatılardaki gibi atları ehlileştirerek, -üstelik de atların efendisini onlara yedirmek suretiyle onları ehlileştirerek- son derece ilginç bir simge yaratmış oluyordu. At, insan tarafından kontrol altına alınmıştı, ancak bir zalim kral o atı ancak kendi şahsi kontrolünde tutuyordu, diğer insanlara karşı atı bir silah ve baskı aracı olarak kullanıyordu. İnsanoğlu ise mitolojik öyküde kralı yok ederek, atları ehlileştirip kendi kontrolüne almış oluyor ve bu tersliği, insan lehine düzeltiyordu.)

Herakles öyküsünde dile getirdiğimiz efsanelerin hepsini tek tek ele alıp o öykülerin üretim süreci ve üretici güçlerin gelişimi açısından yorumlamaya gerek yok.

Herakles'in tüm yaşam öyküsü, **bir bütün olarak**, insanın doğaya ve zorluklara karşı mücadele azmini simgelemekte ve doğaya karşı insanın kuvvetini, kudretini göstermektedir. Esasen, kahramanımızın klasik mitolojiden bu yana binlerce yıl boyunca Herkül adıyla canlı bir imaj olarak yaşayagelmesi de bundandır. Herkül'ün öyküsünde dikkat edilecek nokta, onun kudretinin, gücünün iktidardaki bir güç olmaması, onun kullandığı zor'un ezen'in kullandığı zor olmamasıdır. Tersine, Herakles'te simgeleşen kudret, ezen'e karşı ezilen'in (zalime karşı mazlumun), egemen güce karşı egemen olmayan gücün (üsttekine karşı alttakinin) gücüdür ve bu canavarlarla, zorbalarla tutuştuğu mücadelede ezilen, altta olan, egemen olmayan galip gelebilmektedir. Bu ise, insan'ın (iyi'nin, doğru'nun, haklı'nın) galebesidir. Antik çağın öyküleri gibi Herakles'te de abartılmış olan, modern (çağdaş) toplum bilincine ve insanına uymayan, bir anlamda düş dünyasıyla sınırlı kalan yan, aslında insanda varolan gücün (insanlar ancak topluluk halinde varolabildiğinden, insan topluluklarının gücünün) tek tek bireysel kahramanlarda simgeleşmesidir. İnsan bilincinin o çağlardaki gelişkinliği mitolojiye ancak böyle yansıyabilecek düzeydeydi. İnsan toplulukları kendi kollektif (toplumsal) güçlerini ancak böyle tek tek kahramanlarla anlatabiliyorlar, doğayı böyle kahramanların şahsında düşsel olarak yenebiliyorlardı.

İnsanoğlunun doğayı kontrolüne almasından bu yana geçen uzun evrim sonucunda, modern çağ insanı -üretimin kollektif doğasının gelişkinliğine paralel olarak- artık kendi gücünü topluluk gücünde buluyor, büyük topluluklar halinde üretim yapıp, büyük topluluklar halinde yaşıyor. Daha iyi'ye,daha güzel'e, daha gelişkin'e, yani YENİ'ye ancak topluluk halinde ulaşabileceğini her geçen gün kendi sosyal yaşantısında ve somut hayatında giderek daha iyi görüyor, daha iyi kavrıyor.

Kaynaklar:
Dictionary of Classical Mythology, J.E. Zimmerman, Bentam Books, New York, 1980.
Dictionaire de la Mythologie Grecque et Romaine, Librairie Larousse, Paris 1965.
Mitoloji Sözlüğü, Azra Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978.
The Masks of Gods, Cilt III, Occidental Mythology, Joseph Campbell, Penguin Books, 1982 (ondördüncü basım).

WALT WHITMAN

AMERİKA'NIN ŞARKISINI DUYUYORUM

Amerika'nın şarkısını duyuyorum, çeşit çeşit şarkılar duyuyorum,
Ustaların şarkıları, herkes kendi şarkısını söylüyor, sevinçli, güçlü,
Doğramacı kendi şarkısını söylüyor, önündeki tahtayı ya da direği
ölçerken
Duvarcı kendi şarkısını söylüyor, işe başlarken ya da paydos ederken,
Kayıkçı kayığını anlatıyor, tayfa güvertede söylüyor şarkısını,
Kunduracı örsün başına oturmuş söylüyor, şapkacı ayakta söylüyor,
Oduncunun şarkısı, çiftçi çocuğun şarkısı sabah tarlaya giderken ya da
öğle paydosunda ya da gün batarken,
Ananın tadına doyulmaz şarkısı ya da iş gören genç kadının ya da dikiş
diken, çamaşır yıkayan kızın,
Herkes kendi şarkısını söylüyor, başkasınınkini değil,
Gün günün olanı söylüyor - gece genç arkadaşlar, güçlü, sevgi dolu,
Ağız dolusu, uyumlu, gür şarkılarını sölüyorlar.

GÜMBÜR GÜMBÜR

Gümbür gümbür geliyorum, borularım, davullarımla,
Marşları yalnız yenenler için değil, yenilenler, öldürülenler
için de çalıyorum.

Günü üstün kapamanın iyi olduğunu duydunuz mu?
Ben alt olmak da iyidir diyorum, savaşlar kazanıldıkları ruhla
yitirilirler.

Davulumu ölenler için çalıyorum,
Borularımı bütün gücümle, sevinçle onlar için üflüyorum.

Yaşasın yenilenler!
Yaşasın savaş gemileri denize gömülenler!
Yaşasın kendileri denize gömülenler!
Yaşasın savaşları yitiren generaller, yenilen bütün yiğitler!
Sayısız adı bilinmeyen yiğitler, bilinenlerin en yücelerine eşit
olan!

WALT WHITMAN

Walt Whitman, bir evren, bir Manhattan çocuğu,
Kavgacı, etli canlı, duyarlı, yiyen, içen, çoğalan,
Alçakgönüllü olmayanlardan daha alçakgönüllü değil.

Sökün kilitleri kapılardan!
Sökün kapıları kasalarından!

Birini küçümseyen beni de küçümsemiş demektir,
Kime ne yapılır ya da söylenirse sonunda bana gelip dayanır.

Bütün bilgiler bende kabarıp yükselir, bende akar, bende yön
bulur.

Ben en eski parolayı söylerim, demokrasi derim geçmek için,
Tanrım! herkesin aynı oranda payını almadığı hiçbir şeye el
süremem.

Türkçesi: **Memet Fuat**

DYLAN THOMAS

Türkçesi: **Cevat Çapan**

GEL GİTME USULCA İYİ GECEYE

Gel gitme usulca iyi geceye,
Yaşlılık tutuşup çıldırsın gün kavuşurken;
Bağır, bağır öfkeyle ışığın tükenişine.

Bilgeler gecenin er geç geleceğini bilseler bile,
Şimşek çakmadığı için göklerde onların sözlerinden
Gitmezler usulca iyi geceye.

İyiler vedalaşır ve yeşil bir körfezde
Son direnişlerinin dans edebileceğine ağlarlarken,
Bağırır, bağırırlar öfkeyle ışığın tükenişine.

Güneşi yakalayıp öven azgın kişiler türkülerinde
Onun yasını da tuttuklarını geç öğrendiklerinden
Gitmezler usulca iyi geceye.

Ölüm yaklaşıp kör eder gibi onlara gösterince
Kör gözlerin de göktaşı gibi ışıyıp coşacağını sevinçten,
Bağır, bağır öfkeyle ışığın tükenişine.

Ve sen, babacığım, o hüzünlü tepede,
Küfret, kutsa beni taşan gözyaşlarınla içten,
Gel gitme usulca iyi geceye.
Bağır, bağır öfkeyle ışığın tükenişine.

Dylan THOMAS (1914-1953)

Galler bölgesinde, Swansea'de doğdu, aynı yerde okula gitti. Orta öğreniminden sonra bir süre *South Wales Evening Post* gazetesinde çalıştı. 1930'larda yayımladığı şiirleri Eliot-sonrası dönemin zekâya öncelik tanıyan şiir anlayışından sonra yeni bir romantizmin habercisi sayıldı. Çürüğe çıkarıldığı için savaşa katılamayan Thomas B.B.C'ye oldukça ilginç programlar hazırladı, şiir sanatının radyo yayınları yoluyla geniş dinleyici yığınlarına ulaşmasında büyük emeği geçti. Şiirlerindeki doğal öğelerin şaşırtıcı bir imge zenginliği ve etkileyici birsesle dışa vurulması daha disiplinli bir şiir anlayışından yana olan eleştirmenleri yadırgattı. Bir Amerikalı yazar Dylan Thomas'ın, şiiri elinin içinde akan kan gibi gördüğünü, görür görmez de haykırmaya başladığını ileri sürerek bu aşırılığa dikkati çekti. Oysa Thomas'ın şiirleri daha titiz bir gözle incelendiğinde, kendisinin en yoğun duygularını bile belli bir mantık süzgecinden geçirerek imge ve ses dengesi sağlam bir şiir yapısı kurduğu görülür. *On Sekiz Şiir* (1930), *Yirmi Beş Şiir* (1938), *Aşk Haritası (1939)* gibi kitaplarıyla gittikçe artan bir ilgi toplayan Thomas olgunlaştıkça ilk şiirlerinin güç anlaşılırlığından sıyrıldı, daha açık seçik, daha ustaca şiirler yazmaya başladı. Erken üne kavuşması, bazı çevrelerde yeni İngiliz şiirinin Rimbaud'su diye alkışlanması, kişisel yaşayışı ile sanatının birbirine karıştırılması Thomas'ın şiirini değerlendirmeyi güçleştirdi. 1953'te New York'ta öldüğü zaman, geride bıraktığı efsane 50'lerde şiir yazmaya başlayan kuşağın Thomas'a olumsuz bir gözle bakmasına yol açtı. Bugün Thomas'ın şiirlerindeki doğaya yakınlık ve iç dünyasını dile getirişindeki etkileyici ses tonu Gerard Manley Hopkins ve W.B. Yeats geleneğini çağrıştıran özellikler olarak tanımlanabiliyor.

FRERN HILL

Ben işte öyle gencecik, tasasız bir çocukken seken evin ordaki
Elmaların altında, otlar nasıl yeşilse işte öyle mutluyken,
Vadideki koruyu örten yıldızlı gece,
Zamanın da izniyle bağırıp tırmanırken
Hep öyle pırıl pırıl dipdiri gözlerinde,
Ve sayılan biriyken vagonların orada, prensi o elma köylerinin,
Bir kere zamanın da altında krallar gibi ardımdan sürüklendi
Ağaçlarla dalları, arpalar, papatyalar
Rüzgârın sağnağıyla ırmaklardan aşağı.

Yemyeşil, umursamaz, o mutlu avludaki ambarlar arasında ünlü,
Bir de türkü tutturup o çiftlik yurdummuş gibi,
Yalnızca bir kerecik genç olan o güneşte,
Zamanın da izniyle oynayıp koşuşurken
Hep öyle pırıl pırıl Tanrının esirgeyişinde,
Yemyeşil, pırıl pırıl, hem avcı, hem çobandım, buzağılar
Ses verirdi öttürdüğüm boynuza, tepelerde tilkiler donuk donuk havlarken
Pazar çanı ağır ağır çınlardı
O kutsal derelerin çakıllarında.

Gün boyunca hiç bitmeyen bir koşuydu, ne güzel, uzanan tarlalarda
ev boyunda tarlalarca ekinler, bacalarda ezgiler, bir havaydı,
Çalıyordu, su gibi, öyle güzel,
Ateş bile otlar kadar yeşildi.
Ve her gece o yalın yıldızların altında
Ben atımla yol alırken uykuya, baykuşlar da çiftliği uzaklara taşırdı,
Ay geceyi dolandıkça duyardım, ahırlarda kutsanmıştım,

Öten kuşlar balyalarla uçardı, atlar birden
Şimşek gibi karanlığa dalardı.

Sonra uyanmak ve çiftliğin beyaz bir gezgin gibi
Geri gelişi, çiğ içinde, omuzunda horozla: her şey
Pırıl pırıldı, Adem ile Meryemdi,
Gökyüzü yeni baştan bir araya geldiydi
Ve güneş işte o gün yusyuvarlak ortaya çıktı.
Demek ki aydınlığın doğum gününden hemen sonraydı
O fırdönen alanda, büyülenen atlar da hızla çıkarken
Soluklarının dumanı tüte tüte kişneyen yeşil ahırdan
Övgünün ovalarına.

Ve sayılan biriyken tilkilerle sülünler arasında, gülen evin yanında
Yepyeni bulutların altında, yürek nasıl uzunsa, işte öyle mutluyken,
Durmadan doğan günün aydınlığında
Koşardım hiç aldırmadan,
İsteklerim yarışırdı ev içinde savrulan samanlarla
Hiçbir şey umrumda değildi, gök mavisi uğraşımda, zamanın
O güzel sabah türküleri kulağıma geldikçe
Çocuklar yeşil yeşil, altın gibi sapsarı
İlk duadan çıkmış onu izlerken.

Hiçbir şey umrumda değildi, o süt beyaz günlerde, zaman
Kucaklar kaldırırdı beni kırlangıçlı samanlığa elimin gölgesinde
Durmadan yükselen ayın aydınlığında,
Onun uçtuğunu bile duymazdım
Yükselen tarlalarla at sırtında yol alırken uykuya
Uyanıp o çocuksuz ülkeden sürgit kaçan çiftlikte.
Ah işte öyle gencecik tasasız bir çocukken Tanrının esirgeyişinde
Zamana yakalandım körpecik ve ölürken
Türkümü söylediysem de denizler gibi zincirlerimle.

PABLO NERUDA

Yaşamaya Değer Çünkü Sevdim

Çeviren: Nesrin Arman

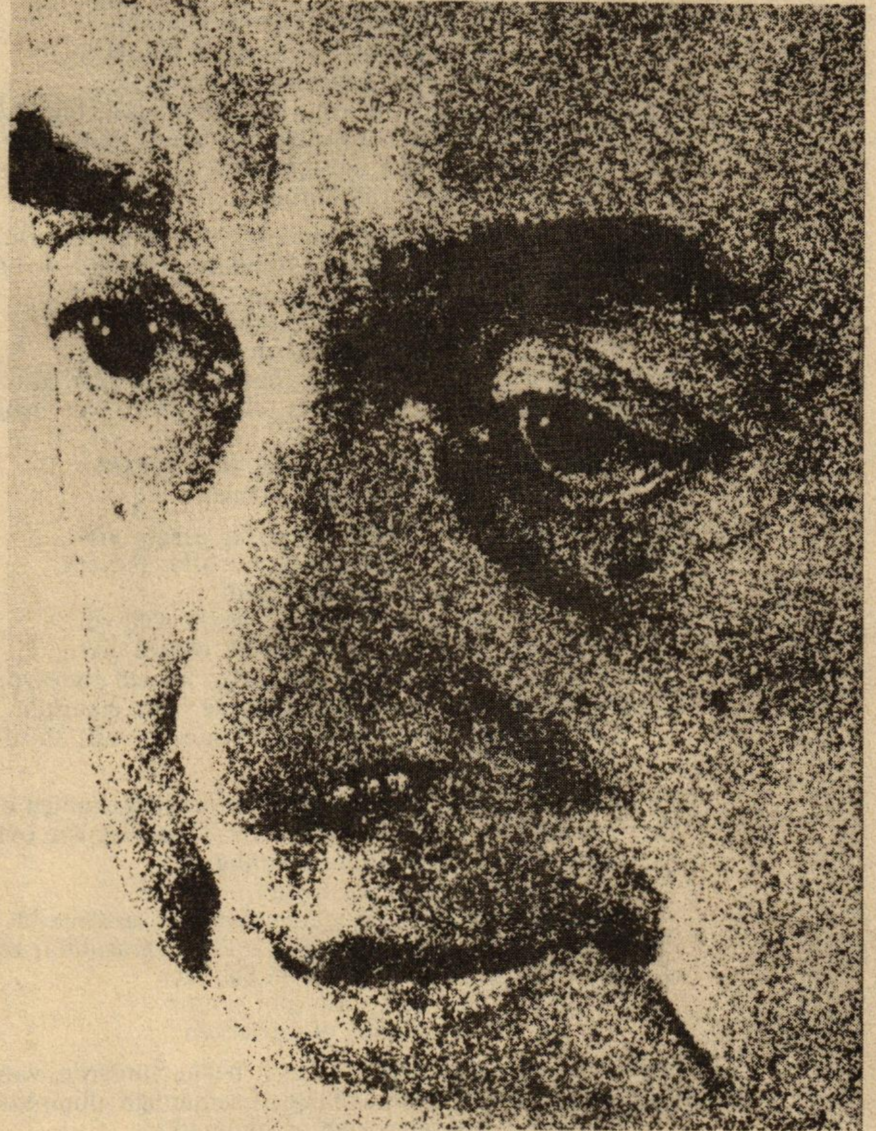
Uzun yıllar önce, Ranco Gölü boyunca uzanan kırlarda yürürken, tüm doğa tarafından saldırılan ve sakınılan bana ait bu toprakların ya da şiirin ormansı beşiğinin kaynağını keşfettiğimi düşünmüştüm.

Gökyüzü, selvilerin yükselen uçlarına karşıt olarak keskin bir hat çiziyordu, hava ormanın derinliklerinden kopup gelen huzurverici güzel kokuyu her yana dağıtıyordu, her şeyin bir sesi vardı -gizlenen kuşların fısıltısı, yaprakları alt üst ederek düşen meyveler ve dallar- ama bir an için aniden her şey gizlice yapılan dinsel bir törenin sessizliğine gömüldü, ormandaki her şey bir beklentiye girmiş gibiydi. Birden bir doğum olayı başladı, doğan bir nehirdi. Onun adını bilmiyorum ama kaynağını tanıyorum, devrilmiş ulu ağaç kütükleri ve kocaman kayaların arasından bir çıkış arayan, güçlükle fark edilen, ağır ve sessiz, bakir ve karanlık.

Bin yıllık yapraklar düşmüştü kaynağına, tüm geçmiş geri çekmeye çalıştı onu, ama yalnızca akışını güzel kokularla bezeyebildi. Yeni nehir eskimiş ölü yaprakları yok etti; onu besleyen, kararlılıkla izleyeceği yol boyunca genişleyip yayılabilirdi artık.

Ve ben düşündüm: İşte bu, şiirin doğuşudur. O, gözle görünmeyen doruklardan gelir. O, kaynağında karanlık ve gizlidir, yalnız ve hoş kokuludur ve nehir gibi o da akışına ne düşerse düşsün emecektir. O, dağlar arasında bir yol araştıracak ve onun billursu şarkısı çayırlar boyunca dalgalanacaktır.

Şiir, tarlaları sulayacak ve açlara ekmek verecektir. O, olgun başaklar boyunca dolaşacaktır. Seyyahlar susuzluklarını onda giderecektir ve O, insanlar ne zaman çalışsalar ve ne zaman dinlenseler şarkı söyleyecektir.

Ve sonra, O, onları birleştirecek, ulusların temellerini atarak aralarından akacaktır. O, yaşamın üremesini köklere taşıyarak vadiler açacaktır.

Şiir, şarkı ve berekettir.

Şiir, gizlenmiş dölyatağından çıkar ve bereket saçarak, şarkılar söyleyerek akar. O kabaran sularıyla enerji yaratır, öğütülen unda, tabaklanan hayvan derisinde, kesilen odunda, kentlere verilen ışıkta işlevini sürdürür. Yararlıdır ve yatağı boyunca akarken bayraklar bulmak için uyanıktır: festivaller şarkı söyleyen su-

yun kenarında kutlanır.

Anımsarım, bir gün Floransa'da, bir grup işçi önünde şiirlerimi okumak için bir fabrikayı ziyaret etmiştim. Orada hissedilen kutsal havanın gölgesi altında deneyim kazanabilecek genç bir kıtadan gelen bir adamın tüm alçakgönüllülüğüyle okudum şiirlerimi. Okumam bittikten sonra, fabrika işçileri bana bir armağan verdiler. O, hâlâ bendedir. Bu, Petrarch'ın bir 1484 baskısıdır.

Şiirin suları akmıştı, şarkılar söylemişti ve yüzyıllardan beri işçilerin yaşamına katılarak taşmış kabarmıştı. Petrarch;-onu hep kukuletalı bir keşiş olarak düşledim- bir başka sıradan İtalyan'dan farklıydı ve böylesine huşuyla ellerime aldığım kitap, gözümde yeni bir saygınlık kazandı. O, insan elinde kutsal bir araçtı.

Düşünüyorum'da, bu törenlere katılmak üzere gelen yurttaşlarım ve diğer ülkelerden ünlü kadın ve erkek konuklar, kişiliğimde şairin sorumluluğunu ve şiirin evrensel gelişimini kutlamak için geldiler.

Kısaca burada toplandığımıza memnunum. Eylemlerimin ve yazdıklarımın bizi birbirimize daha bir yaklaştırdığını düşünmek beni hoşnut ediyor. Bu bir hümanistin ilk görevidir ve aklın temel ödevi insanlar arasında bilgi ve anlayışı sağlamaktır. Verilen mücadeleye, söylenen şarkıya değer, yaşamış olmaya değer, çünkü onu sevdim.

Biliyorum, engin bir deniz ve derin karlarla ayrılan bu ülkede,benden ziyade insanlar adına bir zaferle gururlanıyorsunuz. Çünkü şu yükselen dağlar, Pasifik'in şu acımasız dalgaları, ulusumun sesinin tüm dünyada duyulur olmasını engellemeye çalıştıysa da, insanların mücadelesine ve kültürün evrensel bileşimine karşı koyduysa da artık dağlar ve şu koca okyanus fethedilmektedir.

Bu ırak ulusta, insanlarım ve şiirim bağlantı ve dostluk için çarpıştı.

Ve tabii kendini, insanların birleşmesi ve Şili'nin yıldızına onurunun tekrar kazandırılması zaferine adayan ve böylece entellektüel sorumluluğunu yerine getirerek bizi selamlayan bu üniversite de!

Ruben Dario, bizim Antarctic yıldızımızın altında yaşadı. O, bizim Amerikamızın olağanüstü tropikal kuşağından geldi ve belki de tıpkı bugün gibi mavi - beyaz bir kış günü Valparaiso'ya ulaştı, İspanyol şiirine yeni bir soluk vermek için.

PABLO NERUDA

MADRİT 1936

Madrit, tek ve görkemli, Temmuz bastırmıştı seni
Yoksul bal ışığı kıvancınla, aydınlık yolun,
Aydınlıktı düşlerin.

Bir akbaba sürüsü
Hıçkırığı, bir kudurmuş
Cübbeler dalgası
Çatlattı dizkapakların arasında
Çamurlu sularını ve çirkef derelerini onların.
Gözler hâlâ yaralı uykularla
Eski bir tüfekle ve taşlarla, Madrit
Yaran hâlâ kanarken sen
Savundun kendini. Koşuyordun
Sokaklarda
Bırakıp kutsanmış kanının izlerini
Derleyip toplayarak, seslenip okyanus bir sesle
Sonsuza dek değişmiş yüzünle
Kanın olgun ışığıyla
Madrit,
Öç alan bir dağ gibi,
Vınlayan bir
Bıçaklar yıldızı gibi, sen.

Zifiri karanlık kışlalara
İhanetin yobaz yuvalarına
Harlı kılıcın daldığı zaman
Yalnızca uzun bir şafak sessizliği vardı,
Yalnızca bayrakların soluk soluğa adımı,
Ve bir kan damlası vardı yalnızca gülücüğünde.

Çeviren: **Erdoğan Alkan**

Bugün de düşüncelerim ve yönüm onun yıldızlı büyüklüğüyle, gözlerimizi kamaştırmaktan bir an geri kalmayan billursu büyüsüyle birliktedir.

Dün gece, ilk armağanlarım arasında, Laura Roding'in getirdiği ve büyük bir heyecanla açtığım bir hazine vardı. Bu Gabriela Mistral'in Sonetos de la muerte (Ölüm Soneleri)nin 1914'te kurşun kalemle yazdığı ilk taslağı idi ve güçlü el yazısıyla yapılmış düzeltmelerle doluydu.

Bu sonelerin, ebedi karların zirvelerine yükseleceğine ve Quevedo diye yankılanarak yer altında gümbürdeyeceğine inanıyorum.

Gabriela Mistral ve Ruben Dario'yu ellinci yılına varmış bir şair olarak, Şilili şairler olarak anımsıyorum, onları gerçek şiirin çağlarla ölçülmeyen sonsuzluğunda selamlamak istiyorum.

Onlara ve benden önce her dilde yazan her kişiye borçluyum. Onları listelere dökmek çok uzun zaman alır, onların takımyıldızı zaten gökyüzünü dolduruyor.

1954

Bu konuşma, 12 Temmuz 1954'te şairin 50. yaş gününde Şili Üniversitesi'nde yapılmıştır.

MEKTUPLARIN SONU

Onat Kutlar

Bu bir mektup değil. Daha doğrusu sana yazılmış değil. Senin adına başkasına yazdım. Bir tür son söz. İki yıllık bir defteri kapamak için.

Gevezelikleri bir yana bırakalım ve şu soruya bir cevap arayalım. Niçin ben susmak zorundayım? Açın gözlerinizi, burnunuzu dikin ve kulak kesilin: çürümeyi duyuyor musunuz? Siz başka türlü görseniz de şu çok yaşlı toprağımızda her günün tufanından artakalan sayısız şeyin kokuştuğunu, çürüdüğünü biz biliyoruz. Nereye gitseniz yalan ve ikiyüzlülükle dokunmuş halıların üstünden geçiyorsunuz. Ama bir koku, dayanılmaz bir koku gelmiyor mu burnunuza? Kırbacın rüzgârı, uykunun sisleri ya da altın varaklar kapatabilir, dağıtabilir mi bu pisliği? Çocukların sessizce geleceğin denizlerine kürek çektiklerine bakmayın. Ayakları geçmişin ağır zincirleriyle yeniden bağlanıyor. Bilginler gittikçe küçülen kurtlar gibi kendi kitaplarının ciltleri arasına gömülüyor. Kendi kuyruğunu yiyen bir masal hayvanı gibi ağır ağır ölüyor yaşam. Ortalıkta dolaşanlar yalnızca çerçiler ve tacirler. Çürümeye yüz tutmuş bir meyvayı evden eve dolaştırıyorlar.

Bütün bu olup bitenlerde sorumluluğumuz yok mu? Elbette var. Ama niçin susmak zorundayız? Sunduğunuz meyva yeni değil. Çünkü daha dalındayken ölümle lekelendi. Çürüyor ve düşecek. Bunu görüyor ve söylüyoruz.

Üstelik umutsuz da değiliz. İsterseniz diyalektik düşünün, isterseniz başka türlü. Çürüyen meyvadan çıkar yeni ağaçların tohumu. Doğa'nın da insanın da gençliği bu yüzden muhalif'tir. Ve sizin "hayallerinizin bile ulaşamayacağı" yepyeni bir yaşam oradan doğar. Saydam bir takvime bakar gibi alçakgönüllü, ama dürüstçe görüyoruz bunu. Ama neden susmak zorundayız?

Biz ekin adamlarıyız. Hiçbir zaman ne ekip biçtiklerini anlamadığınız, anlamak istemediğiniz çiftçiler. Öldüğümüzde karnımızdan kırk tane "gelecek yıl" çıkar ama gene de ayağımız yeryüzünde, topraktadır. Tanrıyla hesaplaşırız. Ama yitirmeyiz yeryüzüne, insana olan inancımızı. Bu yüzden geçer gider tanrılar ama biz kalırız. Hakir ve aciz kullarıyız halkın, padişah değil geda'yız. Ama gerçeği görür ve söyleriz. Sözün kılıcı kendi boynumuzu kesse de. Kördüğümü bir "can" sözüyle hallederiz.

Günün birinde aramızdan biri, tıpkı Marquez gibi, sizlerden biri için şöyle yazacaktır: "... sonbaharının sarı yapraklarına bakarken, gücünün tümünü asla kullanamadığına, yaşamı hep ters yüzünden görmeye, gerçeğin görüntüleriyle bezeli bir kilimde atkılarla çözgülerin iplerini düzeltmeye hüküm giydiğini kavramıştı, en son anda bile, yaşanacak asıl hayatın bir gösteri olduğundan habersizdi, biz yoksul insanların sahici yüzünden gördüğümüz, sayısız acılı yıllarımızın sarı yapraklarıyla, uçucu anlık mutluluklarıyla dolu sizin olmayan yaşam, aşk gerçi ölüm tohumlarıyla çürüyüp bozulmuştu ama yaşam tepeden tırnağa aşktı, siz bir tren penceresinden bakan hüzünlü, silik bir görüntüydünüz yalnızca, suskun dudakların titreyişi gibi bir şeydiniz, kim olduğu, ne olduğu bilinmedik, yazgıdan yoksun bir ihtiyarın kadife eldiveninin sallanışıydınız, kimbilir belki de bizim düşlerimizin ürünü bir görüntüydünüz, yaşamın asıl yüzünü bilmeyen gülünç biri, bizse sizin kanlı-canlı ve geçici olduğunu aklınızdan bile geçirmekten ürktüğünüz yaşamı doyumsuz bir tutkuyla seviyorduk, öyle olduğunu bilerek, başkası yoktu ki, çünkü bizler kim olduğumuzu biliyorduk; oysa o hiç bilemedi, ölümün kamçısıyla köklerinden biçilmiş ihtiyar bir ölü olarak kaldı, sonbaharında, son donmuş yaprakların karanlık hışırtılarında unutuş gerçeğine, sılaya uçuyordu, ölümün çürümüş cübbesinden duyduğu korkuya sıkı sıkı tutunarak, ölüm haberini alıp sokaklara fırlayan, neşeli türküler çağıran kalabalıkların gürültülerine yabancı, kurtuluş ezgilerine, şenlik fişeklerine, zafer çanlarına yabancı, kutlu haber, bütün dünyaya bildiriliyordu; sonsuzun bitmeyen süresi dolmuştu artık."

Bırakalım bir yana gevezeliği. Biz kim olduğumuzu biliyoruz. Geleceğin çiftçileri. Ama siz kimsiniz? Tacir ya da başka bir şey. Alışverişi bizden iyi bilirsiniz. Öyleyse şu soruya bir yanıt bulalım: Bu alışverişin faturasını niçin ben susarak ödemek zorundayım?

MİLTON FRIEDMAN'IN BAKLASI!

Tersine işleyen Marshall Planı: İhracatta Vergi İadesi

Friedman'ın ekonomik görüşlerinin uluslararası ticarete ilişkin yönüne eğildiğimizde, onun gerçeğe ilk kez yaklaşmış olduğunu görüyoruz. Daha doğrusu, dış ticarete ilişkin görüşlerini ABD'nin ticari ilişkilerinden yola çıkarak ve bir ABD yurttaşı sıfatıyla geliştirdiği için Friedman, bu ilişkilerdeki kaba gerçeği örtemiyor, onu olumlamayı deniyor.

Friedman ABD'yi bir kenara, ABD ile ticareti olan ülkeleri de bir başka kenara koyduktan sonra, bu ülkelerin ABD ile ticari ilişkilerinde, kendi ulusal endüstrilerinin yararlarını gözetmek kaygusuyla aldıkları bütün tedbirleri ve bilhassa ABD'ye sattıkları ürünlerinin "değerine uygun" satılabilmesi için aldıkları bütün tedbirleri "özgürlüğe" aykırı buluyor. ABD yurttaşlarının, ABD'de üretilmeyen veya üretilmesine gerek görülmeyen bir çok dünya nimetinden "ucuza" yararlanmasının, ancak gümrük duvarlarının alçak olması yahut hiç olmaması ve "himayeci" tedbirlerin uygulanmayışı halinde mümkün olabildiğine dikkati çeken Friedman, "ekonomide özgürlük" teorisini, işte bu, ABD yurttaşlarının yüksek hayat standardının korunması amacıyla bütün dünya ülkelerinin ulusal himayeci tedbirlerden "özgür olmaları" gerektiği noktasına dayandırıyor.

Friedman'ın bu konuda söyledikleri şunlar:

...Kötü ekonomi politikasının uzmanlar arasındaki anlaşmazlığı yansıttığı ve eğer tüm ekonomistler aynı öğüdü verseler, ekonomi politikasının iyi olacağı söylenir sık sık. Ekonomistler sıkça anlaşmazlığa düşerler, ama uluslararası ticaret söz konusu olduğunda, bu doğru değildir. Adam Smith'ten bu yana, diğer konularda ideolojik yaklaşımları ne olursa olsun, uluslararası serbest ticaretin, ticarete taraf ülkelerin ve dünyanın çıkarına en iyi hizmet ettiği konusunda ekonomistler arasında tam bir görüş birliği vardır. Ama gümrük tarifeleri kural olagelmiştir... Her zaman olduğu gibi, bugün, bu tarifelerin destekçisi çoktur; bunlara hüsnütâbirle "koruma" (himaye) deniyor, kötü bir maksat için iyi bir etiket. Çelik üreticileri ve çelik işçilerinin sendikaları Japonya'dan çelik ithalatının kısıtlanması için baskı yapıyor. TV üreticileri ve işçileri Japonya, Taiwan veya Hong Kong'dan yapılan TV ithalatının kısıtlanması için "gönüllü anlaşmalar" yapmak üzere lobicilik yapıyorlar. Tekstil, ayakkabı, sığır, şeker üreticileri... bunlar ve diğer onbinlercesi yurtdışından gelen "haksız" rekabetten yakınıyor ve hükümetin kendilerini "korumak" için bir şeyler yapmasını talep ediyorlar. Elbette, hiç bir grup isteğini kendi çıplak çıkarı üzerine temellendirmiyor. Her grup, "genel çıkar"dan, istihdamın korunmasından ya da ulusal güvenliğin geliştirilmesinden söz ediyor. Son zamanlarda, doları mark ya da yen karşısında güçlendirmek gereği, ithalat üzerinde kısıtlama yapılması için söz edilen geleneksel rasyonalizasyonlara katılmış bulunuyor.... Nadiren karşı çıkılan bir başka asılsız konu, ihracatın iyi, ithalatın kötü olduğudur. Gerçek çok farklıdır. Dışarıya sattığımız malları yiyemeyiz, giyemeyiz ya da kullanamayız. Orta Amerika'dan gelen muzları yiyoruz, İtalyan ayakkabıları giyip, Alman otomobilleri kullanıyoruz ve Japon malı TV'lerimizden hoşlandığımız programları izliyoruz. Dış ticaretten olan kazancımız, ithal ettiklerimizdir. İhracatımız ithalatımıza karşılık ödediğimiz fiyattır. Yanıltıcı olan terminolojimiz bu yanlış fikirleri yansıtmaktadır. "Koruma" demek, tüketiciyi sömürmektir. "İstenilir ticaret dengesi"nin gerçek anlamı ithal ettiğimizden daha fazlasını ihraç etmektir, dışarıdan aldığımız malların toplam değerinden daha fazlasını yurtdışına göndermektir. Kendi evimizde çok şey alıp karşılığında az ödemeyi tercih edebilirsiniz, ama böyle bir durum dış ticarette "istenmeyen ödemeler dengesi" olacaktır.

Burada Friedman "ithalat" ve "ihracat" kavramlarının üzerindeki örtüyü kaldırıp uluslararası ticari ilişkileri çıplak değer ilişkilerine indirgediği için ister istemez ücretlerin durumuna, üreticilerin yaşama standardı ve üretimde verimlilik gibi konulara yaklaşıyor. ABD'ye mal satmak için pek çok bağımlı ülkenin sıraya girdiğini yakından biliyor ve bunların, aralarında giriştikleri rekabetin ABD yurttaşlarına ucuz ve kolay sağlanmış bir yüksek hayat standardı kazandırdığı görüyor. Bu ilişkiye ABD yurttaşı olarak bakıldığında (tabii aşırı ulusal bencillikle) hükümetlerin ABD'ye mal satışlarında ekonomik güçleri alabildiğine "özgür" bırakmalarının "tadından yenmez" bir önerme olduğu kolayca anlaşılıyor. ABD yurttaşının özgürlüğü (bol ve ucuz mal bulup tüketmesi) ABD'ye bağımlı ülkelerin koruyucu ulusal tedbirlerden sıyrılıp "özgürleşmelerine" bağlı hale geliyor.

Friedman bu noktada ithalat-ihracat kavramlarının ilişkisini altüst ederken ve ihracatı, "ithalat için ödenmiş bedel" olarak nitelerken, bir "ABD yurttaşı" ama manyaklık ölçüsünde bencil bir ABD yurttaşı olarak son derece haklıdır. "Dış ticaretten olan kazancımız ithal ettiklerimizdir" derken, serbest rekabet koşulları içinde ABD mallarının ve bu mallara olan talebin ağırlığını ve ithal malları karşısında sağladığı avantajı, dolayısıyla düşük bir ithalat bedeli ile (ihracattır bu) çok yüksek değerlerin ithal edildiğini, ya da "üretkenliği yüksek" ABD işçisinin (ihracattır bu), üretkenliği daha düşük Japon veya Hong-Kong işçisinden (ithalattır bu) "kazandığıdır" bu.

Fakat aynı ilişkiye, ABD'ye ucuz mal satan ülkeler veya bu ülkelerin mal ve hizmet üreticileri açısından baktığımızda, Friedman'ın bir ekonomistten çok, bir düzenbaza benzediğini görmek kolaylaşmaktadır. Çünkü bu kez o ülkeler açısından da ihracat, "ithalat için ödenmiş bedel" olmaktadır. Ve bu bedelin ne denli ağır bir bedel olduğunu da Friedman görmektedir ki, "Orta Amerikadan gelen muzları yiyoruz, İtalyan ayakkabıları giyip Alman otomobilleri kullanıyoruz ve Japon malı TV'lerden hoşlandığımız programları izliyoruz" diyebilmektedir. Afiyet olsun!

Öte yandan Friedman, şükran duyulacak bir açıksözlülükle, "Dışarıya sattığımız malları yiyemeyiz, giyemeyiz ya da kullanamayız" demektedir. Elhak doğrudur ve iki anlamı vardır bu sözlerin. Zaten kullanılamayacak, iç tüketimin kaldıramayacağı kadar çok mal üretilmektedir ABD'de, ama böyle olunca da bu malların ihracatı, ithalata karşılık bir "bedel ödeme" olmaktan çıkacaktır. İkinci anlamında bu sözler, ABD ekonomisinin "giyilip, yenilip, kullanılamayacak" mallar ürettiğidir ve bu da doğrudur. ABD yurttaşlarının her omuzuna yüz bazuka assanız, her ABD askerine on uçak, beş füze, iki savaş gemisi vs. tahsis etseniz bile yine de tüketemeyeceğiniz kadar çok silah elinizde kalacaktır ve bunları "bedel" diye, sağladığınız ithal malı yüksek hayat standardı karşılığında verebilirsiniz ki, bu da "bedel ödeme" olmaktan çıkar. Eğer bir bedel ödeniyorsa ve ödeyenler varsa, bunlar ABD yurttaşlarından başkalarıdır.

Altın Yumurtlayan Tavuk

ABD ile ticari ilişkilerin objektif içyüzünün nasıl bir işleyişi içerdiğini Friedman'ın aşağıya alıntı yaptığımız görüşleriyle, ülkemizin güncel ekonomik politikasının ana hatlarını bir arada bakarak görmek mümkündür.

Ülkemiz güncel ekonomik politikasının çok daha değişik ve karmaşık sorunları açısından değil ama, salt ücret ve taban fiyat politikasıyla, son ayların aktüel konusu olan "hayali ihracat" ve buna bağlı olarak vergi iadesi uygulamalarını esas alan bir yaklaşımla bakıldığında, Friedman ruhunun nerelere kadar nüfus ettiğini çarpıcı benzerliklerle kavramak mümkün olmaktadır.

Friedman, kendi basit mantığına indirgemek için illüzyonlardan arıtmak zorunda kaldığı uluslararası ticaretteki "değer" ilişkisinin çıplak ifadesi tarzında şu görüşleri ileri sürüyor:

Kamuoyunda tarifelerin lehine savın en kuvvetli duygusal etkisi Amerikan işçilerinin yüksek yaşama düzeyini, çok daha düşük ücretle çalışmaya istekli Japonya, Kore ve Hong Kong işçilerinin "haksız" rekabetinden koruma gereği ile ilgilidir.Bu görüşte yanlış olan nedir? Bizim insanlarımızın yüksek yaşama düzeyini korumak istemiyor muyuz?

Bu yaklaşımdaki yanlışlık "yüksek" ücret ve "düşük" ücret terimlerinin müphem kullanımıdır. Yüksek ve düşük ücret ne demektir? Amerikan işçilerine ödeme dolarla yapılır; Japon işçilere yen olarak ödenir. Dolar olarak ücretle, yen olarak ücretleri nasıl karşılaştırırız? Kaç yen bir dolara eşittir? Değişim oranını ne belirler?... Yüksek ücretli Amerikan işçilerinin, düşük ücretli yabancı işçilerin "haksız" rekabetiyle tehdit edildiği doğru değildir. Kuşkusuz, eğer yeni ya da daha gelişkin bir ürün yurtdışında üretilirse ya da yabancı üreticiler böyle ürünleri daha ucuza üretebilirlerse, belirli işçiler bundan zarar görebilir. Fakat bunun etkisi, yeni ya da daha gelişkin ürünler çıkaran veya maliyeti düşürmenin yolunu bulan diğer Amerikan firmalarının yaratacağı etkiden farklı değildir. Kısaca, Amerikan işçisinin yüksek yaşama düzeyinin ana kaynağı, uygulamadaki piyasa rekabetidir. Eğer hayati, dinamik, yenilikçi bir ekonomik sistemden yararlanmayı istiyorsak, hareketlilik ve uyum sağlama gereğini kabul etmeliyiz. Bu uyum sağlamanın kolaylaştırılması istenir bir şeydir ve bu türden pek çok düzenlemeyi -işsizlik sigortası gibikabul ettik; ama sistemin esnekliğini tahrip etmeden hedefe varmayı amaçlamalıyız, aksi takdirde altın yumurtlayan tavuğu öldürmüş oluruz. Her olayda, yaptığımız iş, dış ve iç ticarete uygun olmalıdır.

İthal ve ihraç ettiğimiz kalemleri ne belirler? Bir Amerikan işçisi günümüzde bir Japon işçisinden daha üretkendir. Kaç kat daha üretkendir, bunu belirlemek güç, tahminler farklı. Diyelim birbuçuk kat daha üretken olsun. Öyleyse, ortalama olarak, Amerikan işçisinin ücreti, Japon işçisinin ücretine kıyasla birbuçuk kere daha fazla alım gücüne sahiptir. Amerikan işçilerini, Japon işçileri gibi birbuçuk kat daha az verimle bir işte çalıştırmak israftır. 150 yıldan uzun bir süre önce belirlenmiş ekonomik jargonla bu kıyaslamalı avantaj ilkesidir. **Eğer biz, her şeyi üretmede Japonlardan daha verimli olsaydık bile, her şeyi üretmemize değmeyecekti. Biz, en iyi yaptığımız şeyler üzerine, üstünlüğümüzün en güçlü olduğu şeyler üzerinde yoğunlaşmalıyız...**

Görülüyor ki, örtülemeyecek kadar kaba bir gerçek, Friedman'ın her şeyi çarpıtıp yeniden kurma alışkanlığı içinde bile bütün çıplaklığı ile sırıtıyor. ABD işçisi Japon işçisinden bir buçuk kat daha üretkendir ve dolayısıyla ABD işçisinin hayat standardı (bağlı olarak ücreti) Japon işçisinden birbuçuk kat veya başka herhangi bir ülkenin (Türkiye olabilir) işçisinden yirmi kat daha fazla olabilir. Bu takdirde eğer basit ve çıplak bir mübadele olarak bakılacaksa, bir Türk işçisinin ABD işçisiyle alış-verişinde, birincisinin yirmi günü verilecek ve ikincisinin bir günü satın alınmış olacaktır. Eğer Friedman'ın önerdiği "özgürlük", kayıtlama ve kısıtlamalardan, bir anlamda hükümetlerin ve siyasal güçlerin ulusal himayeci politikalarından kurtulabilirse, ABD işçisi lehine tecelli eden 1/20 dengesi korunabilecek, hatta gelişme hızı faktörlerine bağlı olarak daha avantajlı oranlara da geçilebilecektir. Yeter ki "özgürlük" olsun!

Friedman, ABD işçisinin başka bir ülke işçisine oranla **üretkenliğinin teknolojik temeline** değinmeden geçiyor. Böyle bir üretkenliğin ancak teknolojik gelişmeyle mümkün olabildiğini söylediğinde, ABD ile ilişkisi olan ülkelerin işçilerinin daha üretken bir konuma geçebilmeleri için himayeci ulusal politikaların gerekli olduğunu ve pazarlık güçlerini arttırmanın her yolunu deneme hakkına sahip olacağını, arkasından da siyasal güçlerin kendi ulusal çıkarlarını Friedmanın önerdiği "özgürlük" yoluyla değil, kendi ulusal özgürlüklerine sahip çıkarak koruyabileceklerini kabullenmek zorunda kalacak ve ABD yurttaşlarının yüksek menfaatleri için oluşturduğu teorisini kendi eliyle yıkmış olacaktı.

Kimin Eli Kimin Cebinde: Ters Yardım ve Asalet

Ekonomik kavramların burjuva kökenli illüzyonlarından konuyu arıtınca; başka bir deyimle konuyu objektif çıplaklığı içinde tartışmaya başlayınca-ki Friedman ister istemez bu noktaya geliyor -ABD'nin uluslararası ekonomik (dolayısıyla da siyasal, askeri ve kültürel) ilişkilerinin içeriği ve amacı daha berrak ifadelere kavuşuyor. Her şeyi çarpıtmaya yatkın Friedman'da bile işin bu yanı şöyle dile geliyor:

"Haksız rekabet"in bir başka kaynağı, yabancı hükümetlerin kendi üreticilerine ABD'ye maliyetin altında satış yapabilmeleri için yaptığı yardımlar biçiminde gösteriliyor. Bir yabancı hükümetin bu türden tahsisatta bulunduğunu varsayalım, ki bunu yapanlar kuşkusuz var. Bundan zarar gören kimdir, yararlanan kimdir? Bu tahsisat için yabancı hükümet kendi yurttaşlarını vergilendirmek zorundadır. Bu yardımların karşılığını ödeyen o yurttaşlardır. ABD tüketicileri bundan çıkar sağlarlar. Ucuz TV'ler, otomobiller ya da hükümetten yardım alan şey ne ise, ondan edinirler. Böylesi tersine bir dış yardım programından yakınmalı mıyız? ABD'nin diğer ülkelere Marshal Planı şeklinde, ya da daha sonra dış yardım olarak mal ve hizmet hediye etmesi asîl bir davranıştı da, yabancı ülkelerin bize mal ve hizmetleri maliyetin altında satarak dolaylı biçimde armağan göndermesi asîl bir davranış değil mi? Yabancı hükümetin yurttaşları yakınabilirler. Amerikan tüketicilerinin çıkarına ve yardım gören sanayi dallarına sahip ya da onlarda çalışan kimi yurttaşlarının çıkarına, bunlar daha düşük bir hayat standardına katlanmalıdırlar..."

İşte "sözün gerçeği" diye buna denir. Diyelim, ülkemizde hükümet "ihracat seferberliği" başlatmış olsun. Bu ancak daha kaliteli malları daha ucuza satmak suretiyle mümkün olabilir, çünkü ABD'ye yahutta gelişkin sanayi ülkelerine mal satmak için aynı konumdaki geri ülkeler arasındaki rekabette avantajlı duruma geçmek gerekir. Ucuz mal satabilmenin ilk pratik ve gerekli koşulu, ucuz mal üretebilmektir. Ucuz mal üretmenin, maliyetleri düşürmekten ve maliyet unsurlarını düşük tutmaktan başka yolu yoktur. Maliyet unsurları arasına -eğer giriyorsa- (!) ücretleri ve taban fiyatlarını, bu bakış açısından koymak gerekecektir.

Buna rağmen sağladığınız "ucuz maliyet" yetmeyebilir, karşınıza "karın

açlığına" çalışân Singapur işçilerinin ucuzun ucuzu işgücü, ya da inşaat sektörlerinde bedava çalışarak vatani görevlerini yerine getiren Güney Kore askerlerinin bedava emeği çıkabilir. O takdirde başvuracağınız tek yol olarak "vergi iadesi" kalacaktır. **Friedman buna: "ABD'ye maliyetinin altında satış yapabilmeleri için" bir yabancı hükümetin "tahsisat ayırması" diyor, ve "bu tahsisat için yabancı hükümet kendi yurttaşlarını vergilendirmek zorundadır" diye ekledikten sonra şöyle bağlıyor: "Bu yardımların karşılığını ödeyen o yurttaşlardır. ABD tüketicileri bundan çıkar sağlarlar. Böylesine tersine bir dış yardım programından yakınmalı mıyız? ABD'nin diğer ülkelere Marshall Planı şeklinde, ya da daha sonra dış yardım olarak mal ve hizmet hediye etmesi asil bir davranıştı da, yabancı ülkelerin bize mal ve hizmetleri maliyetinin altında satarak dolaylı biçimde armağan göndermesi asil bir davranış değil mi? Yabancı hükümetin yurttaşları yakınabilirler. Amerikan tüketicilerinin çıkarına ve yardım gören sanayi dallarına sahip ya da onlarda çalışan kimi yurttaşların çıkarına bunlar, daha düşük bir hayat standardına katlanmalıdırlar..."**

Her şey ancak bu kadar açık ortaya konabilirdi. Böylece ABD'nin "yardım" olarak verdiklerinin hangi amaçla ve ne karşılığı olarak verildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. ABD'ye bağımlı ülke yurttaşları böylece ABD tarafından sömürüldüklerini iddia edemeyecekler, sadece "maliyetinin altında mal satmakla" ABD yurttaşlarına "armağanlar" gönderdiklerini kavrayıp memnun olacaklardır. Yakınmak mı?.... Kimin haddine?...

Türk milletinin asilliğini görerek tıpkı Friedman gibi duygulanmamak mümkün değil! Ne var ki, Amerikan milleti **aldığı için** asilken, Türk milleti (ve benzerleri) ne hikmetse hep **verdiği için** asil olmaktadırlar. Asilliğin bir öğesi de alicenaplık olduğu için, gönlü bol milletimiz hep vermekte, Amerikan milletine ise hep asilliğin diğer yanı (refah ve ihtişam içinde yaşamak) nasip olmaktadır. ABD'nin bu alışverişteki konumu, halkımızın dediği gibi "Rabbena, hep bana" şeklindedir.

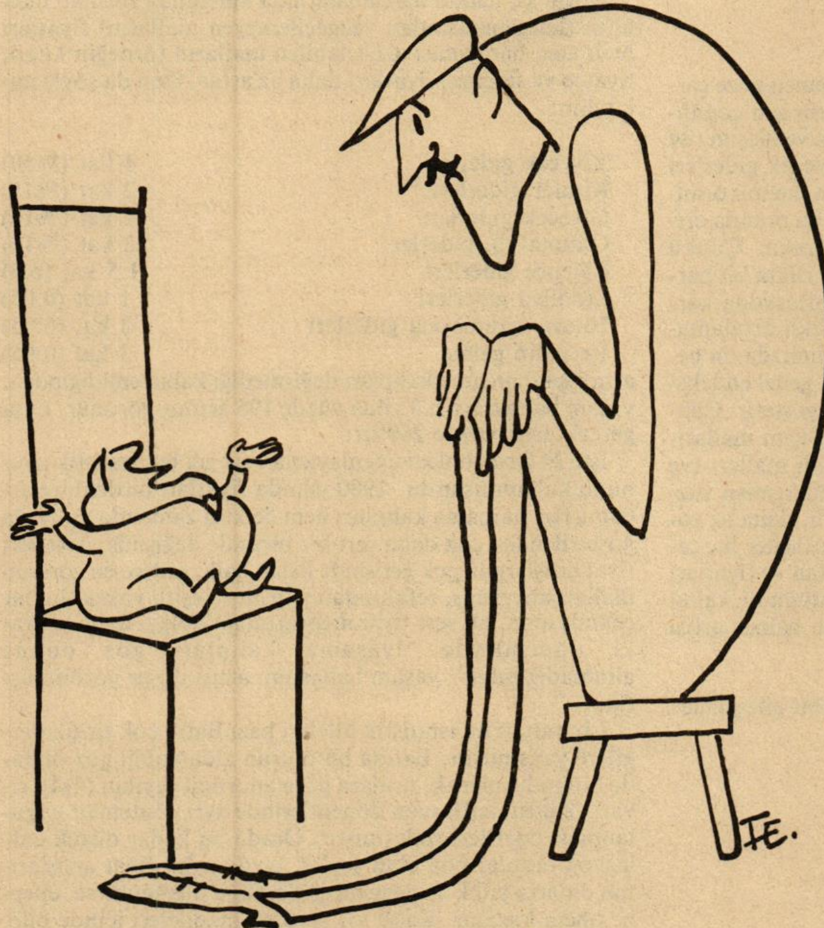
Dünyanın neden "hür olması" gerektiğine, "hür dünyanın" en "büyük ulusu" adına konuşan Friedman'ı tanıdıktan sonra hak vermemek mümkün değil. Evet, bu özgürlük "zorla" değil, kimse sizi "özgür" olmaya zorlamıyor, fakat çağırıyor:

Biz büyük bir ulusuz, hür dünyanın lideriyiz. Kendi tekstil sanayimizi ABD tüketicileri ve Hong Kong ve Taiwan'daki Çinli işçiler pahasına "korumak" üzere Hong Kong ve Taiwan'dan tekstile ihraç kotası uygulamasını istemek bize uygun değildir. Serbest ticaretin erdemlerinden söz ederken, bir yandan Japonya'nın çelik ve TV ihracını sınırlamak için politik ve ekonomik gücümüzü kullanıyoruz. Önceden belirlenen bir sürede, diyelim beş yıllık bir dönem içinde, tek taraflı olarak serbest ticarete ilerlemeliyiz.

Alacağımız birkaç önlem tam serbest ticaretin ötesinde yurt içi ve dışında özgürlük davasını geliştirmeye yarayacaktır. Yabancı hükümetlere ekonomik yardım adı altında bağışlarda bulunmak -böylece sosyalizmi ilerletmek-ve aynı zamanda onların ürettiği ürünlere kısıtlamalar empoze ederek -böylece hür işletmeye engel olmak- yerine, istikrarlı ve ilkeli bir tavır alabiliriz. Dünyaya şunu söyleyebiliriz: özgürlüğe inanıyoruz ve onu uygulamak niyetindeyiz. Sizi özgür olmaya zorlayamayız. Fakat size herkes için eşit şartlarda tam bir işbirliği önerebiliriz. Bizim pazarımız tarifeler ve diğer kısıtlamalar olmadan size açıktır. Buradan satabileceğinizi ve satmak istediğinizi satın. Alabildiğinizi ve almak istediğinizi alın. Bu yolla, bireyler arasındaki işbirliği dünya çapında ve özgür olabilir.

Görülüyor ki "özgürlük" kavramının bizim bugüne kadar bilemediğimiz ilginç bir içeriği bulunmaktadır. Tek tek ülkelerin yurttaşlarının "çok dar" bakış açılarından özgürlük; demokratik, siyasal ve kültürel kapsamlar içermektedir, bunlara sahip olamamaktan doğan yakınmalar asıl özgürlük kavramını bilemeyenler için söz konusudur. Asıl özgürlük ABD yurttaşlarına armağanlar göndermek ve böylece asil bir davranışta bulunmaktadır.

İhracatımızın 1984 yılında 7 milyar doları aşacağını ummaktayız. Bundan daha büyük "asalet" olabilir mi?...

Alıntılar: Milton and Rose Friedman, Free To Choose, Penguin 1983 baskısı, s. 60-73.

PLANLAMA Niçin ve Nasıl

Arslan Başer Kafaoğlu

I

Önce bir durum değerlendirmesi yapalım. Nisan yaşam bahası endeksleri "pek yaman" çıktı. Her büyük yanlış yapan yönetim gibi hükümetin sayın sözcüleri, geçmişi suçlayıp geleceğe ait vaatlerle kamuoyunun karşısına çıkıyorlar. Şimdi bu sözcülerin bir tanesinin, Başbakan Yardımcısı Sayın Kaya Erdem'in sözlerini ele alalım:

Sayın Erdem'e göre eylülde (Sayın Özal'a göre temmuzda) enflasyon oranı düşecektir. İnat etmeyim, belki düşer. Ama düşüş, halkın daha kötü beslenmesi bahasına olur. Gelecek kuşakların sağlıklı doğup büyümesi de tehlikeye düşer. Nasıl? Eğer Cumhuriyet'in hayat pahalılığı (yaşam bahası) konusundaki haberini okuduysanız (4 Mayıs 1984), yaşam bahası endeksleri şöyle:

Genel endeks: Yüzde 8.2
Yiyecek giderleri: Yüzde 10.4
Giyim giderleri: Yüzde 13
Ulaşım giderleri: Yüzde 34.4

Aslında bu endeksteki mantık dışı şeyler hemen göze çarpıyor. Bir ülkede, ücretlerin (aslında gelirlerin salt çoğunluğunun) 7 yıldır gerilediği bir ülkede, giyecek ve ulaşım (işe gidip gelme) giderleri ve buna ek olarak yiyecek giderleri bu kadar artmışsa, genel endeksin bunlardan önemli oranda geri kalması olanağı yoktur. Bu üç kalem bu oranda artmışsa, genel endeksin 8.2'de kalmaması gerekir. Çünkü bunları (hele üçünü birden) geriye çekecek ağırlıkta bir harcamalar grubu olamaz. Yedi yıldır süren enflasyona karşın endeks hazırlayıcıları harcamaların ağırlıklı ortalamasını değiştirmiyorlar. Bundan önceki yazılarımızda da belirttiğimiz gibi, yıllarca süren enflasyonlarda genel endeksler daima yaşam bahasını olduğundan düşük gösterir. Çünkü yıllar süren enflasyonlarda halk zorunlu geçim mallarını (ve hizmetlerini) satın almak için bir kısım malları (ve hizmetleri) satın almaktan ya tamamen ya da kısmen vazgeçer. Yani zorunlu alımlarının fiyatları hızlı, daha az zorunlu alımlarının fiyatları yavaş artar. Endeksçiler harcama kalıbında -eski harcama kalıbında- yer alan ve fiyatları daha yavaş artan harcamaların aynen sürdüğünü kabul edip, ağırlıkları eskisine göre verince, yaşam bahası artışı olduğundan daha eksik görünür.

İsterseniz bunu sayılarla anlatalım:

E (enflasyon) sürecinin başında yaşam için bir aile şu harcamaları yapmış olsun:

1. Hal
%50 yiyecek giderleri
%15 kiralar
%10 giyecek giderleri
%5 okuma ve eğitim giderleri
%5 eğlence giderleri
%5 mobilya vb. giderleri
%5 ısıtma aydınlatma giderleri
%5 işe gidip gelme giderleri

Bu E sürecinin diyelim üçüncü yılında fiyatlar arttığından, vazgeçilmeyen giderlere harcama yapabilmek için, azaltılabilir giderlerde azalma olsun ve yukarıdaki dağılım şu hali alsın:

2. Hal
%65 yiyecek giderleri
%10 kiralar (daha az konforlu evde oturularak)
%5 giyecek giderleri
%2 okuma ve eğitim giderleri
%2 eğlence giderleri
%2 mobilya (yenileme ve tamir)
%7 ısıtma ve aydınlatma
%7 işe gidip gelme giderleri

Doğal ki, halkın harcamalarında kullanılan zorunlu malların (harcanmasından vazgeçilemeyen malların) fiyatları hızlı ama harcaması azaltılabilen malların (örneğin kitap, tiyatro ve sinema) fiyatları daha az artar. Onu da şöyle anlatalım:

Yiyecek giderleri	4 kat (%50)
Kiralar giderleri	2 kat (%15)
Giyecek giderleri	2 kat (%10)
Okuma vb. giderler	2 kat (%10)
Eğlence giderleri	1.5 kat (0.5)
Mobilya giderleri	1 kat (0.05)
Isıtma aydınlatma giderleri	3 kat (0.05)
İşe gidip gelme	3 kat (0.05)

artmışsa, harcama kalıpları değişmediği kabul edildiğinden, yaşam bahası artışı 3 yılda yüzde 195 artmış görünür, oysa gerçek artış yüzde 260'tır.

İşte 24 Ocak önlem uygulayıcıları sık sık bu istatistik oyununu kullanmışlardır. 1980 yılında fiyatları birdenbire artırmışlar, harcama kalıpları hem de kısa zamanda yukarda gösterilenden çok daha sert bir biçimde değişmiş, ücretleri fiyat artışlarının çok gerisinde kalan halk, sadece en zorunlu malları alıvermiş, refahından yitirmiş, çeşitli yoksunluklar çekmiş ama, bu sert fiyat artışlarından dolayı daha sonraki dönemlerde "yaşama kalıpları göz önüne alınmadığından" yaşam bahasının artışı düşer görünmüştür.

İşin tuhafı bu istatistik hileleri bazı Batılı çok tirajlı dergilere yansımıştır. Batıda bu oluşun aldatıcılığı göz önünde bulundurularak, oralara göre anormal sayılan (%10 civarı ve üstü) enflasyon dönemlerinde ayrı yöntemler uygulanması önerileri sıklaşmıştır. Orada bu kadar düşük enflasyon oranlarında olan şeyler, bizde aylık fiyat artışlarının onların yıllık artışlarına eşit olduğu düşünülürse, epeyce önem kazanır. Kaldı ki, yiyecek maddeleri içinde bile, bileşim değişir: Sucuk, pastırma, hatta sosis harcama liste-

lerinden silinir, yerlerini peynir, zeytin alır. Yoksa fiyat artışı yap, ondan sonra "enflasyonu durdurdum" diye ilan et... Buna Sayın İnönü sağ olsaydı koskoca bir "hadi canım sen de" çekerdi...

Ola ki, Sayın Erdem'in (ve Sayın Özal'ın) enflasyonu geri çekme hesapları bu istatistik aldatmacalarına dayana... Yoksa fiyatlara zam yaparak (hem de bizdeki gibi zam yaparak) enflasyon oranını geri çekmenin, hesaba kitaba dayanır yeri olamaz. Yukardaki hesaplara inanmıyor musunuz? Öyle uzun araştırmaya gerek yok. Mahallenizdeki bakkala, kasaba gidiniz ve halkın 24 Ocaktan önce ve şimdi nasıl, ne kadar alışveriş yaptığını sorunuz. Özal'cı politikayla hem halkın harcamaları ve hem de yatırımlar durmuştur. Buna karşın dışsatım artmışsa bunun tek anlamı vardır: Ülkenin fakirleştiği...

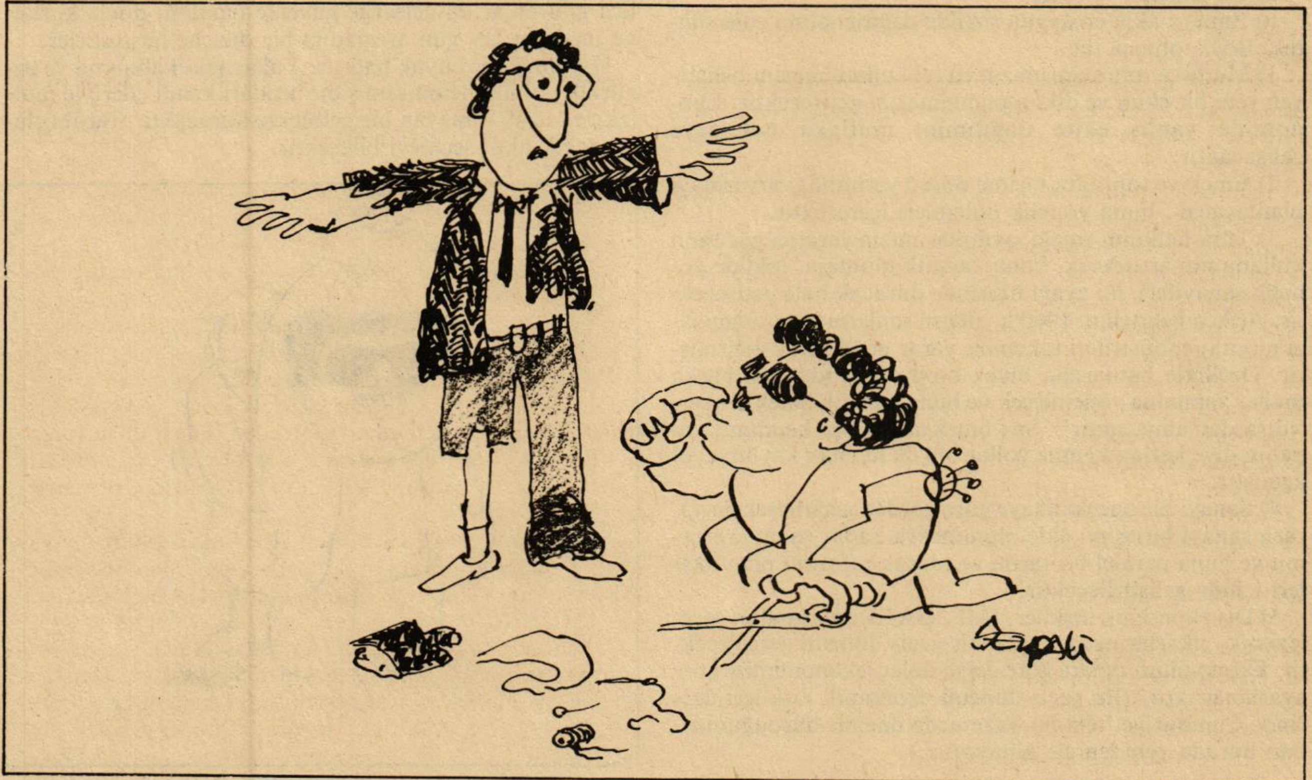
Durum bu kadar açıktır... Daha iyisi, bunun böyle olduğunu anlayanların sayısı artmıştır ve durmadan artmaktadır. Ama "olan"beğenilmeyince, yeni yolları arayanların sayısı da artar. Ortaya çeşitli yanıltmacalar çıkar. Bunlardan biri daha sıkı bir siyasal düzenle halkı daha da büyük özverilere çekme önerisidir. Bunun başarısı kuşkuludur. Bize göre, Turgut Özal ile sağ, son şanslarını kullanmaktadır. Hem de en sağcı bir politikaya "biz sosyal adaletçiyiz" kulpunu takarak.

Alternatif, uzun dönemde de, kısa dönemde de, "planlı ekonomi"dedir. Ancak "planlı ekonomi" kavramı bizi, toplumu yanıltmamalıdır. Planlı ekonomiye, piyasa ekonomisinin hatalarını düzeltmek için gidilir. Bu hataların en çoğu "gelir dağılımı adaletsizliğinden" ileri gelir. "Sosyalist bir ekonomistim" demiyen Keynes bile, değil bizim gibi ülkelerde, gelişmiş Batı ülkelerinde bile en büyük "rasyonelliği önleyen etkenin" bu olduğunu yazar. Türkiye'de, acıyla belirtelim, Keynesçiler bile Keynes'in konjonktürü çözen yeni, yani geçici bunalımları çözen kuramını "orada bitmiş" sanırlar. Oysa Keynes, "Genel Teori" kitabıyla sadece geçici çözümler bulduğunu belirtir ve kitabın son kısmında adını açık belirtmeden, bayağı sosyalist planlamaya yakın bir yaklaşımı savunur. Savunduğu, üretim araçlarının devletçe sahip olunmasının önem taşımadığı ama "üretim kaynaklarını ve bunlara sahip olanların aldığı ödünleri arttıracak" bir düzenlemedir. Adı da planlama değil, "yatırımın sosyalizasyonu"dur. Aslında 1936'da Batıda esen anti-sosyalist havada zaten planlamayı savunamazdı.

Bize göre Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkede hele Keynes'in çizdiği amacın gerisinde kalan bir amaçla yapılan planlamalar, IMF ve Dünya Bankası planlamalarıdır. Bizdeki planlama en azından Keynes'in yukarda çizdiği "düzenleyici çizgiden" daha geride kalmamalıdır.

Planlama kavramının dejenere edilerek Dünya Bankası yöntemi ile yapılan planlamanın adı, planlama değil "koordinasyon programlaması"dır. Bizce en önemli tehlike buradadır. SODEP Genel Başkanı Sayın Erdal İnönü'nün de "Dünya Bankası'nın Turgut Özal iktidarına dayattığı planlamayı" salık vermesi ve kendilerine "Sol Keynesçi" diyen bir genç grubun planlamadan anladıklarını anlatış şekli bizi bu uyarmayı yapmaya zorladı. Türkiye'de planlama "koordinasyon programlamasının" ötesinde amaç ve fonksiyonlara sahip olabilmelidir. "Koordinasyon programlaması" çizgisinde kalanlar ne "sol", ne de "Keynesçi" olabilirler. "Vallahi, billahi öyleyiz" deseler bile...

Biraz daha ilerleyelim anlatımımızda. Pekiy, sizin planlama konularında önerileriniz nelerdir? Bunları anlatmadan önce bazılarının sandıkları ya da yaymak istedikleri gibi, planlamanın ekonomi kuralları yerine "merkezi kararları koyduğu" kanısının yanlışlığını belirtmek isteriz. Planlama ekonomi kurallarını yadsımaz. Aksine onları en iyi şekilde kullanma sanatıdır. Ne var ki, bir sınıf ya da zümre yararı için alınan kararlar sanki, "ekonomi kuralı" imiş gibi yutturulmak istenir. İşte planlı ekonomide bunun ola-

nağı yoktur. Örneğin: Kârların, birikimleri korumanın topluma gelir dağılımını bozma bahasına yükseltilmesi, bir ekonomi kuralı gibi yutturulmak istenir. Denir ki, "düşük gelir sahiplerinin gelirleri artacağına yüksek gelirler artsın ki, yatırımlar artsın, kalkınma hızı yükselsin."-işte bir yutturmacadır. "Planlı ekonomi"de bunu yutturamazsınız.

II

Özellikle gelişme yolundaki bizim gibi ülkelerde, piyasa yasaları en iyi kaynak dağılımını sağlayamaz. Bunun başlıca iki nedeni vardır:

1. Azgelişmiş ülkelerde en kârlı alanlar, katma değeri - yani topluma gelir katkısı- en yüksek olan alanlar değildir. Bir arsa spekülasyonu, dışalım ve dışalıma bağlı sanayi ile tefecilik, en kârlı alanlardır, ama topluma en fazla ekonomik katkı yapan alanlar değildirler. Çarpıklık buralardan çıkmaktadır. Hep "çarpık ekonomi" denir de, çarpıklığın nedeni anlatılmaz.

Bu çarpık yapı aşağıda anlatacağımız IMF'li dış dünya ekonomileri içinde kemikleşmiştir. Bu yapıyı en iyi kaynak çoğaltıcı ve en akılcı kaynak donatıcısı biçime adım adım sokmanın yolu planlamadır.

2- Piyasa ekonomisi, gümrük, para korunması olan ülkelerde keyfi karar mekanizmalarına dönüşür. Sanayiinizi ve hele tarımınızı koruma zorundasınız. Birleşik Amerika'dan, Japonya'ya her ülke böyledir. Bu korumanın planlanmasını özel kesime bırakamazsınız. Kökten katlı para kurları, koruyucu girdi maliyetleri ile çeşitli iç ve dış değişim oranlarıyla, dış ticareti daraltan değil geliştiren ilişkilerle, ulusal endüstriyi, tüketiciyi ve ulusal üretici güçleri geliştiren, bölgesel ve ulusal, uluslararası ticaret bloklarını gözeterek bir düzenleme ancak ekonominin bütün güçlerini planlı bir şekilde iyiye doğru geliştirerek yapılabilir.

O halde planlama bir yandan uluslararası, öte yandan ulusal planda,

a) Kaynakları arttırıcı

b) Bunları akla en uygun şekilde dağıtıcı olma zorundadır. Böyle olunca da:

1) Mutlaka topraklarımızın en iyi kullanılmasını belirleyen yeni bir ekim ve dikim planlamasını getirecektir. Ekonomide yanlış ekim dağılımını mutlaka önlemeye çalışacaktır.

2) Emek ve toprakta birime düşen verimliliği arttırmayı planlayacak, buna yönelik önlemleri içerecektir.

3) Türk halkının emeği, aydınlarımızın yaratıcı gücünün kullanımını arttıracak, buna karşılık montaja, taklide yönelik sanayileri, iki ayağı üzerinde duracak hale getirecektir. Açıkça belirtelim: 1960'lı yılların sonlarında kurulan bazı montaj endüstrileri ülkemize yarar değil zarar getirmiştir. Özellikle bunlardan binek otomobil endüstrisi başka mallar yapımına yöneltilecek ve buna karşılık binek arabası "dışardan alınacaktır". Sırf binek arabamızı kendimiz yapalım diye katlandığımız yollar büyük kaynak kaybına yol açmıştır.

4) Sanayi bir önceki ilkeye göre gözden geçirilerek en yararlı sanayi birleşimi elde olununcaya kadar sanayi reformu ve buna paralel bir tarım ve toprak reformu plan ilkeleri içinde geliştirilecektir.

5) Dış ekonomik ilişkiler, IMF, GATT anlaşmaları incelenerek, çıkarlarımıza uygun bir geçiş dönemi getirilecektir. Ekonomimiz dolara göre değil; dolar, ekonomimize göre ayarlanacaktır. (Bu geçiş dönemi ekonomik ilişkileri üzerinde Cumhuriyet'teki bir yazımızda önemle durduğumuzdan burada yeniden ele almıyoruz.)

6) İş başında eğitim, işsizlere hüner kazandırma eğitimine yoğunluk verilerek, alt yapı yatırımları hızlandırılarak işsizlik azaltılıp emek ile birim sermayenin en uygun bileşimi sağlanacaktır. Havadan kazanç olmasa da kolay kazanç olan "faiz ve kiralar" çeşitli önlemlerle azaltılırken, "ücretler ve girişim" gelirleri arttırılacaktır.

Devlet planı ve bunun uygulanmasını sağlayan Yıllık Programlar en azından yukardaki "en az"ı içermelidir.

Bazıları, "planı" anti-demokratik düzen uygulamasının bir aracı sayarlar. Aslında duru ve katılımlı şekilde hazırlanan ve sonuçları ile uygulanması duru bir biçimde denetlenen bir plan olmadan, "azgelişmiş bir ekonomide" doğru dürüst işleyen bir demokrasiden söz edilemez. Azgelişmiş ülkelerde "zayıf bir özel girişim grubu" sözde çok güçlüymüş gibi görünüp, devlet yani halkın olanaklarını kullanırlar. "Kimin elinin kimin cebinde" olduğu belli olmadan, demokrasiyi kahreden, onun düşmanı rüşvet, özel kesimi halkın sırtından zengin etme, yurt ve ulus çıkarlarını dışarının emrine veren uygulamalar önlenemez. Ulusal gelir ve ulusal paylaşım hesaplarını göz önüne seren, alternatif yatırımların yarar ve getirileri ile maliyet ve zararlarını açıkça ve duru bir şekilde gözeten bir açık -bilimsel tartışma, denetleme ve düzeltme yolu ancak "inanılmış bir plan uygulaması" ile olanaklıdır.

Bu amaçlara varacak, bunu amaçlamış bir planın hazırlanışı son derece tartışmaya ve diyaloga açık (alabildiğine demokratik) ama uygulaması disiplinli, kamu oyunun eleştirisine alabildiğine açık olacak şekilde hesapları ayrıntılı; vereceği ekonomik cezalar da, kazandıracağı ödünler de kesin net ve tutarlı olacaktır. Bunun yollarını biz daha yıllarca önce anlattık. İstenirse yine anlatırız. Türk halkını, ulusumuzu hem bağımsızca ve hem de özgürlük ve sosyal adalet içinde hızla çağdaş hedefleregötürme buradan geçer. Bazıları mülkiyet "özel mülkiyet varken, tam planlama olmaz" diyorlar. Özel mülkiyet Özal ekonomisine bile katlandıktan sonra, kendisini ve ülkeyi sosyal adaletli, gelişmeli bir özgürlük düzenine ulaştıracak böyle bir yolda engel değil yardımcı olur. Unutulmasın ki, işçi, köylü, memur, dargelirli gibi onlar da geleceğe güvenle bakılan, döviz kurları ve faizlerin her gün artmadığı bir düzene hasrettirler.

Halkımız bir büyük halktır. Yukardaki kalkınma ve özgürlük yolunu benimsemiş bir iktidarı kendi elleriyle mutlaka ve uzak olmayan bir gelecekte kuracaktır. Başıboşluğu değil, akılı seçmeyi bilecektir.

GÜNDÖKÜMÜ

Tomris Uyar

7 Kasım 1983

Bir sıkıntı. Nedeni kestirilemediği için etkisi daha yoğun olan sıkıntılardan. Böyle durumlarda bedeniniz sizi gafil avlar. Bir elinizde çöpe dökülecek kül tablaları, öbür elinizde çöpten demin özenle çıkarılmış - oldukça yağlı ve kirli - bir gazetenin okumak zorunda olduğunuza kendinizi inandırdığınız bir makalesiyle, yarı-yolda kalakalırsınız. Kibrit isteyene tuzluğu uzatır, - kapıyı çalana telefonu açarsanız. Geçicidir bu şaşkınlık, bu dağınıklık, bilirsiniz, kaç kereler denemişsinizdir yine de önce garip bir ürküntü verir. "Bu" sonmuş gibi, bundan sonra böyle hep sürecekmiş gibi.

Hep sürecekmiş gibi... Amaçlarla onlara bağlı eylemler yerli yerinde değildir artık. Ürküntünün ta dibinde haklı bir kaygı vardır çünkü: bir şey yerinden oynamıştır, her neyse o. Durağan bildik tabanda,bir şeyler sürekli kayıyordur.

Birdenbire kavradım nedenini: Bugün televizyonda "Tarzan" var. Weismuller'i çocukken seyrederken neler duyduğumu anımsamıyorum. Herhalde pek beğenmişimdir. Kara adamlara, vahşilere, yamyamlara (o zaman bu tanımları tırnak içinde düşünmüyordum çünkü) sahip çıkan, onları yola getiren usta avcı, doğal erkek, yakışıklı beyaz İsa mutlaka hayranlığımı kazanmıştı. Bütün bu özelliklere Tarzan'ın sevimli dostu Çita ile anaç sevgilisi kültürlü Jane katılınca, filmleri sevmemek elden gelmiyordu herhalde. Hangi genç kız kendince eğitebileceği, uygarlaştırabileceği, evcilleştirebileceği, çocuksu ama becerikli, doğayla cebelleşmekte usta bir avcıya gereksinme duymaz? Gereksinme duymamayı öğrenmez?

En iyisi bu gençlik anılarına sığınıp aynı tadı değilse bile bir benzerini bulmak, oğlumla geçireceğim sinema - seyretme süresini sahiden keyifli bir hale getirmek. Ama olmuyor. Spor programlarını izlerken, biraz daha başarılı oluyorum, en azından bazı spor kurallarını unutmadığım için haklı itirazlar yükseltip onun gözünde "arkadaş anne" kimliğimi koruyabiliyorum. Pop müzikte aynı parçaları sevmekte birleşmemiz işimi kolaylaştırıyor. Ama burada...

Western'ları birlikte seyrederken, erkek - erkeğe yaşanan ve kadını ustalıkla dışta tutan - bir anlamda erkek için yaratılmış - güvenli bir dünyaya duyduğu özlemi okuyorum yüzünde. Bu dünyada sevgililer, yarı - saydam, tapınılası bakirelerdirler; binde - bir de erkeğin doğru yola getirdiği ama zaten yapılarında azizelik tohumu taşıyan hafif uçarı dişiler... Günahkâr metreslerse çoğu kere "esmer", Latin ırkından ateşli aşk-kadınlarıdır. Eski günahlarının cezasını ya erkek kahramanın canını kurtararak (onun yerine vurularak falan) ya da onu azize sevgilisine teslim etme yiğitliğini, özverisini göstererek çekerler, aklanırlar.

Bir de "öbür", cinsiyetsiz kadınlar vardır. Çiftlik işlerinde erkekleri kadar yiğit analar. Sabah uyanınca onları şöyle bir öpmek, kapıdan çıkarken, tam giderayak, "Seni seviyorum"a inandırmak, erkeğin gününü ve canını güvenceye almaya yeter de artar bile.

Kente geldiklerinde ille de "lacivert kruvaze bir ceket" edinen (eski gündökümlerinin kulakları çınlasın!) bu güvenilir, babacan, doğal erkeklere - biçimlendirilişimiz sonucu - hâlâ çoğumuzun hayranlık duyduğu doğru. Öyleyse oğlumun duygularını neden yadırgıyorum? Sanıyorum şu soru yüzünden: Benim çocukluğumdan bu yana değişen bunca şey arasında bu bakış değişmeden mi kaldı? Yaşama karşı bu tavrımız,güvence beklentimiz silkelenmeyecek mi hiç?

Bu tedirginliği atmanın tek yolu kaygılarımı ve sorularımı oğluma aktarmak. Anlattım uzun uzun.

— Tabii haklısın anne, dedi. Ama filmi seyretmekle bunların ne ilgisi var?

Ne ölümcül bir ilgisi olduğunu yıllar sonra, belki çocuklarıyla aynı konuları tartışırken kavrayacak ama şu anda sahi ne ilgisi var?

Güne ek: Sezen Cumhur Önal'ın radyoda iç bayıltıcı sesi ve ağdalı yorumuyla (ayrılık, güz rüzgârları, ölüm, düşen yapraklar, gözyaşları ve yağmur v.b.) sunduğu, gençliğimin en sevdiğim şarkılarını aynı irkiltiyle dinliyorum. Bu gidişle geçmişsiz mi kalacağım?

Refik Zerengil

BİREY, TOPLUM VE KÜLTÜREL YOZLAŞMA

"Danimarka krallığında çürüyen bir şey var."

Shakespeare'in ünlü *Hamlet*'inde, Danimarka Prensi'nin subaylarından Marcellus böyle yanıtlar arkadaşı Horatio'nun "Bakalım şimdi ne olacak?" diyen sorusunu.

Yüzyıllar sonra, ne yazık ki, biz de günümüz toplumu için aynı şeyi söylemek zorunda kalıyoruz. Üstelik bir tiyatro oyununda değil, gerçek hayatta.

Ne var ki, gene de konumumuz (günümüz dünyası ve insanlarıyla) Hamlet'in Danimarka'sından ve onun yurtsever subayından çok daha elverişli. Çünkü Marcellus, arkadaşının "Şimdi ne olacak?" sorusunu çürümeyle yanıtlarken, hiçbir çözüm getirmemekte, olsa olsa çaresizliğini, umutsuzluğunu, üzüntüsünü ve *korkusunu* ifade etmiş olmaktadır.

Bizse, bu çürümüşlük noktasında çakılıp kalmış, gelip gelip burada tıkanmış değiliz. Tersine, bu çürümeyi görmüşüz, hastalığı ve nedenlerini teşhis etmişiz, tedavi yollarını öğrenmişiz, ve hastalığa karşı yola koyulmuş olan insanlığa katılmışız.

BİREY VE TOPLUM KAVRAMLARI

Madem ki, kültür kavramı *insana özgüdür* ve insanların topluluk halinde yaşamalarının -biribirleriyle ilişkilerinin- bir sonucu olarak ortaya çıkmış değerler bütünüdür, şu halde kültürel yozlaşma konusuna eğilirken, hem toplumu, hem de o toplumu oluşturan bireyleri bir bütünlük halinde ele almak gerekir.

Bu nedenle, kültürel yozlaşmanın toplumsal ve bireysel boyutlarına girmeden önce birey ve toplum kavramlarına değinmekte yarar var. Çünkü kültürel yozlaşma (yozlaştırma) doğrudan doğruya insani değerlerin yok edilmesi ve insan ögesinin köreltilmesini hedef almıştır.

İnsan kavramını, felsefi planda, *birey* ve *toplum* diye adlandırabileceğimiz iki bileşenle ifade edebiliriz: felsefi bir soyutlama ile diyebiliriz ki, insan hem birey'dir, hem de toplum'-dur; ya da özlü bir anlatımla, insan topluluk halinde varolan bireydir. Gerçekten de, bilimsel öğretinin yetkin bir şekilde ifade ettiği gibi, *"insan varlığı tek tek bireylerin kendi içlerinde varolan bir soyutluk değildir; o kendi gerçekliğiyle toplumsal ilişkilerin toplamıdır".*

Toplum, "bireylerin biricik varoluş biçimidir" derken şu noktayı da bir cümleyle anımsatmak gerek: *toplum* sözcüğü en genel bir kavram olarak alındığında, anlamsız kalır. Çünkü *genel olarak toplum* (genel anlamda toplum) bilimsel bir kavram değildir, soyuttur. Günlük hayatta toplum diye kullandığımız terimin bilimsel içeriği onun genellikten ve soyutluktan kurtarılmasını gerektirir: toplum sözü ancak ve ancak *sosyo-ekonomik formasyon* kavramı halinde somutluk ve bilimsellik kazanır. Zira tarihin bir evresinden diğerine toplum değişir, verili bir andaki toplumla, ondan bir önceki (ya da bir sonraki) sosyo-ekonomik aşamadaki toplum aynı şey değildir. Dolayısıyla toplum sözcüğünü kullanırken, daima onun içeriğinin sosyo-ekonomik formasyon kavramı ile anlam kazanacağını, yani kısacası toplum terimiyle, sosyo-ekonomik formasyon'un kastedildiğini hep akılda tutmak gerekir.

Aynı şey birey için de söz konusudur. Madem ki, birey sosyal ilişkilerin toplamıdır (daha kapsamlı bir terimle, muhassalasıdır), şu halde *genelde birey* (genel anlamda birey) kavramı da, onu belirleyen toplumsal ilişkiler (sosyo-ekonomik formasyon) göz önüne alınmazsa soyut kalır.

Bu hatırlatmaları yaptıktan sonra, toplum'un ve birey'in bu doğru içeriklerini (somutluklarını) akılda tutarak birey ile toplum kavramlarının meydana getirdiği iç içeliğe ve bütünlüğe kısaca göz atalım.

Yeryüzünde, toplum halinde var olmayan tek bir birey yoktur. O kadar yoktur ki, edebi anlatımlarda, imgelerde bile böyle bir şey söz konusu değildir. Örneğin, edebiyatta bu bağlamda en bilinen örnek olan Robinson dahi toplumsuz değildir. Defoe'nun kahramanı Robinson'u ıssız adaya düşmüş ve yaşamını yalnız başına sürdürmeye mecbur kalmış bir roman tipi olarak biliriz. Oysa o ıssız adadaki, ıssız Robinson bile ancak topluluk halinde vardır: adada günlerden bir cuma gününde tek bir yerliye rastlamış ve ona Cuma adını vererek, yerliyi kendi uşağı yapmıştır. Yani fiktif planda bile insan topluluksuz gösterilememiştir. Tersine o romanda da bir toplum vardır. Ve daha da önemlisi, iki kişiden oluşan bu toplum burada kullandığımız toplum kavramına uygundur: o romandaki bile, sosyo-ekonomik formasyon somutundaki toplumdur; şöyle ki, Defoe, savunduğu gerici ve egemenlikçi burjuva dünya görüşünü (burjuva toplumunun temel sosyal ve ekonomik ilişkilerini) iki kişilik bir toplum biçiminde romanda sembolleştirmiştir. Bu iki kişiden birisini efendi, diğerini ise uşak yapıp kendi toplumunu yansıtmıştır: toplumsal planda burjuvalar ile işçileri, uluslararası planda ise sömürgeci emperyalistler ile mazlum ulusları, birinciler lehine kutsayıp mutlaklaştırmak istemiştir. Şu halde romandaki her iki bireyi ve ikisinden oluşan toplumu belirleyen somut öz, *kapitalist ilişkiler olmuştur.* Bu örnekle ilgili bir noktayı daha anımsatalım: Defoe'nun fiktif anlatımı, gerçek bir olaydan esinlenmiştir. Okyanusta ıssız adaya düşmüş ve uzun yıllar tek başına (Cuma'sız) o adada yaşayagelmiş bir kişi, daha sonra tesadüfen kurtarılmıştır. Ne ki, ıssız adaya düşmeden önce toplum içinde doğup yetişmiş, toplumla belirlenmiş bu insan, ıssız adada yıllarca kaldıktan sonra, insanlar tarafından bulunduğunda hayvansılaşmış, yarı-hayvan

durumuna gelmişmiş. Bu olaydan esinlenen gerici Defoe ise, ıssız adadaki adamın öyküsünü, kendi ideolojisi doğrultusunda çarpıtmış, ıssız adadaki insanın yanına bir işçi vererek, kapitalizmi çizmiştir.

Gene günümüzde yazılmakta olan en gericisinden, en emperyalistinden Amerikan *science fiction* (bilim kurgu) romanlarında ya da filmlerinde bile, uzayda toplum halinde varolmayan tek bir *birey* yoktur.

İnsanoğlunun tek ve biricik yaşama biçimi onun toplum halinde varolmasıdır, derken, bunun asli temelinin *üretimin maddi doğası* ve sosyal *(toplumsal) karakteri* olduğunu da mutlaka akılda tutmamız gerekir. Çünkü üretim içgüdüsel değil, *bilinçli* bir eylemdir ve böyle olduğu içindir ki, ancak ve ancak insana özgüdür: üretim, insanın ortaya çıkışından bu yana daima sosyal karakter taşımıştır, bu sosyal karakter kuşkusuz ki giderek gelişmiştir ve modern toplumda bugünkü ileri düzeyine varmıştır; ama en başlangıcında bile üretim toplumsaldır. Başka bir ifadeyle, *üretim bilinçli bir çaba olduğu için toplumsal bir eylemdir.*

İnsan hem bireydir, hem de toplumdur, ya da özlü bir anlatımla, insan topluluk halinde varolan bireydir.

Şu halde, birey'den yola çıktığımız an kendimizi hemen toplum'da ve toplumsallıkta buluruz. Fakat bu demek değildir ki, her şey toplumdur ve toplumsallıktır. Bu demek değildir ki, *insan eşittir toplum* vargısına varmalıyız. "İnsan eşittir birey" diye bir belirleme ne denli yanlışsa, insan eşittir toplum demek de idealist ve bilim dışıdır. Toplumsuz birey olamayacağı gibi, bireysiz de toplum olamaz. Bireyi mutlak akıp toplumu reddetmek eşyanın tabiatına (üretimin maddi doğasına ve sosyal karakterine) aykırıdır; fakat toplumu mutlak alıp bireyi reddetmek de gene eşyanın tabiatına (insanın maddi varlık olan, biyolojik bir fenomen olan doğasına ve insanı hayvandan ayırt eden bilinç'e,bilincin türevi olan düşünsel-ruhsal süreçlere, kısacası insanın ancak tüm insanın manevi değerleriyle varolabileceği gerçeğine) aykırıdır.

Birey ve toplum bütünlüğü konusuna burada basitten karmaşığa doğru biraz daha eğilmek istiyoruz.

BİREY VE DOLAYISIYLA TOPLUM İNSAN'LA BAŞLAR

İnsan, birey olarak, her şeyden önce biyolojik bir olgudur, yani maddedir. Birey olarak organizmasını (biyolojik varoluşunu) idame ettirmek onun *asgari* gereksinmesidir. Bunun için de, organizmayı yaşatacak asgari maddeleri almak zorundadır. Artı;kendi türünü sürdürmek zorundadır. Her iki faktör de bir doğa yasasıdır.

Ne ki, insanın varoluşu -ve dolayısıyla tanımı- bundan ibaret değildir. Çünkü doğadaki tüm yaratıklar da aynı zorunluluk içindedirler. Fakat insanı hayvanlardan ayırt eden şey bilincidir. Bu ise, insan beyninin, sadece sinir sistemini ve organları yönlendiren bir organizmadan ibaret olmayan, aynı zamanda zihinsel süreçler üreten, algıladığı dış dünyayı -geçmiş birikimlerle birleştirip- yeni zihinsel süreçlere dönüştüren bir organizma niteliği taşıması demektir. En ilkel biçiminden başlayarak, maddenin hareketinin, bugün vardığı noktada: -insanoğlunun bildiği kadarıyla- insan beyni, madde'nin en gelişkin, en örgenleşmiş halidir. İnsan beyni somutunda,madde öylesine gelişmiş, öylesine rafine bir biçimde organize olmuştur ki, düşünce üretebilmekte, düşüncelerin söze dönüşmesini yönlendirebilmekte, dahası da manevi (ruhsal) süreçleri yaratabilmektedir. Beynin böylesine, (hayvanlardan farklı) bir nitelik ve işlev kazanmış olması ve madde olmayan olguları (bilinç, düşünce, bilgi, zihin, ruhsal fenomenler -psişik süreçler vb. gibi gerçeklikleri) üretebilmesi, onun doğayı yeniden üretebilmesinin (çalışmasının = üretim yapmasının) hem sonucudur, hem de bu sürecin gelişme nedenidir.

Şu halde, basit bir hayvan beyninden insan beynine geçiş, son çözümlemede insanların (en ilkel insandan başlayarak) toplu üretim yapmalarının, topluluk halinde bir arada bulunmalarının, birbirleriyle üretimüleşim temelinde ilişkide bulunmalarının (dolayısıyla konuşmaya başlamalarının vb.) bir sonucudur; ama bu evrimleşme -topluluktan da doğmuş olsa- gene de birey denilen şeyi ortaya çıkarmış ve biçimlendirmiştir. Çünkü doğadaki yaratığı *birey* haline getiren şey, onun biyolojik varlığı ve morfolojik özellikleri değildir. (Zira bu kadarı hayvanlarda da, hatta bitkilerde de vardır. Oysa bitkiler ve hayvanlar birey değildir.)

Yaratıktan (hayvandan) insana geçiş, aynı zamanda bireye geçiş demektir. Geçişin ilk çıkış noktası evrimleşme, özgül çevre koşulları (ortam)ve mutasyon olsa bile, belli bir noktadan sonra spontane olmaktan (yani biyolojik evrimleşmeyle açıklanabilir olmaktan) çıkmış,iradi (bilinçli) bir sürece sıçramıştır. İşte o belirli nokta da, hayvandan insana geçiş yaratığının (antropoidlerin) doğadaki şeyleri oldukları gibi alıp tüketmekten çıkarak, doğayı yeniden üretmeye başlamaları noktasıdır. Bundan sonrası, spontane bir süreç değil, bilinçli (amaçlı) bir süreçtir. Bu bilinçlilik ise topluluk halinde sağlanmıştır.

Hayvandan insana geçişin temel ögesi, topluluk halinde varoluştur ve topluluk halinde varolanların birbirleriyle zorunlu ilişkileridir; bir başka deyişle, bu geçiş son çözümlemede toplumsal'dır, fakat bu toplumsallık aynı zamanda hayvanı insan yapmış, yani birey'i yaratmıştır. (Bilinciyle, düşünceleriyle, duygularıyla, bilgi ve tecrübeleriyle, birbirleriyle ilişkilerinden doğan ruhsal olgularıyla, manevi değerleriyle, inançlarıyla, iç dünyasıyla vb.) varolan bu yaratık, artık hayvan değildir, bu özelliklere,bu manevi olgulara sahip olduğu için insandır ve bireydir; fakat ancak ve ancak başkalarıyla birarada olabilen, toplum halinde bulunmaktan başka varoluş biçimi mümkün olmayan bir bireydir: insan denilen bu yeni varlık, işte bu nedenle, hem bireydir, hem toplumdur *(toplumsal ilişkilerin muhassalası'*dır.*)*

BİREY VE TOPLUM KARŞIT KAVRAMLAR DEĞİLDİR

İnsan'ın bu iki bileşenini karşı karşıya koymak, bu ikisini karşıtlık içinde görmek insan bilincine ve bilime aykırıdır. Her ne kadar, ilkel, sınıfsız toplumdan çıkılarak, sınıflı topluma geçildikten sonra, köle sahiplerinden başlayarak sömürücü egemen sınıflar birey ile toplumu şu ya da bu şekilde karşı karşıya gösterme-

ye çalışmışlarsa da, bu bir yanıltmadır.

Köle sahiplerinden bu yana tarih boyunca, söz konusu egemenler, insanı salt birey olarak, yani egoist, kendi çıkarından başka bir şeyi düşünmeyen, kendi çıkarları için başkalarının aleyhine ve zararına pek çok şeyi yapabilecek tıynette bir varlık gibi göstermişlerdir. Böyle yaparak aslında kendilerini, kendi bireylerini tanımlamışlardır. Ne hikmetse, onlar "insan eşittir birey" diyerek, bireyi toplumun ve toplum çıkarlarının (tüm bireylerin toplu çıkarlarının) üzerinde gösterirlerken, bu sayede kendileri (kendi bireyleri) toplumun üzerine tünemişlerdir ve kendi kişisel benliklerini (çıkarlarını) toplumun çıkarı gibi göstermişlerdir. Bunu da tanrının iradesi gibi tanıtmışlardır. Fakat "tanrının iradesi" yetmediği içindir ki, ilk günden beri ellerinden kırbacı eksik etmemişlerdir.

Ne ki, kırbaç da herşeyi halletmeye yetmediği için, insanı salt birey olarak egoist bir varlık gibi göstermeleri, kırbaç altında tuttukları insanlar arasında bireyciliği ön plana çıkaran empozasyonlarla, onların toplumsal güdülerini, yardımlaşma dayanışma ve birlik olma duygularını köreltme, geliştirmeme ve topluluk halinde varolan insanları tek tek bireyler halinde kendi kabukları içinde tutma amacına dönüşmüştür.

Birey ve toplumu şu ya da bu şekilde karşı karşıya gösterme çabaları bir yanıltmacadır.

Buna rağmen, tarihin en basit gözlenişi bile bize göstermektedir ki, toplumun evrimiyle bireyin evrimi birbirini dışarlamamış, birbiriyle çelişmemiştir. Toplum geliştikçe birey de gelişmiştir, toplum daha iyiye gittikçe birey de daha iyiye gitmiştir. Sömürücü egemenliği sona erdirilip de, toplum büyük bir sıçramayla yücelince, birey de aynı ölçeğin fersah fersah ötesinde yücelmektedir.

Şu halde birey'in kurtuluşu ve gerçek anlamda özgürleşmesi, toplumsallıktadır, demek; bireyler tek tek kurtulamazlar, ancak toplumsallık içinde, toplumu topluca esenliğe götürerek, kendileri esenliğe varabilirler, demektir. Yoksa bu söz, insan sadece ve sadece toplumdan ibarettir, ve toplumdan başka birşey tanımamak gerekir anlamında kavranamaz. Bilimsel öğretinin topluma değin mesajı "her şey toplum içindir" şeklinde değildir. Konunun böyle anlaşılması bir yanılsamadır ve kimi çıkar çevrelerince böyle sunulması da kasıtlı bir çarpıtmadır. Bilimsel öğretinin doğru kavranması, "her şey ne içindir?" sorusu çerçevesinde, olsa olsa şöyle ifade edilebilir: *"Her şey toplum içindir, toplum birey içindir, hepsi birden İNSAN içindir."*

Her şey toplum içindir, toplum birey içindir, hepsi birden İNSAN içindir.

Bu demektir ki, öğretinin öngördüğü toplumsallık ve toplum vurgulaması şu anlama gelir: her şeyden önce toplumu yücelterėk işe başlanabilir, zincirin çekici halkası, ya da sorunu çözmenin anahtarı budur. Toplumun yüceltilmesi, o toplum içindeki tüm yaşayanların yüceltilmesi, yabancılaşmalardan arındırılması, doğaya ve insana aykırı toplumsal ve dolayısıyla bireysel ögelerin fenomenlerin tasfiyesi demektir. Bu ise son çözümlemede bireyi yüceltecektir, kurtaracaktır. Ve böylece insanın yetkinleşmesi sağlanacaktır: insanın iki temel bileşeni olan birey ve toplum'un, en yetkin, en özgür sentezine varılmış olacaktır.

Burada konunun taşıdığı büyük önem nedeniyle, bilime saldırmak için kasıtlı olarak yapılan bir tahrifi (ve yalanı) hatırlatalım.

Bir iddia şudur: derler ki, bu öğreti ekonomiyi temel alarak insanı sadece yiyen, içen, uyuyan basit bir biyolojik organizma olarak, yani hayvan olarak, görür. Bunu diyenler, kendi egemen ekonomik çıkarları bozulmasın diye, ekonominin geniş yığınlar tarafından öğrenilmesinden ve kendi ekonomilerinin bilimsel yoldan eleştirilip, özünün geniş kesimlerce kavranılmasından korktukları için, "ekonomi temel değildir" derler. Daha da ileri giderek, yavuz hırsız misali, "ekonomiyi esas almak insanı hayvan gibi görmektir" diye demagoji yaparlar. Oysa insanı asgari ihtiyaçları karşılığı çalıştırıp, onun çalışmasının yarattığı değerin bir kısmına el koyarak, insanı hayvan haline indirgemeye uğraşan ve insanı öyle gören asıl kendileridir.

Nitekim bu kesimlerin kültürel yozlaştırma çabalarıyla insandaki insani ögeleri yok etmesi, onu hiçleştirmeye uğraşması, onun manevi değerlerini yoka indirgemeye çalışması da, sömürünün yanısıra yürütülen kasıtlı bir gayrettir. İnsanı hayvan olarak görmek ve insan hayvan olmadığı için ve bir türlü de hayvanlaşamadığı için, her türlü maddi ve manevi, ekonomik ve sosyal, teknik ve kültürel araçlarla onun insanlığını asgariye indirgemek asıl budur.

Bilimsel öğreti ise, insanı ancak ekonomik-sosyal planda özgürleştirerek, onun işgücünü bir meta olmaktan çıkararak onun yarattığı değerlerin (ürünlerin) adil bir şekilde ona geri dönmesini amaçlar; insanın yabancılaşmalardan kurtulmasını, *birey olarak özgürleşmesini* öngörür ayrıca -halk diliyle- onun "hayvan gibi çalıştırılmasını" önleyip, ona bolca boş vakit yaratmayı ve birey olarak kişiliğini, manevi değerlerini, iç dünyasını geliştirmesini, zenginleştirmesini, birey olarak yetkinleşmesini esas ve nihai hedef sayar. Ve bilimsel öğreti gösterir ki, *bir kimsenin özgür olarak gelişmesi, herkesin özgür olarak gelişmesinin koşuludur.*

İNSAN ÖGESİ VE KÜLTÜR

Yukarıdaki bütün bu değinmelerin kültür sorunuyla doğrudan ve çok yakından ilişkisi vardır. Değil mi ki kültür, insanların toplu üretim yapmalarının, toplum halinde yaşamalarının, dolayısıyla bu toplumsallık içinde sosyal işbölümüne girmelerinin ve üretim-üleşim bağları çerçevesinde biribirleriyle daimi ve zorunlu ilişkide bulunmalarının, ve bu toplumsallık içinde sadece sosyal gruplar olarak değil, aynı zamanda tek tek bireyler olarak da varolmalarının bir ürünüdür, şu halde insana özgü olan kültür, topluma ve –toplumsallığın (sosyal faktörlerin) belirlediği–bireye ait bir olgudur.

Tarih boyunca kültür, insanların verili bir toplumdaki (sosyoekonomik formasyondaki) konumlarıyla, o toplum içindeki sosyal gruplardan her hangi birine üye olmalarıyla, o toplumdaki egemen üretim ilişkilerinin düşünsel ifadesi olan egemen görüşle biçimlenir ve geçmiş formasyonlardan miras olarak artakal-

mış tarihsel ve geleneksel kültür ögelerini de içinde barındırır. *Maddi üretim araçlarını ellerinde tutanlar, manevi (düşünsel) üretim araçlarını da kendi denetimlerinde bulundururlar. Böylece genelde, düşünsel üretim araçlarından yoksun olanlar, bunlara sahip olanların düşüncelerine tabi olurlar; ve dolayısıyla hakim sosyal grubu oluşturan bireyler; kendi çağlarının düşüncelerinin üretilmesini ve yaygınlaştırılmasını tanzim ederler.*

Düşünsel üretim araçlarından yoksun olanlar, genelde, bunlara sahip olanların düşüncelerine tabi olurlar.

İşte, toplumsal antagonizmaların esas belirleyici olduğu bir toplumda yukardan aşağıya doğru empoze edilen fikirler, sadece fikir planında, dünya görüşü planında, zihinsel bir olgu olarak kalmaz; o toplumdaki değişik sosyal grupların ve onların üyelerinin (bireylerinin) davranışlarını, değer yargılarını, iç dünyalarını, ahlaki değerlerini yani kısaca genelinde toplumsal kültürü, az veya çok ama mutlaka etkiler, etkilemekten de öte belirler. Ta ki, o antagonizmalar iyice derinleşip, toplumsal hayat ve bilince en keskin şekilde yansıyıncaya değin, üretici güçleri tam bir çıkmaza sürükleyinceye ve dolayısıyla sistemin çürümüşlüğü, onun manevi değerlerinde de iyice dışavuruncaya, sistem maddi ve manevi yanlarıyla hepten *tefessüh edinceye* değin bu belirleme ve etkileme sürer.

Bu noktadan sonra söz, ölmekte olan'ın (eski'nin) içinde yeşermekte, serpilip boy atmakta olan'a (yeni'ye) geçmiştir.

Ama bu noktaya gelinceye kadar, yaşanılan ve eskimekte olan *şey* toplumsal koşullandırmalardan, kendi yarattığı (ya da kendinden öncekilerin yarattıkları) tabulardan, birtakım gelenekçiliklerden, kısacası kendi işine gelen her türlü kültürel ögeden (siyasi kudretinin yanısıra) düşünsel ve kültürel planda bol bol yararlanır.

Tarihin başlangıcından, toplumsal antgonizmalar kalkıncaya değin yaşanılan süreçte bu hep böyle olmuştur ve olmaktadır. Gerçi, bütün bu süreç, kölecilikten çıkıştan başlayarak insanın aynı zamanda evre evre özgürleşme sürecidir de; ve her gelen yeni insan tarafından yaratılmıştır, antagonizmanın sona ermediği durumda bile, tarihte her gelen yeni, aynı zamanda *yeni bir özgürlük adımıdır* da; ama eski, daima yeni'ye karşı ayak diretmiştir ve bu ayak diretme salt politik araçlarla olmamış, daima eski'nin işine gelen düşünsel ve kültürel ögeler eşliğinde sürmüştür.

Yalın bir örnek verecek olursak, kölecilikten çıkışta çok tanrılı din diretmiştir, kölelik kurumunun mutlak bir toplumsal kurum olduğu yolundaki düşünceler ve kültürel empozasyonlar diretmiştir; feodaliteden çıkışta, tek tanrılı din (ve onun kurumu) hem aristokrasiyi, hem de kendisini, *ve dolayısıyla serfliği* mutlak göstererek diretmiştir. Hıristiyanlık dini, Roma'da köleci despotizmine karşı devrimci bir işlev kazanırken, aynı din yüzyıllar sonra aristokrasinin elinde engizisyon mezalimine dönüşmüştür. İlginç bir örnek olarak analım; aristokrasinin ve kilisenin elindeki din sadece bir siyasal baskı aracı olarak kalmamıştır: Feodalitenin iyice çürüdüğü, insanların geniş kitleler halinde yoksulluktan kıvrandığı ve kilisenin cennet vaatlerinin, tanrı buyruğuna itaat, vb. gibi ideolojik safsataların da yetmediği yerde, ruhbanlar ve aristokratlar, kitleleri bir süre daha oyalamak için harika bir kültür icat etmişlerdir. İsa'nın Havarilerinden olup da, adı o dönemlere değin pek öne çıkmamış biri, ansızın havarilerin en ünlüleri olan St. Piyer'in, St. Paul'un, St. Michel'in de önüne çıkartılmış ve baştacı yapılmıştır. İsa'nın havarilerinden olan ve hıristiyanlık kitaplarında yoksul yaşantısıyla, bir lokma- bir hırka felsefesiyle tanınan *St. Lazare* özellikle Fransa'da ve derece derece diğer katolik ülkelerde birdenbire İsa'dan sonraki en büyük dini kahraman haline getirilmiş; böylece yoksulluk, fukaralık *erdem* olarak, dinsel bir yetkinlik olarak, adeta ermişlik olarak tanıtılmıştır. Böylelikle, *Lazarus orduları* adı verilen geniş dilenci orduları oluşmuştur. Yoksul yığınlar, bir süre için fukaralığı kutsal görüp, öyle bir kültürle (yaşam tarzı ve felsefesiyle) bu Lazarus ordularına katılmışlar, kendilerine ayrılan geniş yeraltı dehlizlerinde toplu halde yaşayıp, kuru ekmekle yetinerek ömür tüketmişlerdir.

Dikkat edilecek olursa, *eski*, her defasında *yeni*'ye karşı kendi varlığını sürdürmek için *insan ögesine* saldırmaktadır. Tekrar edelim: sadece politik olarak değil, aynı zamanda *kültürel olarak da* (manevi bakımdan da) saldırmaktadır. Toplumdaki bireyleri insan ögesi olarak köreltmek, güdükleştirmek ve onları bir sürü halinde tutmak istemektedir.

Dün, cennet vaatlerinin yetmediği yerde fukaralık ve dilencilik erdem diye empoze edilip, insan ögesi o tarzda köreltilirken; bugün alkol, seks, futbol, yoz müzik, magazin, TV-video vb. açık açık, uyuşturucu madde ise el altından empoze edilerek günümüz toplumunun sosyal ve teknolojik özelliklerinde aynı şey (insanı manen köreltme = yozlaştırma) yapılmaktadır.

Bütün bu kültürel malzemeler, tek bir şeye hizmet etmektedir: önceki gün, köle sahipliği ve köle emeği mutlaklaştırılıp kutsanmaktaydı, dün senyör'ün artı ürün ve rant alması, bugün ise işgücünün meta gibi alınıp satılması ve alanın satandan artı değer sağlaması... Hepsinin de ayrı ayrı karakteristiklerine rağmen tek bir değişmez özelliği var: üretim araçlarının bireysel iyeliği.

İnsanın bilinci ve ruhsallığı, bir birey olarak kendisinden ve en yakın çevresinden başlayarak tüm topluma ve bütün insanlığa çok yönlü bağımlılık ilişkileri içindedir.

Dikkat edilecek olursa, yazımızın kapsamında *insan ögesi* terimini, *insanın manevi değerleri* anlamında kullanmaktayız. Çünkü insan, sadece çalışan, üretim yapan, ve kendi biyolojik ihtiyaçlarını gideren bir yaratık değildir: insan, "üretim yapan hayvan" değildir, insan üretim yaptığı için (bilinçli olduğu için) hayvan değildir. Bilinç sahibi olmak da, toplumsallık içinde belirlenmiş bir dizi manevi ögeyi insana kazandırmıştır. İnsanın bütün dünyası çalışmaktan ibaret değildir. İnsanın çalışma eylemi dışında da ilgi alanları vardır; yakın çevresi, ailesi ve kendi özgül ortamı vardır; iç dünyası, sevgileri, sevinçleri, üzüntüleri, ruhsal doyum ihtiyaçları vardır. Çalışma ve uyuma zamanları dışında yaptığı şeyler vardır.

İşte insanın bilinci ve ruhsallığı, bir birey olarak kendisinden ve en yakın çevresinden başlayarak tüm topluma ve bütün insanlığa çok yönlü bağımlılık ilişkileri içindedir.

Bütün bu alış verişin merkezinde en önemli olan, öncelikle gözetilmesi, kollanması ve yetkinleştirilmesi gereken şey *insan ögesi'*dir. Tarih boyunca içindeki antagonizmalarla birlikte varolagelmiş toplumlar, insanda çeşitli yabancılaştırmaları da birlikte getirmiştir. İnsanoğlunun evrimi, aynı zamanda adım adım özgürleşme evrimi de olmakla birlikte, *insana aykırı ögeler* de, söz konusu antagonizmaların bir sonucu olarak yaşayagelmiştir. Gerçi, tarih boyunca oluşan genel ahlak yasaları, insanlığın binlerce yıllık birikimi (sosyal bilincinin bir yansıması) olarak şekillenmiştir ve bu kurallar birtakım kavramları, davranışları da erdem, karşıtlarını ise erdemsizlik olarak insanlığın bilincine yerleştirmiştir. Ne ki, antagonizmalar var olduğu sürece, en büyük erdemsizlik olan, insanlığa -onun doğasına, onun maddi varlığına- en aykırı şey olan asıl olguyu -birilerinin çalışmasını, fiilen üretim yapmasını, diğerlerinin ise çalışmadan bu ürünlere el koymasını- ayıplamamış, kınamamış, tersine kutsamış ve mutlaklaştırmıştır. İnsana ve onun özüne, varoluşuna aykırı olan tüm olumsuzlukların, karşıtlıkların, yabancılaşmaların temelindeki bu olgu yaşadıkça ve yaşatıldıkça da insan edindiği tüm erdemliliklerin yanısıra, böyle bir erdemsizlikle karşı karşıya kalmıştır.

Dolayısıyla, insanın özgürleşme sürecinin asıl dönüm noktası, insanın (insan ögesinin) yetkinleşmesi, yücelmesi için asıl gerekli olan faktör, bu antagonizmaların sona ermesidir.

GÜNÜMÜZDE KÜLTÜREL YOZLAŞMA İNSAN ÖGESİNİ NASIL HEDEF ALIYOR

Günümüz kapitalist toplumunda yaşanılmakta olan toplumsal ve bireysel çürüme, yozlaşma, sadece burjuvazinin yönetsel çıkarları öyle gerektirdiği için ortaya çıkmış değildir.

Üretici güçlerin merkezinde olan insana kapitalizmin vereceği birşey kalmamıştır. Kapitalist toplumlar sadece devri krizler, irili ufaklı ekonomik bunalımlar ile mâlûl değildirler; bunların sonucu olarak ahlakî bir bunalımla, toplumsal ve bireysel yozlaşma ile de yaralı durumdadırlar. Burjuva toplumunun tüm kültür alanlarını sarmış olan umutsuzluk, düş kırıklığı, kayıtsızlık, toplumsal dekadans (çürüme) insan ögesinin tahribinin, körelmesinin en çarpıcı ifadesidir. Bu toplumlar içindeki bireyler, sadece kendi emeklerine ve ürünlerine yabancılaşmamışlardır, topluma karşı, birbirlerine karşı ve dolayısıyla kendi kendilerine karşı da yabancılaşmışlardır.

Bu durum bir yandan kapitalizmin ekonomik doğasının vardığı kaçınılmaz sonuçtur, öte yandan uluslararası burjuvazinin kendi yönetsel çıkarları gereği başvurduğu güdümlü bir köreltmedir; ama aynı zamanda insanların çeşitli gereksinme alanlarını en kestirme yoldan, en büyük kârla kapatma şeklinde yansıyan burjuva açgözlülüğünün ve çapaçulluğunun da bir sonucudur.

İnsanlar boş vakitlerinde televizyon mu seyretmek istiyorlar; yaparsın bir Dallas dizisi ve bulunduğun toplumun çürümüş aile ilişkileri, yozlaşmış insan bağları içinde yakalarsın seyirciyi. Üstelik de, bunu son derece kurnazca sunarsın: orta katmanların,işçilerin, diğer emekçilerin önlerine sürdüğün bu tablonun baş kahramanlarını petrol kralları arasından seçersin; böylece seyircilerin petrol krallarına -ve benzeri sınıfdaşlarına- karşı duydukları spontane tepkileri de bu yolla deşarj edersin. Orta katmanlardan bir Amerikan ailesi, -ya da diziyi seyrediyorsa- bir işçi ailesi, J.R.'ın çevresinde çevirdiği entrikaları tepkiyle izler, böylece kendisinin dürüst bir yurttaş olduğunu bilerek ve işverenler katında dönen bu pislikleri görerek, kendi halinden, erdemlerinden memnun bir ruh haletinde, J.R.'ı yargılar; kendi kendine gönenir, J.R. gibileri lanetler. Bu şekilde ruhsal bir doyumla ertesi gün "J.R.'gillerin" fabrikasına ya da bürosuna çalışmaya gider. Kaldı ki, "J.R.'giller" katındaki herşeyi ve herkesi kötü göstermemeye de dikkat edersin, çünkü bu da tehlikelidir. Bunun için J.R.'ın kardeşini son derece dürüst ve sempatik bir tip olarak çizersin. Dolayısıyla seyirciyi J.R. ile Bobby arasında (aynı katmandan iki kişi arasında) bir tercih yapmaya zorlarsın. J.R.'a kızan yurttaş, Bobby'yi tutar. Yani onun yapacağı tercihleri "J.R.'gil katıyla" sınırlarsın ki, günün birinde tüm "J.R.'gil katına" tepki duymasın.

Gene, sadece iş dünyasında değil, özel yaşantı dünyasında da, J.R.'ı ahlâksız, ırz düşmanı olarak gösterirken, Bobby'yi iyi aile babası, Pam'i melek gibi bir eş, bayan Elly'yi de çocuklarına kol kanat germiş ideal anne olarak çizersin. Dallas kabak tadı vermeye başladığında, bu kez de Hanedan (Dynasty) dizisiyle J.R.'ın dişisini ekrana getirirsin; ama gene olumlu tiplemeleri de aynı Hanedan içinden seçersin.

Böylelikle, Dallas'la, Hanedan'la, irili ufaklı sayısız dizilerle aptala çevrilen seyircinin ufku iyiyi de, kötüyü de mali imparatorlukların hanedanları çerçevesinde bulabilmektedir.

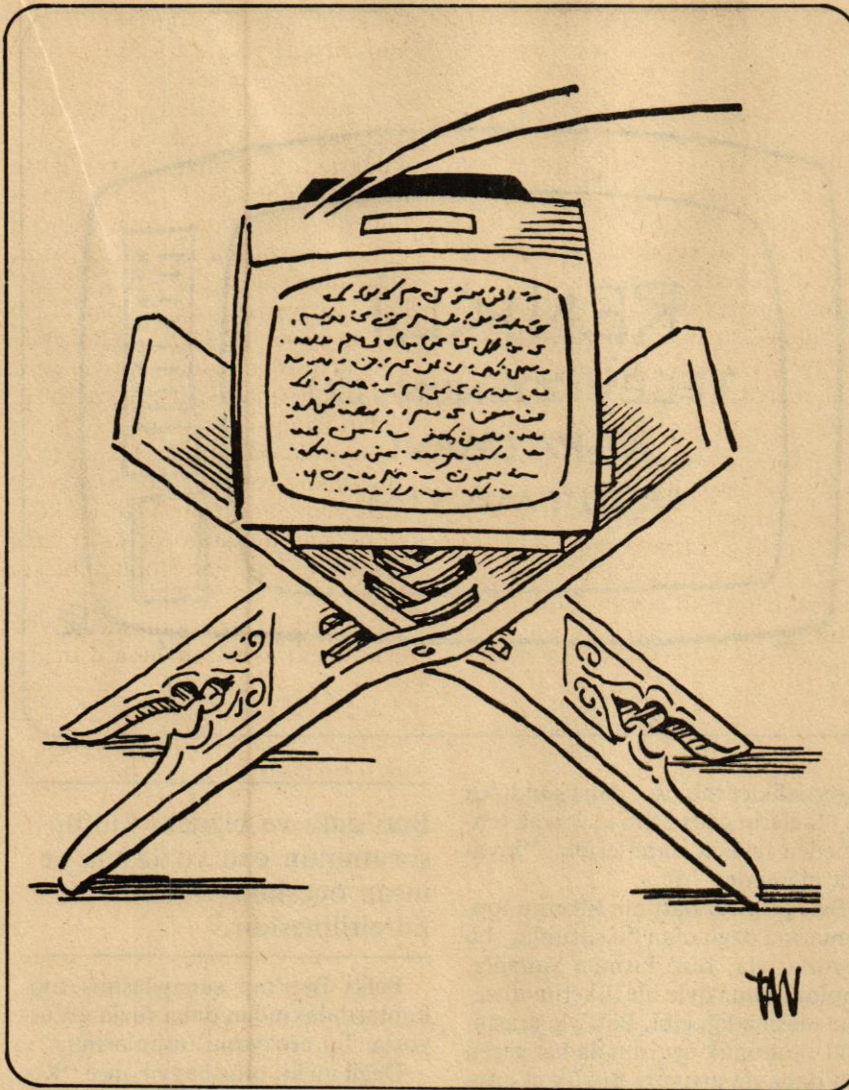
Bu, sadece bir aptallaştırma yöntemi değil, aynı zamanda o dizileri hazırlayan firmaların, en tutulan dizilerde reklamlarla mallarını pazarlamaya çalışan her türden tekelin, ya da o reklâmlardan pay alan reklam ajanslarının, TV yayım şirketlerinin vb. de kestirme yoldan bir kâr etme aracıdır.

Günümüz Batı dünyasının değersiz değerler toplamında, insanın yabancılaşması büsbütün derinleşmiştir.

Sadece TV ve video mu? Çalışan insanın müziğe ihtiyacı olsa, hemencecik karşısında kalitesiz ve yoz müziği bulacaktır.. vb. vb.

Böylece Batı kapitalizmi, insanı işyeri, süpermarketler ve evi ile belirlenen bir üçgenin içine hapsetmiştir. İşyerinden süpermarkete, süpermarketten evine, televizyon ve videosunun karşısına koşan insan, zevksizlikler içinde, değersiz ve seviyesiz ilgi alanları arasında, çerçevesinde, adeta sadece *çalışan* ve *tüketen* bir düzeye indirgenmekte, aptallaştırılmakta ve sıradanlaştırılmaktadır.

Bu değersiz değerler toplamında, toplumsal dekadansla birlikte toplumun kurumları da aileden başlayarak çürümektedir. İnsanın bu denli bayağılaştırılması, mekanik bir yaratık haline, bir *otomasyon kurbanı* durumuna getirilmesi, onun içinde bulunduğu yabancılaşmaları büsbütün derinleştirmektedir. Ve bu ögeler insana aykırı olduğu için kişi ruh-

sal bunalımlara, kişisel çözümsüzlüklere, umutsuzluklara sürüklenmektedir. Bu noktada da, gelsin psikoanaliz seansları, psikiyatr muayenehaneleri. Böylece Batı insanı çok yönlü kültürel salvoların etkisi altında kaçacak yer bulamamakta, kaçtığı zaman da, kendisini psikiyatri düzenbazlarının kucağında bulmaktadır. Bunun da yetmediği yerde ABD'de sayısız örneği görülen tarikatlara girerek, birtakım şarlatanların, peygamber taslaklarının peşinde sürüklenmekte ve yitik kişiliğini o tarikatlarda aramaktadır. Bu gibi gruplar, tarikatlar, *çağdaş mistisizm afyonları,* onların mensuplarını toplumdan izole etmekle kalmamakta, kimi kez de, 1977'de Güyana'da olduğu gibi toplu intiharlara kadar sürüklemektedir.

Bir anlamda daha da kötüsü, bütün bu mekanizmalarla aptallaştırılan, hiçlik çizgisine doğru itilen insan, güncel yaşamın koşuşturmaları ve kendisine sunulan irili-ufaklı afyonların etkisi altında büsbütün ambale olmakta, nasıl da bir hiçlik ve boşluk içinde bulunduğunu çoğu kez farkında bile olmadan adeta bilim kurgu öykülerindeki robot-insanlar haline gelmektedir.

Teknolojinin gelişmesi insanoğlunun üstün bir başarısı olmakla birlikte, tüketim toplumlarında insana sunulan tüketim malzemeleriyle ve en gelişkin kitle iletişim araçlarıyla ona empoze edilen değersiz kültürel malzemelerle, bu başarı insan aleyhine dönüştürülmektedir. Hiç kuşkusuz, insanoğlunun daha iyi tüketmesi, daha iyi yaşam koşullarına ulaşması insanlığın evriminin gereğidir. Ne ki, söz konusu toplumsal antagonizmaların uluslararası bir karakter taşımasından ötürü, birkaç yüz milyon insanın daha iyi tüketmesi, yeryüzünde 1-2 milyar insanın adeta boğaz tokluğuna yaşamak dışında hiçbir şey tüketememesi (açlık ve gıdasızlık içindeki yüzmilyonlarca insanın ise o kadarını bile tüketememesi) uğruna gerçekleşmektedir. Bu faktör bir yana, insanoğlunun daha iyi tüketmesi, daha iyi yaşaması, onun kültürel değerlerinin, manevi ögelerinin köreltilmesini, öldürülmesini getirdiği sürece, onun yabancılaşmalarını derinleştirdiği, kişisel, ruhsal problemlerini arttırdığı müddetçe, ortaya *insana ve insanlığa aykırı* bir durum, ciddi bir çelişki çıkmaktadır. Bunun sorumlusu da o teknolojinin, o gelişkin üretim araçlarının kitle iletişim mekanizmalarının uluslararası burjuvazi tarafından kontrol edilmesidir.

Burjuvazinin insanlara temel bakışı ise, hiç kimsenin şüphesi olmasın ki, onları kendi fabrikasındaki makinenin dişlileri, parçaları, vidaları gibi görmekten başkası değildir.

İnsan böylece bir makine parçası gibi görülünce, onu çalıştırabildiğin kadar çalıştırırsın, yakıtını, enerjisini, yağını, bakımını yaparsın, yeterli sürelerce dinlendirirsin, böylece o makine senin için hep makine olarak kalır, makine olarak işlev görür. Bu makine parçasının bir iç dünyası mı var? Öncelikle onu alabildiğine köreltmek ve biyonik insana indirgemek gerekir; eğlence ihtiyacı mı var? Onu da birayla, viskiyle, kötünün kötüsü televizyon programlarıyla, ya da senede bir elma şekeri kabilinden ağza çalınan bir parmak tatil balıyla geçiştirirsin.

İnsan öylesine tutsak edilmiş ki, "hür dünyada" özgür yaşadığını sanırken; çalıştığı iş yeri saatleriyle ve işyerinde bir robot gibi olmasıyla tutsaktır. dahası programlanmış yaşamında insana aykırılıkların özgürlüğünü tatmaktadır.

Böylece, binbir taarruzla, beyin yıkamayla, şartlandırmayla ambale ettiğin insan her yanıyla çepeçevre kuşatılmıştır. Yoksul ülkelerdeki milyarların sefaleti pahasına optimum bir yaşam standardına, ona uygun bir tüketim düzeyine eriştirdiğin bu insan, bu maddi ve manevi korkunç kuşatma çemberini kolay kolay yarıp çıkamaz. Onun bu muhasaradan

çıkma kanallarını da birtakım tabular, *umacılar,* yalan-dolan-demagojiyle biçimlendirilmiş safsatalar ile kapatırsın. Böylece, bu duvarların arasında insanı tam bir *tutsak* haline getirmiş olursun. Hem de öylesine tutsak etmiş olursun ki, kendisi uzun süre bunun tutsaklık olduğunu bile farkedemez, kendisinin özgür olduğunu sanır, "hür dünyada" yaşadığına gerçekten inanır. Oysa, çalıştığı işyeri saatleriyle ve işyerinde bir robot gibi olmasıyla tutsaktır; işyerinden çıktığında süpermarketlere, birahanelere, Amerikan barlara gitmekle yazgılanmıştır; evine geldiğinde televizyon, video başına geçmekle, ya da elektronik televizyon oyunları oynamakla koşullandırılmıştır; bu programlar, oyunlar ise hep aynı merkezlerden öz olarak tek ve aynı şekilde programlanmıştır ve bu merkezlerde oturanlar, onları yönetenler, tıpkı uzaktan kumandalı bir aracı ya da aygıtlar sistemini yönlendirir gibi, yüz milyonlarca insanı o avadanlıklarla yönlendirmektedirler. O insanların çoğu özgür olduklarına inandırılmışlar ve koşullandırılmışlardır. Mekanik'liklerin daha da derininde, yabancılaşmaların daha da koyusunda, insana aykırılıkların daha da şiddetlisinde özgürlüğü tatmaktadırlar!

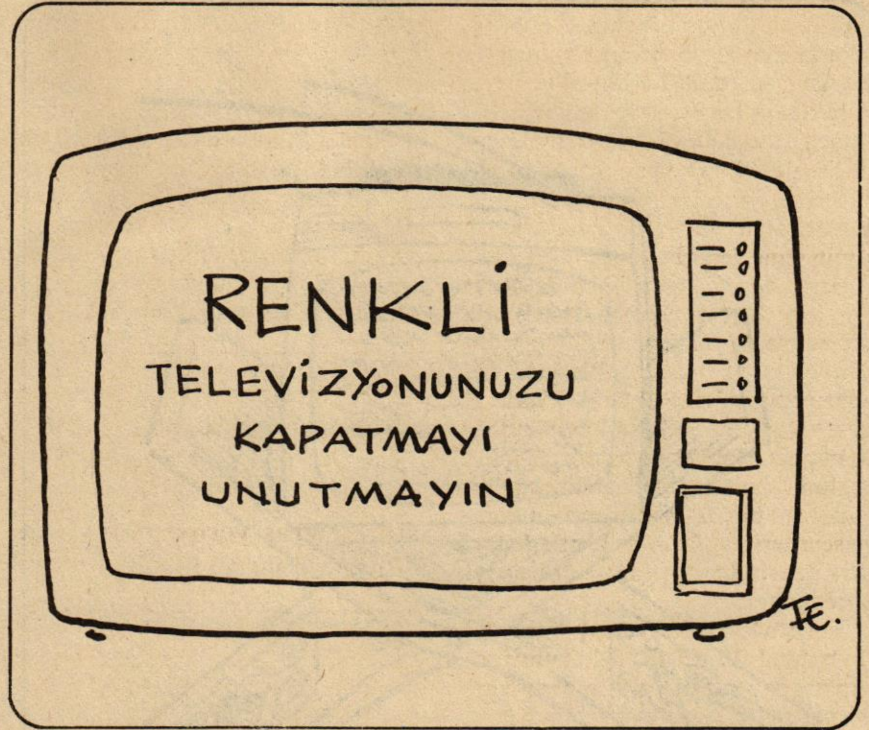
Sen de, bütün bu korkunç ve kompleks mekanizmanın tepesine tünemiş bir durumda, elektronik satranç oynar gibi, ya da bir başka elektronik oyundaki elemanları yönlendirir gibi, tüm bu sistemi ve içindekileri yönlendirirsin.

Nereye kadar?

Tâki büyücü çırağının oyunu ters tepinceye kadar. Yani insanı köreltmek için büyücü kazanına doldurulan bütün kötülükler kaynaya kaynaya kabarıp taşarak büyücü çırağını da, büyücülük mahzenini de silip süpürünceye kadar.

Yani, bu çürüme, bu yozlaşma, bu köreltme tüm toplumu bir âfet gibi, bir felaket gibi baştan sona sarıncaya kadar. Eski'nin bu çöküşünün yokoluşunun yerini yeni'nin almasına kadar.

Batı'lı kapitalist ülkelerde yaşanan dekadans, toplumda alarm zillerini çaldırtmaktadır. Bu toplumların gençliğini saran korkunç dejenerasyon, uyuşturucu kullanmaktan, sürekli depresyona, onulmaz bir umutsuzluğa kadar uzanan güçlü bir hiçlik duygusu, ortaya çıkan mücessem

değersizlikler tablosu, daha şimdiden bu ülkelerin geleceğini açık açık tehdit eden felaket işaretleridir, "kıyamet alâmetleri"dir.

Bize gelince; Batı'nın tüketim toplumlarına özgü olan bu sorunlar, bu boyutlarıyla, bize kısmen yabancı. Toplumumuz öyle bir tüketim düzeyine ulaşmadığı gibi, Batı'yla arasındaki ekonomik uçurum da her geçen gün daha da artıyor. Büyük ekonomik sıkıntılar, tüm toplumu derinden etkileyen ekonomik bunalımlar, geniş toplum kesimlerini,çalışan yığınları bunalttıkça bunaltıyor.

Bu açıdan bakılırsa, ülkemizde çok büyük kesimler için ekmek parası derdi, Batı'nın tüketim toplumlarındaki benzer derdin çok mu çok ötesinde. İnsanlar var güçleriyle hayatlarını idame ettirme uğraşı veriyorlar, yani hayat memat mücadelesi sürdürüyorlar. Bu açıdan bakılırsa, bir anlamda, bizdeki sorun çok daha yalın gözüküyor.

Fakat bu yalınlık son derece yanıltıcı. Çünkü adı geçen derin ekonomik bunalımdan kaynaklanan ülkemiz sorunları, bizce Batı'dakinden çok daha karmaşık ve güç. Sanayileşmiş Batı'nın tüketim toplumu insanda yukarıda anlattığımız korkunç erozyonu yapıyor da, ülkemizin insanı o toplumların kendilerine özgü sorunlarından âzâde diye manevi ve kültürel erozyon geçirmiyor mu?

Batı'daki ve bizdeki kültür sorununun özü yozlaşma ve insan ögesinin köreltilmesidir.

Belki Batı'nın sanayileşmiş toplumlarındakinden daha fazla geçiriyorlar bu erozyonu insanlarımız.

Değil mi ki, otuz beş yıl önce "Küçük Amerika" olacağız diye yola çıktık. Al sana Amerika: Video köy kahvelerine kadar girmedi mi? Pespaye Amerikan dizilerini on milyonlar izlemiyor mu? Büyük kentlerdeki video dükkânlarının sayısı – seviyesiz Amerikan filmleriyle ve rezil yeşilçam mamülleriyle- neredeyse mahalle bakkalları sayısına ulaşmadı mı? (Handiyse, müzik bantları gibi, video bantları da işportalarda seyyar satıcılar eliyle satılacak.) Daha daha: Kent, Marlboro, Nescafe bakkal vitrinlerini süslemiyor mu artık? Bizim de Asım Can Gündüz'ümüz yok mu? Punkt gençlerimiz, Heavy Metall'cilerimiz mi eksik? Onların *Playboy*'u *Playgirl*'i varsa, bizim de Erkekçe'miz, Kadınca'mız yok mu? Onların Mc Donald's'ları olur da, bizim hamburgercilerimiz olmaz mı?

Ama kişi başına ulusal gelirimiz üç yılda üçte birden fazla düşmüşmüş, 1100 dolardan 700 dolara inmişmiş, ne beis? Bir yanıyla toplumda tıpkı sanayileşmiş bir batı ülkesi gibi lüks

tüketim kamçılanmakta ve özendirilmekte, bu tutum ülkenin ekonomik çıkarlarının aleyhine sürdürülmekte, Türkiye 700 dolarlık ulusal geliriyle Amerikayı taklit etmekte, belli kesimler Amerikan yaşam tarzına özendirilmektedir. Öte yanıyla, semt pazarlarına gidenler, en zorunlu ihtiyaçları olan gıdayı, en ucuz şekilde temin etme yeri olan pazarlardan boş filelerle dönmektedirler artık. Bunlar, aynı büyük kentten, üstelik de komşu ya da yakın semtlerden görünümler, zıt manzaralar. Bir de büyük kentin dışına çıkıp küçük kentlere, kasabalara, oradan da köylere doğru gidiniz. Yani *kontrast* sözcüğünün toplumsal yaşamda ne anlama geldiğini, hem büyük kentlerin çoğu komşu semtlerinde, hem de kentlerle kırlar arasında bundan daha iyi göremezsiniz.

İşte böylesine korkunç kontrastların bulunduğu bir ülkedeki kültür sorunları da, kuşkusuz ki o denli karmaşık, o denli kontrast'lı olmayacak mıdır?

Gelgelelim, hem bizdeki çok karmaşık, çok girift kültür sorununun, hem sanayileşmiş Batı'daki daha yalın kültür sorununun tek bir ortak özü vardır, her iki tarafta da söz konusu olan yozlaşmadır, insan ögesinin köreltilmesidir, insani değerlerin alt üst edilmesidir. Toplumsal çürümenin birey'i çürütmesi, onu koflaştırmasıdır.

İşte, *kültür sorunu'*nda en önemli konu *insan ögesi'*dir diye yeniden ve yeniden yinelememizin nedeni budur. Konumuzla ilgili olarak özellikle ülkemiz somutunda tekrar tekrar ele alıp, sorunun tüm boyutlarını derinden derine inceleme zorunluluğumuz da buradan da doğmaktadır.

Çünkü, bu denli çürümüşlük içinde yeni'nin, yeni'nin insanın yaratılması da o denli büyüyen bir görev olarak karşımızda durmaktadır.

Yeni'yi kuracak ve geliştirecek olan yeni tarihsel güçlerdir, ama o güçler de bireylerden, insanlardan oluşmaktadır.. oluşacaktır. Ülkemizin ve toplumumuzun geleceğini, insanlığın yarına uzanan yolunu temsil etmektedirler. Onların objektif durumları üretim araçları karşısındaki konumlarından ne denli kaynaklanırsa kaynaklansın, onlar da çeşitli subjektif faktörlerin olumsuz etkileri altında tutulmakta, bunlardan derece derece etkilenmektedirler. Bu olumsuz sübjektif faktörler ise, ister kâr hırsıyla ya da vurgun amacıyla, isterse kasıtlı yozlaştırma çabalarıyla insan malzemesinin (ögesinin) köreltilmesidir. Toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarında bütün uğraşlarımızda özellikle ve özenle gözetmemiz gereken şey de, hem kendimizde, hem çevremizde, hem de tüm toplum genelinde insan ögesini, *insani değerleri* ısrarla, inatla, bilinçle korumak, geliştirmek ve yetkinleştirmektir.

İnsan ögesinin köreltilmesine, toplumsal ve bireysel çürümeye, ahlaki çöküşe karşı sürekli ve ısrarlı uğraş verme görevi gündemdedir.

Unutulmasın ki, olumsuzluklara, benzer olumsuzluklarla karşı konamaz. İnsanın yabancılaşmalardan arınması ve özgürleşmesi uğraşı, aynı hastalıkları taşıyarak verilemez. Etik ve moral, *birileri tarafından* katlediliyorsa, bireycilik dört bir koldan körükleniyorsa, insanlar arası dayanışma ve yardımlaşma ruhu güdükleştirilmek isteniyorsa, bunun için de makyavelist yöntemler uygulanıyorsa, tüm bu olumsuzluklara ve çirkinliklere karşı koyma uğraşında aynı yöntemler ve özellikler *eser halinde bile* barındırılamaz. Yüce ve soylu amaçlar uğruna insani değerlerden, etik ve moral değerlerden bir zerrecik olsun ödün verilemez. Zorluklar karşısında erdemlerden, değer yargılarından, inançlardan ve ilkelerden geçici de olsa, kısmen de olsa şöyle ya da böyle vazgeçildi mi, zaman - zemin bahaneleri altında, öteden beri savunulan değerlerden geri duruldu mu, bilinmelidir ki, erdemsizliğe boyun eğilmiştir.

Erdemsizliğe teslim oluş, bu durumda erdemlerden, erdem diye bellenmiş yüce değerlerden ödün verme şeklinde yansıdığından, böylesi bir boyun eğiş, kendi türünün en kötüsüdür.

Bu nedenle, toplum ve birey yozlaşıyor, insanlık elden gidiyor, etik ve moral çöküyor diye ah-vah edip köşemizden ağıt düzmek, ya da bilgiç bilgiç fetvalar vermek fayda getirmez. Erdemsizliğe karşı asıl erdem, onu önlemek üzere yola koyulmaktır. İnsanın köreltilmesine karşı asıl insani'lik elden gitmekte olana üzülmek değil, elden alınmakta olanın *alınmasını önlemek için* etkin ve etkili olabilmektir. Bu ise toplumun kültür ve düşün alanı dahil sosyal yaşamın birbiriyle yakından bağıntılı bir dizi alanında etkin olmayı gerektirir. Bu etkinlik, belki bir süre, ya da uzun süre etkililiğe dönüşmeyebilir, ama en genelinde insan ögesini koruma, geliştirme ve yüceltme uğraşı *(insan için mücadele)* diye adlandırabileceğimiz tüm bu uğraşlar bütünü, bilimle, bilinçle kararlılıkla ve elbirliğiyle sürdürüldüğü takdirde er veya geç, ama mutlaka meyvasını verir.

Ve verecektir de.

★ ★ ★

Marcellus'un soylu Prensi Hamlet, Danimarka'da çürümüşlüğe son vermek için değil, amcasından ve annesinden babasının öcünü almak için yola koyulmuştu. Tıpkı benzer öyküsü mitolojide yaşamış olan Agamemnon'un kızı Elektra gibi.

Biz, *günümüz insanları* ise intikam peşinde koşmuyoruz; Hamlet'i ne denli seversek sevelim, onunki gibi bireysel tutkuların da esiri değiliz. Bize karşı yöneltilmiş olan, bir bölümümüzü kangren gibi sarmış olan bir hastalığa karşı, insan ögesinin köreltilmesine, toplumsal ve bireysel çürümeye, ahlaki çöküşe karşı bu olumsuzlukları tümden ve kökten kazıyıp yok etmek için uğraş veriyoruz.

Hamlet bir birey olarak ve intikam için mücadele etti. Sonuçta öcü alındı, ama kendi yaşamı da trajik bir şekilde noktalandı. Günümüz insanları ise intikam için değil, *insanca yaşam için*, tek tek değil, *topluca* uğraş veriyorlar; insanın köreltilmesine ve *bunun temellerine*, bu çürümeyi doğuran sosyo-ekonomik/ politik nedenlere karşı koyuyorlar.

Böyle olduğu içindir ki, başarıya da ulaşacaklar. Hamlet'in yazgısı kaçınılmazdı; tıpkı insanlığın yazgısının nihayette topyekûn *esenliği* (kardeşliği,barışı ve özgürlüğü, yani insanın toplum olarak ve son çözümlemede birey olarak yücelmesini, mükemmelleşmesini) getireceğinin kaçınılmaz olması gibi.

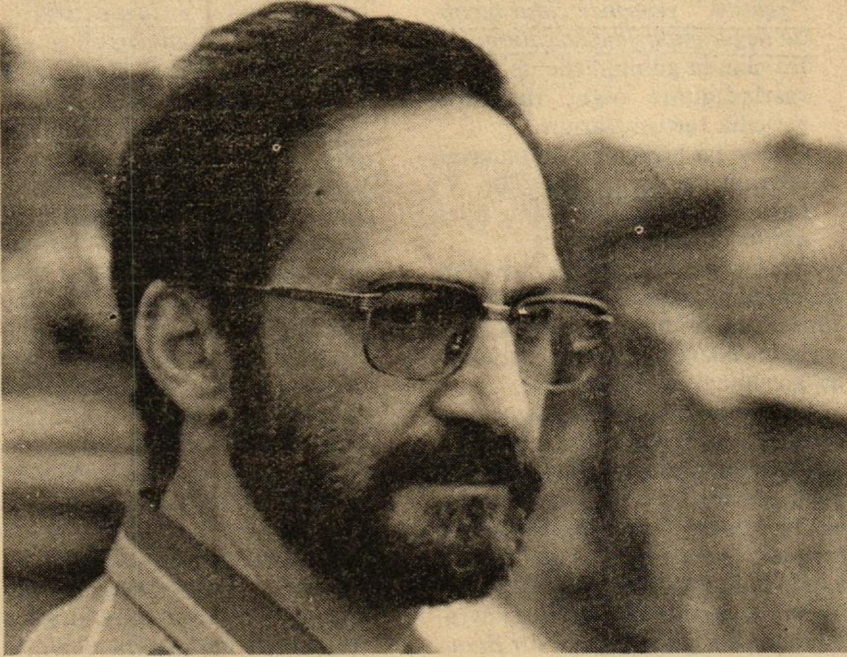
ONAT KUTLAR

GÜNLÜK ŞİİRLER

Sen gittikten sonra iki çalgıcı
turnalar semahını çaldı ve kimse dinlemedi onları
benden başka. Sarımsak kokusunun
yoksulluk ve rakıyla buluştuğu saygısız kalabalıkta
kimse duymadı beni terkeden
kanatların bıraktığı esintiyi. Biri incecik öbürü kalın
iki tel vururken çalgının yüreğine
nicedir aklımı kurcalayan Bertold Brecht'in
"Sevenler" şiirini düşündüm bir yaşamdan ötekine
yanyana uçan iki turnayı. Taa yirmisekizlerden.
"Güneşin ve ayın az değişken dilimleri altında
uçup giderler yine, böyle tutkun birbirine.
Hey, nereye gidersiniz? -Hiçbir yere- Nerden gelirsiniz?
Her yerden. Sorarsınız, ne zamandır birliktesiniz? diye.
Az zamandır. Ne zaman ayrılacaksınız peki? -Yakında."
Çıktığımda hava açıktı ikindi güneşi gibi
nicedir ısıtmayan parlak ayın az değişken dilimleri altında
yürürken sordum kendi kendime. Nereye gidiyorsun?
Hiçbir yere. Ne zamandır yalnızsın? Bilmem, denize
ve ayışığından yapraklar kesen
şiire sormalı bunu. Daha yazılırken
bir anıya dönüşen şiirlere.
Sordum kendi kendime ne yapılabilir çamurdan? Heykel.
Acılardan? Aşk. Yoksulluklardan
bir devrim bile yapılabilir. Ama hiçbir şey
hiçbir şey yapılamaz ayrılıklardan.
Sen, çalgıcılar ve ayışığı çekip gittiniz uykunun
eşiğine vurulmuş bir turna gibi dönerek
düşerken sordum otuzdokuzlardan Bertold Brecht'le birlikte
"Ne yapmalı peki?" Aklım dokunacak
bir başka akıl arıyor. Nicedir yabancı denizlerde
yıkanan tenim başka bir teni. "Ne yapmalı?"
Biliyorum yağmur yağmaz yukarı doğru yeniden.
Acımaz olur, silinir gider izi bıçağın.
Ama hiçbir rüzgar dolduramaz boş kalan yerini,
bir yaşamdan ötekine
birlikte uçan turnaların yerini
gökyüzünde.

KÜLTÜRÜMÜZÜN BİR KONUMU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER I.

Bir Bunalımın Önsözü

Ahmet Cemal

Bindokuzyüzellilerin sonundan günümüze uzanan zaman parçası içersinde pek çok bunalım yaşadık. Üstesinden gelebildiklerimiz oldu: kimilerinin yıkımı ise sürmekte. Ama kesin olan bir nokta var: Bu bunalımların çoğunu adlandırabildik; üstesinden gelemesek de, *ne olduğunu* çözmeyi başardık.

İçlerinden yalnızca biri var ki, o bunalımın üstesinden gelemediğimiz gibi, adlandırmayı da başaramadık. Belki burada başaramadık yerine, "başarmadık" demek daha doğru olacak; çünkü sözünü ettiğimiz olguyu çoğu kez bir bunalım saydığımız zaman bile, üstüne gidilecek önemde *görmedik*. Üstesinden gelmeyi amaçlamadık. Çünkü kültürdü; geriye, en arkalara bırakılabilirdi; çünkü geride kalan yıllarımız içersinde *bize göre* çok daha önemli sorunlarımız vardı; onlardı *önce* çözümlenmesi gerekenler. Kendimizi hep kültürle uğraşmayı bir tür lüks saydığımız koşullarda *varsaydık*.

Ama bunun yanı sıra, çok daha ağır sonuçlar doğuran, yıkıcı bir konuma girdiğimiz de oldu: Kültür bunalımımızın bir bunalım olduğunun bilincine varamadığımız zamanları da yaşadık; yaşamaktayız. Bu noktada, ilk bakışta yadırgatıcı gibi gelebilecek bir özelliğe dikkatleri çekmekte yarar görüyorum. Bu konudaki en koyu bilinçsizlikleri, hep kültür bunalımını en yoğun biçimde yaşadığımız zaman parçalarında sergiledik. *Önce* bir kültür bunalımından çıkış yolunu aramamız gereken yerlerde, *kültür* en kolay harcadığımız, en çok yıprattığımız, kötüye kullandığımız kavram oldu. Bunalımın ağırlığının *bilinçsizliği* içersinde, bütün bunları çoğu kez *bilinçli* yaptık - böylesine, ne kadar bilinç denebilirse, o ölçüde bilinçli! Bilincin sözünü en çok ettiğimiz kimi dönemlerde kültür bilincini hiçe saymak gibi, bizi olumlu bir senteze götürmesi imkânsız bir çelişkinin ağına düştük.

Oysa kültür bunalımı, çoğu toplumsal bunalımlarımızın kaynağıydı; bugün de öyle.

Öyle de, bu *bilinçsizliğimiz* nereden kaynaklanıyordu? Onca bunalım arasında neden *kültür bunalımı*'ndan bu denli az söz ettik, etmekteyiz?

1. İlk nedenin kaynağını, bugün bir ölçüde Batı'nın da yaşamakta olduğu bir bunalımla paylaşmaktayız: Kültür kavramı'nın parçalanması. Kültür -ilerki yazılarımızda daha geniş biçimde değineceğimiz gibi-, Rönesans'tan sanayileşmenin başlangıcına değin belli bir *bütün* oluşturan bir kavramdı; başka deyişle adı geçen süreç içersinde *neyin* kültür, *kimin* kültürlü olduğu gibi konular ileri ölçüde *somuttu*. Buna karşılık özellikle yüzyılımız, bilimlerin başdöndürücü ilerleyişi, işbölümü, ileri derecede uzmanlaşma gibi olgularıyla kültür kavramının *eski* bütünlüğünün yıkılmasına yol açtı; bu, bir anlamda gelişmenin doğal bir evresiydi; ama çok nazik bir evreydi. Buna, iki dünya savaşı ile bütün bir değerler sisteminin uğradığı yıkımlar da eklenecek olursa, sözü edilen evrenin bir kargaşa görünümünü taşımasının kaçınılmazlığı, kendiliğinden anlaşılır. Günümüzde Batı, böyle bir parçalanmanın sürüp gitmesinin doğuracağı sakıncalara özellikle aydınlar tarafından dikkatlerin çekilmesi sonucu, sözü edilen bütünlüğü yeniden, ama bu kez çağdaş içeriğiyle sağlama çabası içersindedir.

Batı'daki bu parçalanmayı doğal olarak Türkiye de yaşadı; ama ülkemizde buna, bir başka parçalanma daha eklendi. Çünkü 1920'lerin Türkiye'si, imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişin Türkiye'siydi. İmparatorluklardan, krallıklardan cumhuriyet yönetimlerine geçiş, aynı yılların Avrupa'sında başka bazı ülkelerin de yaşadığı bir olgudur; ne var ki bu değişim, o ülkelerde *temel öğeleri* aynı kalan bir kültür yapısı içersinde gerçekleşirken, Cumhuriyet Türkiye'si kuruluş yıllarında - zorunlu olarak- kültür temelleri açısından imparatorluk döneminінkilerden çok farklı arayışlar içersindedir. İşte bundan ötürü de kanımca kültür kavramının bu bizim toplumumuza özgü parçalanmışlığı, daha *özenli* ve daha *bilgili* yaklaşımlar gerektiren bir konumdur.

Sonraki yazılarımda belirtmeye çalışacağım gibi, günümüz Türkiyesi'nin yaşamakta olduğu tüyler ürper-

tici kültür bunalımının temel nedenlerinden biri, böyle yaklaşımları tutarlı biçimde gerçekleştirememiş olmasıdır. Bu tutarlılıktan yoksunluğun nedenlerini de bağımsız irdeleyeceğiz.

2. Kültür konusundaki bilinçsizliğimizin ikinci büyük nedeni de, içine düştüğümüz çoğu toplumsal bunalımların genelde kültür bunalımımız ile bağıntısını kuramayışımız. Toplumsal deneyimlerimizin çok açık biçimde sergilediği bir olgu var: Geniş ölçüde *tarih bilinci*'mizin de eksikliğinden ötürü, karşılaştığımız bunalımların çoğuna, gerçekte asla sahip olmadıkları ve olamayacakları bir *bağımsızlık* tanıdık; çözümü yalnızca onlar için, böyle bir kopmuşluk içersinde aradık. Başka deyişle sancı'nın -bir başka yerde olabilecek- kaynağını araştırmaksızın, *duyulduğu yeri* uyuşturarak çözüm getirmeyi amaçladık. Bu nedenle de çoğu bunalımlarımıza getirdiğimiz çözümler, yalnızca bir süre için geçerliliğini koruyabildi. Bu sorunların bazılarına örnek verelim:

• *Türkiye, genelde kitap okunmayan bir ülkedir.* Bu, gerçekte böyle midir, değil midir, tartışmaya hiç gerek yok. Nüfusu elli milyona yaklaşan bir ülkede düzeyli bir kitabın beş bin adetlik ilk baskısının altı ayda tükenmesi başarı sayılıyorsa, o ülkede *kitap okunmuyor* demektir.

Bu sorunun çözümü, kağıt fiyatlarından başlayıp, kitlesel biçimde okuma-yazma öğretmeye değin uzanan geniş bir yelpazede aranmıştır, aranmaktadır.

Ama sorun, genel bir kültür politikası sorunu, ya da bir kültür bunalımının parçası niteliğiyle ele alınmadığından, şu soruya hiçbir zaman -gereken ciddiyetle- bir yanıt aranmamıştır:

İlgili tüm kesimler, Türkiye'de *okumayı insanlar için bir gereksinime dönüştürmek için* ne yapmışlardır? Bu soru sorulmamıştır, çünkü bizi, doğrudan, şu anda Türkiye'de *olmayan* bir kültür politikasına götürür.

• *Türkiye, kentsel yapısı mimari açısından hızla yozlaşan bir ülkedir.* Bunun nedenleri, ekonomik platformda aranmıştır, aranmaktadır.

Aranmayan tek şey, Türkiye kentlerinin insanında *çevre bilinci*'nin genelde neden eksik olduğudur. *Bu* soru, *bu* sorun bağlamında sorulmamaktadır, sorulamaz da; çünkü sözünü ettiğimiz soru bir üst kavramın, kültür bunalımı kavramının alanına giren bir sorudur.

• *Türkiye'de "gelenek" ile "gelecek" arasındaki köprüler, çoğu kez hedefi belirsiz bir köktencilikle ve yine çoğu kez "aydınlar" eliyle, "gelenek" ve "gelecek" yeterince ciddi biçimde değerlendirilmeden atılmıştır.* Bu alanda günümüzde de en sık rastladığımız olgu, ilericilik-gericilik tartışmalarıdır.

Devreye hemen hiç sokulmayan kavram ise, *tarih bilinci*'dir. Ve tarih bilinci, hep arkalara itilen *kültür*'ün bir parçasıdır.

Yineleyelim: Bütün bu sorunlar, şimdi içinde yaşadığımız *kültür bunalımı* bağlamında ele alınmadıkça, varlığını düzmece yanıtlar ortamında korumayı sürdürecektir.

Kültürümüzün Bir Konumu Üzerine Düşünceler, bu başlık altında bir dizi yazıdan oluşacak. Hemen belirtmem gereken bir nokta var: Buradaki "bir konum" sözcükleriyle dile getirilmek istenen şey, uzun süredir içinde bulunduğumuz bir *kültür bunalımı.* Gelecek yazıda kültür kavramından yola çıkılarak, *Kültür Bunalımımızın Anatomisi* irdelenecek; başka deyişle, *neden* böyle bir bunalımı yaşadığımızı ve bu bunalımın başlıca belirtilerini açığa kavuşturmaya çalışacağım. Planlanan bağlamın tek tek öğeleri de sonraki yazılarda ele alınacak.

Bunalımın anatomisini bir dahaki yazıya bıraktıktan sonra, bu sunuş'ta bazı saptamalar yapmak istiyorum. Bu saptamalar, kanımca böyle bir diziyi neden gerekli bulduğumu da açıklayabilecektir.

1. Kültür bunalımımız, bugüne kadar yaşadığımız ve yaşamakta olduğumuz bunalımların *en önemlisidir.* Bu bunalımın üstesinden gelinemediği takdirde, ülkemizi şimdiden kapsamının kestirilmesi güç yıkımların beklediği kesindir. Bu bunalım atlatılamazsa, alınacak hiçbir *ekonomik* önlem, *ekonomik alan*'daki başarılar ne olursa olsun, Türkiye'yi toplumsal bir yozlaşmadan ve yıkımdan kurtaramayacaktır.

2. Bunalıma çözüm, *başka* bunalımlara çıkış yolu bulunduktan *sonra* değil, hemen *şimdi* aranmalıdır. Bu konuda "toplumsal, nasıl olsa evrim yasası gereği ilerler, geriye dönüş söz konusu olamaz" gibi ucuz biçimde kendimizi aldatmaya kalkışırsak, çok tehlikeli bir yola girmiş oluruz. Çünkü sözü edilen ilerleme, gerçekte bir *yanılsama*'dır. Toplumlar, gerileyebilir de. Ve Türkiye, kültürel alandaki akıl almaz davranışların, inançların, ihmallerin vb. sonucu, her geçen gün *gerilemektedir.*

3. *Türkiye kimi çarpık ve sağlıksız gelişmelerden ötürü, daha birey*'ini yetiştiremeden, insanları genelde birey olduklarının *bilincine varamadan,* toplumsallaşma yoluna girmiş bir ülke. Özgür toplum'un yolunun önce çağdaş düşünme sistemini özümsemiş özgür birey'den geçtiği gerçeğine yeterince ağırlık tanımamış bir ülke. Bundan ötürü de, toplumsal bilinç değil, ama çoğunlukla "kitle psikolojisi"nin egemenliği altına giren bir ülke. Böyle bir ortamda bir kültür bunalımından çıkış yolunu aramak, yalnızca belli kişilere, belli kesimlere ya da belli politikalara ait bir görev sayılamaz. Böyle sayıldığı takdirde bu, günümüze kadar tanık olduğumuz gibi, herkesin topu birbirine atmasından başkaca bir sonuç doğurmaz; gelgelelim top, günün birinde boşluğa düşecektir! Sözü edilen görevin üstesinden gelinmesi, bu görevin aydınıyla, hükümet politikalarıyla vb. bir bütün olarak üstlenilmesine bağlıdır.

4. Türkiye'nin yaşamakta olduğu kültür bunalımı, artık "herkesin kendi kapısının önünü süpürmesi" kapsamındaki tek tek, dağınık katkılarla atlatılabilecek bir bunalım olmaktan çoktan çıkmış, tutarlı ve sürekli politikalarla, kurumlarla, kişilerle gerçekleştirilecek *örgütlü* ve yaygın çabalara bağlı kalmıştır.

5. "Sunuş"un son bir saptaması: Türkiye'nin *aydın kesimi,* gerçek sınavını b:ı bunalım karşısında vermek durumundadır. Başka deyişle, "kendinden menkul" aydınlarla gerçek aydınlar arasındaki ayrım aydınların bir an önce - hangi alanda olursa olsun- *günlük* politika ve çekişmelerden tümüyle sıyrılıp, kendilerini ülkede egemen kültür bunalımının üstesinden gelinmesi amacına adamaları oranında belirginleşecektir.

"Disiplinli" Üniversite

Gencay Gürsoy

Tıpkı insanlar gibi, yazılı metinlerin de belirli kişilik yapıları vardır. Şiir, roman, öykü gibi sanat ürünleri bir yana, bilimsel eserlerde bile, büsbütün formül ve şemalardan ibaret değilse, bu kişilik yapısının, satır aralarına gizlenmiş, sözcüklere ve söyleyiş biçimlerine sinmiş gölgesini fark edebilirsiniz. Yasa, yönetmelik, kararname gibi, belirli bir insan topluluğunun bazı davranışlarını düzenlemeyi amaçlayan metinlerde bu gölge daha da netleşir. Buyruğun kaynağındaki kişi ya da kurulun simgesel benliğini ve onun buyurduğu kişileri nasıl değerlendirdiğini neredeyse açıkça görebilirsiniz. Düş gücünüz elveriyorsa, metinlerin içine girdikçe bu benlik yavaş yavaş ete kemiğe bürünür, çağrışımlarınızla canlanarak bir insan suretine girebilir. Hukuk metinlerinde bu suret genellikle kuşkucu ve hastalıklı bir tiptir. İnsanların olmadık şeytanlıkları yapacağını düşünür, akla gelmedik suçlar icat eder ve bunlara türlü cezalar biçer. Kimi metinlerde, bu yapısal eğilimler yer yer kendini gösteren sevecenlik, koruyuculuk, bağışlayıcılık ve insan saygısı ile biraz dengelenebilir. Kimileri ise ezip yok etmekten özel bir tad alır, korku ve dehşet üretirler.

Yüksek Öğretim Kurulu tarafından çıkarılan disiplin yönetmeliğini incelerken kendimi tümüyle bu serbest çağrışımların eline bıraktım. Metnin görünüşteki kişilik yapısı alabildiğine sadeydi; debil (düşük zekalı) zeminde paranoyak (kuşkucu), saldırgan, baskıcı, merkeziyetçi ve hiyerarşik. Hiçbir esnekliği yoktu. Bu özellikler olsa olsa, tarihe karışmış bön bir "Prusya Zâbiti"ni çağrıştırabilirdi. Oysa yönetmelik maddelerinin loş dehlizlerindeki her köşe başında karşıma çıkan, hep başka bir "insan sureti" oldu. Kat kat gerdanı, tuhaf bir ölçüsüzlük örneği olan yüzü ve gövdesi, kurnaz hatta zeki bakışlarıyla bu suret, metnin somut gerçekliğini görmemi adeta engelliyordu. Maddelerin katı ve sistemli ilkelliği ile, bu yüzdeki değişkenliği ve palyanço yılışıklığını bağdaştırmak olanağı yoktu.

Yönetmelikte öngörülen cezalar, toplam 7 adetti: "Uyarma, kınama, yönetim görevinden ayırma, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması, görevinden çekilmiş sayılma ve üniversite öğretim mesleğinden veya kamu görevinden çıkarma". Resmi Gazete'nin en küçük puntolarla dizilmiş 13 sayfasını dolduran, her biri birçok paragraftan oluşan tam 54 maddede, bu cezaların verileceği suçlar sıralanmış ve yargılama düzeni anlatılmıştı.

Sıralanan suçlar arasında "Kurumca tasarlanan tasarruf tedbirlerine riayet etmemek" (Tuvaletin ışığını ya da musluğu açık unutmak...), "Usulsüz müracaat ve şikâyette bulunmak" (Dilekçeye eksik pul yapıştırmak), "Belirlenen kılık kıyafet hükümlerine aykırı davranmak" (Bıyık kıllarını dudak çizgisinden taşırmak...), "Görevle ilgili resmi belge, araç ve gereçlerin okunması ve kullanılması bakımından **kusurlu davranmak**" (Ders anlatırken kürsüye fazlaca abanıp ek yerlerinin gevşemesine neden olmak...) gibi, gözünüzü dört açıp sakınabileceğiniz suçlar yanında, bir "sürçü lisan" ya da boşboğazlık yüzünden başınızı kolayca derde sokabilecek suçlar da vardı:

"... Yetkili makamlarca alınan kararlara, verilen emir ve talimatlara... itiraz etmek."

"Hizmet dışında, resmi sıfatın gerektirdiği itibar ve güven duygusunu sarsacak nitelikte davranışta bulunmak.."

"Görevle ilgili konularda yükümlü olduğu kişilere yalan ve **yanlış** beyanda bulunmak,"

"Görev sırasında amirine sözle **saygısızlık** etmek,"

"Toplu müracaat ve şikâyet etmek".

"İtiraz etmek", "itibarı ve güven duygusunu sarsacak nitelikte davranışta bulunmak", "yanlış beyanda bulunmak", "sözle saygısızlık" kavramlarının, gerçek yaşamda hangi ölçülerle kullanılabileceğini düşünmeye başlamıştım ki, metnin sureti babacan tavırlarla yanıma yaklaştı.

— Yapma yiğidim yorma kafanı, ne yapalım zaman böyle icap ettiriyor. Bize kalsa hiç bu saçmalıklara girer miydik?

— Yani bu yönetmelikler sizden çıkmadı mı demek istiyorsunuz? Hem siz kimsiniz?

— Canım bilmezlikten gelme şimdi. Neyse sen onu bırak da biraz üniversiteden uzaklaş, dinlen, keyfine bak.

— Daha nasıl uzaklaşayım? Sekiz aydır üniversiteye adımımı atmadım.

— Aa, neden ayol?

— Şimdi de sen bilmezlikten gelmiyor musun?

Garip bir el hareketiyle saçlarını düzeltir gibi yaptı.

— Allah canımı alsın bilmiyorum. Üniversiteden istifa mı ettin yoksa?

— Hayır, atıldım.

— Al işte bir tane daha.

Ellerini oğuşturup üzgün bir ifadeyle beni yukarıdan aşağıya süzdü.

— Kim atıyor bunları canım... Peki neden dışarı gitmiyorsun? Senin gibi "parlak" bilim adamlarını hemen kaparlar.

— Eksik olma, ben yurt dışına çıkamam.

— Adamın zoruna bak.. Neden çıkamazmışsın?

— Çıkartmıyorlar da ondan.

Tepemin atmaya başladığını sezmiş olmalı ki yavaşça yanımdan uzaklaşmaya başladı. Yeniden kendime geldiğimde yönetmeliği yayınlayan Resmi Gazete'nin sayfaları birbirine girmişti. Düşüncelerimi kesildiği yerden sürdürebilmek için bir hayli çaba harcamak zorunda kaldım.

Disiplin yönetmeliğinin "Uyarma" diye adlandırılan en hafif cezasından, "Üniversite Öğretim Mesleğinden veya Kamu Görevinden Çıkarma" cezasına kadar, her kategoride yer alan bir grup suç vardı ki, patolojik sayılabilecek düzeyde bir kuşkuculuğun izlerini taşıyordu. Bu konuda "uyarma" ve "kınama" cezasının uygun görüldüğü suç için oldukça ayrıntılı bir tanımlama yapılmıştı: "... Üniversite organlarında yapılan konuşmaları, alınan kararları, **özel bir maksada dayalı olmaksızın** organ dışına yayarak ya da **sızdırarak** organ veya üyelerin **leh ve aleyhinde** davranışlara yol açmak." Diyelim ki üniversite organında, derslerde video ile öğretici filmler gösterilme kararı alındı. Siz de bundan bir sohbette övünerek söz ettiniz. "Biz derslerde öğretici filmler göstermeye karar verdik. Böylece eğitim daha verimli olacak", derseniz, alınan kararları organ dışına sızdırmış ve suç işlemiş olursunuz. İşin ilginç tarafı, aynı

nitelikteki suçun tanımlaması, "meslekten çıkarma" gibi çok daha ciddi boyuttaki bir cezaya sıra geldiği zaman, ürkütücü bir sadeliğe ulaşıyor: "Yetkili olmadan gizli bilgileri açıklamak". Üniversitenin "Gizli Bilgileri" ne olabilir? Üniversite açıklıktan nasıl bu derece korkabilir? Yöneticilerin eline "gizli sırları açıklamak" gibi başı sonu belirsiz bir suç tanımlaması ve işten atma yetkisi nasıl verilir?

— Aynen katılıyorum. Nasıl verilir?

O "gerekçesiz suret" yine karşımda işte... Yüzünde komik bir ciddiyet, elleri arkasında rol yapar gibi uzaklara bakıyor.

— Nasıl verilir?

— Ne nasıl verilir?

— İşte o söylediğin canım. "İşten atma yetkisi"...

— Onu da benden mi soruyorsun?

— İnanmıyorsun, ama yiğidim, içim kan ağlıyor. Ne de olsa ben de bir bilim adamıyım... Hiç böyle şeyler yapar mıyım? Birileri istemiş, birileri de yazmış işte.

— Yani her kimsen sen bunlardan hiç haberin yok öyle mi?

— Hem evet, hem hayır. Bak yiğidim karıştırma işleri ve kızdırma beni. Sana olanlar az gelmiş galiba...

Sesi ilk kez yükselmeye başladı.

— Yöneticilere, öğretim elemanlarına her türlü cezayı verme, hatta işten atma yetkisini ben verdim, var mı itirazın?...

Bu ani değişiklikten biraz şaşırmıştım.

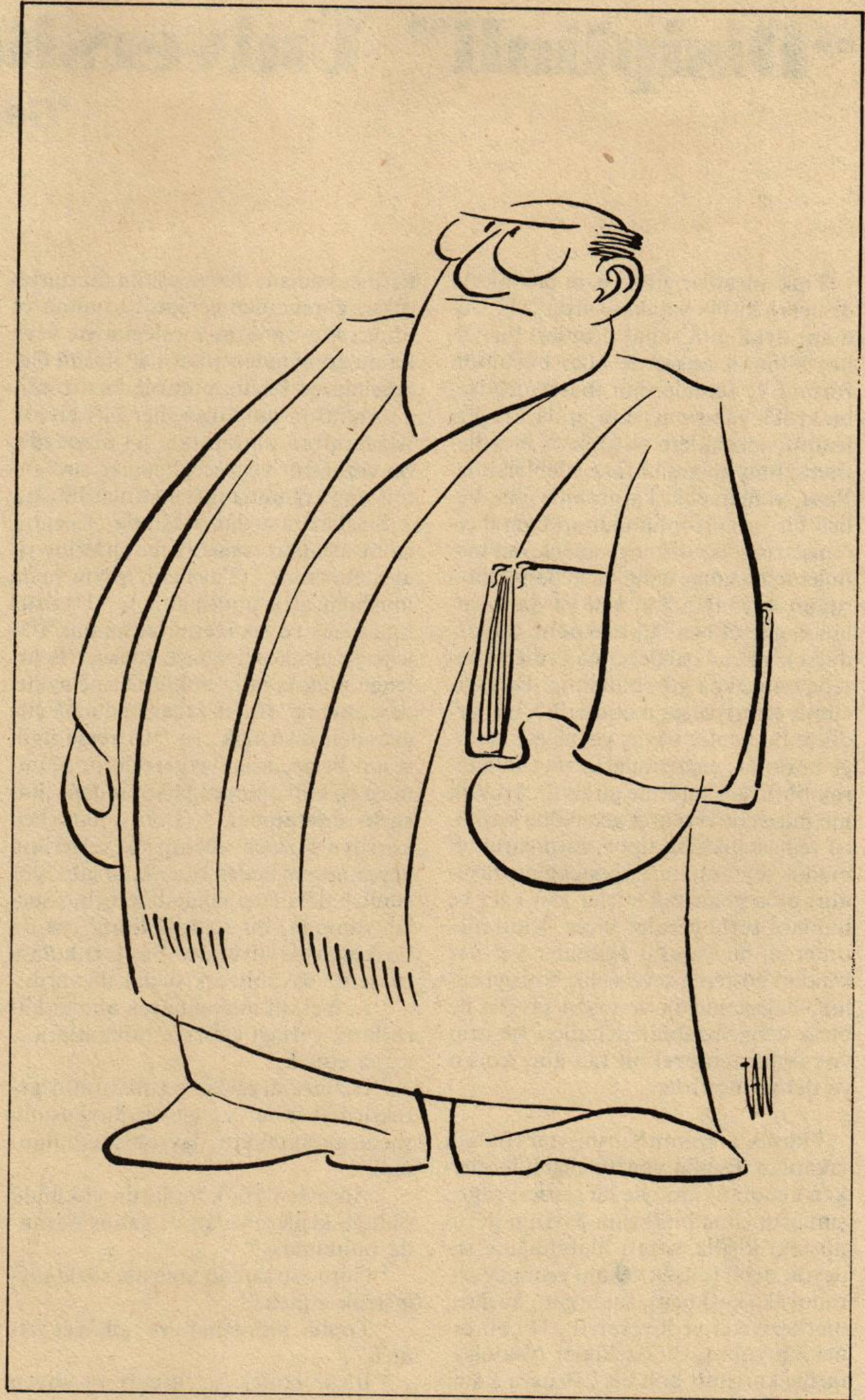
— Peki ya bu yöneticiler keyfi uygulamalar yaparsa..

— Yaparsa yapar.

Söylev verir gibi ekledi.

— O, özerk bir üniversitenin özerk bir yöneticisidir.

Başı dik ve sağ eli ceket düğmelerinin arasından sol göğsüne doğru uzanmış halde, törensel adımlarla uzaklaşırken ben yeniden disiplin yönetmeliğine döndüm.

Siyasal partilere ve derneklere girmek gibi anayasa ve diğer yasalarla getirilen yasaklar dışında, tanımlanan suçlar arasında başka bir bölümü, boykot, ders engelleme, forum, işgal, bildiri dağıtma, pankart asma, duvarlara yazı yazma gibi, geçtiğimiz dönemin öğrenci eylemleri oluşturuyordu. Sanki bu istenmeyen eylemlerin nedeni, bir disiplin yönetmeliğinde adlarının geçmemiş olmasıymış gibi, üşenmeden her biri tek tek tanımlanıyor ve derece derece çeşitli cezalar öngörülüyordu. İşin garibi bu disiplin yönetmeliği sadece yükseköğretim kurumlarının yöneticileri, öğretim üyeleri, diğer öğretim elemanları ve personeli için hazırlanmıştı ve öğrencilerle bir ilgisi yoktu. Aslında bu çelişkili durum, hemen her maddenin sonuna eklenen "tahrik etmek, teşvik etmek, zorlamak" gibi, dolaylı olarak öğretim elemanlarını suçlayan ifadelerle yeterince açıklık kazanıyordu. Demek, geçmişteki öğrenci eylemlerinin, öğretim elemanlarının "tahrik, teşvik ve zorlama"ları ile ortaya çıktığına inanılıyordu ki, yeni yönetmelik buna karşı önlemler almıştı. Son 15-20 yılı üniversite içinde geçiren herkes, bu tespitin yanlış olduğunu çok iyi bilir. Bugün, kimi yerde açık açık, kimi yerde üstü kapalı bir şekilde, gençleri "yasa dışı" eylemlere itmekle suçlanan öğretim elemanları, "tahrik etmek-teşvik etmek" şöyle dursun, devletin güvenlik güçlerinin seyirci kaldığı dönemlerde, silahlı saldırıların tehdidi altında iken bile, ölçüsüzlükleri ve taşkınlıkları elden geldiği kadar dizginleyici bir rol oynamaya gayret etmişlerdi.

Bunda ne derece başarılı oldukları ayrı bir konu, ama öğretim elemanlarını öğrenci eylemlerinin "teşvikçi ve tahrikçisi" olarak görmek, yakın geç-

mişin bu konuyla ilgili en önemli yanılgılarından biriydi.

Yönetmeliğin, öğretim üyelerinin "kademe ilerlemesinin durdurulması" ile ilgili 9. maddesinde tam 21 adet suç fiili sıralanmıştı. Bunlardan en ilginç olanı 9. maddenin (r) bendindeki suç eylemiydi: **"Yükseköğretim törenlerinin programlarını ihlal edecek hareketlerde bulunmak veya bu hareketlere başkalarını teşvik ve tahrik etmek"...** Bu madde, YÖK'ün zamanımızın eğilimlerini ne kadar iyi kavradığının somut bir kanıtıydı bence. Yoksa "tören programlarını ihlal etmek" gibi bir suç tasarımını kim akıl edebilirdi. yönetiminher kademesinde ve her vesile ile yapılan törenler ve TRT'nin bunları büyük bir titizlikle kamuoyuna yansıtması sayesinde, tören, artık günlük yaşamımızın bir parçası haline gelmişti. Bu yüzden belki de, yaşadığımız günlerin resmi adı olarak kabul edilen "demokrasiye geçiş dönemi"ni, "demokrasiye törenle geçiş dönemi" biçiminde değiştirmek gerekiyordu.

— Ah aklınla bin yaşa yiğidim.

İşte yine o. İnanılmaz süsler ve sırmalar içinde bir "akademik cübbe" giymiş, omuzlarına göğsüne ters çevrilmiş parlak gazoz kapakları iliştirmişti.

— Bir şey sorabilir miyim?

— Sor yiğidim sor, ama "geçiş dönemi"ne uygun şekilde sor.

— Nasıl yani?

— Canım nasıl olacak, şöyle sorup geçeceksin veya geçerken soracaksın. Durmayacaksın. Dura dura bilimsel çalışmalar bakımından dünyada 46. olmuşuz.

Söylediklerinden pek bir şey anlamadım, ama yine de kafama takılan soruyu sormaktan kendimi alamadım.

— Uluslararası niteliğe sahip Üniversitelerde Cuma ve Pazartesi günleri, ulusal marş eşliğinde bayrak töreni yapılmasının dünya yüzünde başka bir örneği var mı?

— Tamam mı sordun mu şimdi?

— Sordum.

— Hay ağzına sağlık. O zaman şöyle yürü yiğidim, durma ki şimdi "fevkalade ehemmiyetli" bir törenimiz var.

— Hayrola?

— Surinam Tapu ve Sicil Dairesi Başmüdürü'ne "Fahri Profesörlük Ünvanı" vereceğiz.

— Niye hakikisini vermiyorsunuz, belki bir eksiğinizi kapatırdı.

— Affetmişsin sen, eksiğimiz yok, fazlamız var. Savaş bitsin, İran'a profesör ihraç edeceğiz. Hem de sakallısından.

— Peki, ama kıyafet yönetmeliği varken, sakallısını nasıl bulacaksınız?

— Boşuna mı üniversitelerden adam atıyoruz yiğidim. Kahırlarından saç sakal uzatıp "ya sabır" diye tesbih çekmesini öğrensinler, gör o zaman. İhraç malı bunlar, ihraç malı... Senin haberin yok.

Yönetmeliğin her tür ceza kategorisinde yer alan bir grubunu da, devamsızlık suçları oluşturuyordu. Her öğretim üyesinin statüsüne göre cezayı gerektiren devamsızlık süreleri saatlerle belirlenmişti. Örneğin, "Resmi Statü"-de çalışan bir öğretim üyesi 8 saat devamsızlık gösterirse, aylığı kesilecek, 12-13 saat devamsızlık gösterirse kademe ilerlemesi durdurulacak, 40 saat devamsızlık gösterirse "görevden çekilmiş sayılacak ", bir başka deyişle işine son verilmiş olacak. Tam süre çalışanlar için bu sınırlar biraz daha geniş tutulmuştu.

Üniversiteleri yakından bilen herkes, devam konusundaki bu katı sınırlara çoğu fakültede geçmişte de, şimdi de uyulmadığını, uyulmasının da gerekmediğini pek iyi bilir. Haftada birkaç saat dersi olan bir öğretim üyesini, doğru dürüst kitaplığı bile bulunmayan, öğrencilerle ders dışı ilişkiler kurmanın, serbestçe tartışmanın toplantılar ve seminerler düzenlemenin tekin sayılmadığı öğretim kurumları içinde 9'dan 5'e kadar bekletmenin ne anlamı olabilirdi? Bütün bu disiplin suçlarını soruşturma ve cezalandırmaya esas yetkili olanlar, Dekan, Rektör ve Yükseköğretim Kurulu Başkanı'ydı. Bunlar isterlerse kendileri soruşturmayı yapar, isterlerse bir başkasına yaptırabilirlerdi. Dekan tüm Fakültenin, Rektör tüm Üniversitenin, piramidin tepesinde oturan YüksekÖğretim Kurulu Başkanı ise, pratik olarak Türkiye'nin tüm Üniversite ve Yüksek Okullardaki öğretim elemanlarının mutlak "amiriydi." Sıralanan suçlar, o kadar çok sayıda ve öylesine geniş şekilde yorumlanmaya elverişliydi ki, bu üçlü hiyerarşik yapı, dilediği her öğretim elemanını, olağanüstü koşulların olağanüstü yetkili organlarına gerek kalmadan, yasa ve yönetmeliklere uygun biçimde cezalandırabilir ve işten uzaklaştırabilirdi.

Yönetmelik öyle düzenlenmişti ki, üst düzey "amirleri" ellerindeki bu silahı kullandıkları zaman ne kadar güçlü olduklarını, kullanmadıkları zamansa ne kadar bağışlayıcı ve koruyucu olduklarını göstermiş oluyorlardı. Her iki halde de, yönetilende "bağımlılık duygusu", yöneticilerde ise, "egemenlik duygusu" kendini yeniden üretiyordu. Yüksek Öğretim Kanunu'nun getirdiği monolitik, aşırı merkeziyetçi ve katılıma olanak tanımayan çerçeveye, disiplin yönetmeliği de bu psikolojik boyutu ekliyor ve tabloyu tamamlıyordu.

Kuşkusuz bu tablo, Türkiye'de adım adım gerçekleştirilen yapı değişikliklerinin bir parçasıydı, ama herhalde yeniden düzenlemeye (hizaya getirme işlemine) tabi tutulan kurumlar arasında üniversiteye özel bir yer verilmişti. Disiplin yönetmeliğinin yukarıda özetlemeye çalıştığım "engizisyon" maddeleri, üniversite dışından gelen tepkilere dayanmayıp "bu kadarı biraz fazla oldu galiba" dercesine, sessiz sedasız değiştirilen "Sicil Yönetmeliği"ndeki akıl almaz çılgınlıklar başka nasıl açımlanabilir? Değiştirilmiş de olsa, YÖK, bu yönetmelikle işi, öğretim elemanlarının sicillerini, **"aile düzeni, kendisi ve eşinin ahlakı inancı"**, **"milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirme ruhu ve gücü"** gibi, birbirinden ilginç 25 maddede "zayıf, orta, iyi, pekiyi" diye derecelendirmeye kadar vardırmamış mıydı?

Yapının mimarları, eserlerine bakıp övünedursunlar, içeride egemen olan atmosferde, gerçek anlamda bilimsel üretkenliğin ve yaratıcılığın serpilip gelişemeyeceğini gören bilim adamları için bu penceresiz bina gittikçe daha bunaltıcı hale geliyor. Onlar, endişelerini açıkça dile getirmek, YÖK ile ilgili uygulamaları eleştirmek hakkına sahip değildir. Sorunlarını hep birlikte tartışabilecekleri hiçbir organları yoktur. Toplu halde herhangi bir konuda şikâyette bile bulunamazlar. Sadece verilen görevleri yerine getirmek ve "iteat" etmek durumundadırlar.

— Ve de iteat etmektedirler yiğidim. Sen hiç kendini üzme.

Bu kez yüzündeki plastik ifade kaybolmuş, yerine donuk ve "bön" bir ciddiyet gelmişti. Metnin bana çağrıştırdığı iki değişik suret sanki bütünlenmişti.

— Demokrasi düşkünlüğü, senin gibi kendini bilmezlerin gençlik hastalığıdır ve de tedaviyle geçer. Sen çoğunluğa bak.

— Çoğunluk demokrasiden yana değil mi demek istiyorsun?

— Aynen öyle demek istiyorum. YÖK'ten önceki dönemde, Fakülte Kurulları'nızdaki, Senato'larınızdaki "muteber" çoğunluk pek mi demokrasiden yanaydı?

— Peki bütün bu olup bitenler hiçbir şey öğretmedi mi?

— Öğretti tabii. Çoğunluğa yeni düzenle bütünleşmeyi, azınlığa da susmayı öğretti. Şu sizin 1256 imzalı dilekçenizde kaç üniversiteli var, saydın mı?

—...

Ölümünün 200. Yıldönümünde

DİDEROT

DİDEROT'NUN ÇAĞRISI

Server Tanilli

Fransa'da XVIII. yy'ın, o "Aydınlıklar Yüzyılı"nın büyük yazarı, bir yerde temsilcisi olan Diderot, ölümünün 200. yıldönümünde bir çağrıda bulunuyor.

Ne yazılı o çağrıda?

Diderot'nun düşünsel gelişimi, tanrıcılıktan tanrıtanımazlığa doğru oldu. Katolik ilahiyatın eleştirisi ile başladı işe. Onu yıkmak, çok şeyi yıkmaktı o yıllarda. 1746'da yayınladığı *Felsefi Düşünceler*'i, yaradancılığın sınırlarını pek aşmasa da yakılmaya mahkûm edilir. 1747 yılının ürünü olan *Kuşkucunun Gezintisi*'nde, tanrıtanımazların kanıtlarına kulak kabartmaktadır; 1749'da çıkardığı *Körler Üstüne Mektup,* maddeci bir felsefenin taslağıdır. 1754'te yayınladığı *Doğanın Yorumu Üstüne Düşünceler*'le açıkça materyalizme gelmiştir Diderot: Tanrıyı bütün takım ve taklavatıyla kovmuştur dünyasından.

Bütün yaşamınca o yolda yürüyecektir artık. Ölümünden bir gün önce, çevresine toplanan dostlarıyla sohbet ederken, söz dönüp dolaşır, felsefeye, insan aklının o yüce tavrına götüren yollara gelir. "Felsefeye doğru ilk adım, dine ve tanrıya inanmamaktır" der Diderot.

Evet bu değil midir felsefe?

Tanrıcılıktan tanrıtanımızlığa doğru olan bu gelişme, salt bir kişisel eğilim, keyfi bir seçmenin sonucu değildi elbet. Çağındaki bilimsel gelişmeleri günü gününe izleyen bir kafanın varabileceği zorunlu bir duraktı. O çağda bilimle felsefenin iç içeliğini, onun düşünce dünyası kadar açıkça göstereni pek azdır.

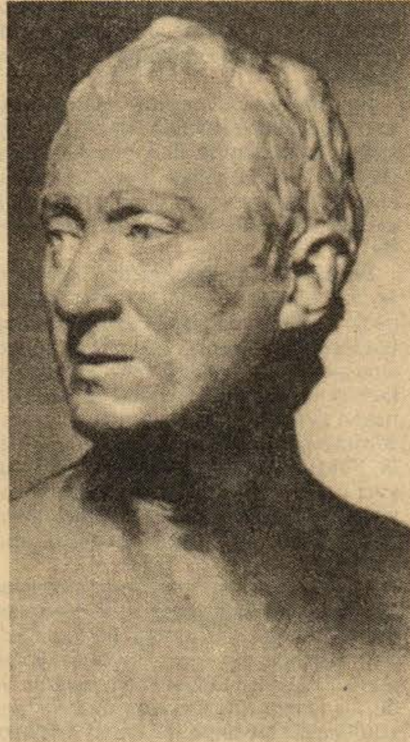
Bilime söz söyletmez, üstüne titrer.

Aynı bilim felsefesini maddeciliğe götürürken, yöntemine de "diyalektik" bir nitelik kazandırır. *D'Alembert'in Düşü*'ndeki o ünlü diyalogda şöyle söyletecektir d'Alembert'e:

"Bütün varlıklar birbirinin içinde dolaşıp duruyor, demek ki bütün türler, yani her şey sürekli bir akış halinde... Her hayvan az çok bir insandır, her maden az çok bir bitkidir, her bitki az çok bir hayvandır. Doğada kesinleşmiş, duruklaşmış hiçbir şey yoktur... Her şey, az çok kendinden öte bir şeydir az çok toprak, az çok su, az çok hava, az çok ateştir; yani az çok şu ya da bu alemdendir.. Doğmak yaşamak, göçüp gitmek, biçim değiştirmekten başka bir şey değildir."

Dikkat ediyorsunuz değil mi?

Filozofumuz, canlı madde-cansız madde birliğini görmüş, doğadaki sürekli değişmeyi yakalamıştır. Hareket, maddenin dışında bir şey değil, maddenin bir niteliğidir ve herşey hareket halindedir. Bir başka yerde, Lamarck'ın, giderek Darwin'in bulup ortaya koyacakları gerçekleri sezinleyen sözler söyler.

Buram buram diyalektik tütmektedir her şey. Diyalektik materyalizme ne kadar yaklaşılabilirse, o kadar yaklaşmıştır. Eksikliği kendisinde değil, çağındaki bilimsel gelişmelerin düzeyinde aramalı.

Diderot'nun ahlak ve siyaset görüşlerinden çok şeyi arkada bırakmış bulunuyoruz bugün. Çağının birçok düşünürü gibi, ahlakta "doğacılık"tan hareket ediyordu o da ve politikada "burjuva devleti"nin sınırları içinde dönüp dolaşıyordu ister istemez. Adına mücadele ettiği sınıfın, burjuva sınıfının ülküleriydi bunlar. Ancak onun, doğaya karşı olduğu için Hıristiyan ahlakına karşı yaptığı reddiye, ahlakı dine dayamak isteyen her gerici çevreye karşı geçerli bugün de, "aydın" da olsa, despotluğun her türlüsüne karşı çıkışı hep özgürlüklerden yana oluşu, bugün de öğretici bizler için.

Şunu da ekleyelim ki, burjuvazinin dünyaya yayıldığı o yıllarda, sömürgeciliğin ortaya çıkardığı insanlık dışı görünümlere bakıp, bu politikaya karşı da bir tavrın içine girmişti. Tanrıtanımazlıktan "antikolonyalizm"e varmıştı daha o yıllarda.

Yaşamı, "düşünce ve eylem birliği"nin en güzel örneklerinden biri oldu. *Ansiklopedi,* ömrünün büyük bölümünü yatırdığı, XVIII. yüzyılın bu anıt eseri, burjuvazinin soylulara karşı açtığı ideolojik savaşta, çağının aydın kafaları arasında gerçekleştirdiği eylem birliğinin unutulmaz simgesidir.

Yaşam acımasız yürür; zaman insafsızdır. Ölümünden bu yana akıp gitmiş olan yıllar, eserinden çok şeyi alıp götürdü. Ne denir? Doğru. Ama "zorbalık" ve "bağnazlık"ın temsilcilerinin hâlâ yaşadığı, "bilim" ve "akıl"ın düşmanlarının bugün de kaynaştığı çağımızda, onun eserinde "özgürlük", "bilim" ve "akıl" adına bir yüce çağrı vardır ki, o eskimedi.

Bütün Diderot bu çağrıdadır işte.

Aydınlanma Düşüncesi ve Diderot

Afşar Timuçin

"Aydınlanma" sözü bugün de ilgimizi çekiyor, kafamızı kurcalıyor. Bu da onun önemini ve etkisini henüz yitirmediğini gösterir. Biz dünyalılar yakın geçmişin ağırlığını eski geçmişin ağırlığından daha çok duyarız, yakın geçmişimizde eski geçmişimize göre bugünümüzü belirleyen daha çok şey vardır. İnsan dünyasında hiçbir şey bir çırpıda yaşanıp bitirilmediğine göre, bir yaşantının etkisi yaşamda dalga dalga sürdüğüne göre, her zaman geçmişimizle, özellikle de yakın geçmişimizle ilişki içindeyiz. Geçmişe takılıp geri bir konuma düşmeye gelince, bu elbette geçmişin kendisiyle değil bizim geçmişe bakış biçimimizle, geçmişten beklediklerimizle ilgilidir. Aydınlanma konusu çok yakınımızda bugün. Çünkü aydınlanma olgusu, ancak iki yüzyıl öncesinin sorunudur, koskoca insanlık tarihini düşünürsek neredeyse dünümüzle, en çok önceki günümüzle ilgilidir.

Bir şeye bitti gözüyle bakmamız yetmez, bir şeyin gerçekten bitip gitmesi onun yaşamdan tam olarak elini çekmesiyle, ancak düşünüldüğü ya da üstüne gidildiği zaman etkili olacak biçimde nesnelleşmesiyle olur. Bizler bugün pek haklı olarak bir çağı kapatıp bir çağı açmak istercesine, aydınlanma olgusunu yalnızca geçmişle ilgili bir olgu diye belirlesek ne çıkar, aydınlanmanın insani dilekleri en azından bizim için henüz tam olarak gerçekleşmemişse bizim ona ilgisiz davranmamız daha da insanlaşma yolunda eksikli kalmayı göze almamız anlamına gelmez mi? Ne dersek diyelim, tarih bizim kadar aceleci değil çok zaman, bizim kadar da ağır değil, o sindire sindire ilerlemekten yana daha çok, bir şeyi bir çırpıda yok edip onun yerine bir çırpıda bir başka şeyi getirmek yerine, gitmekte olanla gelmekte olanı uzun bir hesaplaşmaya tutarak dünyayı yavaş ölümlerle ve yavaş doğumlarla her an yeni baştan kurmaktan yana. Bu da onun kararlılığıyla ilgilidir. Birden bire ortaya çıkan değişimlerse, aydınlanmayı yaşama geçiren 1789 devrimi gibi değişimlerse, büyük bir birikimin, yaşamdaki güçlü ve köklü dönüşümleri özümleyen güçlü bir bilinçlenmenin ürünüdür.

Aydınlanma bütün bir dünyaya zamanda ve uzamda dalga dalga yayıldı. Tüm büyük devinimler gibi o da kendisiyle ilgilenmek istemeyenleri bile bir ölçüde ilgilendirdi. Ona karşı olanlar hiç değilse karşı olmanın heyecanı içinde onu sık sık andılar. Olumsuz anlamda da olsa ikide bir Tanrı'nın adını anarak neredeyse bir karşı-Tanrı, yani Tanrı yaratarak bir tanrıtanımazlık dini kuran koyu tanrıtanımazlar gibi, aydınlanmaya karşı olanlar da onun karşıtını önermek adına onu bir gerçeklik olarak yaşattılar. Böylece aydınlanma her büyük toplumsal olay gibi bütün bir insanlığın malı oldu. Bizim aydınlanma bilincinden daha gelişmiş bir bilince sahip olmamız konusuna gelince, işte bu konu bizi aydınlanmaya hiç değilse bir tepki alanı olarak eğilmeye zorunlu kılmaktadır.

Aydınlanma toplumsal-siyasal düzeyde mutlak yönetime ve onun barındırdığı güçlerden en gerilerine, düşünce düzeyinde de artık önemini iyiden iyiye yitirmiş olan kuru Descartes usçuluğuna ve onunla iç içe gelişmiş olan sanat görüşlerine tepkidir.

Bilindiği gibi mutlak yönetim, başlangıçta, baş niteliği parçalılık olan feodal düzenin karşıtı ya da gidericisi olarak ulusal bütünlükleri sağlamak üzere tarih sahnesine çıkmıştır. Mutlak yönetimin feodallik karşısında kazandığı başarılar, gerek sanayiin gerek ticaretin gelişimi açısından sermayeci düzene çok şey kazandırmıştır. Yükselen burjuva sınıfı böylece sermayeci gelişimlerin sağlanmasında mutlak yönetimce desteklenirken, elbette mutlak yönetime destek olmaktan da geri durmamıştır.

Mutlak yönetim, feodallerle savaşıma girerken, Katolik kilisesiyle de hesaplaşmak zorunda kalmıştır, çünkü tüm Ortaçağ boyunca din adamlarıyla senyörler tam bir dayanışma içinde olmuşlardır ve bu dayanışmalarını ulusal bütünlüklerin kurulması sürecinde de elden bırakmamışlardır. Ne var ki, krallıklar güçlendikçe kilise gücünün azaldığını, giderek reform devinimine yol verecek kadar cılızlaştığını biliyoruz. Katolik kilisesinin feodallikle birlikte geçirdiği bunalım XVII. yüzyıl başlarında az çok hafifledi ya da daha az duyulur oldu. Feodallik, mutlak yönetimin ezici gücüyle giderilecek gibiyken mutlak yönetimin hoşgörüsüyle yeniden canlandı, yeni düzenlemelerle az çok onarılmış bir biçimde yeniden belli bir ağırlık kazandı.

Bu dönemde feodalliğin temsilcisi olan soyluluk da burjuvalarca yeni kan verilerek güçlendirilmiştir: Bundan böyle soyluluk kökenli feodallerin yerini burjuva kökenli feodaller rahatça alabilirdi, bir başka deyişle eski düzeni yeni soylular pek güzel sürdürebilirlerdi. Yükselen burjuva sınıfı, böylece mutlak yönetimin hakemliğinde eski düzenle uzlaşırken ve bir anlamda eski düzenin koşullarına katılırken, kilise de eski saltanatlı günlerine olmasa bile eski sağlığına az çok kavuştu. Böylece mutlak yönetim bazen biri öbürüne yakın görünmekle birlikte birbiriyle kökten çelişkili olan üç ayrı gücü, feodalliği, kiliseyi ve sermayeciliği tek bir bütünde kardeş kardeş bir araya getirmeyi bildi.

Bu kardeşlik düzeni, bir çıkar ortaklaşmasının en doğal sonucu gibi görünse de her an çatışkılı bir duruma girmeye hazırdı, ne burjuvaların yeni soylulukta, ne mutlak yönetimin eski soylulukta büyük bir çıkarı olabilirdi. Burjuvazi hızla gelişiyor, geliştikçe kardeşlerinden ayrılıyor, ayrıldıkça kardeşlerinin zararına yeni bir düzenin önericisi olarak ortaya çıkıyordu. Gittikçe güçlenen ve bu güçlenişinde mutlak yönetimin büyük yardımını görmüş olan burjuvazi, artık bir koruyucunun demir kanatları altında yaşamaktansa, kendi düzenini kendi kurmayı yeğliyordu. Çünkü sermayecilik açısından dünün koruyucusu olan mutlak yönetim bundan böyle engelleyici olmaya başlıyordu. XV. ve XVI. yüzyıllardaki insancı devinimle bazı yakınlıklar gösteren aydınlanmacı düşünce, yükselen burjuva sınıfının, tarihsel anlamda sonunu yaşamakta olan ve zamanla iyiden iyiye bütünleşmeye doğru gitmiş olan mutlak yönetimle feodal kalıntıları kökten kazımak ve onlarla gönül birliği içinde olan kiliseyi dizginlemek için giriştiği çabanın düşüncedeki yansısı olarak alınmalıdır.

Yükselen burjuva sınıfı siyasal önerilerine gerek prenslik biçiminde, gerek krallık biçiminde gerçekleşmiş olan ve bireysel hakları hiçe sayan tüm yetkeci düzenleri yadsımakla işe başladı. Bu sınıfın dilekleri 1789'da yayımlanan **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi**'nde dile getirilmiştir. Bireyin "doğal ve vazgeçilmez hakları" böylece mutlak yönetimin tartışılmaz yetkesi karşısında açık bir biçimde savunulur. Bildiri, insanların "hukuk açısından özgür ve eşit" doğduğunu, her siyasal topluluğun insanın kökel haklarını, yani özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarını korumakla yükümlü olduğunu, egemenliğin ulusa bağlı olduğunu, ulustan gelmeyen herhangi bir yetkeyi kimsenin kullanmaya hakkı olmadığını, birey haklarının birbiriyle sınırlı olduğunu, topluma zararlı eylemlerin, ancak yasay-

la belirlenebileceğini ve yasanın yasaklamadığı bir şeye engel olunamayacağını, kimsenin düşüncelerinden ötürü rahatsız edilemeyeceğini ortaya koyar.

Aydınlanma düşüncede ve sanatta, önce de belirttiğimiz gibi, kurulaşmış ve etkisini yitirmiş bir usçuluğa tepki olarak ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıl klasik değerler yüzyılıdır ve Büyük Yüzyıl diye bilinir. Ne var ki, yüzyılın sonlarına doğru klasik değerler sarsıntıya uğramıştır. Bir okuldan çok, bir ortak beğeniyi karşılayan ve insan gerçeğini tüm evrensel boyutlarıyla araştırmayı amaçlayan, bu yolda da eski yazarların örnek alınması kaygısını hiçbir zaman elden bırakmayan klasiklik, her şeyden önce doğallığın, olağanüstülüklerden kaçmanın, bireyselliğin dar çerçevelerine sıkışıp kalmadan bireyi toplumsal bir varlık olarak değerlendirmenin anlatımıydı.

Böylece, düşüncede usçu bir yol izlemiş olan klasikler, insanı hemen her zaman ahlak açısından irdeleyip değerlendirmişlerdir. Ne var ki klasik yazarların belli bir ahlak anlayışı çerçevesinde bir araya geldiklerini söylemek olanaksızdır. Çünkü XVII. yüzyıl, yukarıda da belirttiğimiz gibi, hiç de bir yapılı değildi, çelişkili dünya görüşlerini, buna bağlı olarak çelişkili ahlak anlayışlarını barındırıyordu. Paul Bénichou, **Büyük Yüzyılın Ahlakları** adlı kitabında şöyle der: "XVII. yüzyıl birçok değişik ahlak anlayışı tanıdı, duruma göre birbirine bağlı ya da birbirine karşıt ahlaklardı bunlar. Konuyu basite indirgemek isteyen kişi en azından üç ilgi alanı belirlemek zorundadır: Doğadan büyüklüğe kapı açan ve bu büyüklüğün koşullarını belirleyen kahramanlık ahlakı, insan doğasını tümüyle hiçe sayan katı Hıristiyan ahlakı ve güveni elden bırakmaksızın büyüklüğü yadsıyan yanılsamasız ve bunalımsız bu dünya ahlakı."

Klasik beğeninin dağılmaya başlaması, XVII. yüzyılın sonlarında Fransa'da ortaya çıkan bir eskiler-yeniler kavgasıyla başladı. Söz konusu kavga, klasik beğeniyi oluşturan güzel ve us öğelerinin birbirinden koparılması kavgasıydı. Kavgacıların kimileri güzele, kimileri ussala sahip çıkarken, klasiklik çözüldü, güzelciler geri değerleri, geriliği savunur duruma düştüler, usçular ileri değerlere yöneldiler. Zaferi usçular kazandı, böylece Le Bruyére gibi, Boileau gibi ünlülerin savunduğu görüş yenikliği içinde gittikçe etkisini yitirirken, güzel ögesinin dışa atılmasıyla XVII. yüzyıl beğenisini Eskiçağ'a bağlayan bağlar kopmuş oldu.

Artık insanların dünyayı kavramak, insanı anlamak, bu yolda yeni düşünce ve sanat yapıtları geliştirmek için Eskiçağ'ın düşünce ve sanat yapıtlarını kaynak almaları gerekmiyordu. Bundan böyle insanlar başkalarının ürettiklerine, yüzyıllarca önce yaşamış insanların ürettiklerine bağlı olarak değil, kendi kafalarına göre üretim yapacaklardı. Perrault gibi Fontelle gibi yazarlar usçuluk yolunda direndiler ve bu yolda Descartesçı bir anlayışı sürdürdüler. Ne var ki, güzelsiz kalan klasiklik, hızla çöküntüye gitmekteydi. Bu yeni usçuluk, kazandığı zaferden çok kısa bir süre sonra tehlike işaretleri vermeye başlayınca insanlar yeni bir şeyler yapmak gereğini duydular. İşte bu gereklilik aydınlanmacılığın temellerini attı.

Aydınlanma devinimi Almanya'da ve Fransa'da hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıktı. Bu eş zamanlılığın başlıca nedeni Alman kültürünün baştan beri Fransız kültürüne bağımlı olması, bunun ötesinde o dönemde Fransa'nın siyasal, toplumsal, kültürel oluşumlar açısından büyük bir etkinlik içinde bulunması, buna göre Fransa'daki devinimlerin Almanya'daki aydınları derinden etkilemesiydi. XVII. yüzyıl Alman klasikliği, Fransız klasik yazarlarının etkisiyle gelişmişti, ondan birçok iz taşıyordu. Aynı yüzyılda ilk büyük Alman filozofu Leibniz'in görüşlerini benimsetebilmek ya da duyurabilmek için yapıtlarını Fransızca yazdığını anımsarsak, Fransız kültürünün Alman kültürü için ne büyük bir önem taşıdığı, ne ölçüde belirleyici olduğu ortaya çıkar. Almanya o zaman kültür açısından İngiltere'nin ve Fransa'nın yedeğinde gibiydi ve Alman aydınları bu etkilenme durumunda çok özgün, çok kalıcı yapıtlar ortaya koyamıyorlardı. Nitekim Alman klasik döneminin yazarları da, Alman aydınlanmacı deviniminin yazarları da bugün daha çok edebiyat tarihçilerinin ilgilendiği yazarlardır.

Alman aydınlanmacılığının kurucusu ve en önemli kişisi Nikolai'dir (1733-1811). Nikolai bir filozof olmaktan çok bir edebiyat adamıydı; aydınlanmacı tutumunu, eleştiri yazılarıyla ve bir toplum eleştirisi getirmeye çalışan yergici romanlarıyla ortaya koydu. Yayımcı ve dergiciydi, Fransız düşüncesine olduğu kadar İngiliz düşüncesine de eğilimliydi, hatta tiyatro konusunda Fransız klasiklerine karşı çıkıyor, dünyanın iki büyük tiyatro çağı yaşadığını, bunların da Yunan ve Shakespeare çağları olduğunu bildiriyordu, ayrıca ikisi arasında yolunda gidilesi olanın Shakespeare tiyatrosu olduğunu savunuyordu. Nikolai o dönemde geniş çevresi olan ve hem sözleriyle, hem yazılarıyla pek çok aydını etkileyebilen bir kişiydi. Tiyatro konusunda andığımız görüşleriyle o dönem Almanya'sında Fransız tiyatrosuna duyulan ilginin azalmasına, buna karşılık Shakespeare tiyatrosunun son derece önemsenmesine yol açtı. Böylece "Aufklärung" ya da Alman aydınlanmacılığı Nikolai'de en hırslı savunucusunu bulmuş oldu.

XVIII. yüzyıl gerçekte bütün Avrupa'da yeni bir uyanış çağı, hatta Rönesans'ı düşünerek söylersek ikinci uyanış çağı oldu. Bu uyanışın en büyük yükünü Fransız yazarları yüklendiler. Bu yüzden Fransa'da koca bir burjuva devrimine düşünsel temelini sağlamış olan aydınlanma, elbette Almanya'dakine göre çok daha canlı ve çok daha köklüydü. Alman aydınları bu yeni aydınlanma olgusu içinde kesin bir siyasal tutum almayı elbette düşünmüyorlardı. Bu yüzden Almanya'da aydınlanma bilinci düşüncede ve yaşamda eleştiriye yönelişten, çoktandır kuruyup etkisizleşmeye yüz tutmuş olan usçu düşünceyi daha canlı bir usçuluğa dönüştürerek, etkin kılmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Alman aydınları ya da aydınlanmacıları elbette Fransa'da olup bitenleri ilgiyle ve hatta özlemle izlediler, ne var ki onların yaşadığı ortam, bu yepyeni eleştirili usçuluktan bir siyasal tutum çıkarmaya yönelmeleri için hiç de uygun değildi.

O dönemde tüm Avrupa'da bu arada Almanya'da, düşünürler, ya da genel olarak aydınlar, tam anlamında aydınlanmacı bir tutum almasalar bile, aydınlanma anlayışına uyan eleştirici bir tutum almaktan geri kalmıyorlardı. Aydınlanmacı filozofların dizgeden uzak ve edebiyata yakın düşünce ürünlerine son derece ters düşen bir tutumla, tam anlamında dizgeci bir felsefe geliştirmiş olan Kant bile felsefesine eleştiri fikrini temel alırken, elbette aydınlanmacı düşünürlere yaklaşmış oluyordu. Kaldı ki Kant'ın dizgeci bir felsefe geliştirmek adına dünyaya sırt çevirmediğini, sessiz bir ilgiyle de olsa Fransa'daki aydınları ve Fransa'da olup bitenleri izlediğini biliyoruz. En ünlü ve en önemli yapıtı olan **Salt Usun Eleştirisi**'nde, birinci baskının ön sözünde (1781) şunları söyler Kant: "Çağımızda düşüncenin yoksullaştığı, her sallantısız bilimin çöküşe uğradığı konusunda yakınmalar işitiyoruz şurada burada. Matematik gibi, fizik gibi temeli iyi belirlenmiş bilimlerin bu yakınmayla uzaktan yakından ilgisi olamayacağını sanıyorum. Tersine, bana öyle geliyor ki, bunlar eski sallantısızlık ünlerini pek güzel korumaktadırlar, hatta bunu şu son zamanlarda iyiden iyiye aşmışlardır. Her şeyden önce ilkelere çeki düzen verme yolu seçilseydi, aynı düşünsellik, öbür bilgi alanlarında da aynı etkiyi gösterecekti. Bu yapılmadıkça, ilgisizlik, kuşku, sonunda da ciddi anlamda bir eleştiri, düşüncede derinliğin kanıtları olacak daha uzun zaman. Çağımız tam anlamında bir eleştiri çağıdır, hiçbir şey kaçmaz eleştiriden. **Din,** boş yere **kutsallık** adına; **yasama,** boş yere **majesteleri** adına eleştiriden kaçmaya çalışıyor. Onlar böylece kuşkular uyandırıyorlar ve usun, ancak kendi özgür ve genel araştırmasını sürdürmeyi bilene verdiği içtenlikli inanışta yitip gidiyorlar."

Aydınlanmacılık XVIII. yüzyılın bütününde, özellikle ikinci yarısında etkili olmuştur. Bu devinim, her şeyden önce ilerleme bilinciyle, buna bağlı olarak tutucu güçler karşısında, özellikle gelenek ve yetke karşısında güvensizlikle belirgindir. Aydınlanmacı düşüncenin tüm amacı mutlak yönetimin onanarak kendine bağladığı soylulukla, büyük ölçüde desteklediği ve destek bulduğu dinsel güçle, gene mutlak yönetimin koruyuculuğuna sığınarak az çok canlanmış, ya da hiç değilse varlığını sürdürme olanağı bulmuş olan feodal kalıntılarla savaşıma girmek ve bu savaşımın sonunda bireysel hakların tam anlamında elde edildiği bir düzen kurmak, burjuva ideolojisini yaşama geçirmekti.

Aydınlanmacılar, Descartes'la başlayan usçuluğu, yeni bir anlayışla yaşamda etkin kılarak, yükselen burjuva sınıfını egemen sınıf durumuna getirmeyi tasarlıyorlardı. Descartes, ilerlemeci olmamakla birlikte, ilerleme düşüncesine açıktı, Descartes'tan sonra gelişen usçuluk, düşüncenin ve eylemin tek güvenli ölçütü, tek dayanağı olmalıydı. Bireyin düşüncede ve eylemde yaratıcı özgürlük içinde bulunduğu bir toplum, ancak usun aydınlatıcı gü-

cüne dayanılarak kurulabilirdi. İnsanların hiçbir dış engelle karşılaşmadan özgürce düşünübildiği ve bu düşüncenin ışığında özgürce eylemde bulunabildiği bir toplum, ancak yapay bağlantılarından ya da düzmece saplantılarından kurtulabilmiş bir usun yol göstericiliğinde kurulabilirdi.

Böylece aydınlanma düşüncesi daha mutlu bir dünya tasarısını geliştirirken, insanın daha iyi yetişmesinin koşullarını araştırmaya yöneldi. Aydınlanmacılar ilk gerçek eğitimcilerdir. Usun ışığında düzenlenmiş eğitim fikri, tüm aydınlanmacıların görüşüne temel bileşenlerden biri olarak katılmıştır. Aydınlanmacılar, insanın yaratıcı gücünü, ancak ilerlemeye açık etkin bir eğitim düzeninin geliştirelibileceğine inanıyorlardı. İnsanları bu yolda yalancı bağlardan, düzmece yükümlülüklerden, özellikle doğa üstü saplantılardan, en başta da dinselliğin koşullamalarından kurtarmak gerekirdi. Bu inanç, aydınlanma düşünürlerini Tanrı karşısında olmasa bile din karşısında katı bir tutum almaya götürdü. Onlar bir çeşit tanrıcılık anlayışı geliştirerek dinle Tarnı arasında yapay bağları koparmayı başlıca erek saymışlardır. Buna göre, aydınlanma düşüncesi, tanrısal gücün evrensel açınımını yok sayıyor, böylece Hıristiyan dininin dogmalarına karşı bir tutum alıyordu.

Dinsel ahlaka ve soyluluk ahlakına karşı bu dünyanın gereklerini savunan aydınlanma filozofları, bir dünya felsefesi ya da yaşam felsefesi geliştiriyorlardı. Bu yeni felsefe, rönesans düşüncesinin usçululukla sağlamlaştırılmış yeni bir biçimi olarak görülebilir. Dolayısıyla, aydınlanmacıların önerdikleri şeyler, çok yeni şeyler değildir. İnsanın doğaüstünden doğaya, insanüstünden insana dönüş çabası, o dönem için aşağı yukarı iki yüzyıllık, belki daha da eski bir kaygıydı. Aydınlanmacılar bu çabayı daha yeni koşullar açısından, düşüncenin yaşama geçirilmesi açısından, özellikle insan haklarının elde edilmesi açısından yani siyasal bir açıdan yeni baştan canlandırdılar, tüm saplantılarından kurtulmuş insanın insan için önemini daha açık, daha belirgin bir biçimde gösterek yeni sivil toplumun kurulmasına ön ayak oldular.

Aydınlanmacılığın köklü bir felsefe olmaktan çok, yüzeysel bir felsefe olduğu, hatta felsefenin gereklerinden epeyce uzak olmakla daha çok edebiyata yaklaştığı, temel felsefe sorunlarını işlemekte isteksiz ya da yetersiz kaldığı, en köklü sorunları bile gündelik tartışmanın çok aydınlık ama son derece derinliksiz arayışlarıyla çözmeye çalıştığı doğrudur. Ancak bu eleştiri, aydınlanmayı hafife almamızı gerektirecek bir eleştiri değildir, hatta aydınlanmanın bizim için değerli olmasını sağlayan noktalar biraz da bu zayıflıklarda ya da daha doğrusu zayıflık gibi görünen, daha başka koşullarda zayıflık olarak değerlendirilebilecek olan bu özelliklerde gizlidir.

Bir kere, aydınlanmacılar, felsefeyi basitleştirerek gündelik yaşama indirgeyen ve onu yaşamı dönüştürmekte bir araç olarak kullanan ilk filozoflar oldular. Aydınlanmacılardan önce hiçbir felsefe, yaşamı düzenleme konusunda kendini böylesine yetkili ya da yükümlü görmedi, yalnızca Stoa filozofları gerçek anlamda düşünürü ya da bilge kişiyi başkalarının yaşamını geliştirmekte yetkili sayma eğilimiyle az çok bulanık bir toplumsal görev anlayışı geliştirebildiler. Aydınlanmacılar, ne derin olmak, ne derin görünmek istiyorlardı, yalnızca ve yalnızca yaşamı, özellikle toplumsal ve siyasal açıdan, büyük ölçüde de eğitim açısından belli bir düzene, daha yetkin ve daha insani bir düzene sokabilmek için tüm insanı incelemek, dünyayla ilişkileri içinde, somut ilişkileri içinde incelemek, hatta biraz da sıradan insan gözüyle incelemek, böylece bir insan araştırmasından insan için, insan yaşamı için yeni olanaklar bulup çıkarmak istiyorlardı. Bu büyük amacı gerçekleştirmeye çalışırken yer yer duygucu gibi görünmeleri, insan için en iyi şeyleri öngörmüş olmalarındandır.

Aydınlanmacılar elbette klasik felsefe geleneğinden kopmuş ya da zaten ona bağlı olmayan insanlardı. Hiçbiri büyük filozof adayı değildi, çünkü onlar, çokluk, kültür adamlığı açısından orta düzeyde insanlardı. Zaman zaman sorunlar içinde yitip gidiyorlar, zaman zaman çelişkilere düşüyorlar, zaman zaman neyi savunmaları gerektiğini bilmez görünüyorlardı. İyi niyetlidirler, ama zayıftırlar, genellikle kendilerini açıklamak ve karşıtlarını dize getirmek için bilgiyi değil de tartışma gücünü kullanıyorlardı. Kısacası çok haklı, ama oldukça yetersizdirler. Bu yüzden sık sık güçlüğe düşüyorlardı. Oysa yıkmaya çalıştıkları yapı, hantal da olsa, yüzyıllardır varlığını sürdürmenin bir takım kolaylıklarına sahip bir yapıydı, ayrıca zırhlı ve dişliydi, herşeyden önce acıma duygusundan yoksundu, insani ölçülere uyma gereği duymuyordu. Bu yapı karşısında aydınlanmacılar dinsiz olduklarını, Hıristiyan inancına karşı savaş açmış olduklarını, bu yolda kararlı olduklarını bildiriyorlardı.

O zamana kadar geçerli olmuş filozof tipi, dinginlik ve esenlik içinde felsefesini kuran, dinginliğin ve esenliğin yollarını öğreten ve öneren filozof tipiydi. Çok az filozof bu imgenin dışına düşmüştür. Bir önceki yüzyılın filozofları da bu imgeyi dağıtan insanlar olmadılar. Descartes soylularca korundu, onların ordularında görev aldı, Hollanda'da dingin bir yaşam sürdü, öyle ki Fransa'ya gittiğinde gürültü patırtıdan felsefe yapamaz duruma girdiğini söylüyordu. Bir zaman sonra, İsveç kraliçesi Kristina'nın yanına gitti. Her sabah saat beşte saraya kraliçeyi eğitmeye gidiyordu. Locke önemli görevler aldıktan sonra William III'ün buyruğuyla Ticaret ve Koloniler Krallık Komiseri oldu. Leibniz, soyluların kanadı altında yaşadı, sonunda Braunschweig-Lüneburg dükünün kitaplık sorumlusu oldu. XVII. yüzyıl filozofları içinde yalnızca Spinoza sınırlı yaşam koşullarına razı olmuştur.

Louis XIV'ün ölümüyle gelen karmaşık günler, aydınlanma düşünürlerinin kararlılığında belirleyici bir rol oynamıştır. Louis XIV'ün elli dört yıllık saltanatı sona erince o tantanalı günlerden geriye kalanın yalnızca bir kargaşa ortamı, yalnızca bir acılar ve çelişkiler ortamı olduğu ortaya çıktı. Kralın ölümü çok şeyi inatla gizleyen örtünün aralanmasını sağlayınca, insanlar topluma daha eleştirici bir gözle bakmaya başladılar. Naipliğe getirilen Orléans dükü Philippe, düşman güçleri uyuşturmak amacıyla hoş görünmek ve yalan söylemek gibi en geçersiz yöntemleri kullanırken, Paris parlamentosu ve taşra parlamentoları mutlak yönetime karşı direnişe geçtiler. Mutlak yönetime en çok karşı olanlar, gariptir, "noblesse de robe"dan kişilerdi, yani görevleri gereği sonradan soyluluk almış burjuvalardı, yani mutlak yönetimin gönendirdiği insanlardı.

Naiplik dönemi, mutlak yönetimin ve kilisenin birbiriyle kilitlendiği dönem oldu. Bu kenetlenmenin sağladığı güvenle, saray giderek bir sefa ortamı olmaktaydı. Saray çevresi insanlarının yalnız belden aşağılarını düşündükleri bu dönemde mutlak yönetim, parlamento üyelerini sürgüne gönderek kendini korumaya bakıyordu. Buna karşılık parlamento, krallık buyrultularını onaylamamakta direniyordu. Hırsızlık, dolandırıcılık almış yürümüştü. Vergi konusunda tüm halka, özellikle çiftçilere büyük baskı yapılıyordu. Yönetime kızan burjuvalar vergi ödememeyi düzen için bir cezalandırma yöntemi durumuna getirmişlerdi. Kral naibi maliyeyle ilgili tüm sorunları İskoçyalı Jon Law'a çözdürüyordu. Law, gerçekte konduğu mirasın bir bölümünü Londra'da savurmuş, hasmını düelloda öldürünce ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış bir zengin serseriydi. 1716'da Fransa'da bir banka kurdu. Bu adam, naibe, iktisadi bunalımı giderecek yollar gösteriyordu. Law'ın bankası 1718'de krallık bankası olarak belirlendi. Law da Hindistan kumpanyasının başına getirildi. Bundan sonra Law, ülkenin iktisadi yönetimini eline geçirdi. Gerçekte iktisat falan bildiği yoktu, baskınlarla ya da kinlerle insanlara kâğıt paranın altın karşısındaki değerini benimsetmeye çalışıyordu; durmadan kağıt para basılmasına ve devlet adına ada yazılı senetler çıkarılmasına ön ayak olarak sözde mal akımını, gerçekte enflasyonu hızlandırıyordu. İktisadi yaşamın düzelmekte olduğuna kral naibinden başka inanan yoktu. Birden bir patlak veren bir ayaklanmadan sonra Law Fransa'dan kaçtı (1720). Fransa maliyesini çıkmaza sokmuş, milyonlarca insanı açlığa mahkûm etmişti.

Orléanslı Philippe'in ölümüyle (1723) Fransa'nın yönetimi genç kral Louis XV'in eline geçti. Louis XV, umursamaz ve çıkarcı bir adamdı, kişilikçe zayıf, kafaca sınırlıydı, ölçüsüz istekleri vardı, kendisini

güçlü görmesi belki de kadınlar karşısındaki başarılarından geliyordu. Sarayı, bakanlardan çok gözdeler çekip çevirmekteydi. Kralın tek düşüncesi gözdelerinin şen ve esen olmasıydı. Onu yoran tek şey dış ilişkilerdi, bu ilişkiler de bazen savaşlara yol açan pürüzlerdi. Louis XV, 1774'ün 10 mayısında öldü, ölümüyle halkını mutlu kıldı. Onu izleyen Louis XVI'nın yönetimi başlangıçta bir yenileştirme isteğini yansıtıyor gibiydi. Ancak sarayda güçlü bir gerici kesim vardı. Ağustos 1774'te göreve getirilen yeni Başbakan Turgot, krala bir kalkınma tasarısı sundu. 1775 ilk yazında baş gösteren açlık, ülkeyi kasıp kavurdu, Parisliler bile açlıktan döküldüler. Turgot, ayaklanmaları kanlı bir biçimde bastırdı. Halka uyguladığı baskıyı gericilere de uygulamak istiyor, tutturamıyordu, her şeyden önce Kraliçe Marie - Antoniette'i karşısında buluyordu, ayrıca tüm soyluluk ve tüm kilise karşısındaydı. Turgot 1776'da görevden ayrıldı, yerine Alman asıllı İsviçreli bankacı Necker getirildi. Necker tüm direnişlere karşın serfliği ve angaryayı kaldırmayı başardı, işkenceyi yasakladı, sarayın harcamalarını kıstı. Ancak o da düşüşün önüne geçemedi.

İşte aydınlanma düşüncesi böyle bir siyasal ortamda gelişti. Toplumsal düzen öylesine karmaşık, siyasal yaşam öylesine dalgalıydı ki, düşünürlerin bilgi kuramıyla ilgili sorunları ya da metafizik sorunları öne alıp klasik anlamda köktenci bir felsefe geliştirme çabasına girmelerine olanak yoktu. Tarihte ilk olarak felsefenin sırtına büyük bir toplumsal görev biniyordu. Toplum, yeni bir düzene gebeydi, her şey bu yeni düzenin gelişini duyuruyordu. Böylece aydınlanma filozofları felsefeyle edebiyat arasında bir yer tutarak, bazen felsefeye, bazen edebiyata yönelerek, daha doğrusu edebiyatla felsefeyi bağdaştırarak toplumla ilgili tüm sorunları genel insan sorunları içinde ele aldılar, Bununla tarihin gerçek anlamda topluma dönük ilk filozofları oldular.

Bunlar genellikle yükselen burjuva sınıfının insanlarıydılar, soylu sınıf insanlarında görülmeyecek bir biçimde yaşama etkin olarak dönük kişilerdiler. Her biri az çok sıradan insan görünümündeydi, buna karşılık, gene de dalgalı, renkli, hatta değişken kişilikleriyle dikkati çekiyorlardı, hemen tümünün dünyasında kolay kolay giderilemez çelişkiler vardı. Gerçekçilikle duyguculuğu bir potada eritmiş gibiydiler. Yer yer duygucu yanlar ağır basabiliyordu. Örneğin Jean-Jacques Rousseau, 1762'de Malesherbes'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Düşlerimin gerçekleştiğini görsem yetmez bu bana. Daha da tasarlamak, arzulamak, düşlemek, arzulamak isterim. Kendimde hiçbir şeyin dolduramayacağı, anlatılmaz bir boşluk buluyordum; fikrine hiç sahip olmadığım, gene de gereksinimlerini duyduğum bir başka sevinç kaynağına doğru yüreğimin atılışını buluyordum."

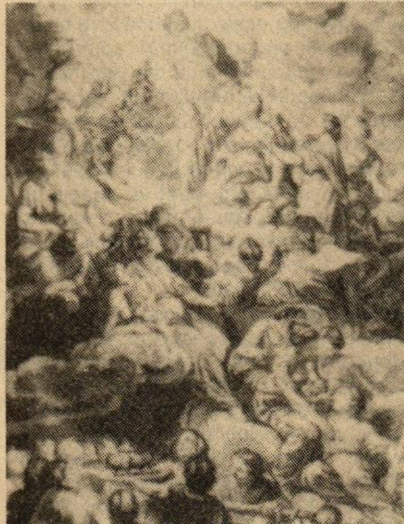
İnsani isteklerle dolu, bireyci çerçevede de olsa geleceği bütün insan için tasarlamaya çalışan, amaçları güçsüzlükleriyle, dilekleri açmazlarıyla dengelenen ya da engellenen, hem büyük atılımlar özleyen, hem bu atılımlardan bir tür korkuya kapılan aydınların belirlediği bir dönemdi bu dönem. İnsan bu dönemde, hem ölümsüz Narkissos'u, hem de onun karşıtını kendinde arar gibiydi. Düşüncenin tüm güçlüklerini usun ve yüreğin yol gösteriliğinde çözmeye çalışmak, sereserpeliğin de ötesinde bir atılganlığı gerektiriyordu. Yerine göre duygusalı düşünselin ve düşünseli duygusalın ölçütü yapmak, elbet yüreği de kafayı da alışılmış bağlarından kurtarmak adınaydı.

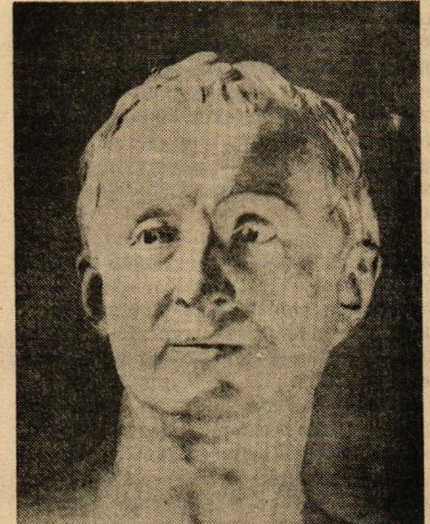
Duyguculuğu kışkırtan şeylerden biri de ardarda gelen sürekli yeniliklerdi. Yepyeni topraklar, yepyeni ufuklar, yepyeni görüşler, yepyeni bilimsel buluşlar, insanı olağanın sınırlarından olağanüstünün alanına itercesine kafaları ve gönülleri doldurmaktaydı. Alman hekimi Mesmer'in (1734 - 1815) hipnotizmacılığı bile akıllara durgunluk veren bir iş değil miydi? Bir mıknatısı sağa sola sallayarak insanları uyutan, hastalıkları iyileştiren Mesmer, mucizelerin tartışıldığı bir dünyada mucizeye benzer bir şeyi gerçekleştiriyor değil miydi? Paris'te kurduğu tezgâh harıl harıl işliyor, hastalar akın akın geliyordu. Bir süre sonra Mesmer, mıknatısı da attı elinden. Elleri yetiyordu uyutmaya. Gerçekte işin tüm gizi, insanın olağandan çok daha derin bir uykuya daldırılabilmesiydi. Daha derin, ama oldukça tehlikeli bir uykuydu bu. Öylesine derin bir uykuya dalmak da, öylesine derin bir uykudan uyanmak da ruhsallığı sakatlayabilirdi.

Bu dönemde bir yandan usçu anlayış, tam bir gelişme gösterirken, bir yandan duyguculuk, hatta gizemcilik tam anlamında etkili oldu. Usçu olsun, duygucu olsun, bütün yeni şeyler, kurulu düzen yandaşlarının uykusunu kaçırıyordu. Ortada ölçüsüz istekler vardı, bu istekler adına sonuna kadar direnen insanlar vardı. Aydınlanmacılığa bir ölçüde sızmış olan duygucu eğilimler gene de eleştirisini aydınlanmacılıkta bulmaktaydı. Kurulu düzenden yana olanlar elbette usçuluğu duyguculuktan daha tehlikeli görüyorlar, usçuluğa karşı duyguculuktan yana çıkıyorlar, hata duyguculuktan çok gizemciliği öneriyorlardı. Usçulukla kaynaşır gibi olan duyguculuğu zamanla karşılarına aldılar, gizemci-dinci tutumu toplumsal bir dinginleştirme gücü olarak allayıp pullamaya ve yasallaştırmaya çalıştılar. Bu işi yüklenenlerin başında mason localarının güçlü adamları vardı. Emile Brêhier, **Felsefe Tarihi**'nde şunları yazıyor: "1782'de mason kongresi çağın felsefesini ve bazı üyelerinin bu felsefe üzerine yeni bir din kurma çabalarını yasakladı. Prusya'da Friedrich - Wilhelm II, usçu filozof Nikolai'yi Berlin'den kovdu ve Lavater'in deyişiyle 'inançsızlık, Sozzini'cilik, dinsizlik canavarını yenmek' istedi. 1788'de tanrıcılığa ve usçuluğa karşı sansür uyguladı."

XVIII. yüzyılda duyguculukla karışan usçu bakış açıları, düşünceye doğa sevgisini, doğalla sanatsalı özdeşleştirme çabasını, sanatı insan için tek kurtuluş yolu sayma eğilimini, düşselin sanatta ve hatta düşüncede en geçerli dayanak olarak alınması kolaylığını, bireye ve bireyciliğe aşırı güveni, toplumsalın bireysele göre açıklanması tek yanlılığını, dünyayı insanın doğal insani isteklerine göre yeniden düzenleme istemini, büyük yaratıcılar ve büyük kurtarıcılar bekleme kolaylığını, her insan ürününü ya da edimini baştan sona kendi koşullarını ve kendi özelliklerini kendinde taşıyan birer özgül yapı olarak görme anlayışını, tarihi birbirinden kopuk yapıların ördüğü bir mozaik düzlem sayan tarih anlayışını getirdi. Söz konusu bakış açıları, özellikle aydınlanma düşüncesinde anlatımını bulmuştur.

XVIII. yüzyılda elde ettiğimiz en önemli kazanımlardan biri de maddeci düşüncenin gelişmesidir. Aydınlanma düşüncesi zorunlu olarak maddeci düşünce değildi, ancak maddeci düşünce, aydınlanma düşüncesi içinde yeni bir atılım kazandı. Bu çağın maddecilik açısından en belirleyici adı Baron d'Holbach'tır. Bu ünlü kişi bir filozof olmaktan çok bir felsefe amatörüdür, filozofların dostu ve koruyucusudur. Rousseau onunla arkadaşlık etmekten kaçınmıştır, çünkü o çok zengindir, Rousseau onun yanında tam bir yoksul sayılabilir. Baron d'Holbach'ın düşüncesinde ağır-

Ansiklopedi'nin kapağı ve Diderot'nun Houden tarafından yapılmış büstü.

lık noktasını din dışı yorumlar oluşturur. Yazar, **Doğa Düzeni** adlı kitabının yanında din dışı makaleleriyle tanınır. **Ansiklopedi**'nin kimya maddelerini o yazmıştır. **Doğa Düzeni**'nde Baron d'Holbach evrensel düzenin Tanrı yapısı olmadığını, fizik dünyadaki yasaların bir sonucu olduğunu savunur.

Ruh ve madde, Baron d'Holbach'a göre aynı şeydir. Devinimin kaynağı yalnızca ve yalnızca maddedir. Bütün devinimler bir arada dünyanın varlığını açıklarlar. "Devinim, zorunlu olarak maddenin özünden gelen bir varlık biçimidir." İnsan da maddeden gelir. O da özü duyumsamak, düşünmek, devinmek olan maddedir. "Her varlık özel bir biçimde etkin ve devingendir. Her varlığın kendine özgü devinim yasaları vardır. Her varlık, daha güçlü bir neden edimini durdurmadıkça bu yasaları sıkı sıkı izleyerek eylemde bulunur." Madde dünyası, böylece tam anlamında bir gerekirlik dünyasıdır, belirlenim dünyasıdır. Onda her şey birbirine göre ya da birbiriyle sıkı ilişkisi içinde, zorunlu ilişkisi içinde gerçekleşir. Bu madde dünyası, bir yapılı değildir. Her varlık basit varlıkların bir karışımıdır. Bu varlık anlayışı eskiçağ atomcularının varlık anlayışını anımsatır.

Evet, Baron d'Holbach'a göre bilinen tek inceleme alanı madde dünyasıdır, buna göre bilimin tek inceleme alanı da madde dünyasıdır. Bu madde dünyasının dışında herhangi başka bir dünyanın varlığını gösteremeyiz. Dinler bir başka dünyanın varlığını göstermeye çalışmışlardır. Ama bunu işlerine geldiği gibi yapmışlardır, daha doğrusu işlerine geldiği için yapmışlardır. Dinler gerçekte öbür dünya fikrini baskı aracı olarak kullanırlar. Zaten dinleri birer baskı kurumu olarak değerlendirmek gerekir. Din, papazların dünyayı sömürmek için gerçekleştirdiği bir kurumdur.

Baron d'Holbach, maddeci evren kavrayışı üzerine maddeci bir insan ve toplum anlayışı getirir. İnsan da maddenin bir **karışım**'ıdır. Her insan kendine göre fizik dünyaya yönelir. İnsanın amacı acılardan kaçmak ve mutluluklara ulaşmaktır. Çevresinde çok değişik varlıklar bulur insan. Toplumdaki eşitsizliğin kaynağı da çeşitliliktir. İnsanın düzgün bir yaşama ulaşabilmesi için toplumun yardımlaşma üzerine kurulması gerekir. Evrensel ahlak, bu yolda en büyük yol göstericidir. Baron d'Holbach'ın ahlak anlayışı yalnızca ve yalnızca yardımlaşma istemine dayanır. Ona göre ahlak alanı toplumsal gereklerle belirlenmelidir, yani kişinin ahlaki seçimleri toplumun isteklerine ters düşmemelidir.

XVIII. yüzyıl maddeciliğinin bir başka ünlü kişisi Diderot'tur. Diderot adı **Ansiklopedi**'yle bir arada anılır. Fransa'da ilk ansiklopedinin kurucusu ve gerçekleştiricisidir o. Bu yüzden Diderot'nun büyük düşünür çabasını kavrayabilmek için **Ansiklopedi**'nin serüvenini kısaca görmek gerekir. **Ansiklopedi**'nin temeli o sırada Fransa'da eksikliği duyulan çok önemli bir şeye, geniş bir sözlüğe sahip olmak tasarısıyla atılmıştır. Le Breton yayınevi, İngiltere'de yayımlanmış olan **Cyclopaedia**'nın çevrilmesi işini Diderot'ya verince (1746) **Ansiklopedi**'nin ilk hazırlıklarına girişilmiştir. Diderot bu ansiklopedi tasarısını daha da geliştirmiş, çeviriyle yetinmek yerine maddelerin yeniden yazılmasını önermiştir.

Diderot bu iş için birçok yazarla, en başta da d'Alembert'le işbirliği yapmıştır. Ancak bu çalışmada en büyük yükü biraz da öbür yazarların kaytarıcılığıyla Diderot yüklenmiştir. Diderot insanüstü bir çabayla veriler ve bilgiler toplamaya, belgeler elde etmeye girişmiş, bu yolda tüm çabasını harcamıştır. **Körler Üzerine Mektup** nedeniyle hapishaneye girmesi bile (1749) onu yavaşlatmamış, sonunda 1751'in 1 Temmuz'unda birinci cilt gün ışığına çıkarılmıştır. Ne var ki, birinci cilt, yayınlanır yayınlanmaz çeşitli din çevrelerinin tepkisini çekmiş, özellikle Cizvitlerin ve Jansenius'çuların yıkıcı tutumu karşısında devlet ilk iki cildin dağıtımını ve satışını yasaklamıştır. Çeşitli baskılar karşısında yılgınlığa düşen d'Alembert Ansiklopedi'yle ilişkisini kesmiş, onu başka yazarlar da izlemiştir. 1759'da **Ansiklopedi**, yeni baskılarla karşı karşıya kalmış, yasaklamalar ve para cezaları onun çıkışını iyiden iyiye zorlaştırmıştır. **Ansiklopedi**'nin son çalışmaları 1772'de bitirilmiş, böylece Fransa, en başta Diderot'nun çabalarıyla köklü bir bilgi kitabına kavuşmuştur.

Ansiklopedi elbette herhangi bir ansiklopediden daha ağırlıklı bir çalışmadır. Onun birçok maddesi insanları doğaüstüyle ilgili ön yargılardan kurtarmak ve insan yaşamında ussal düşünceyi ve bilimsel kavrayışı egemen kılmak adına nesnel, ama eğilimli bir tutumla yazılmıştır, hatta denilebilir ki, birtakım olguları açıklayabilmek adına ansiklopedi perdesinin arkasına gizlenilmiştir. Ansiklopedicilerin en önemli yanı en çetrefil konuları bile herkesin anlayabileceği rahat ve apaçık bir dille anlatmakta gösterdikleri ustalıktır. Tüm bilgi alanlarında, tüm bilgiler, en sıradan insanın bile kolayca kavrayabileceği yalınlıkta verilmiştir.

Ansiklopedi'nin yaratıcısı Diderot, aydınlanmanın en önde gelen adı, XVIII. yüzyıl maddeciliğinin en önemli kişilerinden biri, belki de en önemli kişisidir. Onun düşüncesinde elbette bir önceki yüzyılın tüm usçu ve deneyci felsefe çabalarının etkisi vardır. Diderot düşüncesinin, bilgi kuramı açısından beslediği en önemli iki kaynak, Locke ve Condillac kaynağıdır. Diderot XVII. yüzyılın ünlü İngiliz filozofu Locke'tan çok, çağdaşı Condillac'tan etkilenmiş olabilir. Çünkü Condillac'ın duyumculuğu, Diderot'nun maddeciliğine Locke'un deneyciliğinden çok daha yakındır. "Condillac, Descartes'ın ve Locke'un yaptığından daha ileri gitmek gerektiğini düşünür. Çünkü onlar fikirleri bir an kuşkuya koyduktan sonra da olsa insan zihninde olduğu biçimiyle kolayca benimsemişlerdir. Fikirlerimizi deneyle ilişki içinde, dünyayla ilişki içinde yeniden ele almak gerekir, çünkü felsefe fildişi kulesinde gözleri kapalı düşünen insanların bilimi olmaktan çıkmalıdır." (J.Wahl, **Fransız Felsefesinin Görünümü.)**

Condillac'ın bilgi kuramı tüm aydınlanmacıların bilgi anlayışına uyar gibidir. Condillac, Newton'ın yöntem anlayışına bağlanır. Newton, tüm olguları fizik dünyanın olaylarından giderek açıklamaktadır. Condillac da, deneye dayanarak, tüm düşünsel ve istemsel olguları, tüm içgüdüsel ve duygusal olguları duyumla açıklar. Ona göre duyum ve düşünce, bizim iki bilgi kaynağımızdır. Condillac böylece genel fikirlerin gerçekliğini yadsır ve tüm bilgiyi duyuma indirger. Bu yüzden onun gerçekçiliğine duyumculuk adı verilir. Condillac'a göre, dış deney olguları gibi, iç deney olguları da dönüştürülmüş duyumlara indirgenirler. Arzu gibi, istek gibi, istem gibi şeyler duygusal duyumdan gelen şeylerdir. Tüm zihin işlemlerimiz sunumsal duyumların bir sonucudur. Görüşlerini daha iyi açıklayabilmek için Condillac bir yontu örneği verir ve ardarda çeşitli duyu organlarıyla donatılan bir yontuda ruhsal olguların nasıl oluştuğunu göstermeye çalışır: "Tüm bilinç alanını tek bir duyum kapladığında dikkat ortaya çıkar. Nesne, organ üzerine edimde bulunmaz olduktan sonra da duyum sürerse bellek kendini gösterir. Yontu, şimdiki izlenimle geçmiş duyuma dikkat ettiği zaman karşılaştırma yapar. Benzerliklerle ayrılıkları gördüğü zaman yargıda bulunur. Karşılaştırmayla yargının yinelenmesi düşünmedir. Yontu, hoş olmayan bir koku duyduğunda, hoş bir kokuyu anımsar, bu da imgelemdir. Hoş bir kokunun anısı bir gereksinme yaratır ve bir arzuyu getirir. Arzu edilen bir şeyi kendi gücümüze uygun bulduğumuz ölçüde mutlak bir arzu, istemdir." (F.Challaye, **Büyük Felsefelerin Küçük Tarihi.)**

Bilgi kuramı açısından Condillac için birbirine sıkı sıkıya bağlı iki sorun vardı, birincisi büyüklükleri ve uzaklıkları nasıl algıladığımız sorunu, öbürü de dışımızdaki bir şeyi nasıl tanıdığımız sorunu. Birinci sorunu şöyle somutlayabiliriz: Bir doğuştan kör, gözü ameliyatla açıldıktan sonra, dokunma yoluyla tanımış olduğu bir kübün dış yüzünü görme yoluyla da tanıyabilir mi? Bu soru vaktiyle Locke'un da ilgilenip hayır diye yanıtladığı bir sorudur. Büyük bir araştırmacı olmayan, yapıtlarını vermeye başladığı sıra felsefe tarihini bile doğru dürüst incelememiş olan, örneğin yöntem filozofu Bacon'ı hiç bilmeyen, o dönemde yalnızca Locke'un ve Voltaire'in düşüncelerinden haberli olan Condillac da bu soruya hayır yanıtını verir, çünkü ona göre değişik duyumları birleştirecek yargılar yoktur. Oysa Diderot, Con-

dillac'ın da katıldığı bu eski tartışma karşısında çok daha gerçekçi, çok daha anlaşılır bir tutum alacaktır. Ona göre, görsel duyum, karmaşık duyumlardan oluşmuştur. Diderot, görme duyumunun dokunma duyumuna bağlı olduğu ya da dokunma duyumunun temel belirleyici duyum olduğu görüşüne katılmaz. Ona göre görme duyusu, dokunma duyusuna başvurmadan birçok ayrıntıyı sezebilir. İkinci soruya gelince, bu soruyu da Diderot daha tutarlı bir biçimde yanıtlayacaktır. Diderot'ya göre dışımızdaki bir şeyi nasıl tanıdığımız sorusu tümüyle bireylerin gelişimlerine bağlı bir sorudur. Bununla birlikte, yeni görsel algılarla dokunma algıları arasında bir karşılaştırmanın söz konusu olması gerekir, yani sonunda zihinsel bir edimin işe karışması gerekir. Böylece Diderot'nun Condillac'tan, hatta Locke'tan etkilenirken onların görüşlerini daha gerçekçi, daha usçu bir temele oturttuğunu görürüz.

Diderot, öbür aydınlanma düşünürleri gibi birinci planda doğayla ve toplumla ilgilenir, bu yüzden Locke'tan beri bir yana atılmış olan sorunlarla, felsefenin temel sorunlarıyla ilgilenmez. Topluma bağlılık Diderot'ya kendiliğinden siyasal bir kimlik kazandırmıştır. Doğaya bağlılıksa onda bilimsel bilgi özlemini kamçılar. Zaten doğaya öncelikli bir yer verme eğilimi düşüncede ve sanatta bizi birbirine birçok bakımdan karşıt olan iki ayrı yöne bilimsel düşünce yönüyle duyguculuk yönüne iter. Doğa bilimin kaynağı, duyguların kışkırtıcısıdır. Diderot da bilimsel düşünceye ağırlık veren görüşleriyle seçilirken zaman zaman duyguculuğun sinsi çekiciliğine kapılıverir. Felsefesi bilgi kuramı açısından büyük ölçüde Locke'un ve Condillac'ın felsefesine uyar. Onun için de fikirler duyumlardan gelmektedir. Bilimlere aşırı bağlılığı onu felsefeyle bilimler arasındaki ilişkiyi düşünmeye, bir anlamda felsefeyi bilimselleştirme adına bilimleri yakından tanımaya götürür. Diderot olumcu bir tutum içindedir: felsefe değildir bilime yöntemlerini verecek olan; tersine, felsefe yetkin bir evren kavrayışına ulaşabilmek için bilimlerin buluşlarına dayanacaktır. Bilimlere yönelmek dışımızdaki tek gerçekliği, bize varlığımızı ve daha önemlisi özelliklerimizi kazandıran tek gerçekliği tanımak yolunda tutulması gereken tek yoldur.

Çünkü tek gerçeklik, madde olunca, insan da maddi bir varlık olur, her şeyiyle maddi bir varlık olur. Buna göre insanı ve tüm etkinliklerini tanımak maddeyi tanımakla olasıdır. Demek ki, bizim düşünce ve duygu dünyamızı bile bilmemiz, her şeyden önce dış dünyanın bilgisine yönelmemizle olasıdır.

Öyleyse insanı, ahlaki bir varlık, manevi bir bütünlük olarak değil, her şeyden önce bir organizma olarak görmek gerekir. Bu yüzden fizik bilimine ve fizyoloji bilimine yönelmek insan için son derece önemlidir. Ahlaki ya da manevi yaşamımız organlarımızın durumuna bağlı olduğuna göre fizyoloji bilimi fizik bilimi kadar önemli olacaktır. Böylece Diderot, klasik felsefede sık sık karşılaştığımız madde ve ruh ayrımını ruhu maddeye indirgeyerek ortadan kaldırır. Bunu yaparken insanı herhangi bir doğal varlık sayar, onun gözünde insan, en azından, Tanrı'nın sevgili kulu değildir, dünyadaki ayrıcalıklı varlık değildir. Tanrı'yla bağları koparılan insan, böylece evrensel belirlenimciliğin koşullarına sıkı sıkıya uyan bir varlık durumuna gelir. İnsan dünyası böylece tümüyle bu dünyanın gerekleriyle sınırlanmıştır. Hıristiyan anlayışındaki mutlak doğum ve mutlak ölüm fikri böylece dışa atılır. Yaşamak bir süre ya da bir süreçtir, doğum ve ölüm de maddenin dönüşümünden başka bir şey değildir. Yaşamak o uçsuz bucaksız maddesel oluşumda harhangi bir anı kapsar.

Burada Diderot Spinozacı belirlenimciliği düşündüren katı bir belirlenimci görüşe sahiptir. Ancak dizge anlayışından uzak ve bu yüzden çelişkilere açık olan felsefesinde Diderot, insanı tam tamına doğanın katı koşullarına hapsetmeyi düşünmez, bu yüzden maddenin bağrında maddesel bir varlık olan insanın kendine göre koşulları olması gerektiğini düşünür. "Ben insanım, insana özgü nedenler olmalı benim için" der. Burada onun maddeciliğini insana sonsuz ve hatta biraz da duygucu inancından gelen insancılığıyla değişik bir yoruma tuttuğunu görürüz. Ancak insancılığı, enine boyuna düşünülmüş bir insancılık değildir ve her şeyden önce insanın temel çelişkilerini çözme dileğinde billurlaşır. Kafanın yürekle, bireyin toplumla karşılıklı konumu üzerine uzlaştırıcı ya da bütünleştirici görüşler ya da dilekler, bu insancılığın özünü oluşturur. Montaigne gibi Diderot da felsefeyi aynı zamanda geniş bir insan araştırması olarak anlar.

Diderot'daki bu insancı eğilim ya da insana olan sonsuz güven, bizi şu inanca doğru iter: Bir insan ne kadar kötü olursa olsun, gene de içinde ahlak duygusuna sahiptir. İnsan özünde iyidir ya da hiç değilse Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi kökten günahkâr değildir. Bu çerçevede ahlak alanı Diderot için elbette büyük önem taşır. Ona göre gerçek erdem insanın iyilikçi tutumlarında ortaya çıkar. İyilikçilik Diderot ahlakının temel ilkesidir. Bu konuda yararcı bir bakış açısı vardır filozofun. Ona göre insanlığa yararlı olan her şey iyidir, insanlığa yararsız olan hiçbir şey iyi değildir, insanlığa zararlı olan her şey kötüdür. Özünde iyi olan yaşamda, erdemliler mutlu, erdemsizler mutsuz olacaklardır.

İnsan, duygu ve düşünceleriyle, içgüdüleriyle, tutkularıyla bütünsel bir varlıktır. Önemli olan, bütün bu şeylerin yarattığı karşıtlık içinde dengeyi tutturabilmektir. Bütün bu şeyler zaten ödüllerini de cezalarını da kendileriyle getirirler. Kötülüklerin yarattığı sonuç insan için bir cezadan başka nedir? Öyleyse Hıristiyan ahlakının ölçülerinden uzaklaşmak, mutluluğa giden yolu çizmek demek olacaktır. Hıristiyan ahlakı, doğal yaşamı engellerken, doğal işlevlerimizin sonucu olan yasal hazlarımızı kötülerken, bizi mutsuzluğa mahkûm etmektedir.

Diderot da bu maddeci kavrayışı içinde zaman zaman Tanrı'yı dünyanın dışında varsayan, zaman zaman da onu tümüyle yok sayan bir doğal din anlayışı sürdürür. Diderot, tanrıcılıkla tanrıtanımazlık arasında sarkaç gibi gidip gelen bir kişi midir, yoksa düşüncelerinin evrimi içinde tanrıcılıktan tanrıtanımazlığa ulaşmış bir kişi midir? Son derece tartışmalı olan bu konu üzerine bizim burada bir tartışma açmamız gerekmez. Diderot'nun maddeci anlayışı, bize onun tanrıtanımazlığından daha önemli görünür. Herşey bir yana, Diderot, birkaç yönüyle ilgimizi çeker. Birincisi, Baron d'Holbach'ınki kadar belirgin maddeciliğiyle. İkincisi, insana olan sonsuz güveniyle. Üçüncüsü bilimselliğe olan bağlılığıyla. Dördüncüsü, Lamarck'ın etkisiyle ortaya koyduğu evrimci görüşleriyle. Aydınlanma filozoflarından hiçbirinde evrim fikri yokken, Diderot bize evrimciliği açık açık duyurur. "Organlar gereksinmeleri, gereksinmeler organları yaratır" deyişi düşüncede gerçek bir devrimi açıklar bize.

Bir Maddeci Düşünür

DİDEROT

Erdoğan Alkan

Taşra kentlerinin yol kavşağında, küçük bir Fransız kentidir Langres. Denis Diderot orda doğdu. Orta halli bir ailenin çocuğu. Babası bıçakçı. Öğrenim çağına gelince, ailesi Diderot'yu doğduğu kentteki Cizvitler Koleji'ne verdi. Gariptir, geleceğin tanrıtanımaz ve maddeci filozofu temel eğitimini burada aldı. Aydın bir adamdı babası, zararlı bulduğu dinsel eğitimden kurtarmak istedi oğlunu. Alıp Paris'e götürdü, Harcourt Koleji'ne verdi.

Okul bitti, babası da artık kendi haline bıraktı onu. Bundan böyle genç Diderot, yaşamını kendi kazanmak zorundaydı. Bir dava vekilinin yanına girdi. Yaşamını bu işten aldığı küçük ücretle, özel dersler vererek, çeviriler yaparak ve misyonerler için vaızlar yazarak kazanmaya çalışıyordu. Ne var ki küçük işler, bir yere bağlanmak zorunluluğu sıkıyordu onu. Bağımsızlık tutkunu Diderot, okumak, yalnızca okumak, nesnel ve yansız bir kültüre özlem duyuyordu.

Kitapçı Le Breton'la tanışması, yaşam çizgisini değiştirdi. Le Breton ve ortakları, çıkarmayı düşündükleri *Ansiklopedi*'nin başına getirecek kültürlü ve zeki birini arıyorlardı. Diderot ile tanışan Le Breton, büyük bir zeka ile karşı karşıya bulunduğunu anlamakta gecikmedi, *Ansiklopedi*'nin yönetimini ona ve d'Alembert'e verdi. Bundan böyle, Diderot'nun yaşamının yirmi beş uzun yılını bu dev girişim alacaktır.

Büyük çaba istemesine rağmen Ansiklopedi doyurmuyordu bu gür pınarı. Geniş bozkırları sulayıp yeşertmek istiyordu. 1749'da *Görenler Okusun Diye Körler Üstüne Mektup*'u (Lettre surles aveugles à l'usage de ceux qui voient) yayınladı. Cizvit Koleji'nin eski öğrencisi, Tanrı ve dinle bütün bağlarını koparıyor, ilerde *'Alembert'in Düşü* (Le Rêve de d'Alembert) ile daha da geliştireceği materyalizmin tohumlarını atıyordu.

Ne yazıyordu bu kitabında Diderot? Özetleyelim:

Bütün bilgiler duyumların ürünüdür. Dünyanın düzenine gelince, bu düzenin varlığı Tanrının varlığının bir kanıtı olamaz. Yaşama uyum sağlayamamış canavarları da barındırdığı için bu düzen zaten yetkin olmaktan uzaktır. Özellikle bir körün Tanrıya inanması güçtür. Aslında bir kör, kendisi için hiçbir önemi olmayan böyle bir inançtan çoktan vazgeçmeye hazırdır "Maydanozu baldıranla karıştırmamak çok önemlidir, ama Tanrıya inanıp inanmamak hiç de önemli değildir."

Kitapta idealist görüşü şöyle yere vurur: "*İdealistler* diye, yalnız kendi varlıklarının ve içlerinde birbiri ardınca geçen duyumların şuuruna ermiş filozoflara denir. Onlar bundan başka bir şey kabul etmezler. Bana öyle geliyor ki, bu mübalağalı sistem ancak körlerin kafasından çıkmış olabilir. İnsan zekasıyla felsefe için utandırıcı bir şey olan bu sistem, pek saçma olduğu halde yere vurulması en güç olan bir görüştür." (1).

Kör filozof, kendisine din söylevi çeken papaza "Eğer Tanrıya inanmamı istiyorsanız ona dokunmamı sağlamalısınız" der.

Gerici güçler bu önemli yapıtı sessizlikle geçiştirmediler. Diderot, tanrıtanımazlıkla yargılandı ve Vincennes Cezaevine atıldı. Ansiklopedi'nin patronları, girişim yarıda kalmasın diye kolları sıvadılar, belki cüzdanların da ağzını açtılar ve üç ay yattıktan sonra Diderot'yu kurtardılar.

TİYATRO YAZARI DİDEROT: BURJUVA DRAMININ KURUCUSU

Tiyatro kuramcısı Diderot, klasik tiyatronun çağdaş izleyici için artık bir anlam taşımadığını, klasik trajedilerin yerini çağdaş izleyiciyi duygulandıracak yeni bir formülün, burjuva dramının alması gerektiğini söyler. Kişilikler, gerçek yaşamdan alınmalı, olaylar gerçek yaşam sahnelerinde geçmelidir. İnsanın duygularına seslenmek için yaşamı yeniden üretmek gerekir diyor. Konuların günlük gerçekler arasından seçilmesini ister. Nitekim kendi yazdığı iki oyunda da kişiler küçük burjuva yaşamının sade insanlarıdır.

RESİM ELEŞTİRMENİ: DOĞA VE GERÇEK TUTKUNU

Fransada resim alanında eleştirel çalışmalar onsekizinci yüzyılda henüz emekleme dönemindeydi. Böyle bir dönemde Diderot'nun plastik sanatlara büyük katkısı oldu. Sergileri izledi, 1759'dan 1781'de kadar, dostu Grimm'in yönettiği *La Correspondance Littéraire*'de resim eleştirileri yaptı. *Resim Üstüne Deneme* (Essai sur la peinture) adlı yapıtı yayınladı. Plastik sanatla ilgili sorunları dar bir çerçeve içinde kalmaktan kurtarıp geniş kitlelerin önüne getirdi. Romanın ve tiyatronun olduğu kadar resmin gelişmesi de Diderot'ya çok şeyler borçlu.

Felsefede olduğu gibi, resim alanında da Diderot'nun kalkış noktası doğa ve gerçektir. Deniz ressamı, dostu Vernet'ye büyük hayranlık duyar. Ama onun yalnız deniz resimleri değil, kır görünümlerini de çizmesini ister. Bir sabah gün doğmadan kalkışını, dağları, ağaçları, kırları önce gün doğmadan, sonra da güneşle birlikte anlatır ve şöyle seslenir dostuna: *"Elini vicdanına koy Vernet ve söyle bana: Güneşin rakibi misin sen? Fırçanın ucunda da da bu tansık var mı?"* Sevdiğin bir diğer ressam da dostu Greuze. *"Cesaret dostum Greuze, resimde ahlak yarat!"* Loş alanların ressamı Rembradt'ı sever, ama, ressamlara şu sözü de söylemekten geri durmaz: *"Ne yani, nesneler deliklerden görünmek için mi yapılmışlardır? Güçlü bir ışık birden inip mahzenin zifiri karanlıklarını deliyorsa bu bir raslantıdır, aynı şeyi öyküne-bilirsin diyebilirim sanatçıya. Ama bunu kural haline getirirse işte o zaman üzülürüm.*

Yapmacılıkla suçladığı Boucher'yi sevmez. La Tour'daki özdenliğe, saflığa (naif), Chardin'deki sadeliğe hayran. Ressamları halkın içine katılmaya, esinlerini, köyde, kentte, halkın içinde dolaşarak halktan almaya çağırır.

DİDEROT VE ŞIIR

Edebiyatın en ileri aşamasının şiir olduğunu söylüyor Diderot. Ama nasıl, fizyokrat dostları toprağı göklere çıkarıp sonra bütün vergileri toprağın üstüne yüklüyorlarsa, Diderot da insanların en mutlu aşamasında şiirin ortadan kalkacağını söylüyor. Çünkü ona göre *"şiir, kocaman, barbar, ve vahşi şeyler ister. Apollon'un defne dalı, iç savaş ya da bağnazlık savaşının öfkesi insanları hançerlerle silahlandırdığı ve toprakta dalga dalga kanlar aktığı zaman kıpırdanıp yeşerir."*

Aslında Diderot en az şiirle ilgilendi. *Dramatik Şiir Üstüne Söylevler* adlı kitabı şiire değil, koşuk halinde yazılmış tiyatro yapıtlarına yönelik. Ne var ki, bazı yazarlar Diderot'da gerçek üstücülüğün temellerini bile bulabiliyorlar. Çünkü çok yazan, her konuya değinen bir yazar. Şiirde ve resimde örtülüyü savunan bir özdeyişine daha önce değinmiştik. Ayrıca Diderot'nun şu özdeyişini de psikanalize ve bilinçaltı incelemelerine açılan bir kapı olarak değerlendirebiliriz:" *Derin acılar kadar şiddetli arzular da vardır, ama dilsizdir onlar."*

DİDEROT VE EDEBİYAT

Edebiyat alanında da Diderot'ya itici gücü veren yine doğadır. Tiyatro alanındaki ustaları Moore ve Lillo'dur. Roman yazarlığında ise Sterne ve Fielding öncüleridir. Diderot'nun edebiyat çalışmalarında daha çok İngiliz edebiyatçıları egemendir. Çünkü o dönemlerde İngiltere'de sanatçılar Fransa'ya göre daha özgürdüler.

Diderot'nun en ünlü romanları şunlar: *Rahibe* (La Religieuse, 1760), *Rameau'nun Yeğeni* (Le Neuveu de Rameau, 1762), *Kaderci Jacques ve Efendisi* (Jacques le Fataliste et son maitre).. Rahibe romanında, zorla rahibe yapılmak istenen bir genç kızın acıklı yaşam öyküsü yer alır ve manastırların iç yüzü sergilenir. Soylu bir kadın, kocasına karşı utanç duygusundan kurtulmak için, evlilik dışı yaptığı kızını manastıra kapatmak ister. Genç kız direnirse de uzun süre sözünü dinletemez. Türlü serüvenler geçer başından manastırlarda. Sevici rahibelerle karşılaşır. Uzun bir savaşım sonucu kapatıldığı manastırdan kaçar. Roman dinsiz ve kilise karşıtı bir yapıttır. Romancının baş yapıtı olarak bilinen *Rameau'nun Yeğeni*'nde soyluların asalak yaşamı sergilenir. Diderot'nun satranç oynayanları seyretmek için sık sık gittiği La Regence Kahvesi olayın geçtiği yerdir. Diderot'nun burada rastladığı Rameau'nun yeğeni, çelişkili bir anlatımla yaşam öyküsünü sergiler. Soylular ve zenginlerin yanında, onlara dalkavukluk ederek nasıl çalışmadan yaşaya-

bildiğini anlatır ve bu arada soyluların iki yüzlülüğünü de çizer. *Kaderci Jacques'*-da ise, atla yapılan uzun bir yolculuk sırasında Jacques, efendisine eski sevda serüvenlerini, bu arada bildiği başka aşk serüvenlerini de anlatır. Araya çeşitli olaylar girer.

Diderot'nun yaşadığı onsekizinci yüzyıla dek yaşam "romansal" değildi. İş bölümü olmadığından insanlar iş yerlerinde beraber, kiliselerde, dinsel törenlerde, törenlerde, loncalarda beraberdi. Toplu yaşam, *cemaat* yaşamı vardı. Herkes herkesin her şeyini biliyordu. Yazılı iletişim gelişmemişti, masalların, öykülerin, ninnilerin, destan ve efsanelerin egemen olduğu *sözlü iletişim* egemendi. Bireyin birey olarak gizli ve özgür bir yaşamı yoktu, bu yüzden de kimse kimsenin yaşam serüvenini merak etmiyordu. Değişim ancak onsekizinci yüzyılda ve sanayi devrimiyle başlar. İşbölümü vardır. Bireyler birbirini eskisine göre daha az görmekte, birbirlerinin yaşam serüvenlerini, yaşam deneylerini artık merak etmektedir. Kişi, doğuşuyla belirlenen sosyal kabuğu kırmıştır. Olumsuz, endişe verici bir ortama girer. Özgürdür, ama bu özgürlük yükselmekten çok düşme özgürlüğüdür. Endişeli, mutsuz birey yalnızlığına çekilir, derin düşüncelere dalar. Çıkmazlardan kurtulmak için öğrenmek, okumak ister. Böylece yazılı iletişim ön plana çıkar. "Bireysel özgürlük oturdukça toplumsal gizem yumuşar. Romansal'ın özlemini duyduğu ve çekici kıldığı yeni ideolojik gereksinimler, romanlaştırılmış öyküye karşı ilgi işte bu çelişkiden doğar". (2).

Diderot için, roman, fikirlerini söyleme aracıdır, Rousseau'nun deyimiyle, kahramanları fikirlerini fırlatmaya yarayan "borular"dır. Bu nedenle romanlarına bir çeki düzen vermeye de pek özenmez. Bir kez esin geldi mi fırtına gibi yazan biridir. Söyleyeceklerini söyler, rahatlar, roman bitmiştir. Diderot yaşamın içindeki insandır. Yaşam ve devimini iyi yansıtır."... yaşam sahnelerini yalnızca görmekle kalmaz, onları derinlemesine yaşar da. Romanlarında başından sonuna dek tam bir kasırgaya sürükleniriz. Duyumlar ve fikirler, imgeler ve izlenimler fışkırır ve şaşırtıcı bir diyalog içinde birbirlerini itip kakarlar." (3).

ÜÇ FELSEFE KİTABI

Diderot felsefi düşüncelerini 1772'de yazdığı üç küçük kitapta bir araya getirdi. d'Alembert ve Diderot Arasındaki konuşmalar (Entretien entre d'Alembert et Diderot), *d'Alembert'in Düşü* (Le Rêve de d'Alembert), *Konuşmanın Devamı* (Suite de l'Entretien). Bu yapıtlarda materyalist felsefeye bağlılığını gösteren cesur varsayımlar ileri sürer. Düşünürün ruha değil, yalnız maddeye inancını kanıtlayan bir bölümü, aradaki gereksiz bazı cümleleri atlayarak aktaralım: *"Canlı etten mermer, mermerden de canlı et yapılır (...) Gördüğünüz heykeli büyük bir havana kor ve kuvvetlice ezerim (...) Mermer kitlesi incecik toz haline geldiği zaman, bu tozu humusa ya da bitki yetiştirilen toprağa karıştırırım, sularım, bir yıl, iki yıl, yüz yıl çürüsün diye bırakırım. Benim için zamanın hiçbir önemi yoktur. Sonra bütün bu hamur, az çok mütecanis bir hale geldiği, humus olduğu zaman da (...) bu toprağa bezelye, bakla, lahana ve daha başka sebzeler ekerim. Bitkiler toprakla beslenir, ben de bu bitkileri yerim." (4).*

Diderot'ya göre, dünyada yalnızca bir tek ilke vardır: devinim ve duyarlılık halindeki sonsuz madde. *D'Alembert'in Düşü'*-nde her şeyin maddeden oluştuğunu şu cümlesiyle özetler: *"Tanrının yerine önce edim, sonra eylem halinde bir madde koyun, taştan insana kadar, evrende ne varsa hepsi ortaya çıkar."* Giderek karmaşıklaşan bileşimlerden önce madenler, sonra bitkiler, sonra hayvanlar, daha sonra düşünen varlıklar oluşur. Böylece Diderot Darwin'den yüz yıl önce evrim yasasını ortaya atmış oluyor.

Bazı düşünürler Diderot'nun fizikötesinden kendini tümüyle kurtaramadığını, materyalizminin de biçimsel olduğunu ileri sürerler. Diderot üstüne hayli çalışmış yazarlardan Jacques Proust'a göre, Ansiklopedi'deki *Doğalcı* (Naturalist) maddesi, her ne kadar anonim görünürse de aslında bu madde Diderot'nun kaleminden çıkmıştır. Diderot, *doğalcı*'yı anlatırken bunlara spinozacı ya da materyalist de denilebileceğini söylüyor. Demek ki Diderot'nun materyalizmi bir yerde onun doğa sevgisinden kaynaklanıyor. İlginçtir, onsekizinci yüzyıl lumiere'leri doğa ile çok ilgilenmişler. Bunun sonucu olarak güzel sanatlarda, edebiyatta doğaya yönelmeler olmuş. Hukukta insanların yaptığı yasaların da üstünde, değişmez, yüce yasalar bulunduğunu savunan *doğa hukuku* ortaya çıkmış. Bu ara iktisatçılar da boş durmayıp toprağı göklere çıkarmış, sonra bütün vergileri toprağın, dolayısıyla köylülerin sırtına yüklemişler. Doğayı çok seven Rousseau, doğadan romantizme gelmiş, kentleri bırakın, gerçek mutluluğu köylerde, kırlarda arayın demiş. Diderot'ya gelince, doğadan kalkmış ve gerçeği bulmaya yönelmiş. Tanrı düşüncesini çürütmüş. İdealistlerin kör filozoflar olduğunu söylemiş. Kanımızca, çağdaş materyalizmin kurucuları arasında önemli bir yeri olması gerekir.

Şüphecidir (sceptique), gerçeğe şüphe yoluyla varır:

"Şüpheci, inandığı her şeyden şüphe eden, aklının ve duyularının ona doğru diye gösterdiklerine inanan bir filozoftur." (5)

Fizikçi ve matematikçidir, doğal bilimleri savunur:

"Üstün zekalı bir varlığın bulunduğunu gösteren sevindirici kanıtlar, ancak Newton'un, Musschenbroeck'un, Hartsoeker'in, Nieuwenty'nin eserlerinde bulunabilir. Bu büyük adamların sayesinde dünya artık Tanrı değil, çarkları, kayışları, makaraları, zembereği, ağırlıkları bulunan bir makinadır." (6).

Tüm dünya insanlarının kardeş olduğunu söyler:

"Bir kimse dinsel inançlarını seçerek değil de, eğitim yolu ile aldığına göre, kör veya topal doğmadım diye övünmekte haklı olmadığı gibi, Hıristiyan veya Müslüman olmamakla da övünemez. Bu bir talih işidir, değer konusu değil". (7).

DİDEROT VE SİYASET

Diderot Vincennes cezaevinde üç ay yatıp çıktıktan sonra kendine, ataklıktan uzak siyasal bir çizgi seçti. Ansiklopedinin *Tanıtma Yazısı* (Prospectus)nda belirttiği gibi "Tümüyle yenilikçi bir boyuta sahip, amacı bilgiyi iktidar kurallarının boyunduruğundan, ya da fizik ötesi düzenin ağırlığından kurtarıp, çok girdili bir "sistematik" haline getirmek olan devce bir çalışmayı" tehlikeye sokmaksızın bu girişimi tamamlamak zorunda olduğunu anladı. Elinde bir organ vardı. Sessiz ve derinden giderse, bir "bilgiler zinciri"ni oluşturan bu organla, dalları tek bir gövdeden çıkmış bu bilgi ağacıyla, bilimsel ve özgür insanı yetiştirebileceğini anlamıştı. *Stricto Sensu* bir seçkinler topluluğundan çok, halka yönelmiş bir ansiklopedi çıkarmayı tasarlıyordu, ve bu tasarısını, belli ölçülerde gerçekleştirdi de. Ne var ki, siyasacı Diderot'yu artık belli bir uzaklıkta tutmalı, çağının siyasacılarına göre o da siyasa yapmalıydı. Şu sözler Diderot'nun doğal hukuk adına, kuşkuya yaptığı çağdır.: "Düzene koymak isteyen kimseye karşı uyanık olun; düzenlemek, huzurunu bozarak başkalarının efendisi olmak demektir." Şu cümlede de toplumsal yararı savunuyor, ama Sokrates'çe bir ustalıkla: "Sağduyuya aykırı yasaları, bu yasalar düzeltilinceye dek eleştireceğiz, ama bu arada onlara uymazlık da etmeyeceğiz."

Diderot'nun siyasal görüşünü yansıtmak için, şimdi üç ayrı kitapta söylediği dört cümlesini altalta getirelim:

- *Aydınlatılmış ama adaletsiz bir Prensin kurduğu keyfi hükümet kötü bir hükümettir.*
- *Doğa oldum olası iyi yasalar yapmıştır. Doğa bu yasaların yürürlüğünü yasal bir güç ile sağlar. Kötü insana karşı her şeyi yapabilen bu güç, namuslu insana hiçbir şey yapamaz.*
- *Şiddet kullanılarak kazanılan iktidar, buyruk verenin gücü boyun eğenin gücüne baskın olduğu sürece devam eder; şöyle ki, boyun eğenler, bir gün, onlardan daha güçlü hale gelip boyunduruktan kurtulursa, kendine yapılanları aynen ötekilerine yapmak onun hakkı ve hukukudur. Otoriteyi kuran aynı yasa, kuvvet yasası, bu kez onu yıkar.*
- *Ulustan başka hiçbir gerçek egemen yoktur, yasaları yalnız ve yalnız halk yapar.*

Fransa'da devrim işte belki de böyle, bu kıvrımlı yollardan geçerek gerçekleşti.

---

(1) Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup Diderot, sf: 41-42
(2) LECTURES DE DİDEROT, H. Lefebvre, sf: 184
(3) Etuoles Littefaires Française, P.-G.Castex, sf: 86
(4) Felsefe Konuşmaları, Diderot, sf: 25-77
(5) Filozofça Düşünceler, Diderot, sf: 28
(6) Aynı kitap, sf: 17
(7) Aynı kitap, sf: 30

Ölümünün 200. Yıldönümünde

DİDEROT

TOPLU SÖYLEŞİ

Selahattin BAĞDATLI, Adnan CEMGİL
Uluğ NUTKU, İlhan SELÇUK, Afşar TİMUÇİN

SORULAR: Seyyit Nezir

• *Ölümünün 200. yıldönümünde,* Diderot'nun, çağı ve sonrasındaki yerini, tavır ve düşüncesinin güncelliğini *tartışmak üzere gerçekleştirdiğimiz bu toplu söyleşiye; sanırım, 18. yüzyıl Fransası'nın ve dolayısıyla Avrupa'sının toplumsal, siyasal ortamını, düşünsel özelliklerini kalın çizgilerle belirleyen bir çerçeve çizerek girmekte yarar var.*

SELAHATTİN BAĞDATLI — Düşünürlerin, siyaset adamlarının, sanatçıların, yaşadıkları toplumsal ve ekonomik şartlarla derin ilintiler içinde oldukları, eninde sonunda bu şartların ürünü oldukları bilinen bir şey.

Diderot, 18. yüzyıl Fransa'sının, feodalitenin iyice zayıflayıp burjuva sınıfının güçlendiği bir toplumun, bilimsel ve teknik gelişmelerin doruğa ulaştığı bir dönemin ürünü. Onun ölümünden 5 yıl sonra Fransa'da ünlü 1789 devrimi gerçekleşecek ve siyasal yapı değişecektir. Diderot ve arkadaşları d'Alembert, Rousseau, Voltaire.... bu devrimin oluşmasına katkıda bulunan, bu devrimin düşüncesini oluşturan kişilerdir.

Batı Avrupa ülkelerinde ve Fransa'da burjuva sınıfının gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan Aydınlanma Felsefesi, feodal toplumun ürünü olan skolastik ve metafizik görüşleri şiddetle eleştirmeye başlamıştı. Burjuvazinin gelişme aşamasında, dinamik döneminde ortaya çıkan bu düşünce, insan kafasını skolastik ve metafizik inanışlardan kurtarmak istiyordu. Bu aynı zamanda, gelişen toplumun ayak bağlarından kurtulmak isteğiydi de. Fizik bilimlerdeki gelişmeyle birlikte, insan bilimlerinde ve dinsel inanışlarda büyük yırtılışlar ortaya çıkıyordu. Gelişmenin kaçınılmaz sonucuydu bunlar. Tarihsel olarak Diderot, bu yeni gelişmeyi temsil eden önemli düşünürlerden biridir. Objektif olarak, yerine getirdiği toplumsal fonksiyon bu şekilde nitelenebilir, düşüncesindeyim. Özel olarak Diderot'ya bakarsak-ki aynı fonksiyonu objektif olarak yerine getiren diğer çağdaşlarından ayırmak için bunu yapmamız gerekir-onun kişisel özelliklerine, yeteneklerine ve ilgi alanlarına değinmemiz gerekecektir.

Buna geçmeden önce, Aydınlanma Felsefesi (ya da Aydınlanma Çağı) denen düşünceye genel olarak göz atalım: Bu düşünce, insan aklına, sınırsız bir güven du-

yulması, her şeyin akıl hakikati süzgecinden geçirilmesi ilkesine dayanır. Bu yaklaşım, yani insan aklına verilen önem aynı zamanda o zamana kadar insan'ı egemenliği altına alan skolastik ve dinsel inanışa yöneltilmiş bir eleştiri. Böylece, insan bireyi din, ahlak ve siyasal alandaki baskılardan kurtulacak; bireyci ve liberal bir anlayışın yerleştirilmesi sağlanacaktır. Bu anlayışa göre (Aydınlanma felsefesine göre) akıl, hakikati bulmaya, belirlemeye ve korumaya yarayan bir kuvvettir. Akıl birtakım içerikler toplamı değil, ancak işler halde olduğu vakit anlaşılabilen bir enerjidir. Ne olduğu, neleri yapabildiği.. etkinliği ile ölçülebilir. (N. Hızır). Ernst Cassirer, **Devlet Efsanesi** kitabında, bu dönemi şöyle tanımlar: "Kuramla eylem, düşünceyle yaşam arasında hiçbir dönemde.... bu kadar tam bir uyum olmamıştır. Bu çağda tüm düşünceler hemen eyleme dönüştürülmekteydi. Tüm eylemler, genel ilkelere bağlanmakta ve kuramsal ölçütlere göre yargılanmaktaydı. Edebiyatın ve sanatın, bilim ve felsefenin ortak bir odakları vardı ve aynı erek için birbirleriyle işbirliği yapıyorlardı.

Bu yeni bir yaşama biçiminin, yeni bir dünya görüşünün ve yeni bir siyasetin hayata geçirilmesiydi. İçinde bulunduğumuz toplumdaki değer yargılarının birçoğunun ilk nüvesi bu dönemde atıldı sanıyorum.

ADNAN CEMGİL – Diderot'nun yaşam ve felsefesini, sanat ve siyasal anlayışını anlayabilmek için, içinde doğup yetiştiği 18. yüzyıl Fransasının toplumsal koşulları üzerinde de durmalıyız: Bu koşulları bilmek zorundayız. Böyle bir bilgi bize Diderot'nun çağının en tam ve ilerici temsilcisi olduğunu gösterecektir.

XIV. Louis ile gücünün doruğuna çıkan Fransa monarşisi, 18. yüzyılda sarsıldı ve yıkıldı. Avusturya hanedanı savaşında Fransa zafer kazanmıştı ama bu, 1748'de hayal kırıcı bir barış anlaşmasıyla sonuçlandı. Hemen ardından, Yediyıl savaşının bozgunla sonuçlanıp, felaketli bir Paris barış anlaşmasıyla sonuçlanması (1763) Fransa'ya Hindistan'ı ve Kanada'yı kaybettirdi. İngiltere üstünlüğünü göstermişti, Prusya da korkunç bir güce sahip olmuştu. Fransa yeniden silaha sarıldı. Bu savaşın sonundaki Versailles anlaşması (1783) askersel durumunu düzeltmişti. Ne var ki monarşiye yaramadı bu. Amerika'da, İngiliz sömürgeciliğine baş kaldıranlara duyulan sempati özgürlük sevgisinin ve cumhuriyetçi düşüncelerin yayılmasına neden oluyordu.

XVI. Louis'nin reform girişimleri ayrıcalıklı aristokratların tepkisiyle karşılanıyordu.

Bu dönemde ekonomi karmaşıkça bir çeşitlilik gösterir. Kırsal ekonomide feodal ilkeler ve gelenekler egemendi. Her ne kadar kölelik kaldırılmışsa da köylüler vergiler ve angaryalar altında ezilmekteydi. Kilise ve manastırlar, toprakların büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdi. Bu kalıntıların yanısıra şehirlerde kapitalist üretim ilişkileri gelişmekteydi. İmalathaneler çoğalıyordu. Ticaret gelişiyordu. Bu arada dış ticaret de hız kazanmıştı. Fransa'nın dış satımı 1720'de 100 milyon frank iken, 1776'da 300 milyon franka yükselmişti. Gittikçe zenginleşip güçlen burjuvazi daimi para sıkıntısı çeken krallık hükümetine borç veriyordu. Bu paranın toplamı 1776'da 106 milyonu bulmuştu.

Bununla birlikte burjuvazi bütün siyasal haklardan yoksun olduğu gibi, tiers état vergi ödeyen halk kitlesinin içinde erimiş haldeydi.

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da da İngiltere ve Hollanda'nın ardından sanayi devrimi gerçekleşiyordu. Bu da üretim güçlerinin gelişmesine yol açtı. Ne var ki üretim rejimi ve onun hukuki ifadesi olan kurumlar bunu önlüyordu. Siyasal üst-yapı hâlâ yarı feodal ilişkileri sürdürüyordu. İşte yeni bir çağın öncüsü olan burjuvazi ile eski rejim, için için süren ve 1789 devrimiyle sonuçlanan mücadele, Aydınlık yüzyılı düşünce ve sanat yaşamında ifadesini buluyordu. İşte Diderot, bu bakımdan, burjuvazinin en açık sözlü, en radikal sözcüsü olmuştur.

Devrim öncesi Fransa'daki genel ilişkilere de bir göz atalım:

Salonlar, kulüpler, kahveler yeni fikirlerin odağı olmuştu. Salonlarda coşkun konuşmalar oluyor, buralara girip çıkan yazarlar, düşünürler çeşitli yönlerde destek buluyorlardı.

Bu salonlar'ı o dönemin kimi kibar, varlıklı kadınları konaklarında, şatolarında açıyorlardı. Bunlardan Madame Goffrin, Encyclopedie'ye paraca destek olmuştu. Onun ve Mlle de l'Espinasse'ın salonlarından eksik olmayanlardan biri de Diderot idi. Diderot, Entretient'lerden birini Mlle de l'Espinasse'a ayırmıştır.

17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan kahveler de sanatçıların, düşünürlerin buluşma yeriydi. Buraya gelenler birbirlerine olaylar üzerine bilgi verirler, düşünce alış-verişinde bulunurlardı. Bunlar arasında Diderot'nun'üne kavuşturduğu **Régence** ve David'in kahvesi ön sırada yer alır. Café **Procopes** da ünlü aydınların buluşma yerlerindendi.

İngiltere'deki örneklerine göre klüpler de, devrim sırasında ve sonrasında Fransa'nın siyasal yaşamında büyük rol oynadı.

Bilimsel alanda şu ilerlemeleri gözlüyoruz:

Daha 18. yüzyıl başlarında gözlem ve deneyime dayanan bilimler büyük bir üstünlük kazanıyor. Edebiyatçılar bile bilimlerle ilişkili olduklarını ileri sürüyorlar. Bilimden yana olmak bir övgü nedeni olmuştur. Montesqieu, fizik deneyleri yapıyor. Voltaire, Newton sistemini nazımla açıklamaktadır. Bilim sevgisinin yaygınlaşmasında Fontenelle'nin büyük rolü oluyor. Buffon, **Doğanın Tarihi** adlı yapıtında bu sevgiyi coşkuyla yüceltiyordu. Artık metafizikte olduğu gibi olayların "niçin"i değil, "neden"i soruluyordu. Diderot da "evrim teorisini" sezmişti.

Bu bilim tutkusu öyle bir hal almıştı ki, kültürlü sosyete kadınları evlerini fizik aletleriyle doldurmuşlardı. Böylece pozitif görüş, metafiziğin yerini alıyordu.

Yüzyılı nitelendiren özelliklerin başında "inceleme", "araştırma" tutkusu ve "eleştiri" eğilimi gelir. Bu iki davranışın kaynağı Rönesansa kadar uzanır. Rabelais ve Montaigne, edinilmiş düşünceleri, katılaşmış töre ve gelenekleri, gerçeği araştırma sevgisine dayanan bir eleştiri süzgecinden geçirmişlerdi. Diderot, bunu "XIV. Louis döneminde de çağdaşlarımız vardı" sözüyle belirlemiştir. Hıristiyanlığın doğmalarının eleştirisi sonucu dinsel inanışın yerini "hümanizm" ülküsü alıyordu. Akla dayanan inceleme ve araştırma, edinilmiş düşüncelerin eleştirisi ilkesini getiren Descartes da, 18. yüzyıl düşüncesinin akla dayanma ve gelenekleri eleştiriden geçirme tutkusunun kaynaklarındandı. Yani 18. yüzyıl rasyonalizminin başlıca kaynaklarından biri Descartes felsefesidir.

Spinoza da akıl adına geleneksel inançları eleştirmişti. Ona göre peygamberler acınacak hayalcilerdi. Mucizeler de, Tanrısal yasaların Tanrının kendisince çiğnenmesi anlamına geldiğini ileri sürüyordu. Politik açıdan da krallar halkı dinin yardımıyla köleleştiren sömürgecilerden başka şey değildiler.

Spinoza, **Etihique**'de, rasyonel bir tanrı düşüncesini panteizme kadar götürmüştür. Bu yüzden **athe** Bayle ve Fontenelle de (ki 18. yüzyıl düşünürleridir) doğa-üstü varlıklar inancına hücum etmişlerdi. Bu iki düşünür, dine karşı şüpheciliğe dayanan bir hoşgörüyü savunuyorlar, bilimsel düşüncelerin kurallarını tanımlıyor, ahlakı dinden ayırıyor, maddi-manevi ilerleme düşüncesini ortaya atıyorlardı.

18. yüzyıl filozofları çoğu kez bunların düşüncelerini yeniden ele alıp ustaca işlemişlerdir.

Sanatlarda ne görüyoruz?

Yüzyıl anlayışı güzel sanatlara da yansıyor. XIV. Louis dönemindeki krallığa yaraşır yücelik yerine şimdi tüm sanatlarda bir incelik, bir sevimlilik göze çarpmakta. Artık mimarlıkta anıtsal yapılar yerine, daha küçük boyutlarda, ama cana yakın yapılar gerçekleştiriliyor. Mimar Galiriel'in yaptığı Küçük Trionon köşkü bunun örneğidir. Soufflot'nun yaptığı Sainte-Geneviéve kilisesi bir süre sonra Pauthéon olacaktır.

• *Sayın Cemgil, aydınlanma düşüncesinin ortaya çıktığı dönemde, yeni sınıfın, burjuvazinin yükselişi yanısıra, aristokrasinin ve eski düzenin çürüme belirtileri hakkında da düşüncelerinizi istesek.*

ADNAN CEMGİL — XIV. Louis'in ölümünden sonra katı dinsel baskıya karşı tepkiler görüldü. Önce bu, sarayda başladı. Kral XV. Louis, "yoldan çıkmışlar" denilen hovardalarla kendini eğlenceye vermişti.

Öte yandan Iskoçyalı Banker Law'ın para spekülasyonuna dayanan sisteminin fiyasko vermesi sonucu meydana gelen bunalım büyük tepkilere yol açtı. Bu sistem, birçok kişiyi aşırı zenginliğe kavuşturduğu halde birçoklarını da yoksulluğa sürüklüyor.

Dinin baskısına karşı beliren tepkiler sonucu, zevk, eğlence, sefahat eğilimieri gittikçe artıyor. Yeni türeyen zenginler, zengin burjuvalar, dünya nimetlerinden yararlanma yolunda birbirleriyle adeta yarış ediyorlar.

Bütün bu gelişmeler olurken Fransa'nın Avrupa'daki konumu neydi?

18. yüzyıl Fransa'sının yaşamı, düşünce, sanat alanındaki gelişimleri öteki Avrupa ülkelerini de etkiliyor. XIV. Louis dönemindeki askersel üstünlüğünü yitirmiş olduğu halde kültürünün çekiciliği gittikçe artmaktadır. Prusya kralı II. Friedrich, Fransızca konuşuyordu. Voltaire'i sarayına konuk etmişti. Rus Çariçesi II. Katerina da Diderot'yu ülkesine çağırmış, büyük yakınlık göstermişti.

18. yüzyıl Fransız düşünürlerinin evrensel bir barış ve uygarlık ülküsünü savunanlar ilgi görüyordu.

Buna karşılık Fransa'da da başka kültürlerin etkisi yaygınlaşıyor. İtalyan müziğine büyük bir düşkünlük gözleniyor. Yüzyılın sonlarına doğru Goethe'nin gittikçe artan bir etkisi hissediliyor.

Ama, en çok, İngiliz siyasal sistemine ve kültürüne hayranlık duyuluyordu. İngiltere'deki hoşgörü ve özgürlük anlayışı Fransız düşünürleri için örnek olmuştu. Öte yandan Shakespeare'in piyesleri Fransızcaya çevriliyor, bunlara benzeyen piyesler yazılıyordu. Bilim alanında Newton Descartes'ı gölgede bırakmıştı. Felsefe alanında Locke'un büyük etkisi vardı. İngiliz modası da almış yürümüştü. İngilizler gibi çay içiliyor, kulüpler kuruluyor, İngiltere'dekilerin benzeri parklar düzenleniyordu.

Çağın ortak özelliği olarak şu felsefi eğilimi saptıyoruz:

Aydınlık yüzyılı "akıl çağı"dır. Düşünürler, aklın üstünlüğünü savunurlarken, akıl ötesi metafizik görüş ve inançlarla kıyasıya savaşmışlardı. Bunun yanı sıra romantizm öncesi bir duygusallık, özellikle edebiyat alanında kendini göstermişti. Aklın üstünlüğü düşüncesine derinden bağlı olan Diderot, içgüdülere, heyecanlara, coşkun duygulara, yaşamında ve yapıtlarında büyük bir yer vermiştir.

Öte yandan, duyguların gücüne inancını çeşitli yapıtlarda dile getiren Rousseau ise, bir yanıyla akla dayanmaktan geri kalmamıştı.

• *Çağının panoramasını, bu açıklamalarla özet olarak çizdikten sonra, Diderot'nun eserini bütünlüklü olarak tanıtabilmek için öğrenim durumunun da kısaca açıklanmasına ne dersiniz?*

ADNAN CEMGİL — O dönemlerde papazlık kazançlı bir işti. Belirli bir konuma yükselince ev sahibi olunuyor, toprak gelirinden yararlanılıyordu. Dayısı piskoposluk meclisinde üyeydi. Onun önerisiyle Denis Diderot'yu Langres'deki cizvit okuluna verdiler. Denis de papaz olmayı istemişti. Hırslı bir çocuktu. Okulda latincede, matematikte büyük başarı gösterdi. İlk yıl sonunda bir sürü mükafat aldı. Fakat latince ile yunancadan bıkmıştı.

"Okula gitmeyeceğim" dedi. Babası:

— Demek bıçakçı olmak istiyorsun dedi.

— Hem de nasıl diye yanıt verdi.

— Öyleyse yarın saat altıda dükkâna inersin!

Dükkânda üç-dört gün, bir sürü usturayı ve bıçağı berbat etti ve işi bıraktı. Ama babası onu papaz yapmaktan vazgeçmemişti. Kafasının ortasındaki saçları usturayla kazıdılar. Bu, papazlığa atılan ilk adımdı. Daha on üç yaşındaydı. Artık ona: "Papaz efendi" diyorlardı. Cübbe, papaz takkesi giyiyordu. Pazar günleri kilise korosuna katılıyordu.

Onbeş yaşındayken, dayısı Vigneron ona 'Papazlar Meclisi'ndeki üyeliğini bırakıyor, ama Ruhani meclis kabul etmiyor. Böylece Denis, dayısının mallarından yararlanamıyor.

A. Billy "Denis, Didei Vigneron'un kilise mallarına el koyabilseydi, belki de hiçbir zaman Paris'e giderek okuyup yazmayı aklına getirmeyecekti" diyor.

Bu sırada Denis keşiş olmak istedi, ölünceye kadar yoksul kalmaya yemin etmek istiyordu. Oruç tutuyor, kıldan bir kuşağa sarınıyor, saman üstünde yatıyordu. Ama bu mistik bunalım çok sürmedi.

Bir çok danışmalardan sonra, babası Denis'yi Paris'e göndermeye karar verdi.

Ama Diderot, cizvitlerin okulunda değil, üniversiteye bağlı Harcourt kolejinde okudu. Burada aralarında La Mellrie'nin de bulunduğu birçok ünlü kişiyi tanıdı. Matematik ve fizikte büyük başarı gösterdi. 1732'de buradan **martre és arts** ünvanıyla mezun oldu. Böylece Latince, Yunanca ve felsefe okutmak yetkisini kazanmış oluyordu.

• *Burada, Diderot'nun felsefesinin karakteristik özelliklerine artık geçebiliriz düşüncesindeyim. Sayın Adnan Cemgil, isterseniz Yine siz başlayın.*

ADNAN CEMGİL — Diderot, felsefe alanındaki düşüncelerini bir sistem, bir doktrin halinde oluşturmuş değil. Düşünceleri akıcı, çoğu kez çelişik görünümlü, tutarsız gibi. Bununla birlikte, ayrı ayrı yazılarına serpilmiş bulunan felsefe görüşünde, bir bütünlük görünür. Diderot'nun paradoks yapmaktan hoşlanması da, masa başı eleştirmenlerine havailik gibi görünmüş, onun adına filozofluğu yakıştırmalarına engel olmuştur.

Ne olursa olsun, Diderot'nun düşünündeki canlılık, hareketlilik arasında, hiç şaşmayan ana çizgi sürekli var: bu da materyalizmdir.

Diderot'nun felsefesi çok ciddi bir bilim kültürüne dayanır. Diderot hem fizikçi, hem de matematikçidir. Ayrıca **Fizyolojinin Ögeleri** adlı bilimsel bir çalışması da var. Böyle olduğu için olayların "niçin"i ile değil "nasıl"ı ile uğraşır. Diderot'nun felsefesi, doğanın gözlemlemesine, elde edilen bilgilerin eleştirisel bir düşünce ile ve de deneyle doğrulanması ilkesine dayanır. O, bu bakımdan, Bacon'ın Newton' ın izinden gitmiştir.

Diderot, felsefesinin başlıca ereği olarak insan ve doğa ilişkilerini almıştı. Bunun yanı sıra, devrimci bir anlayışla, dinin özellikle hıristiyanlığın dogmaları üzerinde düşünmüş ve bütün bunları çağının akılcı anlayışı ışığı altında ve bilimsel bir görüşle incelemiştir. Bu araştırma incelemelerinde, deizmden ateizme geçtiğini görüyoruz. Bu da Diderot'un düşünce yapısındaki bütünselliği gösterir; katıksız bir materyalist oluşunu. O böylece çağındaki düşünürler arasında devrim öncesinde en devrimci düşünür olduğunu kanıtlamış bulunuyor. Oysa Voltaire ile Rousseau "doğa dini" anlayışına bağlı kaldılar.

Diderot'nun materyalizmi madde ile hareketin birliği prensibine dayanır. Ona göre "gerek cisimler, gerekse cisimlerin en küçük parçaları birbirlerini çekerler. Evrende herşey hareket ve çabalayış halindedir" diye açıklıyor bu düşüncesini.

Diderot, insanı doğanın bir parçası olarak düşünür ve onu, doğa-üstü bir yaratık olarak görmez. Bu bakımdan bedenle, daha belirgin bir deyimle, beyinle-zihin arasındaki derin ilişkiyi belirler.

Organik varlıklar da küçücük parçalardan yapılmıştı. Bunlar hücrelerdir. Hayvanlardaki bilinç de bu parçaların hareketliliğinden doğmaktadır.

Diderot; Lamarck ve Darvin'den önce canlıların evrimi yasasını sezmiş, bunu açıklamıştır.

Lamarck'ın "gereksinme organ yaratır" ilkesiyle; Darvin'in doğal ayıklanma yasasını da sezmiş ve ifade etmiş, bunu evrendeki varlıkları da kucaklayacak biçimde genelleştirmiştir.

Diderot, bu düşüncesini, "Doğanın yorumu üzerine düşünceler" adlı yapıtında açıklamıştır. İnsanın, öteki hayvanlara göre üstün oluşunu, doğuştan, üstün yeteneklerle donanmış olmasında gören metafizikçilerin tersine, Diderot, insanların yeteneklerini, organik yapıların, dahası beyinlerin daha gelişmiş olmasıyla açıklar.

SELAHATTIN BAĞDATLI – Burada bir açıklama yapmak gereğini duyuyorum: Diderot'nun, arkadaşları ile birlikte çıkardığı **Ansiklopedi**'ye değinmeden Diderot'yu anlamamıza olanak yoktur. O entellek-

tüel çalışmalarının büyük bir bölümünü Ansiklopedi'ye ayırmıştır. Ansiklopedi, ya da daha uzun adıyla "Akla göre düzenlenmiş bilimler, sanatlar ve zenaatler Ansiklopedisi", **tiranlığa ve fanatizme karşı kutsal birlik,** olarak nitelenmektedir. Gerçekten Ansiklopedi, yeni toplumun gereksinimlerine cevap aramakta, eskiyle çetin bir savaşa girmektedir.

Ansiklopedi'nin anlayışına göre siyaset iktisada bağlıdır; teknik ve bilimsel gelişmelerin heyecanını dile getirmektedir. Ansiklopediye göre özgürlük, bir anlamda iktisadi olanaklara yol açmaktır. Devlet, iktisadi yaşamın engellerini ortadan kaldırmalıdır. Ansiklopedi, tümüyle geçmişten bağını koparmak isteyen bir düşünceyi dile getirir, liberal burjuvazinin yerleştirilmesinin olanaklarını araştırır.

Böylece Ortaçağdan kalma skolastik ve fanatik düşüncelere kesin darbeler indirilmekte, gelişen toplumun isteklerine uygun üst-yapı kurumları geliştirilmektedir. Bilim ve sanattaki gelişmeler maddi hayatı etkisi altına almaktadır.

Diderot, işte bu yeni toplumun adamıdır. Bu yeni toplumun ürünüdür. Ve bu yeni toplumu daha ileriye götürmek gibi bir çabanın içindedir.

Diderot, tabiat bilimleri, matematik, tarih, iktisat, hukuk, ahlak, sanat ve edebiyat alanlarında ürün vermiş bir düşünür. Aydınlanma Çağının en parlak maddeci düşünürü olduğu genellikle kabul edilir. İlgi alanı çok geniş olmasından dolayı düşüncelerinde birlik sağlayamadığı söylense de, döneminin atılımcı ruhunu en iyi dile getiren kişi olduğu kesin. Teknik gelişmenin ve sanayinin insan düşüncesi ve bilgisi üzerindeki etkisine inanıyor. Ona göre, deney ve gözlem bilginin metodu ve kılavuzuydu:

Diderot'nun hümanizmi de onun maddeci görüşünden kaynaklanır. O, donmuş düşünceye, duraganlığa karşıdır. Gelişmeye, ilerlemeye, insanın kendini geliştirmesine inanır. "Benden gerçeği ARAŞTIRMAM istenmelidir, yoksa onu bulmam değil."; "Şüpheci, inandığı her şeyden şüphe eden, aklının ve duyularının ona **doğru** diye gösterdiklerine inanan bir filozoftur" der.

Diderot, sıkı bir katolik eğitimden geçtiği halde sonraları maddeciliğe ve militan bir ateizme varabilmiş. Nitekim Fransız burjuva devrimi felsefesinin en ileride olanı da odur. Politzer'e göre, onun düşüncelerinde **diyalektiğin birçok nüvesi** vardır.

Arkadaşları ile birlikte çıkardığı Ansiklopedi, zaman zaman baskı altında tutuldu. Ama o işi sonuna kadar götürdü. Ansiklopedi ile yeni düşünceler yayarken, dogmatik görüşlerle inanışların eleştirisini yapıyordu.

ADNAN CEMGİL — Bu noktada, ansiklopedide yazmış olduğu bir pasaj var, onu okuyayım isterseniz. 1751'de Ansiklopedinin birinci cildi yayınlanıyor. Diderot bu dev yapıtın işlevini şöyle anlatıyor:

"Bir ansiklopedinin amacı, yeryüzüne dağılmış bilgileri bir araya toplamak, bunların genel sistemini zamanımızdaki insanlara açıklamak, bizden sonra gelen insanlara iletmektir. Böylece, geçmiş yüzyıllardaki çalışmalar, gelecek yüzyıllar için boşuna yapılmış çalışmalar olmamış olur. Torunlarımız, daha bilgili oldukları kadar, daha erdemli ve mutlu olurlar. Bizler de ölümümüzden sonra, insanlığa yararlı olmuş kimseler olarak anılırız. Günümüzde büyük adımlarla ilerleyen felsefe, kendi alanındaki konuları işlerken, yüksek sesiyle baskı rejimini sarssın. Her şeyi incelemeli, bütün o eskimiş saçmalıkları yerden yere vurmalı. Aklın hiçbir zaman koymayacağı setleri yıkmalı. Bilimlere ve sanatlara, gelişmeleri için çok değerli özgürlüğü kazandırmalıdır."

İLHAN SELÇUK — Şimdi, burada bir parantez açsak. Bu arkadaşlara ansiklopedistler deniyor değil mi? Türkiye'ye ansiklopedi ne zaman geldi? diye düşündüğümüz zaman, sanıyorum, Cumhuriyet döneminde Hayat Ansiklopedisi bu alanda başlangıcı oluşturuyor. Ondan önce de çeşitli ansiklopedi çalışmaları var; ama bilimsel dünya görüşünü içermiyorlar. Ansiklopedi türünde yayınların tarihi dünyada epey eskidir. Bizde de Osmanlı döneminde bazı yayınlar var. Buna karşın bilimin dinden bağımsızlaşmasıyla insan aklının özgürlüğe kavuşmasını daha yeni bir olay niteliğiyle değerlendirmek gerekiyor. Bu olay bir toplumda algılanmadan, doğaldır ki, çağdaş anlamda bir ansiklopedi de yayınlanamaz. Bilimin dinden bağımsızlaşması bizde Cumhuriyet devriminden sonra hızlandı. Türkiye'de çağdaş anlamda ansiklopediciliğin gelişmesinin de bu dönemde olması bir raslantı sayılabilir mi? Demek ki matbaa gibi ansiklopedi de Türkiye'ye büyük bir gecikmeyle giriyor.

Bu biraz da laik bir açıdan yaklaşım oluyor tabii. Diderot'nun ansiklopedi yaklaşımı gibi. Aynı şeyi Mehmet Zekeriya yaptı.

ADNAN CEMGİL–Yalnız o yapılan ansiklopedi de Diderot'nun muadili değil. Burada bir ana fikir var. Türkiye yeni bir düzene girdiği zaman insanlara bilgi vermek için bir çaba var. Ama aynı istikamette olduğu kabul edilemez.

İLHAN SELÇUK -Yalnız onu da bir düşünmek gerekiyor. Çünkü ilk kez Türkiye'de laik ve bilimsel açıdan yaklaşımla bir ansiklopedi çıkıyor. Hayat Ansiklopedisi, öyle. Hatta orada bir olay var. Ansiklopedide **Tanrı, Allah** fıkrasında var. Orda yazılan şeylerle birdenbire ansiklopedinin satışı üçte iki düşmüş. Nadir Nadi anlattı. Yani ansiklopedi dediğimiz zaman, zaten aydınlanma çağı dediğimiz zaman, bence karakteristiği şu: Bilimin dinden bağımsızlaşması. Uzun bir süre yeryüzünde, bilim dinsel baskı altında kalıyor. Ve bilim denildiği zaman, biraz ilahiyatla karışık, dinsel açıdan yaklaşımlı bir olay ortaya çıkıyor. Bilimin dinden bağımsızlaşması ve özgürleşmesi olayı aydınlanma çağında gerçekleşiyor. Bu olay Türkiye'ye Cumhuriyet Devrimiyle giren bir şey. Bilimin dinden bağımsızlaşması, zaten laikliğin de ana kuralı oluyor. Türkiye'de bir ansiklopedinin çıkması, sanıyorum bir rastlantı değil. Ama bunun daha derinden incelenmesi gerekiyor.

İşin doğrusu, biz ansiklopedi işinde de geç kalmışız. Şimdi ise tam bir fırlayış içinde.. Vehbi Belgil diyor ki, "tekstil endüstrisinin geliştiği çağlarda ansiklopedi halka büyük moral sağlar. Batı'da da böyledir" diyor. Ansiklopedist yaklaşım, biraz da bilimsel yaklaşımdan ötürü söz konusu. Yani bilimsel olmayan bir ansiklopediyi ansiklopedi sayamayız.

Yöntem olarak.

ADNAN CEMGİL –Yalnız şu var: Israr ediyorum. Diderot'nun ansiklopedisiyle bizde yapılan aynı şey değil. Orada ansiklopedi, o toplumun bütün bilimsel birikimini kucaklıyor. Bizde ise onların çevirisi oluyor. O da faydalı tabii. Ama şunu diyemeyiz, bizde 200 sene sonra gelmiş, çünkü olan iş farklı. Ayrıca yayıncılıkta kârlı bir iş olmaya başladı. İyi bir bakıma. Snobluk, ama iyi...

• Diderot'nun öncülüğünde ve yönetiminde yazılan Ansiklopedi'ye dönelim. Sayın Cemgil bu konuda bilgi verir misiniz?

ADNAN CEMGİL — Ansiklopedik bir sözlük düşüncesi Diderot'nun kafasında

1740'larda doğmuştu. Bu sırada yapımcı Le Breton'un da böyle bir girişimi vardı. Anlaştılar. Önce, İngiliz Chambers'ın Ansiklopedisini gözden geçirerek 12 cilt halinde yayınlamayı tasarlamışlardı. Daha sonra bundan vazgeçerek geniş bir plana göre: "Encyklopedie ou dictionneure des sciences, des artes et des Métiérs'-'yi yayımlamayı kararlaştırdılar." "Akla göre düzenlenmiş bilimler, sanatlar ve zanaatlar ansiklopedisi ya da sözlüğü" anlamına gelen adı, 18. yüzyıla "Aydınlık Yüzyılı" sanını kazandıran ilerici anlayışı çok iyi özetlemektedir.

• *Ansiklopedi'nin yazarları arasında kimler vardı?*

ADNAN CEMGİL — O dönemin en yetkin birçok bilim ve düşünce adamları. Başlıcaları, d'Holbach, d'Alembert, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Helvetius. Başlangıçta Diderot'nun en büyük yardımcısı olan d'Alembert. **"Discours préliminairéi"** yani Giriş yazısını yazdı. Büyük matematikçi bu yazısında bilimin, toplumsal gelişmedeki ilerici rolü düşüncesini geliştirmiştir. İlk cilt 1751'de yayınlandı. Tümü 35 cilt olan bu anıtsal yapıtın yayını 1778 yılına kadar sürdü. Bu uzun soluklu çabayı, Diderot,uğradığı vefasızlıklara, baskılara göğüş gererek hiç sarsılmadan ömrünün 27 yılı boyunca yürüttü. Uğradığı bütün güçlükler arasında ona en acı gelen en yakın arkadaşlarının kendisinden ayrılmaları olmuştur. Önce d'Alembert, sonra Voltaire, Rousseau ve daha başkaları, krallık hükümetinin baskısından, papaz sınıfının saldırılarından ürkerek Ansiklopedi'den uzaklaştılar. Diderot'yu sonuna kadar destekleyen yalnız materyalist okulun en seçkin öncülerinden d'Holbach oldu.

Ansiklopedi'nin kültür tarihi açısından değerine gelince.. Encylopédie, bilinen sözlükler gibi bir sözlük değildir. Temelinde,bilimler, güzel sanatlar, el sanatları ve edebiyat arasında yepyeni bir felsefe anlayışıyla, derin bir birlik olduğunu kanıtlama düşüncesi vardı. Encylopédie, insanlara aklın ve bilimin ışığında tarihte yeni bir çığır açacak eylem yolunu gösteriyordu. Bir yandan yeni düşünceleri yayarken, öte yandan kolaylaşmış, donmuş geleneksel düşünceleri, boş inançları çürüterek ilerici bir eleştiri akımı yaratmıştı. 1789 devriminin öncüleri "Encyelopédie" okulundan yetişmişlerdir.

• *Diderot'nun felsefesi içinde materyalizmin, madde anlayışının önemli bir yeri var. Bu konuya biraz derinlemesine girsek diyorum.*

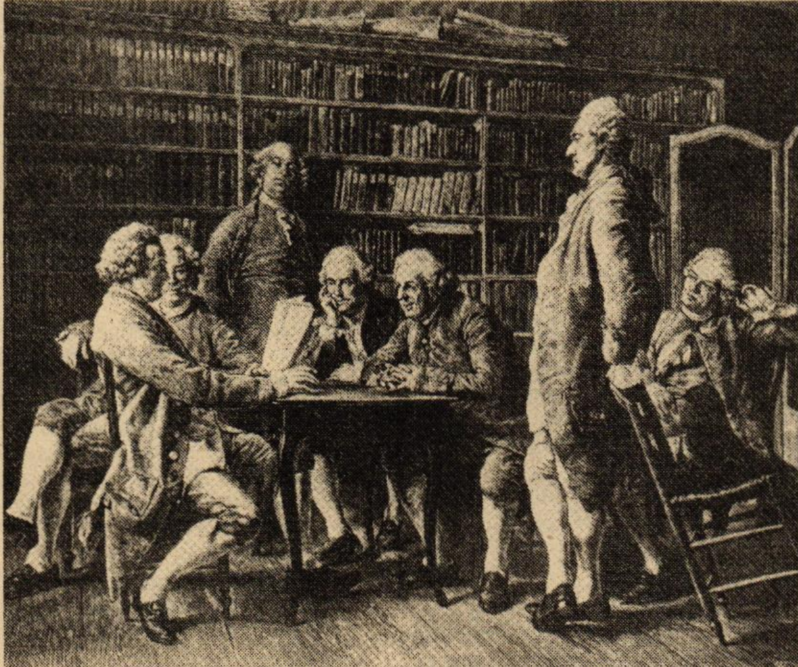
ULUĞ NUTKU — Diderot'nun felsefesinin çıkış noktası evrenin maddiliğidir. Madde ve Hareket Üzerine Felsefi İlkeler yapıtında şöyle yazıyor: "...ben, fizikçi ve kimyacı olarak, doğadaki cisimleri kafamda kurmuyorum; onları varolan cisimler olarak karşımda buluyorum; özelliklerle, etkilerle donanmış ve her yerde, hem evrende hem laboratuarda hareket halinde çeşitli cisimler; -orada, güherçile kömürü parçacığıyla sülfür parçacığı bileşimi yanında bir kıvılcım, bir patlamaya zorunlulukla neden olmaksızın varolamaz."

Diderot, Cartesien düşünce mirasından gelen cisim-ruh dualizmini ve iki-cevher teorisini reddetti. Bütün doğa olaylarının temeli, tek, maddi cevherdir. Mekanik doğa bilimlerine uygun tutumla maddeyi cisimlerin bütünlüğü olarak anlıyor. Ona göre yer kaplama, form, nüfuz edilemezlik ve hareket maddenin özellikleridir. Maddenin elementleri olan moleküller nitelik farkları gösterirler, bölünemezler, hareket güçleri kendi içlerindedir.

Diderot zaman ve mekânı maddenin objektif varoluş biçimleri olarak anlar. Zaman, etkilerin ardardalığı; mekân, eşzamanlı etkilerin birlikteliğidir. Doğada varolan her şey, zaman ve mekân içindedir. Fizyoloji'nin ögelerinde şöyle diyor: "Mekânı ve zamanı, varoluştan, soyutlamayla bir kez olsun ayıramam. Mekân ve zaman varlığın özündedir."

Diderot hareketin maddeden ayrı tutulamayacağını anlamıştı. Maddenin hareketsiz ve kuvvetten yoksun olduğu tezine karşı çıktı. Hareket maddeye özgüdür, dıştan verilmez. Bu tez, 18. yüzyıl materyalistlerinin idealizme ve dine karşı en güçlü teziydi. Diderot şöyle yazıyor: "Bazı filozoflara göre cismin kendinde etki ve kuvvet yoktur. Bu görüş, fiziğin ve kimyanın tam karşısında korkunç bir aldatmacadır. Derler ki: 'hareketi tasavvur edebilmek için mevcut maddeden başka, maddeyi etkileyecek bir kuvvet tasavvur etmelisiniz.' Ama gerçek öyle değil. Molekülün kendisi etkin kuvvettir." *(Madde ve Hareket....)*

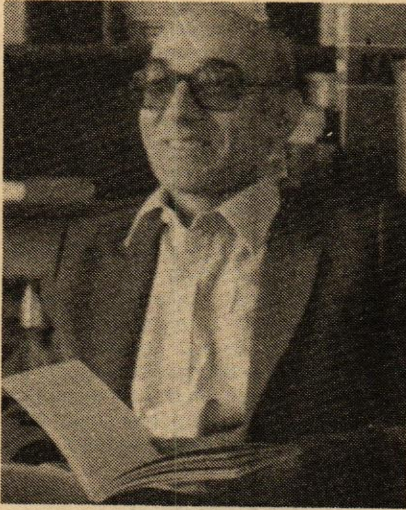
Diderot, cisimlerin birbirine yöneldiği, parçacıkların birbirini karşılıklı çektiği, doğada her şeyin ya yer değiştirdiği, ya direnç gösterdiği, ya da her ikisini aynı za-

ANSİKLOPEDİ: BİLGİ ATLASI

Michéle Duchet (1)
Çeviren: Kerem CANKOÇAK

Diderot yapıtının 1750'deki (yüzyılın ortasındaki) önsözünde, "**Ansiklopedi**" sözcüğünü, "bilgiler zinciri" olarak tanımlar. Başyayıncı Le Breton ve ortaklarının düşündüklerinden çok daha ileri bir tasarıdır bu. Le Breton ve ortakları, 1746'da yaptıkları bir anlaşmayla, ansiklopedinin düzenlemesini Diderot ve D'Alembert'e verirler. Bu nedenle her ne kadar söz konusu yayıncılar, Diderot ve D'Alembert'in derlediği, ya da yazdığı bütün maddelerin tek sahibiyseler de, ansiklopedi kısa zamanda tekellerinden çıkar. Bu iki "yazarın" başarmak istediği,özellikle Diderot'nun ele alıp düzenlemeye çalıştığı şey, (Chambers, Harris, Thomas Dyche türü) İngiliz ansiklopedilerinden derlenmiş, "anlam açıklayan sözlük" yapmaktan çok, bir bilgi **dökümü**,bunların gelişiminin tarihi, bilimler **arasındaki** ilişkilerin ayrıntılı bir incelemesi, eleştirel zekâ ile çağdaş felsefenin

manda yaptığı tezlerini varlık anlayışının temeline koyar. Aynı yapıtında şöyle yazıyor: "Bir atom, dünyayı hareket ettirir; bu en açık hakikattir. Ama atomun dünya tarafından hareket ettirildiği de aynı kesinlikte bir hakikattir. Atomun kendi kuvveti olduğundan, o etkisiz kalamaz da."

Diderot'ya göre hareket, yer kaplama gibi, cismin özüne aittir. Başlıca iki hareket çeşidi var: yer değiştirme ve içten hareket. Her molekülün tükenmez iç kuvveti vardır; bu, maddenin kendiliğinden hareketinin kaynağıdır. "Molekülün içindeki kuvvet tükenmez. O değişmez, ebedidir." Diderot, doğada mutlak hareketsizlik olmadığı sonucuna varır. Madde ve hareketi karşıtlar olarak anlamak budalaların işidir. Diderot'nun anlayışında madde heterojendir; elementlerin içindeki kuvvetler sonsuz çeşitliliktedir. Bu dinamik madde kavramıyla Diderot, bilimsel iddialarla ortaya çıkan dini görüşlere iflas bayrağını çektirmiştir. Diderot'ya göre maddi evrenin dışında, maddi olmayan bir güç yoktur: "Maddi dünyanın dışında (ondan başka) herhangi bir varlığı kabul etmek imkânsızdır. Böyle şeyler hiç kabul edilmemeli, çünkü bunlardan hiçbir sonuç alınmaz." Bu düşüncelerinde Diderot yalnız olmadığını biliyordu. Tam tersine, onun söyledikleri çağını yansıtıyordu. Ve çağı hakkındaki kanısını *Kontes Daşkova'nın Anıları*'nda şöyle anlatır: "Her çağın bir ruhu vardır. Bizimki özgürlüğün ruhudur. Kör inançlarla ilk savaş şiddetli ve zalimceydi. Ama insanlar dinin kalesine karşı en korkunç ve en soylu mücadeleye bir defa girdikten sonra onları durdurmak artık mümkün değildi. Gökteki majestenin suratına insanî gururla baktılar. Belki de pek kısa zamanda dünyevî majesteye de böyle bakacaklar. Tüm insanlığın boynuna dolanan ip iki parçadan oluşuyor; beriki koparılmadan öteki de koparılamaz. Çağımızın durumu budur; ve nelere yol açacağını kim bilebilir?"

AFŞAR TİMUÇİN: Aydınlanma felsefesi, rönesans'ta ortaya çıkan hümanist hareketinin ikinci bir atılımı gibi görünüyor. 17. yy'a biz, büyük yüzyıl, ya da klasiklik dönemi diyoruz. Dekart'la başlayan bir akılcı hareket var. Materyalist unsurlar da taşıyor. Çünkü Dekart'ın bilgi kuramına göre her yer maddeyle dolu. Yani bir anlamda atomculuğa karşı maddecilik diyebiliriz buna. Dolayısıyla, Dekart, ne kadar hareketi izah etse de, hareket mümkün değil. Hareketin mümkün olmayışı bilimi zorda bırakıyor. Newton boşluk fikrini getirince hareket ortaya çıkıyor ve maddenin anlamı ortaya çıkıyor. Dekart akılcılığı sonradan akılcılığa döndüğünden, yeni bir akılcılık ihtiyacı doğuyor. Yani bazı kitaplarda 17. yy'ın akılcılığına karşı aydınlanma hareketini akılcılığa karşı gösterme eğilimi var. Oysa bunun doğru olmadığını sanıyorum. Aydınlanma hareketi de bir akılcılık hareketidir. Ancak daha canlı, daha güçlü, daha topluma dönük, yaşamın gereklerine dönük bir akılcılık hareketi.

Artık kuruyup kalmış olan ve birtakım temel metafizik konularda geçerliliğini sürdüren Dekartçı anlayışa karşı yeni akılcılık çıkıyor ortaya. Yani Almanya'da Nikoloai ve sanıyorum bir anlamda Lessing'in, Fransa'da da Diderot'nun, Rousseau'nun, Voltaire'in çıkardığı hareket bu.

• *Diderot'daki materyalist düşünceyi, akılcılıkla bağlantılı olarak biraz daha eşelesek diyorum.*

İLHAN SELÇUK — Şimdi şöyle bir durum var. Yani akılcılık soyutta kaldığı zaman, sadece insanın düşünüp de akıldan bir şeyleri, "benim aklım eser" deyip birtakım sonuçlara varması demek oluyor. Halbuki bu deneysel bilime gidiş yolu üzerinde akılcılığın aşamaları var. Yani akıl deneyseldir, sonra birtakım sonuçlara varılırsa akılcılık başka bir yöntemle kullanılmış oluyor. O noktalar üzerinde biraz dursak...

AFŞAR TİMUÇİN: Şimdi, Ortaçağ'da, kilise babaları, insanı tanrı karşısında, doğayı tanrı karşısında geri plana ittikleri için, insan ve doğa araştırması tanrı araştırmasından çok geride kalmıştır. Yani her şeyden önce, düşünmek demek tanrıyı araştırmak demekti. Oysa Rönesans'ın getirdiği bir yenilik, gerek sanatta gerek düşüncede insanı öne çıkarmaktır. Bu, rönesans'la başlayan hareket aydınlanma içinde de, hatta 17. yy klasik dönemi içinde de kendini göstermiştir. Diderot'ya baktı-

---

sıkıca bağlanmış ve örgütlenmiş bir bütünlüğüdür.

Bazı yazılarında (örneğin **Önsöz**'de, **Sanat, Seçmecilik** ve **Ansiklopedi** maddelerinde) Diderot, meselenin özüne iner: İzlenecek model Bacon'dır ve görüş açısı, **Bilimlerin İlerlemesi**'ndeki (1605) açıdır; yani bilimler ve sanatlar, tek bir bilgi ağacının gövdesinden çıkan dallar gibidir. Ne var ki Diderot'nun bu modele ille bağlı kalmadığı **açıkça görülür.** İnsan bilgisini simgeleyen **ağaç**, kök saldığı topraktan beslenir: Diderot'nun önerdiği beşeri bilimler **Tablo**su düzenleyicidir, sınıflara ayırıcıdır ve artık bu bilgiler tablosunda, **Belleğin, Usun** ve **İmgelemin yönettiği zihin ürünlerinde hiç bir şey "tohum halinde" değildir. Diderot'nun özel görüşü olan ansiklopedinin dünya görüşü berreklaştıkça**, giderek bu **Tablo** bir **Harita** ve harita da **Atlas** durumuna gelir, öyle ki: " (...) ansiklopedinin düzeni bir atlas gibi olacak, bu atlasta, özel haritaların kendine has düzenleri olmak üzere, sadece büyük bölgeler yer alacak (...) bütün tanrıların coğrafi ve ayrıntılı tarihinin sözlüğü bulunacak, aklımızla kavradığımız ve gözümüzle gördüğümüz bir dünyada edindiğimiz bilgilerin, genel ve mantıklı bir topoğrafyası yer alacak" **(Ansiklopedi).**

Ne var ki, gerek alfabetik, gerekse ansiklopedik düzenin doğurduğu güçlükler yüzünden, bu ansiklopedi Diderot'nun tam tasarladığı gibi olmamıştır. En yetkin biçime ulaşmış bir yapıtın oluşturulmasında, böyle hassas bir dengeden kalkılmasaydı, bunca güçlük nasıl alt edilebilirdi? Gerçekten de geriye, Diderot'nun büyük mimarı olmak istediği şehrin temelleri atılırken, sonunu yazarımızın bile belirleyemediği böyle bir yapıtın okunur kılınması kalır.

Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Turgot ve D'Alembert gibi ünlülerin yanı sıra, ünsüzlerin de yer aldığı 170 kadar iş arkadaşı vardır Diderot'nun. Öte yandan sansürün, yasaklamaların, her yönden gelen saldırıların, resmi yazıların üstesinden de gelmek gerekiyordu. Bu yirmi sene süresince meydana gelen aksiliklerin, dertlerin belki de en hafifi, yayınevini tehlikeye sokmamak için her şeyi yapmaya hazır durumdaki kitapçı Breton'un, kendi haberi olmadan maddelerine uyguladığı sansür olmuştu. Bu çalışmada Diderot'ya, işbölümü yapmak, konuların uzmanlarını seçmek, yazıları dağıtmak, yayın düzenini sağlamak, kendine ait maddeleri kaleme almak, işin genel mali durumuna göz atmak düşmekteydi. Bütün bunlara, Diderot'nun hiçbir zaman çektiklerinin hesabını tutmadığını, yayından en büyük kârı kitapçıların sağladığını ve D'Alembert'in 1759'da kendisini terk ettiğini de eklersek, Diderot'nun tatmin olmuş bir yazardan çok, her şeyle ilgilenen ve makineyi çalıştıran, bir tür Jacques usta olduğunu görürüz.

Fazladan bir de, ansiklopedinin büyük bir bölümünü üstlenmişti: **Sanatların Betimlemesi, Felsefenin Tarihi, Şekiller ve Tablolar**'ın hem seçim, hem de ayrıntılı bir biçimde açıklanması. Böylece, **Sanatlar** ve spekülatif düşünce arasında kurmaya çalıştığı bağın kopmamasına, **Şekil ve Tablolar**'daki resimlerle, bunları tanıtıcı bölümün birbirine uygun olmasına sürekli dikkat etmesi gerekiyordu; bütün bunlar da öyle kolay şeyler değildi.

Şüphesiz ne maddeler, ne de 1763'ten itibaren yayınlanmaya başlanan, açıklamalı **Şekil ve Tablolar** aynı elden çıkmış değildi. Jacques Proust, yaygın inanışın tersine, Diderot'un işçi ve zanaatkârlardan bilgi toplamak yerine, "bilinen şeyleri" yeniden ele aldığını göstermiştir. Öyle ki, KADIN ÇORABI maddesinde olduğu gibi, bahsettiği tekniğin nasıl işlediğini bile gerçekte bilmediği durumlar olmuştur. Ama, âlet parçalarını ve ayrıntılarını, mekanizmalarını ve işin yapılış şe-

ğımız zaman, Diderot'nun temel eğitimi, doğanın yüceltilmesi ve araştırılması ve buna bağlı olarak insanlaştırılmasıdır. Aynı şeyi Rousseau ve öbürlerinde de görürüz. Bu durumda doğa temel öğretisi, doğayı çıkış noktası olarak ele aldığımız zaman iki yöne gitmemiz mümkün. Bir tanesi, doğadan hareket ederek romantizme çıkabiliriz, doğayı yücelterek. Öbürü de bilime yönelebiliriz. Doğa araştırmasına ve ona bağlı olarak insan araştırmasına 18. yy'da başlayan doğaya yeniden yönelme eğilimi bir yandan romantizme, bir yandan bilimciliğe kapı açmıştır.

Diderot bilimciler kanadında yer alır. Diderot'nun zaman zaman tanrıtanımazlık gibi yansıyan zaman zaman da tanrıcılık özellikleri gösteren bir anlayışı var. Hangi tutum öne geçerse geçsin Diderot'da temel olan Hıristiyan ahlakın reddidir.

Çünkü Diderot'ya göre Rönesans düşüncesinde olduğu gibi, hıristiyan ahlakı doğanın bilgisini yadsır. Doğayı önemsiz kılar. Buna bağlı olarak hazları yadsır. Halbuki bu hazlar bizim doğal yaşamımızın bir sonucudur.

Buradan giderek, Diderot, insan için olanı ve doğal olanı birinci planda önemserken şöylesine bir kesinliğe ulaşır: İnsan için yararlı olan her şey iyidir, zararlı olan her şey kötüdür.

İnsan için yararlı da, zararlı da olmayan şeyler vardır. Bunlar önemsiz şeylerdir.

• *Batı düşüncesinde şunu görüyoruz: Her felsefe, bir öncekinden köklü ayrılıklar içeriyor. Ama öncekinden kökler de alıyor. Bunu Diderot'nun felsefesi üzerinde gösterebilir miyiz? Kimlerden etkilenmiş, kimleri aşmış?*

AFŞAR TİMUÇİN: Diderot, bilgi kuramında Locke'un etkisi altında ya da daha doğrusu Locke'tan büyük ölçüde etkilenmiş olan duyumcu Fransız filozofu Condillac'ın etkisi altındadır. Buna göre bizim bütün bilgimiz duyumdan gelir. Zaten Locke daDiderot'dan çok önce metafizik düşünceyi yadsıyor. Ve felsefeyi evren araştırmasına ya da doğa araştırmasına götürüyordu. Yani dış dünyanın, doğanın incelenmesi, felsefenin temel sorunlarından biri durumuna getiriliyordu. Bu bizim dış dünyadaki ahlaki ya da insani etkinliğimizi sağlayan tek kaynaktır.

Böylece bilime yönelen Diderot, bilimle ilgili bazı görüşler ortaya koyar, fakat bu görüşlerinin günümüzde ne kadar geçerli olduğunu söylemek kolay kolay olanaklı değil. Örneğin Diderot'ya göre bizim bilgi edinme yolunda üç aracımız vardır: 1- Doğanın gözlemlenmesi 2- Düşünce, 3- Deney.

Diderot'ya göre, gözlemle algılar toplarız ya da saptarız, düşünceyle bir bütünlüğe kavuştururuz, deneyle de, bütünlüklü olarak elde ettiğimiz sonuçları doğrularız. Oysa gözlemle deneyin her zaman böyle anlaşılması olası değil gibime geliyor. Bu anlamda Diderot'yu fizik bilimine ya da fizyolojiye sıkı sıkıya bağlı buluyoruz. Böylece Diderot insanı bir manevi bütünlük saymaktan öteye geçerek, herhangi bir organizma sayar ve insanın ahlaki yaşamını ya da düşünsel yaşamını organizmanın koşulları içinde değerlendirmeye yönelir.

Bu maddeci kavrayışı içinde onun, Dekart'tan bu yana gelen, hatta eski felsefede de karşılığı olan madde ve ruh ayrımına karşı olduğunu görüyoruz. Onun için tek söz vardır, o da madde. böylece insan, maddenin herhangi bir parçası olur. Hıristiyanlıkta olduğu gibi, insan Tanrının ayrıcalıklı yaratısı olmaktan çıkar.

Ve insanın yargısı, böylece evrensel gerekirlik içinde ya da evrensel determinizm içinde erir gider. Bir anlamda evrensel bir koşullanma içindedir insan. Buna göre insan için, ne mutlak doğum, ne de mutlak ölüm vardır. Maddeden gelen insan belli bir bilince ulaşır ve yine maddede çözü-

killerini, bu zanaatten olmayanlara da anlatabilecek bir dil araştırması, **örnek** bir çalışmadır. Sanat maddesiyle birlikte, el sanatlarıyla, serbest sanatlar arasındaki bağlantı deneysel gerçek halini alır ve bilgiler **Sistemi**nde belleğin algıları olarak yer alan "doğanın kullanımlarının" bilinmedik yanları gözler önüne serilir. Nice şeyler tanıtılmıştır burada: Açıklama yazılarına, ince ince işlenmiş, birbirini bütünleyen, ayrıntılı şekiller eklenerek.

Kısaca, sanat bu şekillerle açıklanmaya çalışılır: Şekil ve Tablolar'ın ciltleri, yayınlandıkları tarihten itibaren, **Sanatların Betimlemesi** içinde yer alan bir bölüm olmak yerine, ansiklopedi için ayrı bir kıvanç kaynağı durumunda olmuşlardır. Yayın ve satış durumlarında bile farklılık gösteren, bu küçük resim ve başlıklarla süslenmiş, birbirini izleyen ciltlerin, **ansiklopedi**deki maddelerinden farklı olarak, her birinin kendine özgü hikâyesi vardır: Her tür mantıksal dayanaktan yoksun ve yalnız **hayali** bir düzene itaat eden **"düşsel"** bir **imgelem** elde etmek için onları birbirlerinden ayrı olarak düşünebiliriz. Oysa Diderot'nun istediği tam tersine, yeni bilgileri birbirine ekleyip, onları belli bir kalıba sokarak, mantıksal bir yere, işin özüne varmaktı. Ama **Salon'**ları ve **Resim Üstüne Deneme**'yi yazan, sanatçı yanı olan biri, **Şekil ve Tablolar'**da akılcılıktan uzaklaşıldığını, ortaya gayrıciddi bir eserin çıktığını bilmezlikten gelebilir miydi?

Yazılara ek olarak, kısa **felsefe** maddeleri zinciri, bütün ansiklopediyi kuşatır: Her cilde yaklaşık üç adet düşmek üzere, ellinin üzerinde madde vardır. **Ptagorasçıların Orucu**'ndan, **Zend-Avesta** maddesine kadar, alfabetik, düzen ona engel olmaktan çok, yardımcı olmuştur. Öyle ki, Diderot bu temizlenmiş alan karşısında, eserini kuracağı bölgenin önünde duran bir mimar gibidir. Protestan Jacob Brucker'in, 1744'te tamamlanmış yapıtından esinlenerek, eski ve çağdaş felsefelerin **eleştirel** tarihini yazar. Diderot'ya nice şeyler borçlu olanbu yapıt, onun en gerçek çalışmasıdır ve yazar, farkında olmaksızın bütün benliğini vermiştir ona. Kişisel birikimini, kültürünü, dehasını, bu sonsuz girişimin hizmetine sunmuştur; tek amaç, gizemcilikten kurtulmuş bir yapıt yaratmaktır **(seçmecilik).** Sağlıklı mantık ve araştırıcı zekâ, boş inanların ve bayağı öğretilerin maskelerini düşürür. Her şey mevcut koşullar göz önüne alınarak, ince bir ustalıkla ortaya konmuştur: Bildiriye dönüşen uzun maddeler yazılırken, sansürün varlığı da gözden uzak tutulmaz **(Ansiklopedi** maddesinde olduğu gibi) ve bir yandan da, **Seçmecilik** maddesinde Hıristiyan "dogmalarına" saldırılır. Jacques Proust'un da belirttiği gibi, 1753'ten itibaren, **Doğanın Yorumlanması Üzerine Düşünceler** 'deki fikirleri, yazarın materyalist görüşlerini sergileyen, **Rastlantısal, Kavranamaz, Ölümsüz** gibi zararsız görünüşlü maddelerinde uzantısını bulur. Sonra ciltten cilde hedef, model **(Jordano Bruno)** ya da alan **(Siyasal erk)** değişir, kutsal sayılan kavramların eleştirisine geçilir **(Yahudiler, Musa),** bütün "sistemler" yere vurulur ve en doğru kabul edilmiş fikirleri dikkatle incelenen, gerçek "filozof" övülür.

Diderot, bu güç alanın tek ustasıdır: Bir yandan **Ansiklopedi** eleştirel zekâyı beslerken, öte yandan yazıları da kalanını tamamlar. Böylece **Yunanlılar**'dan **Çinliler**'e, **Siniklerden Hobbes**'a, **Leibniz**'e ve **Descartes**'a kadar bütün büyük felsefeleri tanıtarak, özetleyerek, anlatarak hedef, ilk elde dört bin aboneyi hazırlamaktadır. Okuyucuya yol göstermek ve onun yanlış araştırmaların peşinden gitmesini engellemek için Diderot, her maddenin eleştiri gücünü bir anlamda on kat artıracak bir **Gönderim** yöntemi tasarlar. Böylelikle, **Platonculuk**'tan yola çıkılır,

lür gider ki, eski atomcuların görüşlerine oldukça yakın görüşlerdir bunlar.

Böylece insan yaşamı Diderot'da maddenin bir dönüşümü olarak anlaşılır. İnsan olmak belli bir an işidir ve bu sonsuz oluşum içinde insan var olur, sonra yok olur gider. Diderot'nun görüşlerini kısaca böyle özetleyebiliriz.

Bir noktayı önemle belirleyelim: 18. yy. filozoflarından Diderot'yu ayrı tutmak lazım. Maddede de bir statik var, bir canlılık yok. İlk olarak Diderot'da değişiyor bu. Yani gelişim fikri ilk olarak 17. yy.'da Leibtniz'de başlıyor, evrim fikri de Diderot'da. En büyük önemi burada.

SELAHATTİN BAĞDATLI — Diderot'nun görüşleri artık günümüzde aşılmıştır, denebilir. Burjuva demokratik hakları içinde özetlenebilecek siyasal görüşleri bugün çoğu toplumlarda -hiç değilse kuramsal olarak- kabul gören görüşlerdir. Bu açıdan bakılırsa onun önemi, kendi döneminde bu konuda verdiği savaşımda aranmalıdır:

Pensées philosophique adlı kitabı yakıldı. *Promenade du septique* adlı kitabına basım evinde el kondu. *Lettre sur les aveugle* kitabı yüzünden hapse girdi.

• *Toplu söyleşimizin,* Diderot'nun önemi ve güncelliği *bölümüne geçmeden, onun ahlâk, eğitim, sanat ve siyaset konularındaki düşüncelerini atlamamak gerekir düşüncesindeyim.*

ADNAN CEMGİL — Bakın, ilginç bir noktaya geldik. Diderot'nun düşüncesi, gerçekten bir bütündür. Altını çizmeliyiz. Onun ahlak, eğitim, sanat ve siyaset üzerine düşünceleri üzerinde durmak istiyorum.

Diderot, ahlak konusunda bir kitap yazmak istemiş ama yazmamıştı. d'Holbach'ın "Evrensel ahlak" kitabında ileri sürdüğü ahlak ilkelerini benimsedi. Diderot bu yapıt için "Ödevlerimizin temelini, aklımızca ve gönlümüzce uyacağımız yasayı öğrenmek isteyenlere öğütlerini,birkaç yıl önce çıkan evrensel yasayı okusunlar" diyor.

Bu ahlakın dayandığı 4 ilke:

1) İsteklerimizle, durumumuz arasında uygunluk olmalıdır.

2) Rousseau'nun insan iyi ya da kötü olarak doğduğu düşüncesi yanlıştır. Bunun kaynağı toplumsal yaşama zorunluluğudur.

3) Birey, kendi mutluluğunu toplumun mutluluğundan ayırmamalıdır.

4) Başkalarının saygısına layık olmak için adalet ve iyilik kurallarına uygun hareket edilmelidir.

Diderot da, çağın bütün düşünürleri gibi zorbalığa karşıydı. Bu davranış Montesqieu'nün şu düşüncesinden kaynaklanmıştır:

"Zorbanın özelliği başkalarına boyun eğdirmek için yasalar çıkartmaktır. Ama zorba çıkarttığı kanunlara kendisi uymaz. Onun saltanatı altında söz özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, hareket özgürlüğü, mülk edinme özgürlüğü, kısacası hiçbir özgürlük güvenlikte değildir."

İngiltere'de ise böyle değildi. Diderot istibdada karşı görüşlerini Ansiklopedi'ye yazdığı bir makalede şöyle açıklamaktadır: Soydan gelen ayrıcalıklara, kalıtsal hükümdarlığa karşı, demokratik görüşleri ileri sürer: "Hiçbir insan, doğadan başkalarına hükmetmek yetkisini almamıştır. Özgürlük Tanrı'nın bir armağanıdır. Her insan, akıldan yararlanmaya başlar başlamaz, özgürlükten de yararlanmaya hak kazanır". Diderot'ya göre yönetim bir kamu malıdır, dolayısıyla mülkiyet tümüyle halkındır. Diderot, ulusu iyi bir hükümdarın yönetmesi isteğine karşı çıkar. Ona göre iyi bir despot, kişiliğinde despotluğu sevdirir. İnsanlar böylece "çok tatlı bir uykuya, bir çeşit ölüm uykusuna dalar."

Despotluğun destekçileri papazlar, genellikle katolik papazlarıdır. Bunun için Diderot: "Eğer insanoğlu yalnızca kalbinin sesini dinlemeyi göze alsaydı, kralları boğmak için ip yerine papazların barsaklarını söküp kiriş yapmak zorunda kalırdı."

Diderot'nun,dönemindeki bütün öteki düşünürlerden çok,bir halk adamı olduğunu şu özdeyişi açıkça ortaya koymaktadır: "Gelenekler ve erdemler bir saraydan çok kulübelerden çıkar."

Diderot, aydınlık çağının öncülerinden biri olarak, kültürün ve toplumsal eylemin, siyasetin olduğu kadar, güzel sanatların da insanları karanlıktan, gerilikten kurtarmaya, iyiliğe,ileriye yönelmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Ona göre düşünceden yoksun bir yapıt teknik bir değer taşıyabilir, iyi yontulmuş, iyi çizilmiş, iyi resmedilmiş, iyi düzenlenmiş, iyi yazılmış olabilir ama daha öteye gidemezse bu kadarla kalırsa bizi pek az ilgilendirir. Onun için sanatçılar çabalarını aynı hedefe yöneltmelidirler: "İnsanlara erdemi sevmeyi ve kötülükten iğrenmeyi aşılamak."

Her alanda olduğu gibi Estetik'te de Diderot'nun, katıksız devrimci kişiliğini buluyoruz. Onun erdemden, iyilikten, iyi yurttaş ve insan olmayı anladığını biliyoruz. Bunun için o;bu alandaki düşünceleriyle de kurulu düzenin durağan sanat anlayışı olan klasisizme şiddetle karşı çıkarak 1789 devrimini gerçekleştirenlere ideolojik silahını kazandıranların ön safında olduğunu göstermiştir. Bastille'in yıkılışından 5 yıl önce ölmeseydi belki tarih onu istibdir. ...

Seçmecilik açıklanır, **Roma** ve **İsa** felsefelerine geçilir. Bir yandan felsefenin "tarihsel" yapısını tanıtırken, öte yandan, dogmaları teker teker yıkma yöntemidir bu.

Bu yöntem, bütün bir **Sözlüğe** yayılıp, Diderot'nun yapmak istediğini gerçekleştirmektedir. Başlangıç **Sistem**inden kalkıp bir zincir oluşturarak, bu eşyalar ve sözcükler çağrışımı, anlamlar çağrışımına dönüşür, bilginin dolaşım ve örgütlenmesini sağlar ve yapıta canlılık kazandırır. Diderot'ya göre (örneğin **Ansiklopedi** maddesinde) işte bu çağrışımlar, "nesneyi aydınlatır, onun mevcut durumuyla gelecekteki ilişkilerini belirler, uzak ilişkilerle, ilişkisiz, tek başına sanılanlar arasında ilintiler kurar ve ortak kavramlarla, eşdeğer ilkeleri çağrıştırırlar (...)"— ama, karşılarına araştırıcı zekâyı dayatıp boş inanları yıkmaya kalktığımızda, söz konusu çağrışımların "tam tersi bir etki" doğurabileceklerini de belirtir.

Gerçekte, strateji taktiklerinin ve aldatmacaların uygulanmasında kurnazlıktan çok, sanat işe yarar. Diderot çok iyi biliyordu ki, bir ansiklopedi; maddeler toplamı, birbirine güçlükle bağlanmış bir **Sistem** aracılığıyla etkili olmak için, alfabetik düzenden yararlanmak, parçaları gelişigüzel birbiri içine sıkıştırmak değildir. Bu, Claude Henri Saint - Simon'un hoş ifadesindeki gibi, "İncil'in yerini alabilecek ve ona, bilimsel ayrıntılarda olduğu kadar, genel görüşlerde de üstün olan bir kitap" **(Esquisse d'une Nouvelle Encyclopedie,** 1810) olarak da kabul edilemez. İşin en güç yanı bu ansiklopediyi **yazmaktaydı;** farklı konulardaki yazıları topladıktan sonra, onları aynı anda, yapıtın bütünlüğü içine yerleştirmekteydi. Nasıl rahatlık, zerafet, "modaya uygunluk"Diderot'nun özellikleriyse, geniş görüşlülüğü ve çeşitli tarzlarda yazabilme ustalığı, bu güçlüğü yenmede ona yardımcı olan özellikleridir.

Ama bu kadar çok sayıda **yazıyı** derleyip, **Ansiklopediyi** meydana getirmek, çok sabır isteyen, sıkı bir çalışma gerektirmiştir. **'Doğal'**ın ancak sanatla elde edilebileceğini akıldan çıkarmadan, yazılardaki ahengi bozan yerleri düzeltmek, soyuta ve argoya kaçan bölümleri çıkarmak, kelimelere, cümlelere, önermelere ve deyişlere ne çok serbest -çünkü sansür kapıda beklemektedir-, ne de sıkıntı verici anlamlar kazandırmak; işte bütün bu güç işlerden başka yerlerde de dehasını kullanmıştır Diderot. Bu deha, felsefe alanında da eserler yaratmış ve bu felsefe yazılarında, süslü laflardan arınmış, çok biçimli, aydınlık ve esnek bir dil yaratmıştır. Bu dil onu, ele aldığı **felsefe yazısının** havasından uzaklaştırarak, yazılarına özgün bir hava, zamanla ve emekle kazanılmış, taklit edilemez bir serbestlik kazandırır. **Ansiklopedi,** Diderot için katlanılması güç bir dert olmak şöyle dursun, onun felsefede pişmesini ve **Diyalogtan Deneme**ye kadar, "üslubunu" belirlemesini sağlayarak, çeşitli tarzlarda alıştırmalar yapmasına yaramıştır. Ansiklopedi'nin genelinde, **Felsefe Düşünceleri**'nde, **Kuşkucunun Gezisi**'nde (1753) veya **Doğanın Yorumlanması Üzerine Düşünceler**'de (1747), bu deneyden oldukça yararlandığını görebiliriz.

Böylelikle, Aydınlanmacıların tartışmasında Diderot'nun iki yönlü etkisi olmuş ve farklı farklı yorumlanmıştır: Emin ve derin bir düşünce; süsten ve retorikten arınmış, yaratıcı ve aşamalı bir anlatım; paradokslar taşıyan, ancak hiçbir karışıklığı olmayan, iradeli bir mantık.

(1) Fonteray Öğretmen Okulu Edebiyat Profesörü, Aydınlanma (Lumipères)Çağında Antropoloji ve Tarih'in yazarı.

●

dada başkaldıran Paris halkının arasında coşkuyla haykırırken görecekti.

• *Adnan Cemgil, siz Diderot'nun belli başlı üç romanını Türkçe'ye aktarmıştınız. Bize bu romanlardan da söz eder misiniz?*

ADNAN CEMGİL —Diderot 1760'da La Réligieuse'ü (Rahibe) yazdı. Bu romanı, anlatım gücünün yanı sıra, katolik kilisesinin insanlık dışı törelerine yöneltilmiş acımasız bir yergidir. Ayrıca Diderot, manastıra kapatılmış en doğal gereksinmelerini doyuramayan kadınların çılgınlıklarını sergileyerek, çağdaş psikiyatrinin belli başlı konularından olan histeriyi gerçekçi bir tutumla, çok canlı tablolar halinde göstermiştir.

İki yıl sonra yazdığı Le Neuren de Rameau'yu (Rameau'nun Yeğeni) 1773'te yeniden elden geçirdi.

Bu romanın ilginç bir öyküsü de var. Roman Diderot'nun sağlığında yayınlanmadı. Dahası müsveddesi bile bulunmuş değildi ölümünden sonra da... Almanya'da Schiller bir raslantıyla ele geçirdiği Diderot'nun el yazmasını büyük bir hazla okuduktan sonra Goethe'ye götürmüştü. O da öylesine beğenmişti ki romanı hemen Almanca'ya çevirdi. Diderot'nun yapıtı böylece ilk kez 1805'te Fransa dışında yayınlanmış oluyordu. Uzun bir dialog biçiminde yazılan "Rameau'nun Yeğeni"nde Diderot, toplumdaki eşitsizlikleri, bencillikleri düşünce ve sanat yaşamına musallat olan dalkavukları ve asalakları yerer. Bunun yanı sıra estetik konularında, özellikle müzik konusundaki görüşlerini vurgular. Marx'ın: "Bu romanı derin bir hazla okuyacaksın" diye gönderdiği "Rameau'nın Yeğeni" için Engels: "Güzel bir dialektik şaheseri" demişti.

Diderot, 1773'te çağdaş epik romanın ilk örneği olan (Jacques le fataliste et son maitre) *Kaderci Jacques ile Efendisi*'ni yazdı. Don Kişot'un bir çeşit benzeri olan bu romanda, Diderot, halktan insanları edebiyat alanına sokuyordu. Tek bir konunun sürekli olarak işlendiği bir roman değildir Kaderci Jacques. Jacques'la Efendisinin-Don Kişot'la Sanşo Pansa gibi- at ve eşek sırtındaki yolculuklarında, konakladıkları hanlarda tanık oldukları yaşam sahneleri ayrı ayrı tablolar halinde bir araya getirilmiştir kitapta. Diderot, bütün bu ayrı serüvenler boyunca "yazılan bozulmaz" özdeyişini işlemiştir. Bundan Diderot'un metafizikçilerin ya da dincilerin "alın yazısı" inancını benimsediği sanılmasın. O, insan yazgısının, doğa-üstü bir güç tarafından çizilmiş olduğu düşüncesini benimsemiş değildir. Diderot'ya göre insan yaşamının dalgalanmaları kendi organik yapısının olduğu kadar, içinde yaşadığı toplumsal koşulların da bir ürünüdür. Bu romandaki ayrı öyküler eş değerde olmamakla birlikte, Goethe'yi hayran bırakan derin bir psikoloji sezgisi ve lirik bir anlatım gücüyle de okuyucuyu sürükler. Diderot, romanlarıyla, 19. yüzyıl edebiyatında en büyük örneklerini veren "gerçekçilik" akımının öncüsü olmuştur.

• *Diderot'un Tiyatro edebiyatına da yenilik getirdiği söylenir*

Adnan Cemgil — Öyledir. Tragedyanın karşısına çağdaş dramı çıkartmıştır Diderot.

Diderot'nun dramları bugün sahnelenebilme değerinde değildir. Ama dram kuramı üzerindeki düşünceleri, tiyatro edebiyatında yeni bir çığır açıyordu. Buna göre, tiyatro yapıtı orta halli insanların günlük yaşamlarını, sorunlarını ele almalı, dünya görüşlerini dile getirmelidir. Tıpkı romanlarında olduğu gibi tiyatro anlayışında da Diderot gerçekçidir. Ona göre tiyatro halkın eğitimi için bir araç olmalıdır. Bütün bu nitelikleriyle Diderot'nun dram anlayışı yükselen burjuvazinin dileklerinden kaynaklanır. Ona göre gülünçlükleri sergileyen komedi ile, kahraman karakterlerini yücelten trajedinin yanı sıra ahlak sorunlarının tartışmasına yer veren, erdemi yücelten ciddi burjuva dramı da tiyatroda yer almalıdır.

Diderot'nun bu estetik anlayışı, plastik sanatlar üzerindeki görüşlerine de egemendir.

"Salon"larıyla resim eleştirisini getiren Diderot'hunen sevdiği ressamlar, ahlak ve erdem düşüncelerinin egemen olduğu güçlü yaşam sahnelerini, burjuva evlerinin içini tabloya geçiren Greuze ve Charolin'dir.

Bundan başka Rousseau ile birlikte İtalyan müziğini Rameau'nun temsil ettiği klasik Fransız operasına karşı savundu.

Chévier, şiirin plastik sanatlardan esinlenebileceğini ve armoni ve melodi bakımından müzikle rekabet edebileceğini gösterdi.

Diderot'nun eğitim konusunda da ilginç ve hâlâ çağdaşlığını koruyan düşünceleri var. Toplumu geliştirmek, adalete ve insan haklarına,insanın doğal özgürlük ve haklarına olanak tanıyan bir toplum düzeninin kurulmasını sağlamak için gençleri iyi yetiştirmek, onlara akla dayanan erdemli yaşama idealini benimseten bir eğitimden geçirmek gerektiği düşüncesindedir. Bu öğretim demokratik olmalı, yoksul ailelerin çocukları da zenginlerinki kadar eğitimden yararlanmalıdır.

Diderot, yalnız varlıklıların çocuklarını eğiten kolejlere ve papazların yönettiği okullara şiddetle çatıyor. Ona göre "çocuklar kolejlerden" aptal, bilgisiz ve bozulmuş olarak çıkıyorlar.

Diderot, çocuğa yalnız bilgi verilmekte kalınmayarak, eğitilmesini "doğru, aydın ve geniş düşünceli" insan olarak yetiştirilmesini savunur.

• *Bu noktada bir tarihi olayın da üstünde durulmalı. Eğitime önem veren Rus çariçesinin Diderot'ya geniş ilgi gösterdiğini biliyoruz. Önemli bu. Ama bizde Diderot'ya 1940'lardan önce doğrudan bir ilgi duyan olmamış. Ya da varsa, bundan söz edelim biraz. Bir de Diderot'nun Fransa'da yeterince anlaşılıp anlaşılmamasına...*

SELAHATTİN BAĞDATLI — Diderot'nun Rus çariçesi II. Katarina ile ilişkisi ilgi çekicidir. Ancak onun önerilerinin Çariçe tarafından kabul gördüğü kuşkuludur. Katarina'nın yenileşme istekleri daha sınırlı bir alanda olmuş olsa gerekir. Diderot'nun düşünceleri Rus toplumunun o zamanki düzeyi için çok ileri düşüncelerdir.

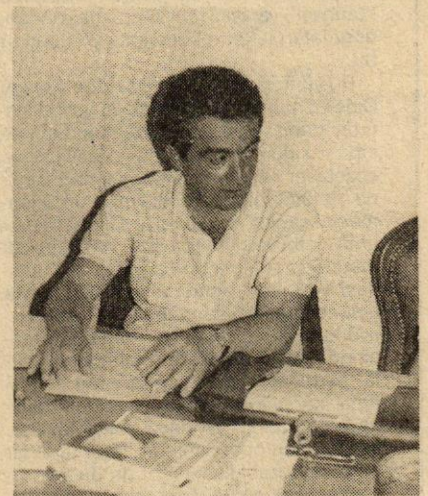
Türk düşünce dünyasının Batı düşüncesi ile olan ilişkilerinin çok dinamik bir düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Uzun süre, mekanik, yapay ve hatta taklit düzeyinde kalmıştır. Bu belki de toplumumuzun gerçekten böyle bir gereksinim içinde olmamasından, ya da birçok değişik sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Ancak şu söylenebilir. Bu düşünce alışverişi bir bütünlükten yoksundur. Düşünceler adeta ithal edilmekte ve bırakılmaktadır. Köklü bağlantılar kurulamamakta, bir akar suyun çölde batıp gitmesi gibi kaybolmaktadır.

Nitekim, Diderot'nun birçok kitabı Türkçe'ye çevrildi. Ancak onun düşüncelerinin ısrarlı izleyicileri kimlerdir. Bunu bilmiyoruz.

Az çok maddeci düşünceden yana olduklarını bildiğimiz bir Baha Tevfik'in, bir Asaf Nef'i'nin, Celal Nuri'nin, Abdullah Cevdet'in ne dereceye kadar Diderot'dan etkilendiklerini bilmiyoruz. (Bunların mutlaka Diderot'dan etkilenmiş olmaları gerektiğini söylemek istemiyorum elbette).

Türk düşüncesine ilk kez pozitivist ve natüralist görüşleri getiren Beşir Fuat'ın Diderot ve d'Alembert'den söz ettiğini ve onları "realizm hareketinin öncüleri olarak gördüğünü" biliyoruz.

Şöyle diyor Beşir Fuat: "Ansiklopedi gibi insanlığı kuşatan büyük bir eseri arkadaşı d'Alembert ile birlikte meydana getiren Diderot, kuruntular ve boş hayallerden başka bir esası olmayan Batı edebiyatını ıslah etmek niyetiyle, doğa olaylarını ve eşyayı değiştirmeden, bize görün-

dükleri gibi tasvir eden bazı romanlar yazarak Avrupa'da günümüzde realizm adı altında bilinen ve ün kazanmış olan bir edebiyat akımının doğmasına yol açmıştır." (M. Orhan Okay, Beşir Fuat s. 148)

"18. asır hükeması bence Diderot, d'Alembert, Voltaire'dir. Bir de De La Mettrie var, belki üçünden de ilerisine varmış ise de her nasılsa maruf olamamış." (Mektubat S.50,1886. Alıntı: Orhan Okay, adı geçen kitap s. 186,dipnotu).

Maddeci düşünceden yana olan diğer Türk düşünürlerinden hangilerinin yüzyılımız başında Diderot'ya ilgi gösterdikleri konusunda ise elimizde somut veriler az.

Haydar Rıfat'ın, *Felsefe* adı altında Diderot'dan bir kitap çevirdiğini biliyoruz. (Ülken'den naklen). 1910'da Ahmet Şuayip'in *Rahibe* adı altında bir çevirisi var.

ADNAN CEMGİL — Diderot'nun anlaşılamamış olması konusu şöyle: Fransa'da 18. yüzyıla Aydınlık çağı sanını kazandıran düşünürlerden "filozof"luk niteliği bile esirgendi.

Ansiklopedistler bilmezden gelindi, çarpıtıldı. Bir buçuk yüzyıl süren bu durum, sadece kötü niyet ya da yan tutmakla açıklanamaz. Özellikle materyalistler, meslekten filozofların arasında yaygın olan kurallara karşı çıkmışlardı. Daha 18. yüzyıl sonlarından başlayarak hem materyalist olduğunu söylemek, hem de felsefe, bilgisizlik sayılıyordu.

Üniversiteler daha XIX. yüzyılın başlarında Berkley'in önayak olduğu bir eleştiriyi benimsediler. Bu din adamı, dahice bir düzenbazlıkla ve tamamıyle kasıtlı olarak çağındaki "özgün düşüncelerin, athe.e'lerin karşısına *Bilgimizin eleştirisi*" sorununu çıkarttı. Felsefe tarihçileri, Diderot'nunbu engeli nasıl kaldırmış olduğunu araştırmaya gerek duymadılar.

Bunlar, kurulu düzene tamamıyle uygun düşen şu kuralı benimsediler. Kendisinin materyalist olduğunu ileri süren kimse, edebiyatçı, yergici kışkırtıcı olabilir, ama asla filozof olamaz.

19. yüzyılın birinci yarısında siyasal iktidarı ele alan dar kafalı burjuvazi 18. yüzyıl materyalistlerine, özellikle ansiklopedistlere umacı gözüyle bakıyordu. Bunlara göre, onlar "Cehennem zebani"leriydi. Diderot ile arkadaşları tehlikeli dinsizler, kötü yol göstericiler, en azından züppe gevezelerdi.

Kapitalizm güçlenip oluştukça, özellikle çekici kişiliğinin etkisiyle Diderot yeniden gündeme gelmişti. Ama bu dönemde onun üzerine yayınlanan incelemelerde, birey olarak sempatik bir insan oluşu, yazarlıktaki üstünlüğü, estetik alanındaki görüşlerinin önemi vurgulanıyor, materyalizmi ve ateizmi, içinde yaşadığı koşullara bağlı geçici unsurlar gibi gösterilmeye çalışılıyordu.

Öte yandan üniversite çevreleri düşünsel bir sahtekârlık yoluna saparak Diderot'nun kişiliğini olduğunun tam tersi göstermeye yeltenmişlerdi. Profesörlerden kimi onun materyalist değil, idealist olduğunu ispatlamaya çalışmış, kimi de onun sonunda idealizme döndüğü yalanını uydurmuştur. Bütün bu adamlar Diderot'yu kendilerine bir müttefik olarak gösterme çabasındaydılar.

• *Şimdi, buradan, Diderot'nun çağı ve günümüz için taşıdığı değeri, ülkemiz açısından önemini vurgulama noktasına gelmiş bulunuyoruz. Sözü İlhan Selçuk'a veriyorum.*

İLHAN SELÇUK — Bu konuşmalarla Diderot'nun çeşitli yönleri ortaya çıktı. Burada şunu gördüm ki, önce uygarlık, yani insanlık sürekli bir gelişim içinde birbirine bağlı olarak gelişmiş. Her bir süreç gelecek bir sürecin gebeliğini içinde taşımış. Diderot da, ya da aydınlanma çağı da, bunun halkası. Diderot da kendinden öncekilerden bir şeyler almış ve kendinden sonrakilere bir şeyler katmış. Uygarlık gitgide gelişiyor, bunun hiçbirini yadsımak doğru değil.

Tarihsel zaman açısından baktığımız zaman, diyelim ki tam Ortaçağ'da bağnazlığın ve karanlığın hüküm sürdüğü bir dönem var. Bu dönem yavaş yavaş uyanış çağıyla aşılmaya çalışılıyor. Ama 18. yy'a daha çok var. Luther çıkıyor, kiliseye çatışmalar başlıyor, bilim ve din çatışması. 16. yy'da başlayan olaylar, Rönensansın sanat anlayışının değişmesi Antik düşüncenin, Antik Yunan düşüncesinden esinlenerek Avrupa'nın yeni bir döneme doğru yönelmesi falan.

18. yy'a vardığımız zaman, hem açık denizlere yönelmekle, hem bütün Amerika'nın yağmalanmasıyla, Avrupa'nın zenginleşmesiyle, burjuvazinin gelişmesiyle bir ortam oluşuyor. A. Cemgil'in çizdiği Fransa tablosu biraz burdan geliyor, çünkü, İspanya'dan gidiyorlar, İngiltere'den Fransa'dan gidiyorlar. Amerika'nın keşfi, yağma başlıyor. Bu yağmanın getirdiği zenginlikler burjuvazinin gelişmesini hızlandırıyor bir anlamda. Bu gelişmenin yansıra bilim ve din çatışması da tırmanıyor. 18. yy'a geliniyor 18. yy'a geldiğimiz zaman, bir aydınlanma çağı, yani Fransız Devrimi'nin fikir alt yapısının oluştuğu bir çağı niteleyeceğiz.

Sayın Adnan Cemgil konuşurken şuraya birkaç not aldım. Mesela Diderot'nun düşmanları var. Din adamları, kolluk kuvvetleri kesinlikle hoşlanmıyorlar. Çok hapisane hikâyeleri var yaşamında. Diderot Fransa'da anlaşılamıyor diye bir konu vardı demin... Anlaşılamamakla kalsa iyi. Bir de baskı var, hapisane var, parasızlık var. Bizim Türkiye'de yaşadığımız baskılara az çok benzer vaziyette.

ADNAN CEMGİL — Baskı yüzde yüz değil orda. Mesela Baron D'Holbach var, gayet zengin, asil bir adam, geniş çevresi var. Ki çok büyük yardımı oluyor. Bir çok formülü de formüle ediyor. Materyalizmi formülleştirmede Diderot'dan daha ileri. Bilim adamı yanı da var onun.

İLHAN SELÇUK — Bir yandan Fransız Burjuvazisinin bir bölümünden destek görüyor, bir yandan baskı görüyor. İki arada,bir derede kalıyor.

ADNAN CEMGİL — Yalnız şöyle bir parellik kuramayız: Nasıl oradaki Ortaçağ,yeniliğin karşısına çıkmışsa karanlık devirle, Türkiye'deki de aşağı yukarı...

Bildiğim kadarıyla Ortaçağ,böyle bir karanlık dönem olmamış. Yani eski bildiklerim tam değil. Mesela hümanistlerle Realistler tartışması var. Ki onlar, Ortaçağ düşünüşü içinde insanlar. Orada mücadele büyük bir mücadele ki, Realistlerle hümanistler daha çok ilerici değil mi? Yani diyorlar ki, metafizik kavramlar sözlerden ibarettir. Bunların çok büyük önemi var. Teknik alanda, hatta keşiflerde falan bir takım araştırmaları var. Manastırlara bağlı birtakım arazileri var, domenler. Orda bunlar tarım usullerini geliştirmişler, tarım aletlerini ilerletmişler. Yani bizdeki Ortaçağ gibi değil. Çünkü bizde kopukluk var. Açıkçası, bizim, yani Türk aydınının durumu şöyle,-aslında biz Tanzimattan beri de hep o durumdayız, maalesef- kendi geçmişimizden hiçbir şey çıkaramıyoruz.

AFŞAR TİMUÇİN — Aslında, Ortaçağ bize geri bir dönem gibi geliyor ama, değil. Ekonomik olarak geri bir dönem değil bir kere. Millattan önce 3. yy'dan sonra Roma'nın çöküşüyle birlikte, Avrupa para ekonomisi gidiyor. Yani para artık işlemez oluyor. Doğal ekonomiye, yani aile ekonomisine dönülüyor. Dolayısıyla patronluk düzeni oluşmaya başlıyor. Yani kabadayılık düzeni... Adam belli bir toprağın sahibi ilan ediyor kendisini, sonra mahkemesini kuruyor, askerini falan derken, güçlü bir tarım etkinliği oluşturuyor.

Yani Ortaçağ, aslında ekonomik olarak geri değil. Eskiçağ'a çok büyük fark yapan bir ekonomik atılım var. Bir kere her şeyden önce bitmez bir köle gücü var,onu kullanıyorlar. Sonra serflik başlıyor. Serflik, tabii köleliğin çok daha gelişmiş bir biçimi, daha etkili bir biçimi. Yani köleyi hayvan gibi çalıştıracağı yerde adam birtakım haklar veriyor, toprağa bağlıyor. Böylece

çok güçlü bir ekonomi oluyor. Fakat toprak parçalandığından ötürü fikri gelişmesi mümkün olamamış.

11. yy'a kadar katı bir Ortaçağ'dan bahsedebiliriz. 11. yy'dan sonra aydınlanma yavaş yavaş başlıyor. Yani MS. 8. yy'da Boetüs vs. Aristoteles çevirileri var. Yani Aristoteles mantığı kazanılıyor böylece. Dolayısıyla Ortaçağ, sanıyorum bizim sandığımız kadar karanlık bir dönem değil. MS. 13. yy'dan sonra Aristoteles'in bütün eserlerinin çevrilmesi var. Arap dünyasındaki filozofların büyük etkisi var. 14. yy'dan sonra, ya da yanılmıyorsam 13. yy'dan sonra, yavaş yavaş üniversitelerin oluşması var. Ve üniversitelerin Papa'yla mücadelesi var. Aristoteles okumak yasaktır diye Papa'nın yayınladığı genelgeye Avrupa'da hiçbir üniversite uymuyor.

İLHAN SELÇUK — Şöyle özetleyebilir miyiz acaba? Ortaçağ tümden karanlık, hiçbir şeyin varolmadığı bir çağ değil. İnsanlıkta böyle bir çağ yok. Her çağın kendine göre birtakım gerçekleri var. Çünkü uygarlık aşama aşama gelişmekte. Ortaçağ'ı kendinden önceki çağlarla kıyasladığımızda bir ilerleme görüyoruz. Diyelim ki, kölelik dönemine oranla serflik döneminde bazı haklar kazanılmıştır. Ondan önceki dönemde kölenin hayvandan farkı yoktur. Bu açıdan baktığımızda Avrupa'nın alıp bağrına bastığı Eski Yunan Uygarlığı Ortaçağ'dan çok geride kalır. Çünkü emek açısından baktığımızda, emekçi, Ortaçağ'da, hiç olmazsa eskiye göre biraz daha hak kazanmış durumda.

AFŞAR TİMUÇİN — Yalnız, insan araştırması bakımından Eski Çağ önemini koruyor Rönesans'a kadar. Rönesans Eski Çağ'dan aldıklarıyla bir aydınlanma olarak gelişmeye başlıyor.

İLHAN SELÇUK — Buradan şunu çıkaralım: Aydınlanma çağının Ortaçağ karanlığını yardığını kabul etmek gerekiyor.

AFŞAR TİMUÇİN — Yalnız, sanırım ikiye ayırmak gerekir. İki büyük aydınlanma hareketi var. Birisi Rönesans hareketi, biri de aydınlanma dediğimiz ikinci hareket, gerçek aydınlanma.

Rönesans hareketi eski çağın eserlerine dayanarak, eski çağın insan araştırmalarından giderek, insan araştırması yapmakla özetlenebilir. Fakat ikinci aydınlanma, artık eski çağın eski eserlerine dayanmadan Avrupa toplumu rüştünü ispat etmişçesine artık kendi kendine araştırmalar yapmaya başlar. Böylelikle de 16. yy'daki Rönesans ile 18. yy'daki aydınlanma hareketi birbirinin izleyicisi olarak alınmalı.

ADNAN CEMGİL — Rönesans düşüncesinin de bir devamı oluyor. Galilei'de olduğu gibi. O kimdir... Giordano Bruno, onların fikirleri var yani. O zamandan kiliseye, papalığın dogmalarına karşı reaksiyon başlamış. Sonra hümanizme eski metinlerden gidip laik düşünceyle din dışı eserleri incelemiş. Yani bir devamlılık var. Ordan bir gerçek çıkıyor ortaya. Paralellik kurduğumuz zaman, bugün bizim durumumuz, çok yazık...Yani şu reformcu padişahlar var ya, vefa etmemiş...Çok paradoksal bir durum. Batıda hep krallar karşı çıkmış yenilikçi hareketlere. Bizde, o dönemde adamlar çırpınmışlar bütün o eski geleneklerin içinde. Bunu değerlendirmek lazım.

İLHAN SELÇUK — Şimdi bir yerde uzlaşmış olduk: Her bir çağ, bir sonraki çağın gebeliğini taşıyor bir. İkincisi, aydınlanma çağı, uyanış çağının arkasından geliyor, süreklilik içinde.

Tarih tekerrür etmez bunu biliyoruz; yinelenmez, yenilenir.

Aydınlanma çağında, yazıp çizen filozoflar epey zahmet çekmişler. İleri fikirleri hiçbir toplum kolay kolay içine sindiremiyor. Diderot'nun Fransa'da anlaşılamaması biraz bunu yansıtıyor bize.

• Sizin gelmek istediğiniz yeri anladım. Burda şöyle sorabilir miyiz soruyu? Diderot'nun anlaşılamamasından söz etmek mi gerekir burda, Diderot'nun burjuvazinin hakim birtakım unsurlarınca anlaşılarak, özellikle gericilerce düşüncesinin yayılmasının engellenmesi çabasıyla mı karşı karşıyayız. Bunu mu anlamak gerekir?

ADNAN CEMGİL — Diderot aslında, gerçekte odur. Yükselmekte olan, eski çağa eski rejime karşı varlığını ispatlamaya çalışan burjuvazinin en katıksız temsilci-

Zevk Üstüne/DİDEROT

Çeviren: Kerem CANKOÇAK

• Beceri doğayı taklit eder; zevk ise onda seçim yapmayı sağlar; mesela ben, ince işlenmişten çok, yontulmamışı severim; ve bir Teniersé'e on Wattau'yu değişmem. Virgile'i Fontenelle'den daha çok severim ve Théocritei bu ikisinden de üstün tutarım; onda birincideki kibarlık olmadığı gibi, ikincideki yapmacıklıktan da eser görülmez.

• Trianon bahçelerinde gezindiğim bir günü anımsıyorum. Tam gün batımı zamanıydı; etraf çiçek kokularıyla doluydu. Kendi kendime şöyle diyordum: Tuileries güzeldir, ancak burada bulunmak çok daha zevk verici.

• Herkes, 'zevk bütün kurallardan önce gelir' der, ama, çok az kimse bunun nedenini bilir. Zevk, güzel zevk, dünya kadar, insan ve erdem kadar eskidir; çağlar ise, onu, ancak yetkinleştirmiştir.

•Aristote'dan özür dilerim; ama hoşa gidici şeyler yaratma araçları sonsuz değilmiş gibi, en kusursuz yapıtlardan mutlak kurallar çıkarmak, yanlış yönde yürütülen bir eleştiridir. Dahinin tamamen uyduğu hemen hemen hiçbir kural bulunamaz. Kutsal şeylere saygısızlığa, onlara tapan köleler çılgınca karşı çıkarlar.

• Bence kelimelerden daha fazla sayıda fikre sahibiz, hissedilen, ama adlandırılmayan nice şeyler vardır! Ahlakta sayılamayacak kadar, şiirde sayılamayacak kadar, güzel sanatlarda sayılamayacak kadar çoktur bunlardan. Térence'in Andrienne'inde, Médicis'inin ve Venüs'ünde hissettiklerimi kelimelere dökemediğimi itiraf ederim. Belki de bu yüzden bu yapıtlar benim için hep yeni kalmışlardır. Sözcüklerin yardımı olmadan, hemen hemen hiçbir şey bellekte tutulamaz; öte yandan, hissedileni belirgin bir şekilde anlatmada, sözcükler de yeterli olamaz.

• Çirkin bir kelime, tuhaf bir ifade, bana bazen on tane güzel cümlenin anlatabileceğinden daha çok şey anlatmıştır.

Çeşitli Özdeyişler/DIDEROT

Çeviren: Erdoğan ALKAN

• Şiddet kullanılarak kazanılan iktidar, buyruk verenin gücü boyun eğenin gücüne baskın olduğu sürece devam eder; şöyle ki, boyun eğenler bir gün daha güçlü hale gelip boyunduruktan kurtulursa, kendine yapılanları aynen ötekine yapmak onun hakkı ve hukukudur. Otoriteyi kuran aynı yasa, kuvvet yasası bu kez onu yıkar.

• Genel irade her zaman iyidir; hiç aldatmadı, aldatmayacak da.

• Çıkar, papazları doğurdu, papazlar ön yargıları doğurdu, ön yargılar savaşları doğurdu ve önyargılar var oldukça savaşlar da sürecek, papazlar var oldukça ön yargılar da olacak, papazlık çıkar sağladıkça papazlar da var olacak.

• Evlilik bozulmaz bir bağıttır. Sadece şu bozulmaz sözü bile bilge insanı çileden çıkarmaya yeter. İnsanlar için şu bozulmaz bağları hazırlayan yasa koyucular, insanın doğal değişkenliğini hiç mi hiç hesaba katmadılar. Nice suçlu, nice mutsuz yarattılar böylece.

• Güzel konuşan, ama gerçek anlamda güzel konuşan insandan çok mantıkçı var ortalıkta. Güzel konuşma, mantığı güzelleştirme sanatından başka bir şey değildir.

• Esprili insandan çok duygulu adam var, espiri dediysem gerçekten güzel espiriyi kastediyorum. Espiri aklı giydirip kuşatma sanatından başka bir şey değildir.

• Şövalye Bacon ve Corneille güzel espirinin dehaya ters düşmediğini kanıtladılar. Eteğinde papatyaların bittiği dağlardır onlar.

• Doğanın gerçeği, sanatın gerçeksiliğinin temelidir.

• Doğa bazen kurudur, ama sanat asla kuru olmamalı.

si. Burjuvazi iktidara gelmeden atılımcı, ilerici, iktidara geldikten sonra tutucu oluyor.

Diderot'nun fikirleri atılımcı, artık işine gelmiyor. Sadece fikri, iki görüşün çatışması değil bu. Onun için hazmetmiyor.

İLHAN SELÇUK — Bir de şu var: Çağında, kendi çevresinde kimileri de, Diderot'ya sen materyalist değilsin demişler. Kendi içlerinde tartışma var. Zaten bunlar toplumları çalkalayan insanlar, her bakımdan sarsan...

AFŞAR TİMUÇİN — Mutlak yönetimin oluşma koşullarından başlamak gerekiyor. Şimdi, mutlak yönetim dediğimiz bütünleştirici güç, feodaliteye karşı kurulmuş bir yerde. O dönemde gelişmekte olan burjuvazinin gelişmesini engelleyen başlıca güç feodal güç. Diyelim ki tüccar malını bir yerden bir yere götürecek, karşısında senyörleri buluyor, on-onbeş yerde ayakbastı parası veriyor, haraç ödemesi gerekiyor. Ayrıca feodalite, ticareti de engelliyor ve sanayi gelişmesini de. Dolayısıyla o dönemde burjuvalarla yönetim arasında büyük bir işbirliği kuruluyor. Mutlak yöneticiler feodal güç karşısında büyük bir baskı uyguluyorlar. Feodal güçlerin destekçisi kiliseyi de baskı altına alıyorlar ve burjuvazinin gelişmesini sağlıyorlar, çünkü aralarında çok iyi bir ilişki var. Karşılıklı, birbirlerini güçlendiriyorlar çünkü.

ADNAN CEMGİL — Çok önemli bir nokta var. Bir tarihçi yazıyordu, diyor ki: Monarşi müessesesi çok aciz krallara rağmen gelişiyordu, diyor. Çok iyi temas ettiniz. Ayırdedemiyoruz nüansları, sanıyoruz ki, krallık feodaliteye dayanıyor! Aynı krallık bir zaman geliyor bu sefer burjuvazinin karşısında oluyor.

AFŞAR TİMUÇİN — Feodaliteye karşı burjuvaziyle birleşen mutlak yönetimin feodaliteyi kazıması, burjuvaziyi tamamıyle iktidara getirmesi, ya da koruması.... Oysa öyle olmuyor. Mutlak yönetim, üç ayrı gücü bir bütün altında toplamayı istiyor ve başarıyor. Yani bir yandan kilise gücü ve ahlak, öte yandan feodal güç ve senyörlük ahlakı, öte yandan da, yükselen sınıfın, burjuvanın sivil ahlakını birleştiriyor.

İLHAN SELÇUK — Bu merkezileşme, uluslaşmaya doğru gitmenin ilk adımı.

AFŞAR TİMUÇİN — Evet, uluslaşma, bu üç ayrı gücün bir araya toplanmasıyla.. Oysa bu üç ayrı öğe, birbiriyle geçinebilecek öğeler değil. Feodallerin bir kısmı kralın yanında yer alıp saray soyluluğu oluşunca feodallar biraz ışı sağlama alıyorlar. Fakat burjuvalardan yeni topraklar ve yeni ünvanlar elde ederek feodalliği güçlendirenler de olunca, feodalite yeni bir atılım kazanıyor. Böylece burjuva sınıfı bir engelleme sürecinin içine giriyor. Bundan sonra mutlak yönetimle burjuvalar arasında katı bir çekişme başlıyor. İşte 18.yy'a doğru giderken burjuva sınıfının mutlak yönetim karşısında gördüğümüz bu kararlı hırçınlığı buradan geliyor. O yüzden bu kararlılığı aydınlanma felsefesinin temelinde görüyoruz. Yani burjuva sınıfının gelişmesini önleyecek bütün güçlerin giderilmesi, gerek iktisadi, gerek sosyal, gerek kültürel anlamda. Bunun mücadelesi de aydınlanma felsefesi içinde önem kazanıyor. Yani artık giderilmesi gereken mutlak yönetimin yerine burjuva sınıfının egemen olması ve onun ideolojisine paralel olarak demokratik düzenlerin gelmesi. Çünkü mutlak yönetim uzun süredir oluşmaya başlayan demokratik etkinliklerin bir süre farkınavarmıyor, ciddiye almıyor ama, bir süre sonra bunlarla takışmak zorunda kalıyor. Mesela parlamentoların oluşması kralları son derece güç durumda bırakıyor.

Uzun uzun tartışılıyor konu. Sonunda karara bağlanıyor, kral soruyor. Bunlar niye birbirleriyle çekişiyor, kararı ben verecek olduktan sonra. Yani demokrasiye adam o kadar yabancı, yani zihni almıyor.

İLHAN SELÇUK — Ya da duruma o kadar hakim.

AFŞAR TİMUÇİN — Evet, tabii... Sanırım Diderot'nun gelişini de burjuva sınıfının iktidara geçmesi fikriyle açıklamak gerekir en başta. Ondan sonra sanıyorum, Diderot'nun felsefesinden söz etmek gerekecek.

İLHAN SELÇUK — Böylece, yani Diderot'yu tarihsel ve toplumsal tabana koyduktan sonra onun üzerinde yükselen felsefesine geliniyor.

Bu durumda, Fransız Devrimi'ni ele aldığımız zaman, tıpkı atom bombası gibi etkilerini çevreye savuran bir olay. Bu olayın da temelinde aydınlanma çağı var. Fransız Devrimi sadece Avrupa'da yaşanıyor. Bunun Türkiye'ye yansıması, matbaa makinasının 250 yıl sonra gelmesi gibi bir zaman alıyor. O zaman Diderot da bize hemen yansımıyor. O ne-

Güzellik Üstüne/DİDEROT

ÇEVİREN: Kerem CANKOÇAK

- *Sanatçı para kazanmayı düşündüğü anda, güzellik duygusunu yitirir.*
- *Güzellik biçiminden başka bir şey değildir.*
- *Güzel, olası, ama eşine ender rastlanan bazı şartlar yerine geldiğinde ortaya çıkan hakikatten başka bir şey değildir. Tanrılar varsa, şeytanlar da vardır: ve bunların alışverişinden niye tansıklar doğmasın.*
- *Bazen bilgilerle konuşun, ama duygulu ve ince adama danışın.*

Eleştiri Üstüne

Çeviren: Erdoğan ALKAN

- *Sürekli zevk almamızı engelleyen ya da aldığımız zevk yüzünden yüzümüzü kızartan en budalaca uğraşı eleştiridir.*
- *Başarınız ne olursa olsun eleştiriye kulak verin. Duyarlıca biriyseniz, düşmanlarınızın saldırısı, dostlarınızın savunmasından daha az yaralar sizi.*
- *Ahkam kesenle akıllı adam arasında hayli ayrım vardır. Akıllı, çoğu zaman susar; ahkam kesen çenesini hiç tutmaz.*

Sanat Üstüne/DİDEROT

Çeviren: Erdoğan ALKAN

- *Dehanın önüne kurallar koymak gibi bir niyetim hiç de yok. Sanatçıyla, "resim yapmak istiyorsanız önce bir tuvaliniz olsun" der gibi konuşuyor, "şunları yapın" diyorum.*
- *Büyük ustalarımızın özene bezene yaptığı, din kurbanlarını resmeden tabloların hepsi gelecek kuşaklara kalsaydı ne yerine korlardı bizi acaba? Vahşi hayvanlar ya da yamyamlar.*
- *Daphne'nin peşine düşmüş Apollon'un saygılı tavrını sevmiyorum. Apollon çıplak, izlediği su perisi de çıplak. Kolunu çekiyor, Daphne'ye dokunmaya korkuyorsa Apollon budalanın teki. Su perisine dokunsa bu kez ressam açık saçıklıkla suçlanacak. Lairesse'in tablosunda olduğu gibi ona elinin tersiyle dokunsa seyirci şöyle diyecek: "Daphne'yi böyle durduramazsınız Tanrı Apollon, kaçmasından korkuyorsanız daha atik davranın..*
  — Canım, belki Tanrının elinin üst derisi yumuşak, avuç içi sert.
  — Bırakın boş sözleri, şaka yapmayı beceremiyorsunuz."
- *Şairin diviti, usta desencinin kalemi koşar ve oynar gibidir. Hızlı düşünce, bir çırpıda niteler. Demek ki, sanatların anlatımı ne kadar örtülü olursa, imgelem o kadar rahata erer.*
- *Şiir kocaman, barbar ve vahşi şeyler ister. Apollon'un defne dalı, iç savaş ya da bağnazlık savaşının öfkesi, insanları hançerlerle silahlandırdığı ve toprakda dalga dalga kanlar aktığı zaman kıpırdanıp yeşerir.*

denle, Diderot, bizde güncelliğini koruyor. Burada yanlışlık görmüyorum ben.

Diderot'nun güncelliği iki şeyden doğar: Bugün hâlâ Türkiye'de, insan haklarının, laisizmin, materyalizmin sorunları gündemdedir, bir;ikincisi, bugünden düne bakarak Diderot'nunuygarlığa neler kattığını düşünebiliriz. Bu bakımdan da günceldir.

Aydınlanma Çağı'nın Fransa'sı yeryüzüne çok büyük etkiler yapmış. Fransız yaşam biçimlerine başka ülkelerde özenilmiştir. Türkiye'ye de yansıınış Fransız dilinin egemenliği ve Fransız yaşamına özenme... Şimdi Amerikan yaşamı ön safta; ama bir ara Fransız taklitçiliği öndeydi. Bunun tabii bir taklit yanı var, bir de özü var. Özünü kurcaladığımızda sakıncalı bir şey olmadığı savunulabilir. Dünyanın neresinde oluşursa oluşsun, uygarlık atılımlarının başka ülkelere de yansımasından güzel bir şey yok. Bunu, tanzimat mukallitliğinden çıkarmak, özümsemek kaydıyla tabii. Kendi ülkesinde devrim yaratmış, dolu dolu yaşanmış bir çağın bize yansımasının yararlı olduğu kanısındayım; önce taklitle başlamış olsa bile.

Türkiye'de bilim düşüncesinin yerleşme sürecini düşündüğümüzde ne görüyoruz? Türkiye'de teşrih yapılamıyor, yasak, günah. Önce filanca padişah çıkacak, ferman çıkaracak; başlangıçta Hıristiyan ölüleri üzerinde teşrih yapılabiliyor. Tıp fakültelerinde teşrih yapılamayacak olduktan sonra tıp fakültelerinin ne anlamı kalır? Dinsel yasaklar bilimsel gelişmeyi engelliyor. Kuşkusuz Türkiye'de J.J. Rousseau, Voltaire, Diderot sakıncalı kişiler olarak değerlendiriliyor.

Türkiye'de burjuva devrimi dediğimizde, biz bir sorunla karşı karşıya geliyoruz. Çünkü Türkiye'nin sosyal yapısı oradaki sosyal yapıdan ayrı. Fransa ekonomik gelişmenin ve dönüşümün ardından yükselen bir düşünce aşamasına ulaşıyor. Bizde Batı'daki anlamıyla bir toplumsal gelişme olmadığından, Avrupa-Türkiye çelişkisi, ya da Batı-Doğu çelişkisi derinleşiyor. Aydınlar bu çelişkinin çarpıcılığında düşünerek yeni düşünceleri özümsüyorlar. Türk aydınları henüz bizde burjuva devinimi yükselmeden Avrupayla temasa geçip birtakım fikirleri ülkeye taşıyorlar. O zaman bizim aydınlarımızın yüzeyde kalması doğal sayılır. Aydınlanma çağının Türkiye'ye yansıması, aydınlarımızın o fikirleri Türkiye'ye taşımasıyla oluyor. Bu, olayın bir yanı.

Bu aydınların kendi toplumuna yabancılaşması ya da kendi toplumundan dışlaması sonucunu da getiriyor. Ama başka çaresi yok. Hep 1839 Tanzimat Fermanı'nı düşünmüşümdür. Bir yandan yeni fikirler getiriyorsunuz, bir yandan da bunlar emperyalizmin Türkiye'ye girişi oluyor.

Yani ne üzerine çarpı işareti konulması, ne de alkışlanması gereken bir olay. Tanzimat ne demek? Sömürgeciliğin Türkiye'ye girmesi diye katı ve tek yanlı bir görüşle değerlendirmek yeterli mi? 1838'de İngiliz ticaret andlaşması ki, (bütün Avrupa devletleriyle de yapıldı) bugünkü Ortak Pazar (AET) gibi bir şey Türkiye'yi bir açık pazar haline getirdi. Bu doğru, fakat Tanzimat Fermanı'yla sağlanan hukuk ve hak kazanımlarına ne diyeceğiz? Bir de işin bu yanı var. Hem iyi, hem kötü yanlarını tutmak gerek. Tanzimat da bir aşama. Türkiye'de yavaş yavaş bilim, insan hakları, özgürlük düşüncesinin gelişmesi aydınlanma çağının Türkiye'ye yansımasıyla mümkün olmuştur. Bu kural sadece Türkiye için değil, bütün yeryüzü için geçerli. Rusya'da,Asya'da etkileri var. Simon Bolivar Fransız Devrimi'nin içinde yaşamış,Latin Amerika'da eyleme geçmiş; kendi ülkesinde şu dereceye kadar başarılı olmuş ya da olmamış. Ama etkileşim engellenemiyor. Sonra 1917 devrimi var. Ondan da bütün dünya şu ya da bu şekilde etkileniyor. Aydınlanma çağının fikirleri bir yandan Türkiye'ye gelirken, Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın arifesinde 1917 devrimi patlak veriyor. İster istemez o devrimin rüzgârları da Türkiye'de esmiştir. Mütareke İstanbul'undaki grev eylemlerinden Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yelpazesindeki sol parti hareketlerine kadar... 1917 Emekçi Devriminden Türkiye de etkilenmiştir; yazarları çıkmıştır, şairleri çıkmıştır. 1917 ekim devrimi patlak verdiği zaman Türkiye henüz sanayileşmiş miydi? Bilinçli işçi kesimi var mıydı? Yeni fikirler aydınlar tarafından estirilen birtakım rüzgârların sonuçlarıdır. Başka türlüsü de mümkün değildi. Ulusal Bağımsızlık Savaşımızda 1917 devrimi'nin etkisi var, mazlum ulusların kurtuluşu, halkçılık beyannamesi, emperyalizme karşı savaş...

Ama Cumhuriyet döneminin fikriyatına baktığımızda, daha çok aydınlanma çağından etkilendiğimizi görüyoruz.

Burada bir konuyu biraz daha deşmek istiyorum. Tabii bir ortaçağ kavramı var. Demin tartışıldı. Onun da kendine göre varolan değerleri tartışıldı, karanlığı, aydınlığı..

Ortaçağ kavramını şöyle tanımlasak yanlış olur mu diye düşünüyorum; İnsan aklına ve davranışlarına dinsel bağnazlığın egemenliği. İnsan aklının dinden bağımsızlaşması, uyanış çağını vurguluyor, giderek aydınlanma çağına ulaşıyor. Demin bazı bölgelerde hâlâ ortaçağ kalıntıları vardır yeryüzünde demiştik ve bu 21. yüzyıla da kalabilir. Hıristiyanlık dünyasında Batı, ortaçağı yarıp geçmiştir. Bir de İslam ortaçağı var. O da dinsel baskı altında insan aklının ezilmesi, aklın özgürlüğünün bir türlü kazanılamaması. Onu da aynı şekilde tanımlayabiliriz. Koşulları belki Batı'dan ayrıdır, ama hiçbir yerde sosyal koşullar ve değişim aynı yaşanmıyor; şimdi şöyle bir yaklaşım yanlış olur mu:

Batı, Hıristiyan ortaçağını yarıp geçmiş, İslam ortaçağını İslam aleminin büyük bölümü aşamamıştır. Aştığını iddia eden Türkiye'de bile aydınlanma çağı bugün yarım yamalak yaşanmaktadır...

Çok mu sert bir yargıya varmış oluyorum?

ADNAN CEMGİL — Bir de şu gerçek var. İslam Ortaçağı'nı da çok karanlık bir dünya olarak almak doğru değil. İslam devletleri kurulduktan sonra Batı'ya Aristo'yu keşifleri, icatları nakledenler olmuş; Fârâbi, İbn-i Rüşt, İbn-i Sina... Ortaçağ'dan Rönesans'a giden yollara ışık tutmuşlar.

İLHAN SELÇUK — Bizim tartışmanın okurlara ve kendimize karşı işlevi şu olmalı: Diderot 18. yüzyılda yaşanmış bir olay. Diderot'yu yerli yerine koyacağız ve O'nu aşacağız, aştıktan sonra çağımıza geleceğiz. Diderot'nun eski'den aldıkları, yeni'ye verdikleri var. İnsan Hakları Bildirisi bir bakıma bugün hâlâ geçerli. Avrupa Konseyi'nde Birleşmiş Milletler'de insan hakları diye bir şey var, Helsinki sonuç Belgesi'nde bile burjuva devriminden etkilenmiş çizgiler görüyoruz. Öyle olunca Diderot güncelleşiyor. Ve günümüze baktığımızda islam Ortaçağının aşılmış olduğunu söyleyemeyiz.

İslam dünyasında sanayi devrimi gerçekleşememiş. Alalım Kuveyt'i, Suudi Arabistan'ı... Dinden bağımsız bilim yok, fikir özgürlüğü yok hâlâ. Rousseau'nun, Diderot'nun, Voltaire' in bundan 200 yıl önce savunduğu fikirleri oralarda bugün savunmak mümkün değil. Buna Türkiye'yi de katabiliriz. Voltaire'in kendi zamanında yazdığı düşünceleri bugün Türkiye'de yazmanın olanağı yoktur. Yazarsanız büyük tepkiyle karşılaşabilirsiniz. Böylece ne yazık ki, aydınlanma çağı hâlâ bizde güncel görünüyor.

AFŞAR TİMUÇİN — Dediğiniz gibi 18. yüzyılla Avrupa'da feodal kalıntılar kazınmış. Bugün baktığımızda pek çok yerde feodallikten çıkılmamış, bu da sanayi devriminin olmaması, modern anlamda burjuvazinin oluşamaması demektir. Onun oluşmadığı toplumlarda 1789 hareketi ve onu besleyen düşüncelerin yayılması ancak bir üst-yapı çabasıyla olacaktır. Bu da cılız kalacaktır. Ancak bunlar yapılırsa bir aydınlanma düşüncesi başka ülkelerde de kendini gösterecek, bizim ülkemizde de.

İLHAN SELÇUK — Bütün dünyada eşit-

siz gelişme yasası geçerli,tarihsel şartlar değişken, toplumlardaki gelişim eşit gitmiyor. Emperyalizm, bağımlılık, geri bıraktırılmış olmak önemli etkenler. Ama bizim de yurttaş olarak düşünmemiz gereken, uzun zamandan beri de düşünülen şey çağdaşlaşmak. O zaman şu çıkıyor ortaya, 18. yüzyılda yaşamış Diderot'yukonuşurken birdenbire çağdaşlaşmak sorunu çıkıyor karşımıza. Diderot da güncelleşiyor, çünkü kendi yüzyılından ötesine adını ve bayrağını dikmiş bir adam.

O zaman çağdaşlaşmayı kim yapacak, nasıl yapacak: Türkiye'deki komprador burjuvazi mi diyeceğiz, dışa bağımlı sermaye mi diyeceğiz,adı her neyse, o kuvvet yapamıyor. Çünkü komprador burjuvazi Türkiye'nin çıkarlarından daha çok, dış çıkarlara bağlı. Emekçi halkın gündeme girmesi gerekiyor. Bu, aynı zamanda demokrasi demektir. Emekçi halkın gündeme girmesi, toplumu yönlendirmesi, yönetime katılması demokrasi demektir. Emekçi halk, ağırlığını koyduğu oranda Türkiye çağdaşlaşacak, bilimsel düşünce de Türkiye'de egemen olacaktır. Böyle olduğu zaman, hem Ortaçağ'ın bilimsel düşünceye karşı olan duvarları yıkılır, hem ülke kalkınır, hem de aydınlanır.

Biz 18. yüzyılı, 20. yüzyılda aynen yaşamak zorunda ve olanağında değiliz. Biz 20. yüzyılın koşulları içinde kendi sanayi devrimimizi yapmak zorundayız. Bunu da halkın gücüne dayanak yapabiliriz. Bizdeki burjuvaların 18. yüzyıl Fransız burjuvazisinin yaratıcılığına sahip olmadığını gördük.

• *Bugün Diderot'yu çağdaş düşüncenin savunucusu olarak belki göremeyiz. Afşar beyin dediği noktalardan da eleştiriler getirmek mümkün, ama şu da söz konusu, devrimci burjuva düşüncesi ve dolayısıyla Diderot'nun özümsenmesi çağdaş bilimsel düşünceyi kavrama bakımından gerekli. O bakımdan Diderot bizim için önem taşıyor diyebilir miyiz?*

İLHAN SELÇUK - Tabii... Şimdi Diderot'nun 200. ölüm yıldönümündeyiz. 200 yıl,yaşanmış uygarlığın ivmesinin gittikçe hız kazandığı bir 200 yıl. 19. yüzyılı, 20. yüzyılı yok sayıp 18. yüzyılda Diderot'da kalmak. Yok böyle bir şey, 19. yüzyılı anlamak için 18. yüzyılı bilmek gerek. Çünkü gelişmeler, aşamalarla oluyor. Süreci kavramak zorundayız. Nitekim Türkiye'de bence demokratik hayata girdikten sonra birdenbire uyanan bazı gençlerin yanlışa düşmesi, bizim yanlışa düşmemiz, geçmişi iyi kavrayamamaktan doğmuştur.

ADNAN CEMGİL — Bununla birlikte ben bir noktaya değinmek istiyorum. Aydınlanma Çağı'nın bugün toplumda izleri var. O kadar karanlık değil durum. Gerçi bugün sıkıntılar var, ama büyük ölçüde aydınlık dönemin düşünceleri hayatta yer kazanıyor. Bu tartışmalar bile öyle değil mi? Mesela bilimsel düşünce bakımından çok büyük mesafeler kaydedilmiştir.Gerçi şimdi üniversitelerin bilimsel araştırmalara layık olarak işlevlerini yerine getirdiği söylenemez, ama ilerleme var. Pek çok genç kafa Batı ölçülerinde düşünüyor, düşüncelerini yayıyorlar, birçok sahada; gerçi yadırganıyor, ama çaba sürüyor.

İLHAN SELÇUK — Bilimsel ve laik düşüncenin Türkiye'de bütün İslam ülkelerinden daha güçlü olduğu bir gerçek...

ADNAN CEMGİL — Tabii. Baskılar engel olamıyor.

İLHAN SELÇUK — Dünyada kaç milyon Müslüman var? Bu kadar insanın yaşadığı İslam dünyasında bir tek İslam ülkesinde laiklik devrimi yapıldı. Bunun değerini bilelim. Bugün İslam dünyasında büyük bir kıyamet kopuyor. İslam dünyasında deprem var. Bu deprem bilinçli veya bilinçsiz İslam ortaçağını aşmaya yönelik bir çatışmanın gürültüsünü yansıtıyor. Çünkü İslam Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da büyük petrol yatakları üzerinde bulunuyor. Genel açıdan baktığımız zaman şunu görüyoruz. Basra körfezi monarşileri sanayi yatırımı yapmıyorlar; petrolden gelen dolarları Batı şirketlerine yatırıp ortak oluyorlar. Çünkü sanayi fabrika demektir, fabrika işçi demektir, işçi çağdaşlaşma demektir. Bu ülkeler onca lüks içinde oldukları halde sanayileri yok. Bugün gelişmiş-gelişmemiş ülkeler ayrımı kişi başına ulusal gelire göre yapılmıyor. Çünkü Kuveyt, kişi başına gelir bakımından en ileri düzeyde; ama, bu,çağdaşlaşma değil. Suudi Arabistan yine öyle... Türkiye bunların arasında daha az gelire sahip; ama, en çağdaş olanı. Yalnız ilginç bir gelişme de oldu: İran'da Şah, Basra'da yıllarca Amerika'nın jandarmalığını yapan Şah, akdevrim denilen bir yolla sanayi yatırımlarına yönelmişti. Amacı şuydu: toprak ağalığından sanayi burjuvazisine doğru toplumsal oluşumu sarsıntısız aktarmak,tahtını daen tepeye oturtmak; saltanatını güvenceye almak.

Bu oluşum şahın da sonu oldu. İran'la Basra Körfezi monarşilerini karşılaştırdığımızda büyük yapısal fark vardır. Bugün Mısır, Suriye, Irak da, sanayi yatırımına geçmişlerdir. Oradaki burjuva çevreleri de az çok gelişmiştir. İran gibi, Libya gibi İslam cumhuriyetlerinin kurulduğunu görüyoruz, Basra Körfezi monarkları bundan ürküyorlar, İslamcı da olsa cumhuriyetten ürküyorlar.

ADNAN CEMGİL — İlk cumhuriyeti biz kurmuşuz. Kurtuluş Savaşı da öyle. Bir Cezayir,açıkçası bizi örnek almıştır yani...

İLHAN SELÇUK — İslam dünyasının sarsıntısında ben şunu görüyorum. Gerçi İslam Rönesansı diye bir fikir ortaya atıldı, anti-emperyalist bir uyanış izleniyor, ama bu uyanış çağdaş bilimsel bir dünya görüşüyle pekişmezse geri teper. Çıkış yolu yoktur. Çünkü çağdaşlaşma, bağımsızlaşma demektir. Bu da uygarlığın tek koşuludur. Burada Türkiye'yi çok şanslı, çağdaşlaşmaya yakın sayabiliriz.

AFŞAR TİMUÇİN — Bence önemli olan, ne çok umutlu, ne de çok umutsuz olmak. Çünkü çok vahim veriler de var. Önemli olan bizi ileri açacak olanakları toplumsal güçleri çok iyi saptayıp oradan ileriye hamle yapmak. Tabii burada önce burjuvazi oluşsun, ileri kapitalist ülke olalım da ondan sonra daha ileri bir toplum düzenine geçilsin demiyorum. Çünkü "çağdaşlaşma"ya mutlak bizim birtakım olanakları kullanarak gitmemiz gerekiyor. Yoksa burjuvazi oluşumunun hayaliyle çağdaşlaşmayı garanti altına almaya çalışırsak elbette hiçbir sonuç alamayız.

İLHAN SELÇUK — Bir şey daha katalım, diyelim ki, 18. yüzyıl aydınlanma çağı Fransa'da kültür hayatında da bir aydınlık çağ. Ozanı, yazarı, filozofu var değil mi? 1789 patlamasına kadar, sonra da 20. yüzyıla kadar evrim ve devrim dalgaları sürüp gitmiş. Gelişim hiç durmuyor ki. Türkiye'de Cumhuriyet Devrimi'ne baktığımız zaman bir de kültür devrimi var. Ozanlarımız, fikir adamlarımız var. Belki ortaya atılan fikirler toplumda tam anlamıyla olumlu karşılanmıyor, belki baskı ve tepkiyle karşılanıyor, ama bu demek değildir ki, umutsuzluğa kapılalım. Bu potansiyelin varlığı, geleceğimizin güvencesidir. Bunların da sonuçları alınacak.

• *Diderot'nun kişiliğiyle ilgili olarak bizim aydınlarımızın örnek almaları gereken bazı özellikler var. Yani fikirlerin maddi bir güç haline gelebilmesi için bugün savunulmakta olan fikirlerin köklerinin de özümsenmesi gerekiyor. Bir de kişilik olarak Diderot, ölüm döşeğine kadar fikirlerinde aynı kalmış, caymamış. Bizde tek aydının bile hayatında, kültür yaşamında farklı ve çelişik dönemler var. Bir de, bir aydın kuşağından başka bir aydın kuşağına geçerken kültür mirasının yerleşemediğini görüyoruz.*

İLHAN SELÇUK — Bir şey söyleyeceğim: Türkiye,tabii gelişim içinde,bir fikir savaşımı sürdürüyor.Hiçbir zaman durmaz bu, gelişen bir yaratıktır insan. Daha çok özgürlüğe, daha az sömürüye doğru gidiyor. Bizde de aydınlar içinde fikirlerini sonuna kadar savunanlar vardır. Baskılar karşısında dönenler de vardır. Ama savunanlar daha çoğunlukta. Yani Türkiye'de aydınlar kötü sınav vermiştir diyemeyiz. Şimdi... O zaman aydın kavramını da ortaya koymak gerekiyor. Ben aydın olarak sadece okumuş yazmış takımını saymıyorum. Bir işçi, köylü, esnaf, şoför de aydın olabilir. Aydınla okumuşluk eşanlamlı değil. Nice okumuşlar aydın değil. Tabii Diderot'yu biz burada şu açıdan tartıştık: Önce Diderot'yu tanıyalım dedik, sonra Türkiye'nin koşulları içinde Diderot'nun anlamı nedir? Onu konuştuk ki, bu da onu yerli yerine koymak için gerekliydi. Yoksa Fransa'da başka türlü anılıyordur. ●

Fransız Devriminin Demokratik Değerleri

Ömer B. Canatan

●

1789 Devriminin İlk Evresi, Jakoben Fransası ve Demokrasilerde Aydının Rolü Üzerine Bir Genelleme

●

1789 Devrimi tüm kıta Avrupasını derinden etkileyen ve bu yaşlı feodal kıtada çok önemli tarihsel değişiklikleri başlatan bir dönüm noktasıdır.

1789'da başlayıp esas itibarıyla 1848 devrimiyle son bulan Fransız burjuva demokratik devriminin, bu devrimin ortaya koyduğu değerler ve bu değerler etrafında dönen mücadele bakımından en yoğun geçen ilk altı yıllık dönemini, ülkemiz güncel kültürel ve politik yaşamının yol açtığı bazı çağrışımlar yönünden ele alıp bir kısım sonuçlar çıkarmak mümkün görünmektedir. Özellikle, 1789 atılımına ve sonrasına kitlelerin geniş katılımı ve devrimde aydınların oynadığı rol açısından bakıldığında, ülkemiz güncelliği içinde bazı ilginç tesbitlere ulaşmak zor değildir. Günümüz toplumlarının üzerine oturduğu kültür mirası içinde 1789'la birlikte yükselen politik, hukuksal ve ahlaki değerlerin önemli payı vardır. Dolayısıyla çağdaş toplumsal kültür yapıları içindeki demokratik öğelerin yoğunluğunu ve bu arada toplumun aydın zümrelerinin genel politik ve kültürel tutumlarını o toplumların geçirmiş bulundukları tarihsel demokratik süreçlerin karakterine, dolayısıyla bu süreçlerden en görkemlisi olan Fransız burjuva demokratik devrimiyle karşılaştırmasından çıkacak sonuçlara bağlayıp açıklamak hiç de yanlış olmayacaktır.

1789 Fransız burjuva demokratik devriminin, insanlık tarihinin bütünü açısından çok az rastlanan bir mücadele yoğunluğu içinde geçen ilk bir kaç yılı (1789-1795), tek bir toplumun ortaya koyduğu (bugün bile şu ya da bu nedenle geçerliliği olan) evrensel nitelikli değerlerin ve bu değerler uğruna verilen kıyasıya bir toplumsal mücadelenin en yalın ve çıplak biçimini yansıtır. Denebilir ki, bu devrim süreci içinde, tarih, bütün örtülerinden sıyrılır ve kendi mantığına sonuna kadar sadık kalmayı başarır; dahası da nesnel gerçeği az yada çok perdelemekte olan bütün ekonomik, politik ve kurumsal illüzyonlar bir bir yıkılır. Son bireyine kadar bütün bir toplumun **devrimin sosyal unsuru** haline geldiği, binlerce yıllık tarihsel birikimin baştan aşağıya pratik çözümlere tabi tutulduğu, tarihsel determinizmle insan iradesinin yan yana hükmedici olduğu, eski ile yeninin hiçbir uzlaşma noktası bulamadan birbirine karşı koyduğu 1789 devrimini, feodalizmden kapitalizme geçiş kapsamında bir "sosyal devrim", ama bundan da öte, bu geçişin "bütün gereklerinin" zamanında ve "en tam" olarak yerine getirildiği bir "politik devrim" olarak (bu geçişin asıl belirleyicisi olarak) nitelendirmek doğru olur.

Temel Karakteristikler

Fransız burjuva devrimine ilişkin şu birkaç noktaya öncelikle işaret ettikten sonra, onun "halk katılımı ve aydınlara tanıdığı misyon" yönüne eğilmeye çalışacağız:

• — Fransız burjuva demokratik devrimi feodalitenin bağrında yeşerip, gelişmiş olan kapitalizmin belli bir ekonomik güce ulaşmasını ve dolayısıyla burjuvazinin siyasal iktidar talebini simgeler.

• — Fikri hazırlığı bakımından 1789 devrimi, temeli en olgun burjuva devrimidir. Devrimden önce yaşanmış bir "aydınlanma" dönemi, devrim sürecinde kitlelerin ve aydınların demokratik değerlere sonuna kadar sahip çıkmasının nisbi bir açıklamasını vermektedir. J.J. Rousseau'nun, toplumun bütün bireylerini eşitlik temelinde ele alan ve devlet karşısında bireyin soyut özgürlüğünü ve onun toplumsal varoluşunu özgür bireysel iradesine bağlayan önermeleri, Buffon'dan gelen mutluluk, erdem ve ahlak gibi kategoriler, Voltaire'in laisizmi ve kilisenin saygınlığını temelinden sarsan "akılcı din" yaklaşımı ve aydınlara biçtiği (despotluk hakkını da içeren) misyon ve nihayet Diderot'nun materyalizmi Fransız devrimine olgunlaşmış bir burjuva ideolojik temel sunar.

• — Fransız devrimi ilk burjuva demokratik devrimi olmamakla beraber, farklı olarak, burjuvazinin bir kesimi (bazen tamamı) monarşiyle uzlaşmak istemiş olsa bile, devrim sürecine bağlı olarak ortaya çıkan dengeler açısından bu imkân bulunamamış, dolayısıyla feodalizmin tasfiyesi (tabii feodallerin ve monarşinin direncine de bağlı olarak) İngiltere'de olduğu gibi, uzlaşmaların ardından gelen süreçlere değil, "milli usturanın" (giyotin) altında kurulan platformlarda çözümlenmiştir.

• — Fransız burjuva demokratik devrimi, halk kitlelerinin devrime katılımı yönünden de diğer burjuva demokratik devrimlerinden ayrılır. Toplumsal gelişmenin düzeyi tarafından belirlenen devrimin "burjuva demokratik çerçevesi" dahi burjuva sınıfı tarafından değil **aristokrasiye karşı burjuvazinin değerlerini de savunan** halk kitlelerinin aktif katılımı sayesinde korunabilir.

• — Bu devrimin kayda değer başka bir özelliği ise, aydınların devrimdeki etkin rolüdür. Halkın geniş katılımı temelinde etkinliklerinden ancak söz edebileceğimiz bu aydınlar, o kadar öndedirler ki, tarihin bu en görkemli burjuva demokratik devrimini "aydınların başkaldırısı" olarak algılayan, ulusun bütün bireylerinin katılmaktan kaçınamadığı böylesine derin bir sosyal olguyu "Danton-Robespierre" çatışması olarak gören, hatta bir halk örgütlenmesi olarak ortaya çıkmış komünden gücünü alarak, devrimin değerlerini sonuna kadar savunan ve somuta döken Jakobenleri bir **'aydınlar oligarşisi'** olarak görüp burjuva demokratik değerlerin en somut etkinliğe ulaştığı devrimin en parlak dönemini (1792-1795) "volantarizmin sınırlı parlayışı" diye niteleyen yanlış, çarpık ve kasıtlı yaklaşımlara çokça rastlanmaktadır.

• — 1789 Fransız devriminin bir başka fakat belki de en dikkate değer özelliği, burjuvazinin ortaya attığı, ama sonuna kadar tartışmaktan kaçındığı demokratik ve siyasal değerlerin halk ve aydınlar tarafından sonuna kadar savunulması ve bunun mantıksal bir uzantısı olarak bu tartışmada siyasal tarihin ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkaracağı formüllere ve değerlere çok yaklaşılmasıdır. Daha ileri ve bilimsel yaklaşımların **ilk ve ilkel** biçimlerini **"tohum"** halinde bile olsa Fransız devriminde görmek, burjuva kapsamlı bir özgürlük talebinin, daha muhtevalı özgürlük kavramlarıyla doğrudan ilişkisini buradan çıkarmak imkânı vardır.

1789 Koşulları

Bu yazımızda Fransız devriminin halk katılımına ve aydınlara ilişkin yönlerine bakmaya çalışacağız. Bunun en yalın biçimde göründüğü 10 Ağustos 1792 ayaklanmasına geçmeden önce devrimin başlangıç safhasına ilişkin olarak önemli gördüğümüz bir kaç noktaya daha işaret etmek istiyoruz:

• — Devrim, Amerikan ve İngiliz devrimlerinden doğan deneylerin ardından ve "aydınlanma felsefesinin" kökleştirdiği soyut değerler üzerinde, fakat esas olarak burjuvazinin ekonomik hayatı her bakımdan elinde tutan etkinliğe ulaştığı ve Fransa'nın derin bir ekonomik krize yuvarlandığı koşullarda başlar.

• — Burjuvazinin ekonomiyi bütünüyle kavrayan etkinliğine rağmen bu sınıfın daha da gelişmesini engelleyen önemli faktörler bulunmaktadır. Burjuvazi hukuki ve

siyasal haklardan yoksundur ve ülkenin yönetilmesinde, dolayısıyla ekonominin yönlendirilmesinde söz söyleme hakkına sahip değildir. Öte yandan, burjuvazinin iç pazar bütünlüğü talebi (ideolojik olarak Fransa'nın birliği ve bölünmezliği), feodal duvarları zorlamaktadır. Monarşi, aristokrasi ve kilise (kilise toprakların % 6'sına sahiptir ve önemli kira gelirlerine el koymaktadır) büyük rantlar tüketmekte, ve toprağın bu tarz mülkiyeti, gelişen kapitalist pazarın (kentlerin) özgür işgücü ihtiyacını kırlara bağlı tutmaktadır.

• — Kral 1614 yılından beri toplanmamış **Etats Généraux**'yu (bu bir çeşit danışma meclisidir, kralın memurlarından, ruhban sınıfın ve senyörlerin temsilcilerinden oluşur) 1789 arifesinde toplamak istemektedir. Amacı, alacağı yeni ekonomik önlemler ve koyacağı vergiler konusunda "görüş" almaktadır. Ancak 175 yıl, toplumda çok şeyi değiştirmiştir ve Monarşinin Etats Généraux gibi bir siyasal kurum aracılığıyla 1789 Fransasını kavramak imkânı kalmamıştır. Hiçbir siyasi ve hukuki hakka sahip bulunmayan burjuvazi, gelinen noktada kralın meclisinde söz hakkı istiyordu ve bu doğaldı. Bir yeni seçimle bir meclis yeniden oluşturulsa ve krallığın güç tazelemesi düşünülse bile, siyasal haklarından yoksun ama toplumun ekonomik güçlerini kavramış sınıf olan burjuvazi bu meclisin dışında kalıyordu. Bu noktada bir siyasal denge kurabilmenin yolu, siyasal hakların ve hukukun baştan aşağıya yeniden gözden geçirilmesine bağlanıyordu. Bu bütün bir yapının radikal biçimde tartışılması demekti.

• — Krallığın, senyörlerin, kilisenin, kısaca iktidarı elinde tutan güçlerin başlatamadığı bu tartışmayı siyasal haklarından yoksun sınıf ve katmanlar, yaşanılan ekonomik kriz ortamında, aydınlanma felsefesinin şiarlarını temel alarak, özgürlük, eşitlik, adalet vb. gibi değerler bütünlüğüyle bir demokratik ideoloji rehberliğinde ve siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla başlattı.

• — Tartışma, siyasal ve demokratik haklar, bu hakların güvencelere ve yazılı metinlere (anayasalara) bağlanması, nasıl korunacaklarının belirlenmesi (anayasal ögeler ve halkın direnme hakkı), hakların kimler tarafından konacağı (yasama gücü), halkın söz sahibi olabilmesi (temsili kurumlar ve meclis), iktidarın biçimi (cumhuriyet, meclisler, belediyeler genel oy vb.) etrafında yoğunlaşır. Devrimin yarattığı kurumların ve getirdiği hakların biçimi asla yeterli olamaz, bunların içeriği üzerine söylenebilecek sözler sonuna kadar söylenir, herkes kendi hakkına pratikte nasıl sahip çıkacağının kavgasını ve haklarını dolaysız kullanma istek ve iradesini kıyasıya mücadelelere sahne olan bir devrim platformunda ve olağanüstü bir kararlılıkla ortaya koyar.

• — Dengeler kurulur, bozulur, yeniden kurulur. Kurumlar oluşur, dağılır, yeniden oluşur, ve içerikleri amansız bir kavganın, geleceği hükmetme isteğinin son derece zengin çatışmalarıyla dolar. Herkes kendi amaçlarını sonuna kadar gerçekleştirmek istemektedir; tarih uzlaşma zeminini ortadan kaldırmıştır, eskimiş güçlerin direnişi doğrudan ve cepheden saldırılarla kırılacak, ama bu siyasi mirası kimin sahipleneceği daha yüzyıllar boyu sürecek bir mücadelenin konusu olacaktır.

• — Ve bu yazımızda biraz "özel bir ilgiyle" üzerinde duracağımız "aydınlar" faktörü, 1789 Fransız devriminin dikkate değer özelliğidir. Aydınların daha önce İngiliz devriminde de etkin rolüne tanık olunmuştur. Fransız devriminde politik dengeler adeta aydınlar aracılığıyla oluşur, sanki sosyal sınıf ve zümrelerin tamamı, doğrudan katılmış olsalar bile, devrimin her noktasında görüşlerini aydınlar aracılığıyla duyururlar, o kadar ki bu sınırlı gerçek, devrimin asli karakteri gibi görünür.

• — Ve nihayet bu devrimde, tartışma, esas olarak burjuva sınıfının iktidarının biçimlenişi etrafında geçse bile, başka söyleyecek sözü olanlar, tarihin daha sonraki evrelerinde kendi ideolojileriyle ortaya çıkacak olanlar, Fransız devriminde "bir görünüp bir kaybolsalar bile" yine de vardırlar. Ya da şöyle ifade etmek daha isabetli olabilir: Fransız devriminde, kendi özgün istekleriyle ortaya çıkan kimi halk sınıflarının talepleri ve bu taleplere değer veren bir kısım aydınların devrim içinde bu taleplere kazandırmaya çalıştığı muhteva, ya da aynı kapsamda yeni bazı değerlerin sonuna kadar savunulması tavrı, tarihin sonraki dönemlerinde gündeme ağırlıklı olarak gelecek olan başka toplumsal güçlerin değerlerine çok yaklaşır.

• Toparlayıp bir kere daha ifade edersek: günümüz kapitalist uygarlığının kurumsal, siyasal ve kültürel tarih temelini 1789 Fransız burjuva devriminde bütün somutluğuyla bulmak mümkündür. Ve "aydınların" belirleyici bir sosyal etkinlikle tarih sahnesine çıkışlarının ilk örneğini teşkil ettiği için 1789 Fransız devrimine damgasını vuran sınıflarla bağlarından yer yer soyutlayarak aydın grupların savundukları görüşleri ve değerleri, özellikle de bu değerler uğruna can pahası kavgalara nasıl girdiklerini kısaca hatırlamaya çalışalım.

Devrimin İlk Adımı: Millet Meclisi'nin Kraldan Bağımsızlaşması

Kral, geleneklere uyarak, toplumun söz sahibi ve etkinliği olan sınıf ve zümrelerinin temsilcilerini, 175 yıllık bir aradan sonra "Etats Généraux"da (asiller ve rahiplerden oluşan ve krala danışmanlık yapan kurul) toplantıya çağırdığında amacı yeni vergiler koymaktı dedik. "Millet" yine adet olduğu üzere temsilcilerini seçmeden önce "dilek listelerini" hazırlamıştı. Bu kez aradan geçen zaman içinde toplumun "başka bir toplum" olduğu, kralın yetkilerinin sınırlandırılması, Etats Généraux'ların yetkilerinin artırılması, yeni bir sınıfın Etats Généraux'da genel toplamın yarısı üyeyle temsil edilmesi gibi "acaip", hiç görülmedik istekler "dilek listelerine" yansıdı. Kralın meclisi, üçüncü sınıfın (Tiers Etat'nın, yani burjuvazi, esnaf ve köylüler) katılımı olmaksızın toplanamıyordu.

5 Mayıs 1789'da açılan Kral meclisi (1155 üyeli Etats Généraux) yarısı (578) burjuva sınıfını temsil eden (200'ü avukat, kalanı bankacı, tüccar ve sanayici) "halk vekilleri" ile birlikte toplandı. Asiller ve rahipler bu yeni kompozisyon içinde eski geleneği sürdürüp "her sınıfın ayrı ayrı toplanmasını" istediklerinde, Etats Généraux'nun "halk" kanadı "halk adına" yetkili sayıp kendini "Millet Meclisi" ilan etti. Feodalizm, ekonomik ilişkiler alanında zaten kaybettiğini, böylece siyasi üstyapıda da yitiriyor ve devrim ilk kurumsal başarısını kazanıyordu.

Meclis olmak bir adımdı. "Dilek listelerinde" yansıyan istekleri bir bir somuta geçirmek gerekiyordu. Gündeme, acilen bir anayasa hazırlanması gereği geldi. Meclisin kendine güveni rahipleri çözdü, asilleri kralın yanına itti, siyasi yapı bir anda kristalize olmuştu. Kral meclisi "kapattı"!.

Herhalde "Meclis", salt, kurumlardan bir kurum olsaydı, kral kapattığı için "kapanmış" olurdu. Kralın 19 Haziran 1789'da kapattığı Millet Meclisi'nin 578 halk vekili 20 Haziran 1789'da, yani bir gün sonra "Jeu de Paume" salonunda toplanarak **anayasayı tamamlayıncaya kadar** "şartlar ne olursa olsun" çalışmaya karar verdi ve "dağılmama" yemini etti. Meclis kendini kurtarıyordu, bu, devrimin devamı demekti. Kral bu olguyu kabul ederek (halk vekillerinin kurumunu meclis kabul ederek) meclis dışında kalan bir bölüm rahibi ve asilleri bu meclise katılmaya çağırdı (27 Haziran 1789). Feodalizm, kapitalizme en büyük siyasi ödününü böylece vermiş oluyordu.

Yasama yetkisi, burjuvazinin kontrolüne geçmiş oldu. Ama bu sadece bir "ödündü" ve bundan ötesine feodalizm direnecekti. Devrimci burjuvazi ise "hızını alabilmek için" daha çok mesafe kat etmek zorundaydı. Burada her şey bitmiyor, yeniden başlıyordu çünkü; başlayan, bir sosyal devrimdi ve daha başka sınıflar ve zümreler de sözlerini söyleyeceklerdi.

Sıcak Temmuz Günleri

Kralın tehdidi altındaki meclisi savunmak ve başlayan reformların devamından yana feodalizmin gücünü kırmak için 12 Temmuz 1789 günü ayaklanan halk kitleleri de doğrudan devrime katılmış oluyorlardı. 1789 devriminin asıl karakteristik özelliği olan "en geniş halk katılımı" başlamış oluyordu. Tabii bu kendiliğinden değildi. Nesnel devrim sürecinin mantığına uygundu ve birgün sonra, 13 Temmuz 1789'da Paris'te devrimci bir belediyenin ve bir milis örgütünün kurulması buna kanıttı. Parisliler her türlü araçla mücadele ediyorlardı. Besbelli ki, bu başlayan, kolayca durulmayacak bir kabarmaydı. Başka bir siyasi mihver oluşuyordu: halk! Burjuvazinin siyasi temsilcileri bu "gücü" farketmekte gecikmediler. 20 kadarı hemen Paris belediyesine katıldılar. Belediye Paris'in güvenliğini üzerine aldı, 12 bin mi-

lis bunu sağlayacaktı. Birgün sonra, yani bugün Fransızların bayram olarak kutladıkları **14 temmuz** 1789 günü, Paris halkı kendine gerekli donanımları ele geçirmeye koyuldu. Önce **Invalides**, sonra da **Bastille** (aynı zamanda cezaevi) kaleleri halk tarafından ele geçirildi; binlerce donanım Paris'in güvenliğini kralcılara ve asillere karşı koruma görevini üstüne alan halkın eline geçmiş oluyordu.

Halkın devrime katılımı Paris'le sınırlı kalmaz. Devrimci belediyeler hızla bütün kentlerde kurulur. Ayaklanma daha da gelişir ve demokratik niteliğinin mantıksal bir parçası olarak kırlara sıçrar. Köylüler, asillerin şatolarına girerek "vergi defterlerini" (terriers) yok ederler. Köylülerin aktivitesi diğer sınıf temsilcilerinin katılmasıyla 9 Temmuz günü "Kurucu Meclis" adını almış olan meclisin ilk demokratik toprak reformu adını atmasını getirir. Ancak, kararı alması gereken, burjuva temsilcileridir. Lakin, onlar için de kutsal olan mülkiyet hakkı, feodal mülkiyet hakkının zedelenmesi halinde zedelenmeyecek miydi? Bu, burjuvazinin daha ilk adımda bocalaması, kararsızlığa düşmesi anlamına geliyordu. Senyörlerin teklifi, uzlaşma noktasını oluşturdu ve feodal yükümlülükler köylüler tarafından parayla satın alınacaktı. Bu karar büyük toprakların zenginleşmiş burjuvaların eline geçmesi tarzında feodalizmden kapitalist formasyona doğru atılmış bir sınırlı adım oluşturdu. Bu çerçevede kalınsa, halk, "feodal mülkiyeti satın almış" olacak ve kavga böylesine derinleşmeyecekti!.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Kurucu Meclis, 26 Ağustos 1789'da "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni onaylarken feodal hukuku burjuva sınıfı adına, ama bütün halka hukuki yeni haklar getiren ve her "bireyi" kanunlar önünde eşit bir **yurttaş** sayan önemli bir adımla aşmış oluyordu. Ekonomik ilişkiler içindeki bireyin somut durumunu ele almayan ve fakat soyut bir "insan" tanımından yola çıkarak soyut hakları belirleyen bu bildiri, bu yanıyla burjuvazinin sınırlı özgürlük anlayışının bir kanıtıydı; ama öbür yandan, ilk kez toplumun bütün üyelerini yasal bir temelde "eşitleyerek" insanlığın gelecek serüvenine yön veriyordu. Bu bildiriyle:

- — Bütün insanlar doğuştan özgür sayılıyor, özgürlük, zaman aşımına uğramayan ve başkalarına devredilemeyen bir hak olarak belirleniyordu.
- — Toplumdaki bütün farklılaşmaların üstünde "insan" vardı ve insanlar **anayasa önünde** ve kanunlar karşısında **eşit** bireyler olarak alınıyordu.
- — Yurttaşların baskıya karşı direnme hakları ilk kez teslim ediliyordu.
- Mülkiyet hakkı kutsal ve dokunulmaz bir hak olarak benimseniyordu.

Burjuvazi böylece elde ettiği ekonomik gücü hukuki üstyapıya aktarıyor, siyasi üstyapıdaki egemenliğini bir adım daha ileri götürüyordu. Burjuvazi, kendi mülkiyet hakkını da sağlama bağlıyor, böylece kendi sınıf egosu toplumun yeni biçimlenişinin önüne amaç olarak çıkıyordu. Ancak bu, burjuvazinin kendi fiziksel gücü, yahut kralla uzlaşması gibi yollardan değil, halkın doğrudan katılımı ve siyasal aktivitesi ile mümkün olabiliyordu. Henüz burjuvazi ile halk katmanlarının yol ayırımına gelinmemiştir.

Yurttaşlar bildirisinin insan (birey) hak ve özgürlüklerini soyut biçimde tarifi, Fransız toplumunun o gün içinde bulunduğu koşullarda son sözün söylenmesi anlamına gelmiyordu. Bu soyut tanımlama bile, iktidar kurumlarını zorluyor, bir yandan kralın varlığı ve yetkilerini korunması ve feodalizmin siyasi temsilcilerinin kurucu meclisteki ağırlığı, öbür yandan kralın devam eden veto yetkisi ve sonuç olarak devrim dalgasının monarşiye son verecek momente henüz ulaşmamış bulunması, kurucu meclisin, "Yurttaşlar Bildirisinin" de gerisine düşen 1791 anayasasını kabul etmesiyle sonuçlanır. Buradan doğan siyasal statü, feodal siyasa egemenlikle, burjuvazinin ortaya henüz çıkmış siyasal gücünün bir arada bulunmasıdır. Burjuvazi, halkın da katılımıyla feodalizme vurduğu ilk darbenin kendisini getirdiği yeni siyasal konumu, taleplerinin son kertesi olarak benimsemiştir. Anayasa yürütme gücünü krala, yasama gücünü meclise verir ve meclisi sürekli toplanan bir organ olarak koyarken, kuvvetler ayrılığı ilkesine doğru ilk adımı atıyor, ama esas olarak meclisi yasama yetkisiyle donatmış olmaktan ötürü burjuva demokrasinin temel harcını koyuyordu. Bu ilk ayrım basamağında kitlelerin Meclisten yana olması ve kralla Meclis arasındaki her çatışmada Meclisi savunmaya koşması, Fransız devriminin kitle katılım yönünü sürekli genişletmekte, bundan bağımsız olmayarak, devrimi de genişletmektedir. Nitekim devrimin Avrupa'daki -feodal monarşiler üzerindeki-etkilerini kralın kendi lehine örgütleme çabaları,Avusturya'nın Fransa'ya saldırısını davet eder. Fransa'nın bozgunu, halkın öfkesini yeniden monarşiye ve "ulusal düşmanla" ittifakta olan aristokrasiye yöneltir. Bu, meclisteki 300 üye ve bütün bir kral ailesi demektir ki, tasfiyesi feodalizmin kökünden kazınması anlamına gelecektir. 10 Ağustos 1792'de ayaklanıp saraya yürüyen Paris halkı, kralın devrilmesini talep ederken Kurucu Meclis'in 4/7 oranla **krallığı kaldırdığını** açıklamaktan başka yapabileceği bir şey kalmıyordu. Halkın bu atılımı, devrimi yeni bir evreye ulaştırıyor, feodal siyasi güçlerle (monarşi) burjuvazi arasındaki çatışmayı burjuvalar lehine ve kesin olarak çözerken, bu defa demokrasinin "nereye kadar" götürüleceğinin tartışmasını başlatıyordu. 10 Ağustos 1792 kalkışması, halkın zaferi ve monarşinin yenilgisi idi ve bir siyasal iktidar boşluğunu da beraberinde getiriyordu. Bu boşluğu, kalıcı kurumlardan önce geçici kurumlarla doldurmak ve bir "geçiş süreci" yaşamak ihtiyacı kendini dayatmıştı. Aydınların etkin ve yaygın olarak siyasi sahneye çıkışı da 10 Ağustos ayaklanmasını izleyen süreçle belirginleşir.

10 Ağustos'un arkasından gelen iktidar kompozisyonu halkın doğrudan eyleminin başında olan komün ile yeni bir anayasa yapacak olan Konvansiyon Meclisi ve kralın yerine geçen altı bakandan kurulu geçici yürütme komitesinden oluşuyordu.

Bunca hareketli bir sosyal sürecin 10 Ağustos aşamasında, devrime katılan siyasi güçleri de bir hayli kristalleştirdiği belirtilmelidir. Konvansiyon Meclisi'nde artık devrimin yeni yönelimini temsil edenler mutlak çoğunluğa sahiptirler ve bu meclis (Konvansiyon), devrimin yasama, yürütme ve yargı gücünü şahsında toplayacak, iktidarın en ileri düzeyde merkezileşmesinin vasıtası olacaktır. Fransa artık (22 Eylül 1792) bir cumhuriyettir, ve bundan sonra demokrasisinin niteliği belirlenecektir.

Halkın her başkaldırısının ortaya çıkardığı siyasal gelişme, sonuçta burjuva çerçevede kalmaktadır ve Konvansiyon Meclisi de "sağı ve soluyla" burjuva siyasal güçlerinin toplamından ibarettir. Devrim öncesi "aydınlanma" döneminin topluma kattığı soyut değerler, aydınların sahip çıkmasıyla devrime aktarılmaktadır ve 10 Ağustos ayaklanmasından itibaren bu değerlerin somutluk temelinde tartışılması, halkın bu değerlere aktif olarak sahip çıkışının koruyuculuğu altında, ilkelerine sonuna kadar bağlı ve ender bulunur bir aydınlar kuşağının olağanüstü mücadelesinin yoğunlukla yaşanacağı döneme girilmektedir.

Jakobenlerin Şekillenmesi

Kurucu Meclisin en kararlı burjuva sözcüleri olan Jirondenler, bu mecliste aristokrasinin doğrudan temsilcileri varken burjuva değerlerin kararlı savunucuları rolündedirler, fakat Konvansiyonda, yani feodalizmin kesin olarak rafa kaldırıldığı yeni siyasi platformda devrime "dur" demekten yana geçen burjuvaların siyasi çizgisi durumundadırlar. Çünkü, kazanılmış soyut burjuva değerlerin somuta intikal ettirilmesini getiren her tartışma, ister istemez halkı da işin içine sokmaktadır, soyut planda kaldıkça Halk-burjuvalar çatışmasını gizleyen burjuva demokratik kavramlar ve değerler, somutlukta halkın devrimi sonuna kadar götürme iradesine dönüşmekte ve burjuvazinin kazandıklarını (sonuna kadar götürme anlamı taşısa bile) silip süpürmektedir.

Konvansiyon'da 160 üye ile temsil edilen jirondenlere karşılık, burjuvazinin değerlerinden yola çıkan, ancak bu değerlerden taviz vermeyen, "eşyayı adıyla çağırmaktan" yana olan bir başka burjuva politik güç olan "Dağlılar", salt burjuvaları özgürleştiren bir devrim statüsüne karşıdırlar ve "bütün halk için" özgürlük istemektedirler. Jirondenlerle dağlılar arasındaki "özgürlüğün sınırları" üzerine gelişen kavga, devrimin bundan sonraki evresine damgasını vu-

rur.

Eski Jirondenlerden bir kısmı, Konvansiyon'daki yeni kutuplaşmada "Dağlılar" grubuna katılmıştır ve bu grup sayıca Jirondenlerden azdır. "Dağlılar" grubuna katılan bu eski Jirondenler içinde Danton, Robespierre, Marat, Saint Just, Camille Desmoulins gibi ihtilalci aydınlar bulunmakadır. Konvansiyon içinde Jirondenlerin ve Dağlıların toplamı da sayısal "çoğunluk" değildir ve çokluk La Plaine (Ovalılar) denen tarafsızlardan (kararsızlardan) oluşmaktadır. Sürükleyici olan, Konvansiyonun "siyasi çoğunluğu" idi ve devrim süreçlerinde böyle bir çoğunluk her zaman olacaktı. Salt bu durumdan kaynaklanıyor olsa bile, bu kesim Fransız devrimcilerini "elitçi" saymak doğru değildir, kaldı ki, Dağlıların bir bölümü Jakoben'dir (meclis dışında ve devrimde etkinliği olan tek siyasi kulüp-bugünkü parti-) ve Paris'i 12 bin milisle savunan, bütün bir şehir halkını peşinden sürükleyen Komün, işte bu Jakobenlerin etkinliği altındadır.

Bir kez 1793 anayasasına girmiş olan (referandumla kabul edilmiş), "hükümet halkın haklarını çiğneyecek olursa, isyan etmek halkın hakkı olacaktır" hükmü Konvansiyon'daki Dağlılar grubunun kararlı mücadelesinin yasal temeli olacaktır. İşte "Jakobenlik" bu noktadan itibaren ve Robespierre'in kişiliğinde sembolleşmiş bir devrimci aydın siyasi çizgisi olarak, Fransız demokratik devrimine, bir üslup olarak değil, bir "iktidar etme anlayışı" (iktidara geliş biçimi değil) ama bundan da çok "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının tartışmasını, bu kavramların yüklenebileceği en ileri anlamlar düzeyinde savunma tavrı olarak girer. Özgürlüğün Jakobence takdimi, kavramın burjuva (ve soyut) içeriğinden kurtulması, genel insani bir kavram durumuna gelmesi, felsefi ifade ediliş biçimiyle "özgürlüğün özgürleşmesi" anlamına gelir. Kuşkusuz Jakobenlerin bu özgürlük anlayışı bir fantazi olmamış, iktidar olarak somutluk kazanmış ve kurumlaşmıştır. Bu şekillenme, halkın, özgürlüğü kendine ilişkin yönüyle algılamasına uygun düştüğü ve bizatihi halk tarafından savunulduğu için mümkün olabilmiştir. Birkaç örnekle, Jakobenlerin özgürlük, meşruluk ve iktidar olma hakkı konusundaki yaklaşımlarını özetlersek, bunun "devrimciliğe" özgü bir kavrayış (ama salt volantarist değil, kitle temeli olan bir devrimcilik)olduğunu görürüz.

Jakobenlerin Savunduğu Değerler

10 Ağustos ayaklanması krallığı tasfiye etmiştir ve Konvansiyon kralın akıbetini tartışırken, Robespierre sorunu şöyle koymaktadır: **"Bir kralı adil biçimde cezalandırmaya önem verenler cumhuriyeti kuramazlar. Kral ya saltanat sürmeli ya da ölmelidir."**

Bu, bir insana "yaşama hakkının" verilip verilmeyeceğinin tartışılması değil, nesnelliğin tesbitidir. Hukukun o günkü düzeyinde yargılama, "haklılığın tartışılması" gibi kavranmaktadır. Halbuki feodalizm ölmüştür ve tarihi olarak yaşama hakkını yitirmiştir, öyleyse bütün simgeleriyle birlikte (kral dahil) tarihin çöplüğüne atılmalıdır.Bu görüşü despotizmden ayıran yine Robespierre'in şu görüşü olabilir ancak: **"Hakların başında yaşama hakkı gelir. Mülkiyet hakkı geçinme ve yaşama hakkına bağımlı olmalıdır. Başta gelen yasa, toplumun tüm üyelerinin yaşama hakkını güvence altına alan yasadır..."**

Robespierre

Aynı özgürlük anlayışını, çağrıştırdığı başka pek çok anlamla birlikte yukarıdaki anlamıyla da içeren Marat'nın şu sözleri de ilginçtir: **"Özgürlük, güç kullanarak yerleştirilecektir. Kralların hükümranlığını ezmek için özgürlüğün hükümranlığını uygulamanın zamanı gelmiştir."**

Jakobenlerin bu özgürlük anlayışına ve devrimin geleceğine bakış açılarına karşılık Jirondenler bu yaklaşımı, **"Malınız mülkünüz tehdit edilmiştir. Varlıklı olanlar ile varlık sahibi olmayanlar arasındaki savaş körükleniyor..."** diye karşılamaktadırlar. Besbelli ki feodal mülkiyetin bir kez ortadan kaldırılmış olması, mülkiyet hakkının geleneksel "kutsallığına" ağır bir darbe olmuştur ve bu, mülkiyeti başka bir temelde yeniden kutsallaştırmanın peşinde olan burjuvazinin, pek bilinen "pratik" yaklaşımı nedeniyle "iki ayağının bir pabuca girmesi" demektir. Konvansiyondaki tartışma bugünkü modern anayasalarda yer alan ifade biçimlerine kadar ulaşır: **"Mülkiyet hakkı güvenliği ve özgürlüğü bozamaz, insanın yaşama hakkı ve başkalarının mülkiyet haklarının çiğnenmesine yol açamaz"** (Jakoben görüşü).

Bunlar, Konvansiyon içindeki çatışma konularıdır, Konvansiyonun iktidarı, o gün "yazı da gelse, tura da gelse" burjuvazi kazandığı için burjuvazinin iktidarıdır. Ama bu iki görüşten birinin egemenliğiyle sonuçlanacak ve devrime niteliğini kazandıracak olan mücadelede, hiç değilse bir tarafta "özgürlük" vardır ve özgürlüğün "kısa bir süre kazanmasının" nasıl gerçekleştiği üzerinde de kısaca durulmalıdır.

Jakobenlerin kesin iktidar olmalarına ve Robespierre'in devrimin mutlak önderi durumuna gelmesine yol açan, bir saray darbesi ya da bir gece baskını hükümet darbesi değildir. Bu bir yandan Konvansiyon içindeki mücadelenin, öbür yandan da ve esas itibarıyla bütün ülkede cereyan etmekte olan ve halkın ekonomik istekler ve "özgürlük" için (ekonomik ağırlıklı ve genel olarak zenginlere karşı olma bilincini temel alan) mücadelesinin yarattığı siyasal dengeler üzerinde gerçekleşen bir iktidar olmuştur. Belirtilmeli ki, halk kitlelerini Jirondenlere karşı ayağa kaldıran ve halkın bu dinamiğine zekice yaklaşmasını bilen Jakobenlerin dışında, "burjuvaziye karşı çıkma" niteliğinde bir başka eylem odağı daha vardır ki, bu Jakobenlerin de, başını Jasques Roux'nun çektiği "öfkeliler gurubunun" da ve daha başka devrimci grupların kümelendiği ve kazanılan "her şeyi" milisleriyle koruyan, güç'ü sınırsız biçimde kullanan ve bu gücüyle Konvansiyon içindeki siyasi gelişmelere de yön veren Paris Komünü'dür. Bu Komün, Konvansiyonun aldığı devrimci kararlara başkaldıran Jirondenlerin üzerine yürüyüp, bu grubu meclisten silip süpüren ve Jakobenlerin mutlak iktidarına yol açan kitlesel bir temeldir. Jakobenlerin zaferini bu kitle olgusundan bağımsız düşünmek fantazi görüşler olarak kalır.

Jakobenlerin, dağlıların, öfkeliler grubunun ve ovalıların konvansiyon meclisi içindeki ağırlıklarıyla alınan ihtilalci kararlara karşılık Jirondenlerin parlak bir politik entrika ile yasalaştırdıkları "12'ler Komisyonu", devrimin kazanımlarına karşı açıktan saldırıya geçti. Jirondenler Bordo, Lyon, Marsilya ve Tulon kentlerinde Konvansiyon iktidarına başkaldırdılar. 12'ler komisyonu halktan yüzlerce ihtilalciyi tutuklatıp giyotine gönderdi. Halkın buna tepkisi bir kere daha eyleme dönüşecekti elbet.

28 Mayıs 1793'te çeşitli seçim bölgelerinden gelen temsilciler, 9 kişilik bir "isyan komitesi" oluşturdular. 2 Haziranda silahlı halk, Konvansiyonu kuşatıp 12'ler meclisini dağıttı ve Jironden bakan ve milletvekillerinden bir kısmını tutuklattı. Robespierre'in ve Jakoben grubunun önündeki Jironden engeli de böylece kalkmış oldu. Konvansiyon meclisi artık baştan aşağıya "devrimi sonuna kadar götürecek" güçlerin meclisi olmuştu.

Bütün bu olup bitenlerin "toplumsal hasılası"nın kurumsallaşması kaçınılmaz olarak geldi ve 2 Haziran ayaklanmasını izleyen üç hafta içinde yeni bir anayasa hazırlanıp 24 Haziran 1793'te, Konvansiyon meclisi tarafından kabul edildi. Anayasanın girişi "haklar bildirisi" olarak düzenlenmişti.

1793 anayasası somutlukta uygulamaya konulamamış, ancak o günün Fransasındaki iktidarın niteliğini, genel olarak devrimin ulaştığı noktayı ve bu arada siyasi belgelerin hazırlanışını fiilen ger-

çekleştiren aydınların bağlı olduğu değerleri göstermesi bakımından canlılığını bugün bile koruyan bir tarihi belge niteliğini taşımaktadır. 1793 anayasasının altı çizilecek başlıca nitelikleri şunlardır:

• Siyasi iktidar belirsiz bir kavram olan "milletin" değil, bireylerin tümünündür ve bu daha somut bir ifadedir.

• Halkın parlamentoyu sürekli denetim altında tutması ilkesi benimsenmiştir. Kanunlar seçim bölgelerinden kırk gün içinde itiraz gelmediği takdirde yasalaşabilmektedir. Aksi halde, referandum öngörülmektedir.

• Genel oy anayasal bir ilke olarak kabul edilmiştir. Seçimler her yıl yenilenecektir.

• Halk, kendi anayasasını gözden geçirmeye ve değiştirmeye yetkilidir. Hiçbir kuşak, gelecek kuşağı kendi çıkardığı kanunlarla egemenliği altına alma hakkına sahip değildir. vb...

Bu anayasa, Avrupa monarşilerinin Fransa'ya karşı ittifakı ve ülkedeki güç dengelerinin bu belgeye tekabül edecek düzeyde henüz olgunlaşmadığı vb. gerçeklikler karşısında uygulama zemini bulamamış ve nihayet gelişen karşıdevrimciliğin 9 Thermidor zaferiyle (Robespier'in düşürülmesi) tarihin arşivine kaldırılmıştır.

Devrimin Kalıcı Sonuçları

1789 Fransız Devrimi'nin, Jakobenlerin kesin yenilgisi ve gerici burjuvazinin devriminin gelişmesini durdurmayı başarmasıyla sonuçlanan ilk evresinde burjuvazinin demokrasiyi hangi sınırlara kadar tartışabileceğine ilişkin kanıtlar ortaya koymaktan başka, bu sınıfın istese bile, emekçi halk kitleleri sahip çıktıkça bazı demokratik hak ve kurumlara dokunamayacağı, sonuçta demokrasi kavramının soyut anlamı ne olursa olsun, içeriğinin her halükarda sınıfsal güç ilişkileri ve siyasal dengeler tarafından belirleneceğini göstermiştir. 1793 Anayasası'nın boyutlarına ulaşmamış olsa bile, 1789 Devrimi, 9 Thermidor yenilgisinden sonra da sürmüş ve günümüze kadar değişik aşamalardan geçerek bugünkü şekliyle kurumlaşabilmiştir. Bu sürecin, Fransız toplumu için olduğu kadar, aynı formasyon altındaki bütün ülkeler için de geçerli olan şu değerleri kurumlaştırıp kalıcılaştırdığı görülmektedir:

a- Demokrasi somut bir kavramdır. Özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların da somut içerikleri bulunmaktadır. Bu somutluk, sınıf ilişkileri ve iktidar tartışması alanında gizlenemez olarak açığa çıkmaktadır.

b- Demokrasi, bir kez bireyi "yurttaş" olarak tanımlayıp "yasa önünde eşit" saydıktan sonra, kendisini, kendisinin inkârına varacak süreçlere de açmış olmaktadır. Dolayısıyla demokrasi, bu içerikle tartışıldığında bile, burjuvazinin kayıt koyuculuğu altındadır, sınırlı olması yeğlenmektedir; hakların soyut olarak kabulü demek olan bu yaklaşım, demokrasinin mutlaklaştırılmasına götürmektedir.

c- Burjuva demokrasisinin kurumsallaşması, sosyal hayatın bütün alanlarında eskinin yıkılması ve yeni ilişkilere uygun bir hukuki statünün egemenliğinin kurulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla eskiyi yıkan sürecin radikalliğinin ölçüsü, hem kurulan demokrasinin genişliği, hem de niteliği hakkında belirleyici olmaktadır. Feodal kurumlarla uzlaşarak varlığını sürdürmekten yana olan veya gücü bu kadarına yeten veya tarihi faktörlerin böyle bir sınırlama içine soktuğu **kapitalist demokrasinin;** feodalizmi hiçbir sınır tanımadan, ödün vermeksizin ve devrimci metodlarla yıkan bir burjuva demokrasisine göre **daha dar kapsamlı olacağı** muhakkaktır.

d- Dolayısıyla radikal bir demokrasi temeli üzerinde yükselen kültürel yapı içinde demokratik öğelerin yoğunluğu, böyle bir temelden yoksun kültürel yapılar içinde bulunmayacak, bu da bizi güncel kültür öğelerinin demokratik analizinde, bu güncelliği hazırlayan geçmiş temelin daha yakından tanınmasına götürecektir. Örneğin, Fransız toplumunun Alman toplumuyla ve bu toplumların kültürel yapılarının kıyaslanması sonucu görülecektir ki, burjuva devrimini "devrimci bir tarzda" gerçekleştiren Fransa'da bugünkü F.Alman toplumundan farklı olarak hem kültürel demokratik öğeler daha köklü ve yoğun olarak bulunurlar, hem de demokrasiye ve siyasal özgürlüklere ilişkin değerlerin ve kurumların sağlamlığı daha dikkate değer ölçüdedir.

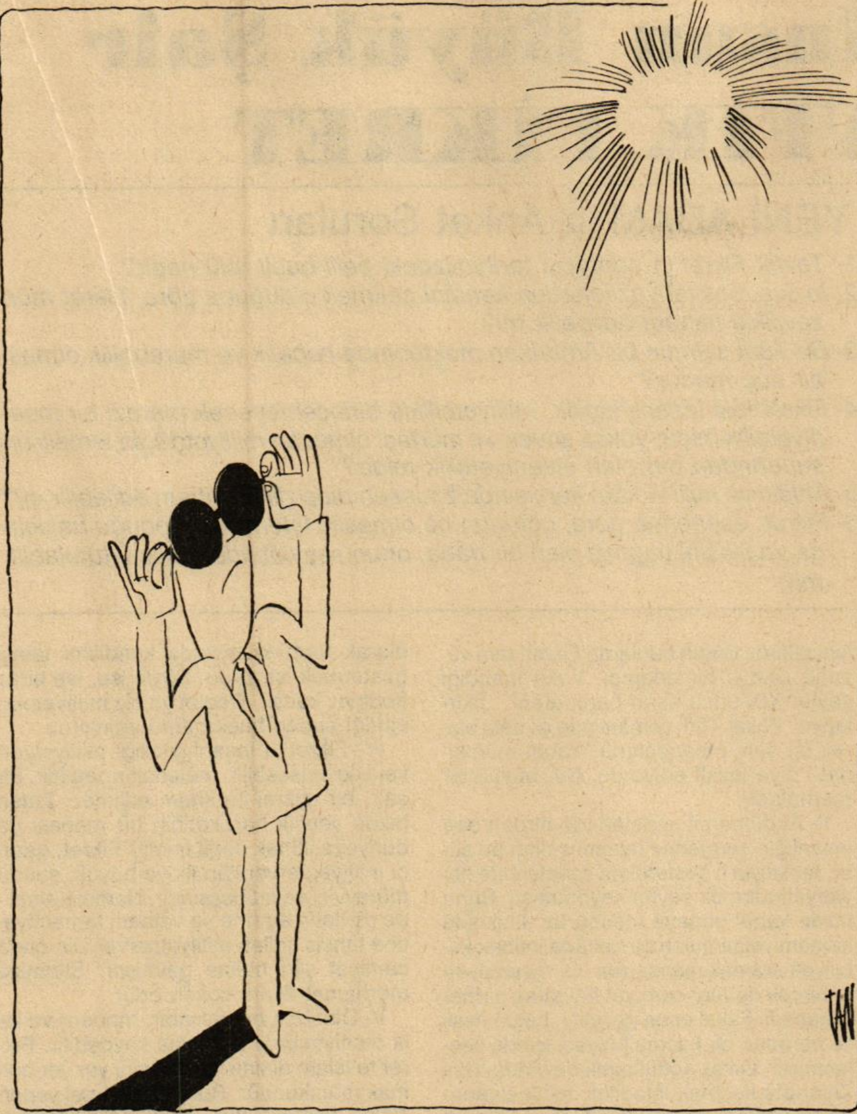
e- Burjuva demokrasisi ve bu demokrasinin biçimlendirdiği kültür, demokrasinin kuruluşu evresindeki süreçlere ve özellikle halkın bu sürece katılımı ölçüsüne bağlı olarak geniş veya dar kapsamlı, sağlam veya iğreti kurumlarla birbirinden ayrılırken, klasik demokrasi tanımı temelinde bu farklılıklar görünmez. Eğer burjuva demokrasisinden söz ediliyorsa, belli kurumlardan ve işleyişlerden de söz ediliyor demektir. O halde, kurumlar (biçimler) kadar, bu kurumların içeriği de demokrasinin niteliği bakımından önem taşır.

f- Klasik demokrasilerin ilk ve en görkemli kuruluşu örneğini teşkil eden Fransız Devrimi'nin demokrasiyi şu kurumlarla kalıcılaştırdığını görüyoruz. Temsili niteliği olan parlamentolar; kuvvetler ayrılığı ilkesi ile siyasal güçlerin bir ölçüde denetim altına alınması ve yurttaşların devlete karşı belli güvencelere kavuşturulması; bütün yurttaşları hiç değilse soyut bir eşitlik kapsamında bir arada mütalaa eden ve yurttaş haklarını kâğıtta "dokunulmaz" (ama somutta dokunulur olan) güvencelere bağlayan anayasalar; herkese genel oy hakkı ve yasama gücünü ve yürütmeyi temsili kurumlar aracılığıyla "ulusal irade" temeline kavuşturmak (bu ulusal iradenin somutluktaki işleyişi başka faktörlerle son biçimine kavuşmaktadır); iktidarların "hukuk dışı ve keyfi" despotluğuna karşı, bir genel meşruiyet temeli belirleyip, böylesi iktidarlara karşı "direnme hakkını" bu temel üzerine inşa ederek anayasalarla meşrulaştırmak; bütün toplumu hiç değilse bir "hukuki genel sözleşme" etrafında toplamış gibi görüneceğinden, "genel" nitelikli kararları "referandumdan" geçirmek (böyle bir siyasal sözleşmenin fantazi olacağını burjuvazi daha ilk adımda ve pratikte görmüştür); ve nihayet İNSANI ilk kez İNSAN olarak tarif etme ihtiyacının zorunlu bir sonucu olarak demokrasi kavramını İNSAN HAKLARI kavramı ile birleştirmek; bir kez seçilmiş yasamayı sürekli denetim altında tutacak "emredici vekalet" kavramının doğrudan kendisi veya benzeri işleyiş biçimleriyle "halk gözetim ve denetimini" kurumlaştırmak; halkın yönetme insiyatifine merkezi anlayıştan ödün vermek anlamında yerel yönetimleri (belediyeler, halkın bulduğu örgütlenme biçimleri olarak doğdular) kurumlaştırmak; insan hakları vb...

Klasik burjuva demokrasisine ilişkin bu değerleri kurumlaştırmış olması, Fransız Devrimi'nin, insanlık kültürüne önemli katkılar getirdiğini gösterir. Ancak, bunu 1789 burjuva devriminin "demokratik devrim" olma karakterine değil, bu devrime halk kitlelerinin bigâne kalmayıp doğrudan ve en geniş biçimde katılmasına, devrime katılan Fransız aydınlarının, bağlı oldukları moral ve politik değerlerden bir milim ödün vermeksizin sonuna kadar savaşmalarına, aydın olmanın insanı götürüp yüklediği misyonun altından kalkabilmek için gerektiğinde giyotini bile göze almalarına bağlamak gerekir. Robespier'in şahsında pekala simgeleştirebileceğimiz Fransız aydınlarının mirası üzerine gelen bütün bir 19. yy. Avrupası aydınları, aydının kendi değerlerine bağlılığı geleneğinden kopmamışlardır.

Ya Bizim Değerlerimiz?..

Bizim aydınlarımızın, **ortaya klasik demokrasinin temel değerlerini koyup kurumlaştırarak gelişmiş** bir devrime katılmışlığı yoktur. Belki de büyük oranda bu olguya bağlı olarak aydınlarımızın, demokrasiye ilişkin temel kavramları algılayış biçimlerinin somutluğundan söz etme imkânı bulabilmiş değiliz. Batı'nın burjuva devrimleriyle yükselip kurumlaşmış demokratik değerleri, ülkemiz aydınlarını cezbetmiş ve onları bu değerlere yaklaştırmıştır ancak bunun, kavram ve değerlerin somut anlamından çok, soyut çekiciliği anlamında gerçekleştiğini belirlememiz gerekir. Bizim aydınımız "efsunkâr" bir hürriyetin "esir-i aşkı olmak" gibi bir demokratlıkla işe başlamış olmanın kısırlığını başarıyla korumuştur. Demokrasiye ilişkin olgu ve kurumların sosyal içeriklerinden yoksun bir er ütopik amaç olarak kavranıp algılanmaları, bu değerlerin somut muhtevalarıyla ancak, var olabilecekleri gerçeği gözden kaçırılınca, yani insan, demokrasiyi kendi maddi sosyal gerçekliğinin da-

yattığı talepler yerine, bir idealin (ülkünün) elde edilmesi anlamında benimsiyorsa, başkasının gerçekliğini kendi özlemi olarak görüyor ve sahip çıkıyorsa, nesnel tutum almada gerekçelerini yitirmiş olacaktır.

Aydınımızın belli bir birikimden veya köklü bir demokratik gelenekten yoksun bulunmasında, toplumsal kültürün demokratikleşmesini engelleyen tarihsel nedenlerin rolü vardır kuşkusuz. Ama bu olgunun, aydınları imkân yönünden daralttığı gerekçesine sığınmaya hakkımız olmamalıdır. Sözü edilir bir demokratik geleneği olmayan ve kısır toplumsal gelişmeler içinde kendine böyle bir gelenek yaratmaktan aciz kalan aydınların, başka kültür geleneklerine bağlılıkta oldukça inatçı ve başarılı (!) oldukları gözden kaçmayacak kadar belirgindir: Demokratizmle bağdaşmayan, daha çok tarihsel kalıntılar temelinde şekillenen otoriter geleneklere bağlılıkları bir hayli çarpıcıdır. (Kendi ülkelerinde demokratizm için uğraş vermeyenlerin, başka ülkelere yakıştırdıkları "bürokrasi yönetimi"ne ah-vah edip, demokrasiyi soyutlamaya tâbi tutmadaki hayal güçlerinin genişliğini gördükçe, bu büyük demokrasi aşıklığı karşısında duyarlanmamak elde değil doğrusu!..)

Burjuva demokrasisiyle özdeş politik, ahlaki ve kültürel değerlere gereken önem verilmiyor, bunlara ilişkin kurumlar iğreti ve içi boş kalıyor, kısaca siyasi demokrasimiz kapitalist formasyonun öngördüğü boyutlarda şekillenip kurumsallaşamıyor ya, pek çok aydınımız bu durumu, ülkemizin kapitalist gelişim düzeyi bakımından Batı'nın gelişkin kapitalist ülkelerinin gerisinde kalmış olmasına bağlama ve bizde "razı olunabilir" bir demokrasinin kurumsallaşmasının ancak "yeterli sanayi temelinin oluşması" ile mümkün olacağına inanma eğilimindedir. Nitekim buradan yola çıkan kimi aydın gruplarının, görüşlerinin iyice rafineleştiği noktada demokratizm sorununu bütünüyle "kapitalist gelişme" sorunu olarak görmeleri, halk kitlelerinin demokratik duyarlılığa ulaşmalarını ise önce "piyano çalan köylüler" olgusunun ortaya çıkmasına bağlamaları, sonra da kendilerini uygarlık ürünlerinin Batı'da nasıl kullanıldığını halka anlatmakla misyonlandırmaları, dahası bu misyonu, bizi böyle bir uygarlığa götürecek "liberalizme" kurnaz bir pragmatik yaklaşımla üç-beş yıllık ödünler verecek bonkörlüğe vardırmaları, aydınımızın demokrasiye temel teşkil eden sosyal süreçlerden ve bu süreçlerin sıkıntılarından kendini muaf tutması alışkanlığı hakkında bir fikir vermektedir.

Ülkemizde gelişkin kapitalist ülkeler düzeyinde bir nesnel temelin bulunmaması olgusundan kalkarak demokratik kültür eksikliğini bütünüyle maddi altyapı sorunu olarak kavramak, insanı ve insanın kendini yüceltmeye matuf mücadelesini yok saymak demektir. Bugün kimi gelişkin kapitalist ülkelerde gelişkin kapitalist demokrasi örnekleri var; ancak maddi sanayi temeli aynı ölçüde gelişmemiş, hatta hiç gelişmemiş kimi ülkelerde de demokrasi var. Sanayileşme düzeyinin siyasal demokrasiyle belli bir bağı varsa da, bunu belirleyici ölçüt almak objektivist bir idealizmdir. Aksi halde sanayileşmiş III.Reich'ın "demokrasisini" (!) tarihsel bir tesadüf, ya da arızî bir olay, yahut da bir manyağın hezeyanlarına bağlamak gerekebilir. Aynı şekilde sanayileşmiş Meksika'daki geniş siyasal demokrasiyi açıklamak güçleşebilir... İlh. Dolayısıyla demokrasiyi doğrudan "sanayinin gelişimine" bağlı görmek ve böyle bir paralelliği **mutlaklaştırmak** doğru olmasa gerekir.

Dolayısıyla, "maddi temeli yok" veya zayıf diye siyasi demokrasi özlemini belli bir ekonomik gelişme sürecinin arkasına ertelemek, böyle bir gelişmenin umulmaması durumunda özlemlerinden vazgeçmek, buna bağlı olarak da bağlandığı politik, ahlaki ve kültürel değerlerinin yerlerde sürünmesini sineye çekmek, yahutta salt kendisi inanç olarak yaşattığı için bu değerlerin birer değer olarak kalacaklarını ve dolayısıyla da kendisinin hep değerli kalacağını ummak, aydın tutumu olarak tarif edilemez. Aydın, bağlı olduğu değerler sisteminin politik başarısı ve genel toplumsal formasyon haline gelmesi için kendi yoğun gayretlerinin gerekli olduğuna, (bu gayretlerin "yel değirmenleriyle döğüşmek" düzeyinde kalmaması için de) aynı yönde geniş bir halk katılımının zorunluluğuna inanmalıdır. Konumuza çıkış noktası olarak aldığımız Fransız aydınlarının 1789'lardaki politik değerleri için de belki maddi tarih temeli mevcut değildi ve devrimin "en gelişkin burjuva demokrasisine" doğru seyreden çizgisinin kesintiye uğraması, yani 9 Thermidor yenilgisi bundandı. Ama Fransız aydınlarının (ve Jakobenlerin) en geniş halk katılımı eşliğindeki yoğun mücadelesine saygı duymamak, Robespierre'in şahsında simgeleşen bu yürekli çizgiyi, mesela Fransızların, 1945'lerin ardından bir ilke olarak anayasalarına geçirme gayretini haklı bulmamanın imkânı yoktur. Aydın da zaten böyle tarif edilebilir.

Büyük İnsan Büyük Şair TEVFİK FİKRET

Tevfik Fikret'i ölümünün 70. yılında saygıyla anıyoruz. Ülkemiz insanının gurur kaynağı sayılı sanatçı ve aydınlarından biri olan Tevfik Fikret, eserinin kalıcılığıyla olduğu kadar, kişilik özellikleriyle de örnek insan kimliğini taşıyor.
Büyük şair hakkında Yeni Adam dergisinin 21.12.1939 tarihli 260. sayısında düzenlenen ankete gönderilen cevaplardan bir bölümünü okurlarımıza belge olarak sunmayı bir görev sayıyoruz.

YENİ ADAM'ın Anket Soruları

1- Tevfik Fikret'in edebiyat tarihimizdeki belli başlı rolü nedir?
2- İnziva, sosyal vazifelerden kendini çekmek olduğuna göre, Fikret münzevilikle ittiham edilebilir mi?
3- Bir Türk şairinin bir Amerikan mektebinde hocalık ve mürebbilik etmesi bir suç mudur?
4- Fikret'teki insaniyetçilik, milliyetçilikle birleşemeyecek marazi bir insaniyetçilik midir, yoksa şoven ve mürteci olmayan milliyetçiliğin temelli unsurlarından biri olan insaniyetçilik midir?
5- Ahlâki ve milli vicdan karşısında bir insan dinsizlikle ittiham edilebilir mi?
6- Fikret, eserlerine göre, oğlunun ne olmasını istemiştir. Çocuğu hakkında vazifesini yapmış olan bir baba, onun seyyiatından mesul tutulabilir mi?

AHMET HAMDİ TANPINAR: Fikret, bir fikrin adamı olmanın zevkini tattırdı.

I- Cemiyetin kuvvetle yaşamakta olduğu bir nevi daüssılayı, bir nevi hassasiyeti tatmin etmiştir. **Rübabı Şikeste**'nin gördüğü rağbeti sadece moda addedemeyiz. Belki cemiyetin **subconsient'**ınında mevcut birtakım şeyleri tatmin ediyordu. Sonra eski formların yıkılmasına yardım etmiştir.Bütün o mısradan mısraa geçişler, Üstat Halit Ziya'nın "nesri manzum" diye hulâsa ettiği, yazış ve söyleyiş tarzı yeni form aramak için eskiye indirilmiş en kuvvetli darbelerdi. Fikret, belki yeniyi bulamadı ve bulamazdı da. Çünkü yeniyi şiirimizin devam edegelen ananesinde değil, dışarıda arıyordu. Şiirimiz bilahere Yahya Kemal'in yaptığı gibi yine kendi ananesi içinde yenileşebilirdi; fakat bu, Fikret'in gittiği yoldan olamazdı. Bununla beraber eski ananenin yaşama kabiliyetini kaybetmiş, peszinde taraflarına son darbeyi indirdi. Bu itibarla rolü büyüktür.

Tanzimat'tan beri gelen "şiir yazma" tarzına devam etti. Yani bir neşide gibi söylenen şiiri bulamadı. Fakat hiç olmazsa ortalığı temizledi.

Dil hususunda devrine ve seleflerine göre mütalaa edilirse, cidden güzel, kavrayış anları oldu. Tek bir lisanı, sanatının örsünde dövemedi. Fakat tek tük mısralarında aruzla hakiki Türkçenin, konuşulan Türkçenin nasıl söyleneceğini gösterdi. Vakıa bu mısralar nadirdir ve onlarda çok nesir ifadesi vardır. Ve bunlarla Yahya Kemal'den ziyade Mehmet Akif'e yol açmış oldu. Fakat bu da bir iştir.

Sonra bize Avrupalılığı getirdi. Orta halli Türk ailesinin Kadırga'da doğmuş olan bu çocuğu bize Avrupalı ahlakı, cemiyet işlerinde, ferdi münasebetlerde maraziliğe kadar giden hassas bir temizlik numunesini gösterdi. Bir fikrin adamı olmanın zevkini tattırdı. Bütün bunlarda Fikret, tam vuzuha çıkmış bir adamdı. Vaka inandığı şeyler XIX'uncu asrın harcı âlem fikirleriydi. Fakat Türk cemaatinde ilk defa olarak bir şair, insanoğlunu "rabbı mümkinat" diye tavsif ediyordu. Bu, büyük bir merhaledir.

II- Abdülhamit senelerinde birden bire insanlığın şerafetine uyanmış olan bu şuur, tabiatıyle o susturulma senelerinde hayatiyetinden bir şeyler kaybetmişti. Bunu böyle kabul etmeye mecburuz. İnzivada kamamiyetini bulan bir zekâda intibak kabiliyeti aramak manasızdır. O, meşrutiyette birçok defalar cemiyet hayatına girmeyi denedi. Fakat onun gençliği, bütün nesli ile beraber, bir kaçma hülyası içinde beslenmiştir. Onlar Abdülhamit devrinde Yeni Zeland'a kaçmak istediler, İzmir civarında bir çiftliğe kaçmak istediler ve nihayet şiire ve eve kaçtılar. Hepsinin aşağı yukarı kendi zevklerinin mahsulü olan evleri vardır. Bu, şayanı dikkat bir şeydir. Fikret'in ilhamında ev büyük bir rol oynar. Cemiyet meselelerinden uzaklaştırılmış bir zekâ, evinde mahpus kaldı.

Hürriyet oldu evden çıktı. Devlet işlerine girdi, Agora'ya girdi. Fakat insanlarla münasebeti, hayatın zaruretlerine intibakı unutmuştu. Çok akli olmuştu, kendi ahlakında yaşıyordu. Mallarmée'nin dediği gibi, inzivanın pişirdiği bir gururu vardı.Bu gurur, onu biraz hoyrat ve çok alıngan yapmıştı. Uyuşumadı, çekildi. Mamafih cemiyet meselelerinden de büsbütün uzak kalmadı. Bütün hayatı müddetince her hadisenin onun şiirinde bir akis bulduğunu görürüz. Hayatının sonuna doğru bir nevi ahlaki kudret halinde yaşadı.

III- Belki böyle telâkki edilebilir. Fakat fikirleri üzerinde pazarlığa girişmek istemeyen bir adam için bu mazur görülebilir. Şurasını söyleyelim ki o neslin milliyetperverliği, anlayışı bizimkine benzemezdi. Fikret, kendisiyle çok meşgüldü.

At kalbini girdaba, açıl engine, ruh ol. nasihatini kendi kendisine verememişti.

Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun inkırazını hazırlayan hadiselere karışmamış olarak tarih karşısında kendisini temiz göstermek istiyordu. Böyle ise, işe biraz hodbini karışır. Dedim ya biz milliyetperverliği ondan başka türlü anlıyoruz.

IV- Fikret'in insaniyetçiliği milliyetververlikle birleşebilir, mütenakız değildir. Bir şair, bir mısraı ile itham edilmez. Zaten bizde yenilik hareketinin bir manası da dünyaya iltihak değil midir? Fikret, garpçı milliyetperverliğin ilk ve büyük, şuurlu mürevvici ve mübeşşiridir. Namık Kemal'de devletin emrine ve vatanın tamamiyetine tahsis edilen milliyetperver şiir, onda cemiyet şiiri haline gelmiştir. Şiirimize merhamet fikrini sokan odur.

V- Dinsizlik bir vakıadır; modern ve laik cemiyetlerde bu vakıa kaydedilir. Fikret'te İslam dininin terbiyesini yer yer bulmak mümkündür. Buna aksülâmel yapan şiirleri de mevcuttur. Fikret'in din karşısındaki vaziyeti tıpkı cemiyet karşısındaki vaziyeti gibi bir 'cas'dır. Buna hiddet edileceği yerde, bunun üzerinde düşünmek, dini hissin bu eserdeki seyrini takip etmek ve bu hissin aksülâmelleri varsa onları göstermek lazımdır. Türkçenin güzel manzumelerinden biri olan Tarihi Kadim'de bence bir inkârdan ziyade yerli hayata, yerli ahlaka bir aksülâmel manası aramak daha doğrudur.

VI- **Halûk'un Defteri**'nde oğlunu ne yapmak istediği anlaşılıyor. O, istiyordu ki Halûk bütün hurafelerden, şark meskenetinden kurtulsun; kendi hayatını zehirleyen marazi taraflar onda bulunmasın, müspet, çalışkan, bilen bir adam olsun. Galiba bu arzusunda biraz fazla muvaffak oldu. Biz, etrafımızdaki topluluklara sade hakikatleriyle değil, kalanlarıyla da bağlıyız. Menfi ve marazi dediğimiz taraflarımız, belki bu bağlılığın en canlı taraflarıdır. İnsan sadece mantıkı ile sevemez. Halûk'un hayatı, her ne olursa olsun, Fikret'in ithamına sebep olamaz. Bir şairin en güzel nesli eserleridir. Fikret, eserleriyle münakaşa edilir; çoluk çocuğu ile değil. Halûk katil de olabilirdi, sahtekâr da olabilirdi. Bu, Fikret'in muatap tutulacağı bir mesele değildir. Terbiye o kadar muğ-

lak bir şeydir; ve bir insanın düşüncelerinin teşekkülüne o kadar çok bilinir bilinmez membalardan müdahale vardır ki oğlunu şöyle yetiştirmiş diye bir baba üzerinde konuşmak biraz insafsızlıktır.

SABAHATTİN ALİ: Fikret'in mühim yeniliği, sosyal ve insani mevzuları ele almasıdır.

I- Fikret'in aruz veznini kullanış tarzındaki yeniliklerinden çok daha mühim olarak edebiyatımıza ilave ettiği şey, o zamana kadar pek aşinası olmadığımız sosyal ve insani mevzuları ele almak, taassup ve irticaa karşı ilk itiraz bayrağını kaldırmak gibi her zaman takdir edilecek ve imtisal edilecek tecellüdüdür.

II- Bir fikir adamı olan Fikret, memleketle fikri alakasını hiçbir zaman kesmiş olmadığı için asla münzevi sayılamaz.

III- Asla bir suç değildir. Bugün de birçok ecnebi mekteplerde birçok Türk münevveri, asla suç işlemekle itham edilmeden, muallimlik yapmakta ve Türk kültürünün taammümüne yardım etmektedir.

IV- Fikret'in insaniyetçiliği her kendini bilen insanda bulunması icap eden, hatta hakiki milliyetperver olmak için de esasi şartı teşkil eden bir insaniyetçiliktir.

V- Laik bir memlekette bir insanın dinsizlikle itham edilmesi henüz yobazların kökünün kazınmadığını göstermekten başka bir şey ifade etmez.

VI- Fikret, oğlunu Türkiye'ye faydalı bir insan olarak yetiştirmek için bir babanın, bir münevverin yapabileceği her şeyi yapmıştır. Maamafih Halûk'un dinini değiştirmesi bizi alakâdar etmiyeceğine ve kendisinin Türk kültür ve cemiyeti aleyhinde bulunduğuna dair ortada henüz bir emare mevcut olmadığına göre, bir ecnebi memlekette oldukça mühim ilmi bir mevki işgal eden bu Türk gencine yapılan hücumların sebebini anlamak zordur. Kendi vatanının dışında faaliyet gösteren bir münevverin sebepsiz yere vatansızlıkla itham edilmesi, dünyada emsaline nadir tesadüf edilen garabetlerdendir.

NECİP FAZIL: Fikret'e münzevi diyemem.

I- Tevfik Fikret'in edebiyat tarihimizdeki rolü iki tane: a) Kendisine kadar gelen nazım nescini Avrupalılaştırmak, b) Şiiri cemiyet davalarına tahsis edebilecek cesareti göstermek. Fakat Fikret'in şiir seviyesi Fransa'da Musset, Sully Proudhomme ayarında olduğu gibi, cemiyet namına akıl erdirdiği şey de Mutlakiyet ve Meşrutiyet mücadelesi kadrosu içindedir.

II- Ben Fikret'e münzevi diyemem. Münzeviliğin çok ulvi şekilleri olduğu gibi, içtimai hadiselere karışmanın aynı nisbette ulvi olanları vardır. Fikret'inki basit ve cüce kırgınlıkların ferdi inzivasından başka bir şey değildir.

III- Bir Türk şairinin bir Amerikan mektebinde hocalık, mürebbilik etmesi Fikret misalinden anladığımıza göre ne meziyet, ne de suçtur. Bu işin hiç suç teşkil etmeyeceği veya ağır bir kabahat olabileceği misallerle düşünülebilir.

IV- Ben Fikret'i felsefi manada geniş ve köklü hiçbir yere mensup görmüyorum.

V- Ben Allahçı ve koyu bir Müslüman olduğum için bu sualinize muhteşem bir "evet"ten başka bir cevap veremem.

VI- Fikret, eserlerine göre, oğlunun bizzat manasını anlamadığı Avrupalılaşma ile Garplılaşmasını istemiştir. Bu Garplılaşma, kökleri sebepleri ve neticeleri meçhul olan bir kemalin deri üstü kaba kıymetlerini taklit yoluyla benimseyerek ona ermeye çalışma gayretidir ki, Tanzimat'tan beri müflistir. Çocuğun seyyiesi babasının o mevzuda vazifesini başaramadığını ispat eder.

SABİHA ZEKERİYA: Fikret, cemiyetle alâkasını kesmemiştir.

I- Tevfik Fikret, Tanzimat edebiyatının Medrese edebiyatından ayrılışı devresinden daha sonra gelmiş, fakat Türk edebiyatını Medrese edebiyatından ayırmakta büyük bir rol oynamıştır. Fikret'in şiirlerinde eski Şark edebiyatının kokusundan ziyade Garp kokusu vardır. Lisanını kendinden önce gelen nesillere nisbetle çok Türkçeleştirmiştir. Aruz vezni ile en güzel şiir yazan şairdir. Fikret, edebiyatı bir saray edebiyatı, bir tasavvuf edebiyatı olmaktan çıkarmış, cemiyetin içine indirmiştir. O zamana kadar edebiyata girmeyen balıkçı, kadın, çocuk ve insan edebiyata girmiştir. Bu sebeple Fikret'in edebiyatta oynadığı en büyük rol, lisanı sadeleştirmesi, edebiyatı, hayatı, tabiatı, insanı aksettiren bir ayna haline getirmek istemesidir.

II- İnziva, insanın kendini sosyal hareketlerden çekmesi demek olduğunu bilmiyorum. Bilhassa bir şair için. Tevfik Fikret, Arnavutköyü'nde bir aşiyana çekilmekle Hayti adasına çekilmiş veya Robinson Crusoé gibi insan ve cemiyetle alâkasını kesmiş demek midir? Arnavutköy'ü, İstanbul şehrinde; nakil vasıtalarıyle bu şehre bağlı pek yakın bir mesafededir. Fikret'in, içtimai kıymeti, oturduğu evle değil, yazdığı eserlerle ölçülür. Fikret Aşiyan'ında şiir yazarken, **Verin Zavallılara, Balıkçılar, Nesrin, Sis, Ferdâ, Bir Lâhzai Teattür,** ve daha birçok şiirlerindeki ilhamları, hissi, fikri, masivadan mı aldı? Balıkçılar bu cemiyetin çocuğu, **Nesrin** bu cemiyetin kızı değil midir? Abdülhamit'e, istibdata duyduğu garaz bir **Hânı Yağma'**da yüksek tabakanın soygunculuğuna duyduğu nefret, bu cemiyetten aldığı ve ifade ettiği hisler, fikirler değil midir? Neden inzivaya çekilmiş sayılıyor. Etrafındaki insanlarla temasını kesmişse, namussuz adam yüzü görmemek içindir. Fakat cemiyetle alâkasını kesmemiştir.

III- Inkilâpçı Türk cemiyetinde böyle bir suale muhatap olduğum için varlığımdan utanıyorum. Milliyetçiliğin, eski şeriatın emriyle kadının gözünü, kaşını örten tesettüre bu kadar riayetkâr olduğunu, en geri cemiyette dahi görmedim. Bir ecnebi mektebinde ders vermek, milliyetinden ve şahsiyetinden soyunup başka bir kalıba girmek demek olduğunu, ilk defa Fikret münasebetiyle yapılan, münakalaşarda öğrendim. O halde bugün Kolejde, sair ecnebi mekteplerde ders veren muallimleri de suçlu sandalyesine oturtalım!.. Bu kadar şoven bir milliyetçilik, şoven Müslümanlıkta dahi yoktur.

IV- Marazi insaniyetçilik diye bir tabir bilmiyorum. Benim anladığım insaniyetçiliğin bir manası vardır. Bütün insan cemiyetlerini, birbirinin hayrına çalıştıran, insanları birbirine düşman eden engelleri kaldırıp, insanları ve cemiyetleri birbirine dost eden insaniyetçiliktir. Bu, diğer bir milletin öteki milleti istismar etmesi onun hudutlarına saldırıp içindeki milletleri esir etmesi demek değildir. Bunun adına emperyalizm derler. Milletlere ve milliyetlere düşman olan odur. İnsaniyetçiliğin, ne bir milletin toprağında, ne istihsalinde, ne de istismarında gözü yoktur. İnsaniyetçiliği bu şekilde anladıktan sonra Fikret'in insaniyetçiliği ile milliyetçiliği arasında birleşemeyecek bir nokta göremiyorum.

V- Şeriat dahi içtihadı serbest olarak kabul etmiştir. Laik bir cumhuriyette her fert itikat ve içtihadında serbesttir. Fikret, dindar mı, değil mi? Bunu ne **Sebilürreşat'**çılar, ne edebiyatçılar, hükümet, ne de kanun soramaz. Dinle devlet birbirinden ayrıldığı gibi, kul ile Allah arasındaki münasebet de birbirinden ayrılmıştır. Benim varlıkla şuuri anlayış tarzım, benim kültürüme bağlıdır. Ne mutekide kızarım, ne de dinsize küfür ederim. Laik bir cumhuriyette bu hesabı herkes kendi vicdanına verir. Ahlaki ve milli vicdanın buna müdahaleye hakkı yoktur.

VI- **Halûka Veda** şiirinden anladığımıza göre Fikret çocuğunu ilim dünyasına salıvermiş, oku, öğren, mühendis ol, ne olursan ol, fakat yüksek bir insan ol demiş. **"Varsın bilen olmasın namü şanını"** bunun ifadesidir. Halûk orada hakikaten yüksek bir adam olmuş. Bir üniversitede profesörlük ediyor. Fakat buraya dönüp gelmemiş. Fikret ne yapsın? Ne çocuk babasının suçundan, ne de baba çocuğun suçundan mesul değildir. Halûk'un buraya dönmediği için kendisine tariz edildiğini okuyan bir sanatkâr baba: "Çok isabet etmiş," dedi, "babasının bu memlekete yaptığı hizmetleri inkâr eden bu zümre, eğer o buraya dönmüş olsaydı, acaba ona ne yapmazdı? Bu nankör kitleye babasına yaptıkları hakarete teşekkür için mi gelsin?.."

Bu cevap şüphesiz bir igbirarın ifadesidir. Fakat Fikret'i bundan mesul tutmak da garazın, cehlin, nankörlüğün ta kendisidir.

SUAT DERVİŞ: Fikret, kalemini inanmadığı bir inkılâbın hizmetine vermemiştir.

I— Tevfik Fikret'in edebiyat tarihimizdeki rolü çok büyüktür. Çünkü o Türk edebiyatına tam manasıyla Garplı düşünce tarzını tam manasıyla Garplı bir anlayışla getirmiş olan ilk kalemdir. Fikret'ten önce, Fikret'le beraber, hatta Fikret'ten sonra konuşanlar içinde bugüne kadar "alaturkalar" pek çok olduğu halde Fikret daha o zaman bugün erişilmesi birçok

Türk edibi için bir ideal olan asrının zihniyetini benimsemiş, "Garplı Türk" seviyesine yükselmiş bulunuyordu. Nazma getirdiği yenilik, ayrıca edebi bakımdan şayanı mutalaa ise de bence, bilhassa onun edebiyatta oynadığı rolün kıymeti daha fazla zarfta değil, mazrufta, muhtevadadır.

II— İnziva hiç şüphesiz ki sosyal vazifelerden kendini çekmektir. Fakat Fikret'e münzevi demek çok büyük haksızlık olur. Fikret 1908'e kadar bir inkılaba inanmış olan, 1908'den sonra temsil ettiği inkılabın tahakkuk etmediğini görmüş bulunan kimsedir ki, herhangi şekilde maddi bir menfaat temin etmek için kendi kalemini inanmadığı bir inkılabın hizmetine vermemiştir. Buna inziva diyemeyiz. Çünkü bir şair, bir mütefekkir için inziva ve sosyal vazifelerden kendini çekmek demek, kalemini ebedi sükute ve kafasını ebedi atalete mahkûm etmek, devrinde olan bitene lakayt kalmak demektir. Fikret'in Tarihi Kadim'i ve Hânı Yağma'sı ona münzevi denildiği devirlerde kaleme alınmış şiirleridir. Umumi Harp içinde daha mektep sıralarında, minimini kız çocukları arasında bile, elden ele, gizli gizli dolaşmış bulunan ve küçük kız dudaklarından küçük kız kulaklarına bile:

Yiyin Efendiler, bu Hânı zisafa sizin,
Yiyin tıksırıncaya, patlayıncaya kadar yiyin

diye fısıldanacak kadar popülarize olmuş bu mısralar, Fikret'in ne kadar az münzevi ve cemiyetin ne kadar çok içinde kalmış bir sanatkâr olduğunu ve son nefesine kadar bir şaire düşen içtimai vazifesini başarmış bulunduğunu gösterir.

III— Böyle bir meseleyi hiç düşünmedim. BirTürkhocası, ilmi kâfi ise, herhangi bir mektepte ders verebilir. Bunun bir suç olabileceğini ben anlayamıyorum.

IV— Fikret'in insaniyetçiliği marazi değil, şuurlu bir insaniyetçilikti. Şoven ve mürteci olmayan milliyetçiliğin temelli unsurlardan biri bulunan insaniyetçilikti. Milletinin temelli hamlelerini isteyen, muasır medeniyet seviyesine ulaşması için hasret çeken ve bu hasretini ona telkin etmeye çabalayan, Türk milletinin cehalet, taassup ve geriliğin kötü şartları içinde kıvranmasından duyulmuş bir ıztırabın neticesi olan, bu ıztırabın isyanını ifadelendiren ve bu ıztıraptan kurtulmak için gidilecek yolun işaretini vermeye uğraşan Fikret'e böyle bir şey isnat edemeyiz. İnsaniyetçi Fikret'e ben kendi hesabıma "milli şairimiz" demekte en ufak bir tereddüt duymuyorum. Fikret'e bu vasfı vermekte hasis olanlar, maddi menfaatleri maziye bağlı olduğu halde bunu müfrit bir milletperverlik maskesi altında gizliyerek, Türk milletin de görülen her Garplılaşma, her muassır medeniyete yaklaşma ve her ilerleme hamlesine set çekmek isteyen mürtecilerdir. Onlar Fikret'teki bu asra yaklaşma hamlesini daima yadırgamışlardır. Ve onların mümessilleri dünya yüzünde kaldıkça daima Fikret'i yadırgayacaklardır. Halbuki Fikret, beyninin özünü asrın medeniyet ışığından almış olan Türk edibidir. Ve çok yazıktır ki Türk edipleri içinde onun ulaştığı seviyeden henüz fersah fersah geride kalmış nice kafalar var.

V— Bir insanın ahlâklı olması için Allah'a inanmasına hacet var mıdır? Ben zannetmiyorum. Milli vicdana gelince; bu milli vicdan eğer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının vicdanı ise, bu vicdan bir ahlak kıymetini ölçmek için çoktan böyle bir ölçüyü terk etmiş bulunuyor veya terk etmiş bulunması lazımdır. Aksi takdirde inkılabımızın altı büyük umdesinden birini tahakkuk ettirememiş olmaz mıyız? Türkiye'de milli ve ahlâki vicdanın bir insanı dinsizlikle itham edeceğini ileri süren ve buna inanan her baş bilâmerhamet ezilmesi icap eden mürteci bir baştır.

VI— Halûk'u tanımıyorum. Ahlâklı veya ahlâksız bir insan olup olmadığı hakkında hiçbir malumatım yok. Ve ne yaptıklarını bilmediğim, bence, tamamıyla hayatları, zihniyetleri, yaşayış tarzları meçhul olan kimseler hakkında kulaktan duyulmuş dedikodularla fikir yürütmek, yapmaya mezun olmadığım bir saygısızlıktır. Esasen ne yaptıklarını bilmediğim şahıslar hakkında önce onların iyi olduklarını düşünmeyi, onları tanıyıp kötülüklerini öğrenirsem haklarında fikrimi değiştirmeyi tercih ederim.

Fikret'in hiç tanımadığım ve seyyiatını bilmediğim oğlu mevzubahis olduğu için bu son sualiniz hakkında cevap veremeyeceğim, beni mazur görünüz.

BURHAN BELGE:

I— Divan edebiyatından ayrılıp Garp edebiyatı görüşlerine girmek isteyen Edebiyatı Cedide'nin mümtaz ve muvaffakiyetli şairlerinden birisi olmak. Yalnız Rübabı Şikeste Fikret'in filvaki iyi bir Edebiyatı Cedide şairi olduğunu göstermeya kâfidir. Burada rastladığımız mevzular bazen kadın ve sevgiye, şarap ve mesti'ye, şarkı ve eğlenceye dokunsa bile, bu unsurlar artık ne Divan'dakilerin, ne de Anakreon ve Virgilius'dekilerin aynıdır. Kaldı ki Fikret'in bunlara şiirinden teması lazım geldikçe vaki olmuş ve kendisi hayatın hemen her safhasında şiir ve şairane tahassüs için ve mevzu ve malzeme bulunabileceğini ispat etmeyi başlıca gaye edinmiştir. Fikret mevzuda ve şekilde Garplı sayılabilirse de —bunu geniş malumatına ve o zamandaki Osmanlıcayı iyi bilmesine borçluyuz—, şiirde bizim ve herkesin Beaudelaire ve Verlaine'den sonraki şiir telâkkilerimizi tatmin edecek sihirli şiir gerçekliği ve estetik benliğimizi dilediği zamanda istediği gibi içine kadar nüfuz ederek alevlendirecek hararet yoktur. Bence Tevfik Fikret Lessing'in Alman edebiyatında yaptığını daha dar bir ölçüde Türk edebiyatı için yapmıştır: yeni şekilde temiz edebi örnekler vermek; yani Fikret'in şiirleri üstat bir hattatın biraz da manâ taşıyan meşk defterini hatırlatır.

II— Tevfik Fikret'in inzivası daha ziyade politik bir inziva olmuştur. Sosyal ve kültürel manasında bir inziva, kendisi için mevzuubahs olamaz. Çünkü bir şair ve mütefekkir politika yapsa bile politikacı sayılmamalıdır. Bir şairle mütefekkinin cemiyete müdahalesi, kendisini sokak politikasından tecrit etmesi nisbetinde artar.

III— Bu mektep Türkiye'de değil de bizzat Amerika'da bulunsa, bunun yine bir suç sayılmaması icap eder. Nasyonalizmin iyisi kıymet tahrip eden değil, kıymet bilen ve muhafaza edendir. Bir millette Tevfik Fikret gibi bir şairin çıkması o millet için bir şaibe değil, daima bir şeref teşkil eder. Fikret'i bazıları reddetmek istiyor; iyi ki buna müsaade etmeyenler var. Eğer bunlar da olmasaydı, Fikret'in Türk dilinde, Türk edebiyatında ve Türk fikir tarihinde bir yeri olup olmaması müsavi sayılacaktı. Halbuki iki şey arasında bir fark vardır. Tevfik Fikret mevcuttur; ve mevcut olması, bu saydığımız şeylere bir kıymet ilave etmektedir. Yeter ki şairlerimiz arasında Tevfik Fikret adını taşıyan adamı iyi tahlil etmiş ve onun hakkını damagojik bazı temayüllerimize göre değil Türk diline, Türk edebiyatına ve Türk fikir hayatına göre tesbit etmiş olalım. Çünkü o ne bizim demagojik temayüllerimizin, ne de politik manadaki bir Türk nasyonalizminin mevzuudur. O, bütün Türk şairleri gibi, Türk dilinin, Türk edebiyatının ve Türk fikir hayatının bir malıdır ve öyle kalmalıdır.

IV— Hemen her edebiyatta milliyetçi şiir ve şairler vardır; fakat bu, o edebiyatların milli sayılmasını icap ettiren yegane sebep değildir. Mesela Alman edebiyatının en büyük milliyetçi şairi Teodor Körner'dir. Fakat Alman büyük şairleri deyince bu zatın ismi geçmez ve hatıra —yalnız iki tanesini zikretmek lazım gelirse— Goethe, Schiller gelir. Bu ikiden hiçbirini mesela Fransız veyahut İngiliz edebiyatlarına nakledemeyiz. Çünkü düşünce ve duygularında yüzde yüz Almandırlar. Şu var ki; bunların eserinde bulacağımız Alman milli unsurları, her türlü günlük tandanslardan temizlenmiş insani unsurlardır. Körner, halbuki bütün şiirlerini, Prusya gençliği Napoléon'a karşı silaha sarılsın diye yazmıştır. Bu şiirler, Prusya istiklal mücadelesi çerçevesi içinde mütalaa edilince güzeldir. Fakat Alman edebiyatı ve bu edebiyatın cihanşümul değerleri bahis mevzuu olunca, verilecek isimlerin sahiplerinde milliyetçi vasıflar bulunup bulunmadığını araştırmak kimsenin aklına gelmemiştir. Milliyetçi ve hamasi şiir, her edebiyatın müstakil bir faslıdır ve milletleşme merhalesinden geçen bütün milletlerin edebiyat tarihlerinde mevcut olmak lazım gelir. Ancak ne herhangi bir milli edebiyat bu fasıldan ibaret sayılmalı, ne de edebiyatın millisi politikanın ve demagojinin millisi ile karıştırılmalıdır. Fikret milliyetçi olmaktan ziyade insani kalmayı sevdi ise, bu da Türk edebiyatı için bir eksik değildir. Çünkü bu mizaçta olan bir şairimiz de var demektir. Nasıl ki milliyetçi şairlerimizin mevcudiyeti ile ayrıca övünmekteyiz. Zararlı olan edebiyat gibi şamil ve üniversel bir sahada çeşitliliğe gidememiş olmak ve her janrda bir usta gösterememek vaziyetine düşmektir.

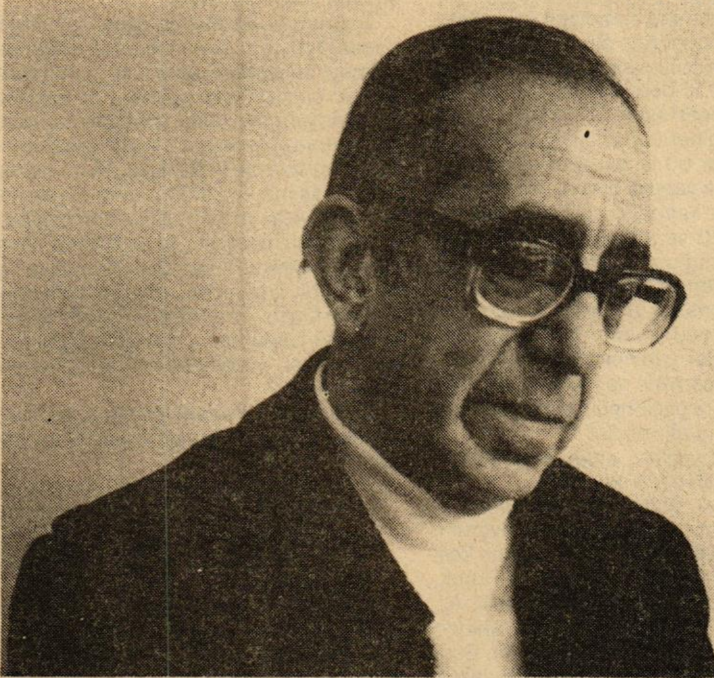
V— Laik bir devlette yahut bir millet laik olmanın fikir payesine eriştikten sonra, bu gibi meseleler, ancak devrini anlamıyan kimseler arasında mevzuubahs olabilir.

VI— Fikret'in bizi alakadar eden yegane oğlu, edebi eseridir. Halûk, Tevfik Fikret adındaki vatandaşla (...) adındaki vatandaşın oğullarıdır. Amerika'da yaşıyor ve Türkiye'ye gelmiyormuş. Bundan Fikret aleyhine bir hüküm çıkarmak, devletin tabiiyet kanunlarına bile muhaliftir.

ASIM BEZİRCİ:

Tevfik Fikret, inancı ve düşüncesiyle sanatını ve yaşamını birleştirmenin örnek kişiliğidir.

Enver Ercan

• Tevfik Fikret'in 70. ölüm yıldönümünde bütün şiirlerini derleyen geniş bir araştırmaya giriştiniz. Bu girişimin birinci cildi, Geçmişten Gelen *adıyla okura ulaşmış bulunuyor. Bu girişime neden gerek gördünüz?*

Tevfik Fikret şiirimizin 'dönemeç taşlarından' biri. Türk şiirinin içerik ve biçimce zenginleşip yenileşmesinde, yeni duyuşlar, imgeler, görüşler, deyişler kazanmasında önemli payı var. Bu özelliğiyle gerek yaşarken, gerekse öldükten sonra birtakım şairleri etkilemiş. Üstelik, sanatıyla olduğu kadar kişiliğiyle de geniş tartışmalara yol açmış. Aradan nerdeyse yüzyıla yakın bir zaman geçmiş. Öyleyken, tartışmaların ardı arkası kesilmemiş.

Bunun birtakım sebepleri olmalı. Bunlardan ikisi bana önemli görünüyor: Birincisi; sanatının ve kişiliğinin bazı yanlarıyla Tevfik Fikret'in hâlâ geçerliğini, yaşarlığını koruması. İkincisi de; Tevfik Fikret'in evrimi ve bütünlüğü içinde, nesnel olarak hâlâ değerlendirilmemiş olması.

Benim girişimim, temel yönleriyle, bu iki sebebin ürünü sayılabilir. Tevfik Fikret'in gerçek değerinin ortaya çıkması onun tüm eserlerinin her yönüyle, nesnelce incelenmesini gerekli kılmaktadır. Fakat, şimdiye değin, bütün şiirleri derlenip toplanmamıştır. Söz konusu girişimle, ben bu işi gerçekleştirmeye yöneldim.

• Kitabın başındaki "Sunu" yazınızdan öğrendiğimize göre, Tevfik Fikret'in bütün şiirleri üç ciltte tamamlanacak. Öbür iki cilt üstüne okurlara bir ön bilgi verir misiniz?

Tevfik Fikret'in *Bütün Şiirleri*'nin birinci cildi *"Geçmişten Gelen"* başlığını taşıyor. Şairin gençlik şiirleri ile eserlerine girmeyen şiirlerini kapsıyor. Bunların sayısı 120'yi aşıyor ve tüm şiirlerin üçte birini oluşturuyor! Bunların çoğu eski yazılı dergi ve gazetelerde -günümüzün okurlarına uzak- kalmış, genellikle inceleme ve tartışma konusu yapılmamıştır. Oysa, yukarda sözünü ettiğim türde bir değerlendirme için bunların da el altında bulunması ve gözden geçirilmesi zorunludur.

Birinci cildin başında Tevfik Fikret'in "hayatı" ile "eserleri"nin dökümü ve bir "sunu" yazısı bulunuyor.

Çok yakında çıkacak olan ikinci ciltte *"Rûbâb'ı Şikeste"* (Kırık Saz) yer alıyor. Ayrıca, kitabın sonunda eserle ilgili eleştiri ve incelemelerden aktarmalar sunuluyor.

• Kitabınızı hazırlarken nasıl bir yöntem izlediniz?

İlk cildin başına koyduğum "Sunu" yazısında izlediğim yöntemi ayrıntılarıyla açıkladım. Burada, özetle, şunları söyleyebilirim: Derlemeyi yaparken, Batılıların "eleştirili basım" (édition critique) dedikleri yöntemden yararlandım. Bütün şiirleri ve eserleri önce tarih sırasına koydum. Sonra her şiirin altında yazıldığı ve yayımlandığı tarihi, gazete ve derginin adını, sayısını belirttim. Ayrıca her şiirin hem aslını, hem de bugünkü dile çevirisini verdim. Yabancı sözcüklerin Türkçe karşılıklarını da ilgili sayfaların altında gösterdim. Gerekli gördüğüm yerlerde ufak açıklamalar yaptım. Böylece, şiirlerin daha iyi anlaşılmasını istedim; şiir sever genç okurlarla incelemecilerin yanısıra öğretmenlerle öğrencilere de yararlı olmayı amaçladım.

• Derlemenizde Tevfik Fikret'in daha önce hiç görmediğim şiirleri de yer alıyor. Yoğun bir çaba ve emek ürünü olan böyle bir çalışmada kaynak olarak nelerden yararlandınız?

Gerçekten de yoğun ve yorucu bir çalışma oldu bu. Üç yıl sürdü. Tevfik Fikret'le ilgili yayınların tümünü olmasa bile, çoğunu bulup okudum. Şiirleri başkalarının kitaplarından değil, ilk/özgün kaynaklardan aktarmayı ke edindim,ama onları başkalarının derlemeleriyle karşılaştırıp denetlemeden de geri durmadım.

Yararlandığım (hatta yararlanmadığım) tüm yayınları üçüncü cildin sonunda "Kaynakça" bölümünde belirttim.

• Daha önce A. Kadir Tevfik Fikret'i "bugünün dili"ne çevirdi. Siz de şiirleri, asıllarının yanı sıra bugünün diliyle de söyleme yolunu izlemişsiniz. A. Kadir'den farklı olarak, vezin ve kafiye kaygısı gözettiğiniz görülüyor; şiirlerin havasını yansıtabilmek bakımından böyle bir çaba gerekli miydi?

A. Kadir, Tevfik Fikret'ten seçtiği bazı şiirleri "bugünün diliyle" söylemeye çalışırken, içeriği temel alıyor, onu "kendince" işliyor. Enikonu özgürce, yeniden yaratıyor. Şiirlerin özgün biçimine bağlı kalmıyor. Öte yandan *Rübâb-ı Şikeste*'den seçtiği şiirleri çevirmeye girişen Ahmet Muhip Dıranas, A. Kadir'in tam tersine, şiirlerin koşuk düzenine (ölçü, uyak, sözdizimi vb.) bağlılık gösteriyor, sözcükleri yenileştirmekten öteye gitmemeye çalışıyor. Bu aşırı bağlılık yüzünden, zaman zaman, şiirden uzaklaşıyor: bazı şiirler hem içeriğinden biraz ayrılmış, hem de bazı dizeler ses uyumundan ve sözcükler çağrışım zenginliğinden bir şeyler yitirmiş oluyor.

Ben -şair olmadığım için- onlarınkinden ayrı, daha doğrusu, onların ortasında bir yol tuttum. Gerçi elimden geldiğince şiirlerin yapısından ayrılmamaya uğraştım, ama içeriğini, sesini, havasını, duyarlığını yansıtmaya daha bir özen gösterdim. Bundan ötürü, ölçüye pek bağlı kalmadım, ama fırsat düştükçe uyağa başvurmaktan da geri durmadım. Böylece, yapıyı çok değiştirmeden şiirleri bugünün Türkçesine aktarmayı denedim. Bunun için çok emek verdim, öyleyken, bu işi en iyi şairlerin başaracağına inanıyorum.

• *Tevfik Fikret'in kitapta yer alan şiirlerine baktığımızda, bireyselden toplumsala, giderek evrensele uzanan bir çizgi görüyoruz, bu gelişimin Fikret'in toplumsal konumuyla olan ilişkisini irdeler misiniz?*

Gerçekten de, Tevfik Fikret'in evrim çizgisi, belirttiğiniz gibi olmuştur. Kuşkusuz, bunda toplumsal oluşumun etkisi var, ama Fikret'in kişiliğinin de payı var. Eğer bu kişilik insancıl duyuş ve düşünüşüyle yurt ve ulus sevgisiyle, özgürlük ve eşitlik özlemiyle beslenmiş olmasaydı sözünü ettiğiniz gelişim de olmazdı.

• *Ancak Tevfik Fikret'in Batı hayranı olduğu, halkının gerçeklerinden kopuk yaşadığı, inandığı yolda yalnız yürümeyi yeğ tuttuğu üzerine bazı görüşler var, bu konuda neler söylenebilir?*

Bu görüşlere katılmıyorum. Belki Fikret kişisel yaşamında -çoğumuz gibi- halka uzak düşmüştür, ama sanatsal ve düşünsel yaşamında halka sırt dönmemiştir. Tersine, şiirlerinde halktan yana çıkmış, onun çileli yaşamını sevgi ve acıma dolu bir bakışla dile getirmiştir. "Balıkçılar, Ramazan Sadakası, Verin Zavallılara, Küçük Aile, Anne" vb. şiirleri bunun önde gelen örneklerindendir.

Öte yandan Fikret-sanıldığı gibi- "inandığı yolda yalnız yürümeyi" istememiş, övmemiştir; tek başına yürümek zorunda kalışını -üzülerek- anlatmış, yalnız da bırakılsa doğru bildiği yolda yürümeyi savunmuştur. Nitekim, eski inanç arkadaşları bazı çıkarlar ya da sapmalarla ondan ayrılmışlar, ama o yolundan dönmemiştir, yürümeyi sürdürmüştür.

• *Şimdi, bir an için Tevfik Fikret özelinden uzaklaşıp çalışmalarınızın geneliyle ilgili birkaç soru sormak istiyorum: son zamanlarda sizin eleştiriyi iyiden iyiye bırakıp kendinizi tümüyle inceleme ve derlemelere verdiğiniz söyleniyor. Bu konuda diyecekleriniz olduğunu sanıyorum.*

Orhan Veli üstüne 1967 yılında bir inceleme hazırlıyordum. Çalışmalarım sırasında şairin eserlerine girmeyen yirmi kadar şiirini buldum. Çok sevindim buna. Fakat Varlık Yayınevi'nin çıkardığı "Orhan Veli Bütün Şiirleri" adlı kitabı gözden geçirince de epey üzüldüm. Çünkü, sözü geçen şiirleri kapsamayışı bir yana, kitap, dizgi yanlışları ve düzenleme aksaklıklarıyla doluydu. Bir eleştiriyle bunları Papirüs dergisinde açıkladımsa da durumda bir değişme olmadı. Bunun üzerine, Orhan Veli'nin tüm şiirlerini yeniden derleyip düzenleme gereğini duydum. Öteki şairlerin ürünlerini derlerken de buna benzer durum ve gereklerin etkisi olduğu üzerimde. Bir başka etken de sevdiğim, beğendiğim, önemine inandığım eski şairlerin eserlerini bugünün okurlarına topluca iletmenin gereğine olan inancımdır. Bu etki ve inançtır ki beni Orhan Veli, Nâzım Hikmet, Ahmet Haşim, Cahit Sıtkı, Tevfik Fikret gibi şairlerin ürünlerini derlemeye götürdü. Eğer bu işi şimdiye değin başkaları hakkıyla yapmış olsaydı, benim yapmama gerek kalmazdı. Üstelik, ben bu işin eleştirimiz ve edebiyat tarihimiz için de yararlı olduğuna inanıyorum. Ayrıca, şunu da söylemeliyim: Şiirden hikâyeye, hikâyeden romana, oyundan şiire geçen yazarlara bir şey söylenmiyor da aynı şeyi eleştirmenler yapınca neden göze batıyor? Eleştirmenlerin de bazan geziye çıkması, havayı değiştirmesi, yeni yerler görmesi hakları değil midir?

• *Hazırladığınız, ama yayımlamadığınız eleştirileriniz var mı?*

Şimdilik yok. Birkaç yıldır tükenmiş bulunan kitaplarımı geliştirmeye çalışıyorum. (Demek ki eleştiriyle ilişkimi büsbütün kesmiş değilim.) Örneğin "Abdülhak Hamit, Orhan Veli, Ahmet Haşim, Sabahattin Ali, Nurullah Ataç" incelemelerimi -yeniden yazarcasına- gözden geçirip işledim. Bunlar basıldı. "Orhan Kemal" de çok yakında basılacak.

• *Nurullah Ataç genç şairleri yüreklendiren, destekleyici yazılar da yazıyordu. Siz daha çok, bir şair kendini kabul ettirdikten sonra ondan söz etmeyi yeğliyorsunuz. Bu yaklaşım hangi nedenlerin sonucu?*

Ataç kadar değil elbet, ama ben de "henüz kendini kabul ettirmemiş yazarlar" üstüne eleştiriler yazdım. Sözgelişi, "1950 Sonrasında Hikâyecilerimiz" adlı kitabımdaki yazıların çoğu bu niteliktedir. Ayrıca vaktiyle Sezai Karakoç, Cemal Süreya, Ataol Behramoğlu, Sennur Sezer, Refik Durbaş için yazdığım eski eleştirilerin de böyle olduğunu sanıyorum. İşin tuhaf yanı, yıllarca önce, bu tür yazılarım çıktığında "gençlerle çok ilgilendiğim" öne sürülerek eleştirilmiştim!

Doğrusunu isterseniz, genç şairlerle ilgilenmeyi, ürünlerini nesnelce değerlendirmeyi anlıyorum, ama salt genç oldukları için onları yüreklendirmeyi, desteklemeyi anlamıyorum, hatta yersiz buluyorum. Genç ama yeteneksiz bir şairi eleştirmen yüreklendirecek, koltuklayacak da ne olacak?! Taşıma suyla değirmen döner mi? Nurullah Ataç'ın geçmişte Ahmet Kabaklı, İbrahim Cüceoğlu, İlhan Geçer, İsmet Gönülal, Cengiz İlhan, İlhan İleri, Ziya Kaya, Necati Darendeli, Miraç Katırcıoğlu, Aytekin Ozan, Cahit Obruk, Sabih Şendil, Cavidan Tümerkan, Nijat Gülen gibi şairleri övmesi, yüreklendirip desteklemesi neye yaradı?

Genç ama yetenekli şairlere gelince... Onların koltuk değneklerine ihtiyacı yoktur...

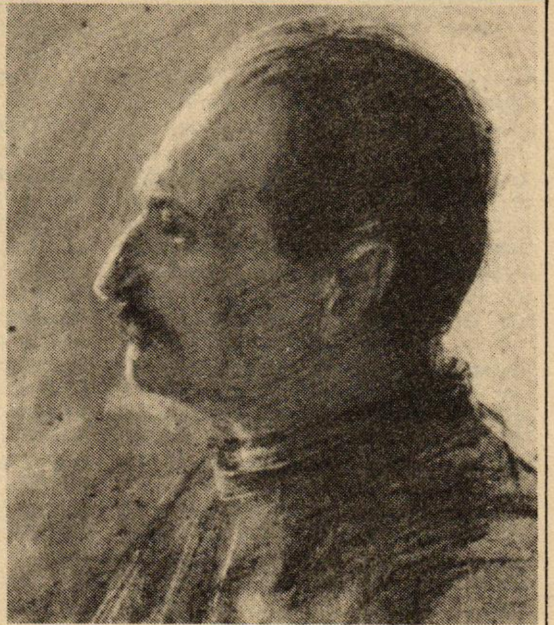
• *Son bir soruyla Tevfik Fikret'e dönüp konuyu bağlamak istiyorum. Bugün aydınlarımızın O'nun kişiliğinden örnek alabilecekleri ne gibi özellikler görüyorsunuz?*

Dürüstlük, titizlik, tutarlılık... Yeniliğe, özgürlüğe, bilime bağlılık... Ulusunu, halkını, insanlığı sevmek... Adaletsizlikten, baskıdan, savaştan tiksinmek... İnancı ve düşüncesiyle sanatını ve yaşamını birleştirmek... Tek başına da kalsa, inandığı yolda onurla, dirençle yürümek...

TEVFİK FİKRET

HALÛK'UN BAYRAMI

Baban diyor ki: "Meserret çocukların, yalnız
Çocukların payıdır! Ey güzel çocuk dinle;
    Fakat sevincinle
Neler düşündürüyorsun, bilir misin?... Babasız,
Ümidsiz, ne kadar yavrucakların şimdi
Sabâh-ı mâteme benzer terâne-yî îdi!
Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir;
Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin;
    Biraz güzellensin
Şu rû-yı zerd-i sefâlet... Evet, meserrettir
Çocukların payı; lâkin sevincinle
Sevinmiyor şu yetîm ağlıyor... Halûk dinle!

Emil Habibi

BADEMAĞACI KAPISI

Çeviren: Zeynep Özkan

"Ona artık çıkması gerektiğini söyleyin!" diye bağırdı kollarını göğsünde kavuşturmuş, Bademağacıkapısı'nda nöbetçi noktasındaki polis. Oysa, ben de polise oraya-kapının Ürdün yanını gösteriyordum- geçmek isteyen anneyle birlikte geldiğimizi ve onun içeri girmek için gerekli izni almış olduğunu daha yeni açıklamıştım.

Kışın son günleriydi. Güneş, ilkbahardaki gibi pırıl pırıldı. İlerde, yıkıntıların örtmediği küçük bir toprak parçası yemyeşil bir örtüye bürünmüştü. Sağda solda yıkıntılar vardı. Bukle saçları şakaklarına dökülmüş çocuklar (1) bağıra çağıra yıkıntılar ve çayırlık arasında koşuşuyorlardı. Büyükanneleriyle vedalaşmak için bizimle birlikte gelmiş olan çocuklar şaşırdılar: "Bukleli oğlanlar? Nasıl olur?"

Ortada büyük, tozlu, asfaltlanmış bir alan; bizim Al-Masrara diye bildiğimiz yerde, beyaz badanalı, taşlarla sağlamlaştırılmış kapı vardı.

Kapıların her biri, bir arabanın "girip" "çıkabileceği" kadar büyüktü.

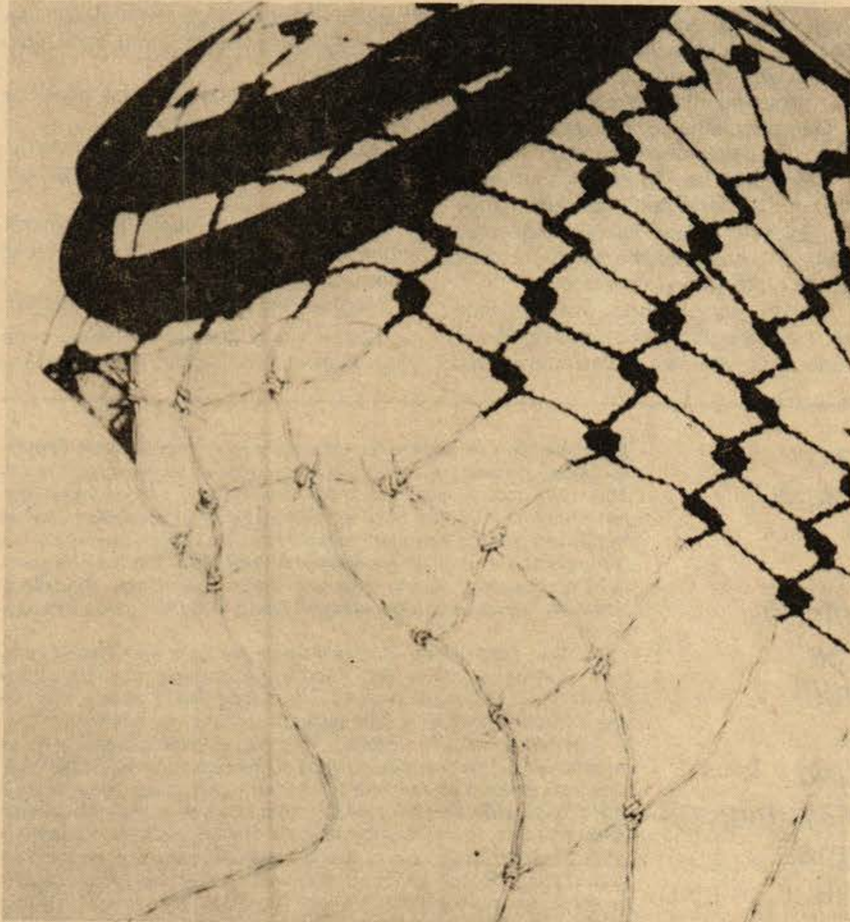
Polis, kinle dişlerini sıkarak "dışarı" dedi. Bununla bana bir ders vermek istiyordu. Bu nedenle "dışarı" demişti. Cennetten çıkın demek istiyordu aslında ve bu buyruk çok ciddiydi. Artık "buraya" "girmek" diye bir şey yok.

Gümrük memuru bu uyarıyı iyice kavramamızı istiyordu, bu nedenle bizler anneyle öpüşüp vedalaşırken "buradan çıkıp giden, bir daha geri dönemez" dedi.

Annenin bizimle geçirdiği son günlerde de bu düşünceden kurtulamamış olduğunu duyumsadım.

Çünkü tüm ailesi ve dostları, Kudüs'e yolculuktan önceki akşam, annenin evinde toplandıklarında demişti ki: "Yaşadım ve bana hep bir avuntu olanları bir kez daha kendi gözlerimle görüyorum."

Sabahleyin, dik sokaktan birlikte arabaya doğru inerken, ona döndüm. Geriye, arkasına dönmüş, zeytin ağaçlarına, kurumuş kayısı ağacına ve kapının eşiğine el sallıyordu. Bir yandan da yakınıyordu:

Filistin: Esirgenen Yurt
(Charles Davies,Zimbabwe)

"Yirmi yıl yaşadım burada, bu sokağı kaç kez inip çıktım!"

Arabayla kentin dış mahallelerindeki mezarlığın önünden geçerken ölmüş akrabalarının ve dostlarının adlarını yüksek sesle söyledi ve onların mezarlarıyla vedalaştı.

"Buraya gömülmek bana nasip olmayacak mı? Şimdi torunumun mezarına kim çiçek koyacak?"

1940 yılında Kudüs'e "hacca" gittiğinde, bir falcı ona kutsal kentte öleceğini söylemişti. Sonunda bu kehanet mi gerçekleşecekti?

Şimdi yetmişbeş yaşındaydı. Bu duyguyu yüreğinin derinliklerinde hissettiğinde çok sarsılmıştı. Bu, geride manevi bir boşluk ve yürekte vicdan azabı gibi ağırlık bırakan bir duyguydu; sözcüğün anlamını tam bilmese de "vatan" özlemi gibi bir duygu. İşte bu duygu, kafasını karmakarışık ediyordu onun, tıpkı bu sözcüğün harfleriyle dua kitabında karşılaştığında olduğu gibi. Ev miydi bu, çamaşır teknesi mi, annesinden kalmış havan mı (yolculuğa çıkarken çamaşır teknesini yanına almak istediğinde herkes gülmüştü de, havanı almaya yüzü tutmamıştı), yoksa sabahları geçen sütçünün bağırması, gazyağı satıcısının çanı, veremli kocasının öksürükleri, ya da evlenmek için şu eşikten birbiri ardına çıkan ve onu yalnız koyup giden çocuklarının düğünleri mi? Bu eşik mi?

Dili olsa da konuşup doğrulasa diye son bir kez baktığı eşik.

Yeni evlilerle vedalaşmak, gözyaşlarını bastırmaya çalışırken, onlar için şarkı söylemek üzere kaç kez o eşikte öylece durmuştu.

"Sana cıvıldamayı, uçmayı ve yuva yapmayı öğrettim. Büyüdüğünde ve kanatların tüylendiğinde uçup gittin..."

Ona bunların tümünün "vatan" demek olduğu söylenseydi de anlamazdı.

Ama şimdi "tarafsız bölge"ye bakıyor. Bir adım daha ilerleyebilmek için işaret bekliyor. Kızına dönüyor ve "o eşikte hep oturabilseydim!" diye sesleniyor.

Orta yaşlı bir adam olan ve onunla vedalaşmak için köyünden kalkıp gelen erkek kardeşi hiç durmadan kafasını sallıyor, kızkardeşinin arkasında bırakmak zorunda kaldığı ve içinden hiçbir şeyi birlikte götüremediği için uğruna gözyaşı döktüğü o "şey"in acısı ve şaşkınlığı adamın yüzünden okunuyor. Kendisi içinse olanaksız bunu yapmak. Çok değerli o şey çünkü.

Komşumuz ona: "Ama sonunda satış belgesini sen de imzalayacaksın. Yasa onlardan yana" diyor.

Taşralı adam bana dönüyor ve: "Dinle dostum. Bir keresinde bir tarlaya gözcülük ediyorduk. Ben, babam ve küçük erkek kardeşim. Aniden bir keklik uçtu ve gelip tarlaya kondu. Kardeşim, büyük bir erkekmiş gibi, av tüfeğini kapıp koştu.

Babam güldü bu işe; büyükbabanın nasıl güldüğünü anımsıyor musun, evladım?

Yavrum, keklik avı erkekler içindir! dedi. Ama bizim ufaklık dikbaşlının biriydi. Bir saat sonra geri döndü, elinde -inanılmaz bir şey- hâlâ canlı olan bir keklik tutuyordu. Afallamıştık. Küçük şeytan dans ediyor ve avıyla övünüyordu. Babam bağırdı: ama biz tüfek sesi duymadık! Küçük avcı şöyle yanıtladı: Ben tüfeği büyüledim baba! Bunu nasıl yaptığını bana anlatmadan önce, annemle babama söylemeyeceğime, büyükbabamın ve büyükbabamın büyükbabasının üzerine yemin ettirdi. Meğer kekliği koca bir erkek kedinin ağzında görmüş. Uzun süre, kedi kuşu bırakana kadar otların ve buğday saplarının arasında onu kovalamış. Ne dersin dostum, şimdi bu anının satış belgesini imzalamamı da isterler mi benden? Ne işe yaramaz yasa bu?"...

Ama sana Bademağacıkapısı'na muhakkak çocuklarla birlikte gelmeni salık veririm. Hani, buradaki yıkılmış, harap, bomboş evlerin onları "Sihirli Lambayı" ve "Alâdin'in Mağarasını" aramaya heveslendireceğinden ya da bukleleri şakaklarına dökülmüşlerin, çocukların seni bile şaşırtacak denli sataşıcı sözler söylemelerine yol açacaklarından değil, Bademağacıkapısı'na giden yolda, Avrupa'ya özgü bir hızla yol alan arabaların bir an olsun eksik olmayışından, "oradan" gelen ve "buradan" giden arabalar, şık Amerikan arabaları. Kibar, kıravatlı, renkli gömlekler giymiş ya da kanla değil viskiyle ıslatılmak için dikilmiş askeri üniformalar içindeki insanlar sürüyor bu arabaları. "Barış Gücünde", "Gözetici Komitede", "Birleşmiş Milletler'de görevli adamların", Batı ülkelerinin büyükelçi ve konsoloslarının ve bunların karılarının, "hanımlarının" ahçılarının, güzellerinin ve bu güzellerin arkadaşlarının arabaları. "Bizim Kapımız"da kısa bir an duruyorlar. Şoför "bizim polisle" selamlaşıyor. İncelik bilen, iyi yetiştirilmiş insanlar. Sonra "Tarafsız Bölge"yi geçiyorlar ve "Onların Kapısı"na ulaşıp orada biraz oyalanıyorlar. Şoför orada da, "onların polisiyle" gene selamlaşıyor, gene kibar ve uygar bir biçimde. Karşılıklı sigara ikram ediliyor, espiriler yapılıyor filan. Bu bir İsrail-Ürdün yarışması ya da tersi.

Ama bunlar için şu ölüm yasası geçerli değil: Buradan çıkıp giden asla geri dönemez; cennet yasası da: Buraya bir kez giren artık hep burada kalmak zorundadır.

Gözlemci bay, öğle yemeğini Amman'daki "Philadelphia"da yiyebilir ve geceyi Kudüs'te "Eden"de geçirebilir ve yüzündeki nazik gülümseme, ne gelişinde, ne dönüşünde kaybolur.

Kızkardeşim, "Bizim Kapı"da nöbet tutan askere, anneyi Ürdün Kapısı'na kadar geçirmek için yalvardığında, asker ona çıkıştı: "Yasak hanımefendi!"

"Ama, Allah Aşkına, bu yabancıların, evlerindeymiş gibi girip çıktıklarını görüyorum!"

"Bu her iki kapıdan, bu ülkenin yurttaşları dışında herkes girip çıkabilir sayın bayan!"

"Yoldan çekilin!" diye bağırdı polis. "Burası herkese açık ve çok işlek bir caddedir!"

Yaklaşan bir otomobilin yolcularını selamlamak için bizimle konuşmayı kesti. Belki de kısa bir süre önce girmiş ya da çıkmış bir arabaydı bu. Karşılıklı gülüştüler. Bizse espiriyi anlamadık.

Gümrük memuru, "Her şeyin bir sonu vardır, vedalaşma saatinin de!" dedi.

Yaşlı kadın, bastonuna dayana dayana "Bizim Kapı"yı terketti, "Onların Kapısı" yönünde "Tarafsız Bölge"yi geçmeye başladı. Bir an arkasına döndü, el salladı, sonra gene yoluna devam etti.

Neden tam bu anda, özellikle şimdi, otuz yıl önce gözünün önünde dolabın üstünden düşerek ölen oğlunu anımsıyordu? Neden tam bu sırada, özellikle şimdi vicdan azabı duyuyordu? Neden şimdi, tam şimdi kaderin sillesini duyumsuyordu?

Karşı yanda, yıkıntıların arasında, başında deveyünü bir çemberle tutturulmuş Kufiya'sıyla uzun boylu bir asker belirdi. "İçeri giren" yaşlı kadına doğru yürüdü ve onunla konuşmak için durdu. İkisi de bizden yana baktılar.

Bu yanda çocuklarımızla birlikte el salladık. Önümüzde irikıyım, başı açık bir asker durdu ve biz gözümüzü karşı yandan alamazken, bizimle konuşmaya başladı. Daha öteye gitmenin olanaksız olduğunu söyledi. Sanki, neden bize şöyle dedi: "Yaşlı kadın dönüşü olmayan ölüm vadisini geçiyor gibiydi. Bu savaşın, sınırların ve Bademağacıkapısı'nın gerçekliğidir. Çekilin de şu BM-arabası geçsin!"

Birdenbire, küçük, ele avuca sığmaz bir cisim, çevik bir futbolcunun karşıtakım kalesine şutladığı top gibi, elimizden kurtuldu. İleri doğru fırladı bu küçük şey ve "Tarafsız Bölge"nin sınırını geçiverdi. Küçük kızımın, büyükannesinin peşinden koşuşunu şaşkınlıktan küçük dilimizi yutmuş, izliyorduk. Bağırıyordu; "Ninecim, ninecim!" Tarafsız bölgeyi bir çırpıda geçmiş, ninesinin yanına varmıştı bile. Büyükanne onu kollarına aldı.

Uzaktan, Kuafiya'lı askerin nasıl yere baktığını gördük. Gözlerim keskindir. Askerin ayağının ucuyla kumu eşelediğini görüyordum.

Bizim yanımızdaki başı açık asker de bakıyor ve kumu eşeliyordu.

Göğsüne kavuşturduğu kollarıyla bürosunun kapısında dikilen polis, içeri girmişti.

Gümrük memuru, ceplerinde, kaybettiğini tam o sırada ayrımsadığı bir şeyler aramaya koyuldu.

Nasıl bir mucizeydi bu gerçekleşen?

Küçük bir kız çocuğu, "dönüşü olmayan ölüm vadisini" aşmış, geri dönmüş ve

---

Emil Habibi

"Günlük sorunlara karşı koyma sürecinde bireysel üstünlük yarışı lüksünü karşılayabilecek durumda değiliz."

Çeviren: Eser Yalçın

Emil Habibi, Filistin deneyini, dolayısıyla Filistin edebiyatının özgünlüğünü yansıtan üç romanıyla Arap edebiyat dünyasını ayağa kaldırdı. 1967 öncesi Habibi henüz pek tanınmazken, Filistinli yazar Hassan Kanafani (1972'de İsrail ajanları tarafından öldürüldü) işgal altındaki topraklarda edebiyatı anlatan kitabında (1968-69) Habibi'nin ilk romanına yer vermişti: ***Altı Günün Altıngenliği*** *(1967). Daha sonra 1974'te başyapıt olarak nitelenen kitabı yayınlandı:* ***Said-Abu-Nahas'ın Kayboluşunu Çevreleyen Garip Koşullar, ya da Pessoptimist.***

1960'lar, Filistinlilerin siyasi kimliğinin yanı sıra entellektüel kimliğinin yansımasına sahne oldu. 1960'lardan önce pek çok Filistinli şair ve yazar var kuşkusuz. Ancak bu dönemde Filistin deneyi, hem işgal altındaki topraklarda, hem dışarıda kristalleşme gösteriyor. Şöyle değerlendiriyor bunu Habibi: " Hassan Kanafani, dışarıda kendi insanları arasında geçirdiği 10 yılda şu sonuca vardı ki, Filistinli, yaşadığı su tankının duvarlarına vurmazsa yaşayamaz, yaşayamayacaktır. ***Güneşteki Adamlar****'da şöyle haykırmıyor mu?: Neden vurmadınız duvarlara, neden haykırmadınız?...1948'de halkımızı kedere boğan trajediden önce, oturup düşünmeye ve bu sonuca varmaya fırsatımız yoktu. Günlük çabamız yaşamaktı ve bu durum, İsrail'de edebiyatımızı kaçınılmaz olarak etkiledi. Bizi başka bir sonuca da götürdü: Eğer kendimizi diğerleriyle eşit düzeyde göstermezsek, anayurdumuzda yerimiz olmayacaktı.*

Edebiyatımız üzerinde etkili bir üçüncü faktör, İsrail içindeki yoğun politik mücadele oldu. Halkımızla doğrudan ve organik bağlar içeri-

savaşın, sınırların ve Bademağacıkapısı'nın gerçekliğini yıkıvermişti.

Dünyadan habersiz, Kuafiya'lı asker ile açık başlı asker arasındaki ayrımı kavrayamayan küçük bir kızdı o. Başka bir ülkeye gidebilmiş olacağını bile düşünemeyecek kadar saf bir çocuktu. Kendisini hep kendi ülkesinde sanıyordu. Öyleyse kendi ülkesinde neden gönlünce davranamasındı? Küçük kız, bir yanda babasının, karşı yanda babaannesinin durduğunu biliyordu. Neden, her gün yaptığı gibi, birinden ötekine koşmasındı? Hele, kendi evlerinin yakınındaki caddeden geçen arabaların bir o yana, bir bu yana gidip gelmeleri gibi burada da arabaların tarafsız bölgeden vızır vızır geçtiklerini gördükten sonra?

O yanda Arapça, bu yanda İbranice mi konuşuluyordu? O da iki dili konuşuyordu: Nina ve Susa'yla.

Sözde yitirdiği bir şeyleri ceplerinde arayan gümrük memurunun berbat bir durumda kaldığı belliydi. (Neyse ki her şeyin bir sonu vardır, cansıkıcı bir durumun bile.) Nasıl ansızın ceplerini karıştırmaya başladıysa, gene öyle ansızın bıraktı bu işi.

Hafifçe öksürdü ve askere, onu avutmak istercesine, "Cahil bir çocuk işte!" dedi.

"Çocuklarından biri araba altında kalmadan yoldan çekilmelerini istiyorum. Siz de görüyorsunuz, buradan çok hızlı geçiyorlar."

Şimdi anladın mı, neden sana Bademağacıkapısı'na ille de çocuklarla birlikte gelmeni salık veriyorum. Onların mantığı çok yalın ve sade.

Yurdumdan vazgeçmem!

1968

(1) Yazar, Kudüs'te Bademağacıkapısı'na yakın mahallelerden birinde oturan Yahudi çocuklarını anlatmak istiyor.

NICOLAS GUILLEN

AZGELİŞMİŞLİK SORUNLARI

Monsieur Dupont kültürsüz diyor sana
kimdir çünkü, bilmiyorsun,
en sevdiği torunu Victor Hugo'nun.

Herr Müller'in cinleri tepesinde,
bilmiyorsun çünkü (saati saatine)
öldüğü günü Bismarck'ın.

Mr. Smith,
ya İngiliz ya Yanki, orasını bilemem,
küplere biniyor **Shell** yazdığın zaman.
(L'lerden birini unutuyorsun çünkü,
bir de **çel** diyorsun üstüne üstlük.)

Eee, ne çıkar bundan?
Sana gelince sıra,
Alacahöyük dedirt onlara,
sor bakalım, neredeymiş kelaynaklar,
kimmiş Mimar Sinan,
hangi noktasında gezegenin
ölmüş Pir Sultan Abdal.
(Ama n'olursun:
Yunus'un Türkçesiyle konuştur onları.)

Uyarlayan: **Ülkü Tamer**

Guillen'in şiirinde, *Alacahöyük, kelaynaklar, Mimar Sinan, Pir Sultan Abdal* yerine *Huancavelica, Aconcagua, Sucre, Marti* vardır. Son dize ise, "İspanyolca konuştur onları" anlamındadır.

sinde olmalıydık. Şairlerimizin halkımızın sesi olarak duyulduğu çok iyi bilinir.

Şunu eklemeliyim, günlük sorunlara karşıkoyma sürecinde, bireysel üstünlük yarışı lüksünü karşılayabilecek durumda değiliz. Doğrudan günlük olaylarla uğraşıyoruz. Karşımızdaki düşman doğrudan ve belli bir düşmandır.

Filistin direnişi, birçok sanatçı, şair ve yazar yetiştirdi. Bunların en seçkinleri arasında modern Filistin romanının öncülüğünü yapan Kanafani ve bu sanata önemli katkısı olan Yahya Yakhlef var. Ancak bu yazarlar ölümle yüzyüzedir. Kanafani 38 yaşında katledildi. Durum böyleyken, Beyrut'ta yaşayan diğer yazarlar, her gün sorunlarla karşı karşıyayken, nasıl yaratabilirler? Eğer birisi bir kitap bitirebilirse bu adeta mucizedir. Dışarıdaki Filistinlilerin mücadelesi gerçek yetenekleri başka yönlere zorluyor. Pek çok yazar ve şair öldü ve ölen şehitlerin çoğu, eğer yaşamalarına izin verilseydi, yazar ve şair olabilirlerdi."

Arap edebiyat eleştirmenlerinin çoğu, modern Filistin sanatını yapay, olgunluğa erişmemiş ve Filistin davasının ajitasyonunu hedeflemiş bir sanat diye nitelendiriyor. Habibi bu yargıyı tartışıyor:

"Eğer tiyatro sanatından söz edeceksek, dünyanın hiçbir yerinde gerekli destek olmadan bir biçim geliştiremediğini söyleyebiliriz. Tiyatro maddi destek açısından kurumlara dayanır. Eğer Filistin tiyatrosu gelişmediyse; bu, tiyatro edebiyatçılarımızın kusurundan değil, Filistin kurumlarının ona gereken dikkati göstermeyişinin sonucudur.

"Roman açısından olgunluğa erişilmediği ise söylenemez. Bunu kanıtlayacak başyapıtlar vardır. Kanafani ve Yakhlef'in çalışmaları gibi. Şiirin de durumu romanınki kadar iyidir. Fakat şiirden farklı olarak, roman, toplum hayatının bir dönemini kaydetmelidir. Ve bu, şiir için gereken zamandan daha fazlasını gerektirir."

Filistin edebiyatında şimdi yeni bir üslup gözleniyor. Bu, hiciv. Yaşadıkları trajedi, Filistinlilere bu insani hakkını -gülme hakkını- tanımıyor belki, ama Filistin sanatı gülmeyi tekrar hayatlarına sokuyor. Habibi şöyle diyor:

"Hiciv, ruhu, zayıflıklarından korur. O, hiçbir insan vicdanının tahammül edemeyeceği bir trajedinin ifadesidir. Filistin mücadelesinin son derece karmaşıklığı karşısında, hiciv ve sinik eleştiriyi kullanmayı seçtim, çünkü bunlar zorba yöneticilere karşı her zaman kullanılan silahlardır.

"Bu, olgun bir üsluptur, doğrudan halka seslenir. İsrail'de biz, Siyonist yönetimin zorbalığını yaşıyoruz. Yalnızca tek bir endişemiz var: Bizim hiciv edebiyatımızın ırkçı olarak yorumlanması. Bunun dışında bizi ezene, acı hicvimiz ve keskin dilimizle karşılık vermekte özgürüz, bu onun hakettiği bir silahtır.

Arap edebiyatı bu üslubun zengin örneklerine sahiptir. Örneğin Al-Mari'nin ***Binbir Gece****' leri hicvin başyapıtlarıdır. Üslubun, edebiyatı diğer yazılı biçimlerden ayırdığına inanıyorum. Üslubumu Karl Marx'ı okumamın sonucu kazandığımı söylediğimde kimileri şaşırıyor. Ama* ***İroni'mi*** *klasik İngiliz edebiyatını okuyarak edindim."*

(The Middle East dergisinin Temmuz 1982 sayısından çevrilmiştir.)

DİNAMO'NUN ANILARI

Yıllar Sonra Yahya Kemal'le

Hasan İzzettin Dinamo

Beline ak bir servis önlüğü sarmış olan uzun boylu, yaşlıca, güleryüzlü, çakır gözlü çaycı, bir kez daha görünmüştü. Bilal Aziz, ilk çayının sonunu yudumlayarak:

"Nerde kaldın, Mehmet Bey?" dedi, "Unuttun bizi."

Halk adamlarına hep "hey" diyerek gönüllerini almasını biliyordu.

Çaycı, boşalmış bardağı onun elinden aldı. Bilal Aziz:

"Bize birer çay daha getir. Genç dostumunki daha açıkça olsun" dedikten sonra, çaycı gülerek kahveocağına doğru döndü, sanki ocakta başka biri varmış gibi seslendi:

"Çay üüüç, ikisi demli olsun!"

Sonra gülerek uzaklaştı.

Oysa ocakta çayı demleyen ve dağıtımını yapan yalnız kendisiydi. Bu seslenişler de işin cakasıydı.

Bu oyun, Bilal Aziz'in çok hoşuna gitti:

"İşte" dedi, "işinin ehli bir çaycı. Burda bulunurken ocak başındaki kendisine sesleniyor."

Eski Vali Akif İyidoğan da bu işe güldü. Şundan ki Bilal Aziz bunu gülerek söylemişti.

Bilal Aziz Yanıkoğlu, kendisini yeni iktidar Demokrat Parti'nin güvenilir çevresinden bilen herkesin yaş tahtaya basmadıklarını göstermek için, onları, genellikle Celal Bayar'ı, İş Bankası çevrelerinden yakından tanıdığını gösteren anılar anlatıyordu. Eski vali, bu saatleri güvenceyle doldurduktan sonra, akşama doğru kalkmış, bu arada tekrar görüşmek üzere elimizi sıkarak umutla uzaklaşmıştı. Bilal Aziz, kişileri, zekâsı, önemli adamların yakını oluşu, son kerte spiritüel konuşmaları, durmadan verdiği iyilik umudu ile kendisine bağlamasını biliyordu. Kendisine bağlanan bu kişileri de türlü işlerine koşturuyor, pir aşkına çalıştırıyordu. Daha sonraları devlet bakanı, ya da başkan yardımcısı olduğunu göreceğimiz Akif İyidoğan da, kendisinden yararlanılmak üzere Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun defterine yazılmıştı. Bu iş için ilk ve en iyi puanları toplayan kişi sanırım, ben olmuştum. Bugünlerde, bana birkaç kuruşluk olanak sağladığından, bütün kültür hazinem onun buyruğundaydı.

Fransız folklor bilgini Sintive'in folklor el kitabını çevirip bitirdikten sonra, üstüne Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun adını koyacaktık. Telif hakkımı, sembolik denebilecek bir dünyalıkla ona satmıştım. Bundan hiç kimseye söz etmeyecektim, etmiyordum da. Bilal Aziz Yanıkoğlu, **Trabzon Manileri**'ni ben sürgündeyken yayımlamıştı. Bu, benim sınırlı katkım hesap edilmezse, salt onun çalışmasıydı. On beş, yirmi yıl önce yaptığı bir çalışmaydı. Bundan dolayı, **yazardı** artık. Şimdiyse elinde "güneş okulu" diye bir eğitsel çeviri vardı. İkimiz birlikte her gün öğleden sonra Emirgan kahvesine geliyor, çay içiyor, deniz seyrediyor, serinliyor, bu kitabın redaksiyonunu yapıyorduk. Sanırım bunu, benden daha yaşlı, uzun boylu, zayıfça bir adamcağıza çevirtmişti. Eskiden gazetecilik yapan adamcağız, şimdi boşta dolaşıyordu. Günün birinde bu üzgün yüzlü adamcağızla yine Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun masasında tanıştık. Bir ara, birlikte göründüler, Bilal Aziz, kitabı bastıracaktı, eski arkadaşıyla bu işi yapıp bitirdiklerinde yine her gün buluştuk. Kitap çıkmıştı. Yazarı: Bilal Aziz Yanıkoğlu.

Bilal Aziz, bastırdığı kitapları hiçbir kitapçıya ve dağıtımcıya göndermedi. İş Bankası'nın yan örgütlenmelerine, buralardaki önemli kişilere beş yüzer, biner sayı gönderdi. Onlar da ister istemez, kitapların tutarını hesaplayarak parasını toptan yazara gönderiyor, ya da bütün yönetimin memurlarına üçer beşer dağıtarak, parasını topluyordu. Bilal Aziz, bu sırada İpek-İş satış mağazasının idare meclisi üyesiydi.

Akif İyidoğan gittikten biraz sonraydı, Bombay Konsolosu geldi. Bu güleç, sarışın, son kerte hareketli, konuşkan bir adamdı. Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun eski tanıdıklarındandı. Emirgan'a her gidişimizde o da gelir, masamıza oturur, saatlarca çene çalardı. Emirgan'da oturuyordu. Bilal Aziz, bu yüzden, ona çokça önem veriyordu. Çünkü, kafasında çok tatlı bir düş vardı: Emirgan tepelerinde bir ev yaptırmak! Bankadaki biraz parasıyla bunların üstesinden geleceğine inanıyordu.

Konsolos, ona bu konuda fikir veriyordu. Çayını içtikten sonra, iş yine Emirgan'daki arsa konusuna geldi. Bilal Aziz, usuna koyduğu bir işi hemencecik gerçekleştirebilmek üzere davranmayı severdi.

"Konsolos, kalk şu arsamızı bir daha görmeye gidelim, bizi gezdir," dedi. Hemen çayların parasını ödeyerek yukarıdaki çamlığa çıkmaya başladık. Tatlı bir çam kokusu, temiz boğaz havası, ıssızlığın güzelliği bizi karşıladı. Bir yerlerden türlü kuş, bülbül sesleri geliyordu. Bülbüller de Emirgan'ın güzelliklerine âşık olmuş gibi hep buralardaydılar.

Bilal Aziz Yanıkoğlu:

"İnsan, ev bile yaptırmak istese, nasıl kıyar şu güzelim çamlara?" dedi. "Ben, arsamda çam katliamına hiç yer vermek istemem. Küçük bir yer bana yeter. Tek katlı bir ev, İsviçre'de emsalini gördüğüm gibi, 'Demi Boisé' olmasını isterim. İnsan sırtını duvara vererek dinlenmek ister. Romatizmayı bizden, bir tahta kalınlığı uzak tutabilsek yeter.

Böylece konuşarak çamların arasında Boğaz'ın Karadeniz önünde yürüdük. Çevremizde yalnız ağaçlar, kuşlar ve ıssızlık vardı. Konsolos:

"Kırk elli yıl sonra bu dingin güzelliğin buralarda kalacağı kuşkuludur" dedi. "Emirgan'a bir kez çay içmek üzere uğrayan nice zengine rastladım, hemen hepsi, buralarda bir evi olmasını istiyor. Bunun için boğazın geleceğinden korkuyorum."

Son yıllarda çok şişmanlayan Bilal Aziz, bu uzunca gezintiden bayağı yorulmuştu. İlk tanıştığımızda hiç de şişman değildi. Konsolos onun yorulduğunu görerek önümüze düştü. Yine konuşa konuşa bizi kahvelerin oraya indirdi. Vakit akşama yaklaşmıştı. Bilal Aziz:

"Hasan Bey," dedi, "şu yanda yiyecek satan bir yer açıldı. Ordan bir şeyler alarak açlığımızı bastıralım." Bölgede hiç lokanta yoktu. Şimdiyse dek kimse bir lokanta açmak yürekliliğini gösterememişti. İhtimal, iki kahvenin müşterisiyle bir lokantanın doymayacağını düşünüyorlardı.

Kahvenin önündeki asfalttaydık. Birdenbire yanı başımıza bir araba durdu. İçinden, güler yüzüyle Yahya Kemal indi. Demek ki daha önce bizi görmüştü:

"Haydi çocuklar, kahvenin içinde oturalım" dedi.

Bunu söyler söylemez de kahveye doğru önümüze düştü. Kahvenin içi boştu. Yahya Kemal, sağdaki büyük penceremsi açıklığın önüne oturdu. Her zaman buradan dışardaki müşterileri seyrederdi. Onlar da zaten şairlerini seyretmekten onur duyarlardı. Bilal Aziz, Yahya Kemal'le her karşılaştığında onun elini tutup öper gibi ağzına götürürdü. Bense el öpmeye hiç alışık değildim. Yanımda yaşlı genç bir sürü kişi, onun elini bayağı şapur şupur öperken, ben daima bu eli dostça sıkmaktan utanırdım. Yeni yerlerimize oturmuştuk ki, hayranlardan kadınlı - kızlı - erkekli birkaç kişi geldi; birer sandalye çekerek şairin çevresini sardılar, bunların eski tanıdıkları olduğu anlaşılıyordu. Biraz hal hatır ettikten ve üstadı övdükten sonra kalkıp gittiler. Bunlar, boğaz içinde oturan zengin ailelerdendi. Ayın birkaç gününde onu alıp yemeğe götürüyorlardı.

Yine biz bize kaldığımızda Yahya Kemal, yüzüme dikkatle bakarak:

"Dinamo," dedi, "seni, sanırım uzun bir zamandan beri hiç buralarda görmedim, nerelerdeydin?"

"Birkaç yıl İstanbul'dan uzaklaşmak zorunda kaldım. Anadolu'da vakit öldürdüm" dedim. Benim dalgalı yaşamım üstüne hiçbir şey bilmiyordu. Bilmesini de istemiyordum. Bunları dinlerken gözleri hep dışardaki kadınlı - erkekli müşterilerdeydi.

Sonra birden bana döndü:

"Yeni şiirler yazmışsındır herhalde, beni andın mı hiç uzaktan uzağa olsun?"

"Anmaz olur muyum? Şiirlerinizin müziği doğanın yalnızlığında hep bana çarpıp durdu. Yalnız ben bu sırada çok hikâye yazdım, Anadolu insanıyla hayvanının yan yana nasıl acı çektiğini yazdım.

Henüz hiçbirini de yayımlamadım."

Yüzündeki iyilik isteyen anlam biraz daha aydınlandı:

"Ben, yayımlatırım onları bir yerde kitap olarak," dedi, "o şiirleri yazan adam, güzel hikâyeler de yazabilir. Sen merak etme!"

Bizi gülümseyerek, şakacı bir yüzle izleyen Bilal Aziz de söze karıştı:

"Bana hiç söz etmemiştin bu hikâyelerden."

Yahya Kemal, bir başkasının şiirinden ve sanatından, velev ki sevdiği de olsa, uzun uzun söz edilmesinden hoşlanmadığını anlatmak üzere hemen sözü değiştirdi:

"Son şiirlerimi, özellikle **Süleymaniye'de Bayram Sabahı**'nı yazarken bir senfoni yazar gibi kendimi bir musiki denizinin dalgaları arasında buldum" dedi. "Dinamo benim şiirlerimin musikisinden söz etti de aklıma geldi. Gerçekten büyük bir şiirin yaratılması sırasında insan kendisini senfonik bir uğultunun gizemi içinde buluyor. Son şiirlerimi hep bu hava içinde duymuşumdur. Süleymaniye'nin görkemi karşısında erimeden şiir söyleyebilmek için Türkçenin de bir o kerte görkemli bir ölçüye ulaştırılması gerekiyor ki, ben de bunu yapmaya çalıştım."

Bilal Aziz Yanıkoğlu:

"Sizin Süleymaniye'niz de Sinan'ın yapıtı gibi ölümsüz bir yapıt oldu," dedi.

Yahya Kemal, bu övgüyü işittiği halde pek yavan bulmuş olacak ki, işitmezden gelerek birden bire bahçede oturan hayranlar kalabalığına döndü.

SÜREYYA BERFE

DOĞAL

Korkulacak bir şey yok, diyorlar.
Dünya kurulduğundan beri yoktu ki.
İşte her yer bembeyaz
ne toprak görülüyor ne bitki.

YOLCU

Kimseye benzetemedim inkârın yüzünü.
İhaneti tanıyamadım
— Kim konuştu?
— Duymadım.
Kolay aldatıyor kelimeler;
gayet sarpa düştü yollarım.

BARIŞ

— Savaşsız gün geçmiyor.
— Bol bol güvercin resmi yapalım, geçer.

Öykü

RANDEVU

Remzi İnanç

Avni Bey akşam eve dönerken, bütün gün düşündükleri bir bir gözden geçirdi. Karısına neler söyleyeceğini, daha doğrusu neleri yanıtlamayacağını sıraya koyuyordu böylelikle. Hiç tartışmaya yanaşmayacaktı. Ne demekti bu? 'Yani', diye geçirdi içinden Avni Bey 'o her zamanki gibi tersliğine başlayabilirdi yine'... 'Nasıl yani?' diye sürdürdü kendi kendine konuşmasını. 'Örneğin çocuklardan birini azarlarken sesimi çıkarmayacağım.' Zaman zaman unutup, evde bir eksikliğin, bir ihmalin olduğunu vurguladığında, ya da hiç gerekli olmayan bir şeyin neden alınmadığını, yapılmadığını ortaya söylediğinde 'haklısın karıcığım, onu da almalıyım. Evet onu da yapmak gerekirdi' diyeceğim. Karısının iş yerindeki arkadaşlarının taksitçilerden, pazarlamacılardan gerekli gereksiz öte beri satın almalarını da yerinde karşılayacaktı. Bu çekilmez hayat pahalılığında halkın ev kirası ve mutfak giderinden sonra para arttırıp halı üstüne halı, eşya üstüne eşya, hatta altın almalarına da şaşmayacaktı. Eskiden olsa safça hesap kitap yapmaya başlardı. Karısı da sinirlenir, yeryüzünün çok bilinen bir doğrusuna parmak basar gibi "Ooo bütün millet neler alıyor neler.. Nihal Hanım üçüncü kooperatifine girdi. Aysel Hanım pırlanta alyansını kocaman taşlı bir yüzüğe çevirdi. Perihan Hanımlar yazlık evlerinin son taksitlerini de bitirdiler."

Avni Bey konuk lâfı da etmeyecekti evde. Zaten böyle bir niyeti de olamazdı artık. Çünkü eşi, kendi yakınları dışında konuk da istemiyordu. İşte o zaman hastalığını ve yorgunluğunu hatırlıyordu nedense. Hele Avni Bey'in ailesi söz konusu olunca. Avni Bey bunun için de tartışmaya girmeyecekti.

Evde etkili olabilmek için, bir süre, okul ve iş arkadaşlarıyla haftada bir iki gittikleri meyhaneye de gitmeyecekti. Doğru eve yollanacaktı. İşinden çıkmadan önce de eve telefon açacak: "Canım, eve geliyorum. Bir isteğiniz, eksiğiniz var mı?" diye de soracaktı. Akşama eve erken gelmekle kalmayacak, daireden iş de getirmeyecekti. Karısı buna da bozuluyordu. Hele daktilo işi, asla! Odasına çok erken çekildiğinden, makine sesinden müthiş rahatsız oluyordu.

Başka.. Başka bir şey aklına gelmiyordu Avni Bey'in. Peki bunları neden tasarlıyor, neden düşünüyordu? Ne için? Eğer bunlar yapabileceği şeylerse neden daha önce yapmıyordu? Sürekli hasta olan, hastayım diyen karısını neden üzüyordu? Buraya gelince Avni Bey sıkıldığını, bir yerlerine ter bastığını fark etti. "Allah Allah" dedi seslice. Ama eve gidince sinirlenmemeliydi.

İki gün önce karşılaştığı yaşlı bir dostu, havadan sudan konuşurken, büyük şehrin sıkıntısından söz etmişti. Bunun la kalmamış, bu sıkıntının karı koca arasındaki ilişkileri de zedelediğini söylemişti. Karı koca evde olur olmaz şeyler üzerinde tartışır kavga ederlerken de evdeki çocukların kötü biçimde etkilendiklerini, bunun ucunun ta nerelere dek dokunacağını söylemişti. İşte bu nedenle okumuş mürekkep yalamış karı kocalar (aynen bu sözcükleri kullanmıştı yaşlı dostu) özel sorunlarını tartışmak için evin dışında bir yerde birbirlerine randevu verip orada konuşmalıymışlar. Bunun bir çok yararı olurmuş. Önce çocuklar ana babalarının kavgalarına tanık olmayacaklar.. Sonra ev dışındaki bir yerde buluşmanın, yani başbaşa olmanın vereceği garip sükûnet, hatta yaşlı dostu sözün burasında göz kırpmıştı, gıdıklayıcı cinsel bir hava da estirecekti.. Belki de çok yıllar öncesinin silüetleri masada, yanıbaşlarında onları seyredecekti. Belki bu silüetler söze karışacak, eşlerin biribirlerine yöneltecekleri kırıcı, soğuk ve haksız suçlamalara engel olacaktı. Kim bilir, demişti Avni Bey o zaman. Olmadık bir duaya amin der gibi. Çünkü eşini biraz tanıyordu.

Avni Bey, önerilen, gerekçeleri sıralanan böyle bir görüşmeyi içten doğruluyordu. Ama yirmi yıllık karısının o uzlaşmaz yüzü ve bir türlü adını koyamadığı tavırları gözü önüne geldiğinde karamsar oluyordu. Evde karşılıklı yaptıkları konuşmalarda ilgisiz görünmeye çalışırdı karısı. Hatta Avni Bey'in yüzüne bile bakmazdı ilkten. Ama domuzuna dinlediği kesindi. Gözleri başka yerde dinlerken, kılı kırk yarar, kocasının olayları, hele kişileri anlatırken bir açığını bulmaya çalışırdı. Bulunca değil, bulur gibi olunca da hop diye atlardı üzerine. Suçlamaya başlardı ondan sonra. Şimdi Avni Bey böylesine yeni bir öneriyi nasıl anlatacaktı karısına? İşkillenecek, içindeki bütün kurtları ayağa kaldıracaktı kesinlikle. "Kim sana verdi bu aklı? Çok akılları varsa kendilerine saklasınlar." Bir kez bu önerinin yaşlı bir dostuna ait olduğunu söyleyemezdi. Hele eşinden ayrılmış, ya da henüz evlenmemiş biri ise bunu söyleyen tamamdı.. Avni Bey bu kişinin adını söylemese bile, karısı bu sözün kimden gelebileceğini ağız arama yoluyla çıkarmaya çalışacaktı. Eşinden ayrılmış, ikinci evlilik yapmış, hiç evlenmemiş ne kadar genç yaşlı arkadaşları varsa hepsini bir bir sayacaktı bir solukta.

Avni Bey hiç tartışmayacağını kendi kendine söyledi yine de. Yemeğini yiyecek, o sırada çocuklarıyla ordan burdan konuşacak ve salona geçecekti. Pardon, demişti kendi kendine, çocuklar salona, TV'nin başına gittiklerinde, karısı sofrayı toplarken konuya girecekti. Ama, dedi Avni Bey, o ara bir sakinleştirici almalıyım.

Avni Bey böyle düşüne düşüne epeyi yol almıştı. Evlerinin bulunduğu yokuşu farkına varmadan tırmanmış apartmanlarının önüne, derken kendi dairesine gelmişti. Zile bastı. Kapıyı ortanca çocuğu açtı. "Hoş geldin babacığım!" diyerek boynuna sarıldı. İki yanağından öptü babasının. Karısı mutfaktaydı. Duyulur duyulmaz bir sesle:

— Hoş geldın, dedi. Sonra işine döndü.

Avni Bey hiç alınmadı. Daha seslice yanıtladı karısını:

— Hoş bulduk canım. Nasılsın bakayım bugün?

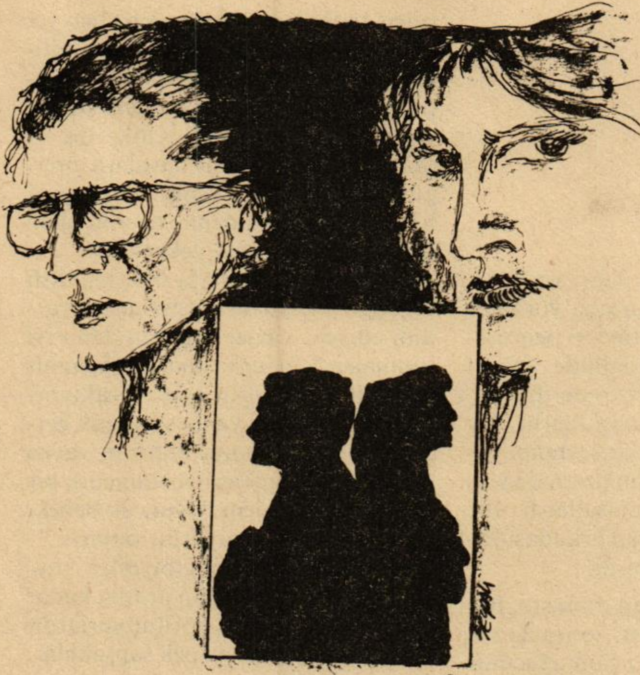
Karısı huylanmıştı. Öykünmek isteyen bir sesle:

— İyiyim canım, sen nasılsın? dedi.

Avni Bey hiç üstelemedi. Küçük oğlan ortalıkta görünmüyordu. Karısına sordu.

— İçerde, dedi karısı işiyle uğraşırken, ateşi var biraz.

Biraz sonra hep birlikte mutfaktaki yemek masasına oturdular.

Büyük kızı, yemeğin sonuna doğru, önümüzdeki hafta okulca bir kır gezisine gideceklerini söyledi babasına. Sesinde, okuldaki bir sınavdan söz eder gibi ciddi ve kaygılıydı. İsteğinin nasıl karşılanacağını merak ediyordu. O yüzden bir solukta özetlemişti:

— Otobüsle gidilecek.. Yol parası, orada yeme içme.. Hepsi iki bin lira.

Su bardağını o sıra masaya bırakan Avni Bey gayet sakin bir sesle:

— Olur kızım, dedi.

Kızı, babasının bu yumuşaklığını görünce şöyle bağladı sözünü:

— Ama babacığım, dedi, kırda giyecek pabucum yok.. alır mısın bana?

Avni Bey daha ağzını açmadan annesi kızını yanıtladı:

— Alır, niye almasın kızım, dedi.

Avni Bey kızardı ama, ses etmedi. Evde tartışmayacaktı. Oğlan ağzındaki lokmayı yuttu adeta. Tıkalı burnu soluk almasını güçleştiriyordu.

— Baba, dedi, arkadaşım Semih'e babası bisiklet almış. Bana da alır mısın?

— İnşallah oğlum, dedi Avni Bey.

— Ölme eşşeğim ölme.. Babanız ona buna almaktan, hediye etmekten artırsa size de alır bir gün.

Avni Bey bir bardak su daha doldurdu. Kendi kendine 'Sakin ol Avni Efendi' dedi. Ortanca kız sabırsızlanıyordu. Ortaokuldaydı ve biraz avareydi. Şu anda babası tüm dünya nimetlerini dağıtıyordu da, kendisine sıra gelmeyecek diye kaygılanıyordu.

— Babacığım bu yaz tatilinde nereye gideceğiz?

Borçlarını, sıkıntılarını düşünerek, başını hafif eğdi Avni Bey.

— Zamanı gelsin hele, bir yerlere gideriz kızım, dedi.

Karısı iç geçirdi seslice:

— Semiha Hanımlar Marmaris'teki yazlıklarını kiraya verip bu yaz Kıbrıs'a gideceklermiş. Bu ikinci gidişleri olacak. Bavullar dolusu eşya getirmişlerdi daha önce.

Avni Bey, düşündüğü randevu yerinin Kıbrıs olmasını geçirdi içinden. Kıbrıs'ı hiç görmemişti, ama bu yavru vatan üzerine o denli yazı okumuş, resim görmüştü ki, güneşin, denizin ve doğanın cömert davrandığı bu kara parçasını merak ediyordu. Ne iyi olurdu, karısıyla bir hafta başbaşa kalabilselerdi deniz kıyısında bir otelde. Birden sevdi bu fantezisini. Sonra güldü. Seslice gülmüştü anlaşılan. İki aydır veremediği ev kirasını, bazı taksitlerini de bu arada anımsamıştı. Bankacı okul arkadaşları olmasa sokağa bile çıkamayacaktı. Avni Bey'in gülüşü karısının güzünden kaçmamıştı. Alınmıştı üstelik.

— Neye gülüyorsun? Komik bir lâf mı ettik yoksa?

— Haşa, dedi Avni Bey. Aklıma bir şey geldi de..

Avni Bey kalkmış dolaptan ilacını ararken, karısı sözün peşini bırakmadı:

— Ne geldi aklına da güldün? Hele söyle biz de gülelim..

Çocuklar da oyuna katılmışlardı. Çoktandır tanık olmadıkları bir yumuşama vardı ana ve babalarının arasında. İlk kez birbirlerinin sözlerine karşı çıkmıyorlardı. Sözleri batmamıştı..

— Söyle baba, haydi söyle, diye tempo tuttular.

Avni Bey yeniden güldü. İlacını bulmuştu. Kapağını açarken zorlandı biraz. İki tablet birden aldı. Su bardağına uzandı.

Avni Bey ne günlük ödemelerini, ne de öbür sıkıntılarını düşünüyordu artık. Şu sıra tek dileği evde karısı ve üç çocuğunun önünde ses, söz ve el hareketleriyle şov yapmaktı.. Bazı arkadaşlarında gözlediği, gördüğü dışa dönüklük.. Örneğin şimdi türkülerden, şarkılardan birer ikişer mısra okuyabilseydi.. Şarkı ve türkülerdeki kimi sözleri günlük hayata uyarlayıp kendisiyle, çevresiyle, biraz da eşiyle gırgır geçebilseydi.. Çocuklarını güldürmeyi becerebilseydi.. Tekerleme, monolog.. Acaba evdeki eksiklik bu mu diye geçirdi Avni Bey. Ortaklaşa gülme.. Doyunca gülme.. Evdeki saygınlığı başka türlü olurdu belki. Örneğin bir müzik aleti çalabilseydi.. Sesi de yoktu Avni Bey'in. Bazı şeylerin eksikliğini yeni yeni fark ediyordu. Silik bir memurdu. Evliliği boyunca hep eve taşımıştı. İlk yapılması gerekenin bu olduğuna inanmıştı. Babasından ve çevresinden böyle görmüştü çünkü. Yaşı ilerleyince, evliliği yıllanınca, karısıyla daha yakınlaşacağına açmazları daha da artmıştı. Oturup kendilerine ait bir konuyu enine boyuna konuşup tartışamıyorlardı. Sonuçta hep hır çıkıyordu, kavga çıkıyordu ve bunun dargınlığı günlerce sürüyordu. Karısının neyi istediğini, neyi istemediğini bir türlü kestiremiyordu. Ama bazı yeteneklerinin ve değerlerinin olduğuna da inanıyordu. Kim bilir, diyordu Avni Bey, karım benimle değil de başka biriyle evlenseydi daha mı mutlu olurdu? Şimdi yaşından, yaşlılığından, yorgunluğundan, doğal rahatsızlığından, çocuklardan gelen sıkıntılarını kocasını sürekli suçlamayla gidermeye çalışıyordu. Avni Bey çok kez bunalıyordu bu yakınmalar, suçlamalar sırasında. Önlerindeki daha kaç yıl sürecek birlikteliği gözünde büyüyor, büyüdükçe içini sıkıntılar basıyordu. Böyle zamanlarda, evliliğinin çekilmez olduğu sıralarda, acaba diye düşünürdü Avni Bey, bir hanım arkadaşı olsa.. Haftada bir iki oturup başbaşa, dizdize birkaç saat geçirseler.. O zaman karabasanlı dört duvar evlilikleri daha çekilir olmaz mıydı? Küçük küçük pencerelerden girecek taze soluklar daha diri ve canlı tutmaz mıydı kendilerini?

Avni Bey'in kafası alabora olmuştu. Başına ilk kez gelmiyordu bu. Yüzlerce kez bu duyguyu yaşamıştı. Karamsarlık ve iyimserlik arasında bocalamış durmuştu. Hep bu sırada aklına eski bir dostu geliyordu. Avrupalar görmüş, oradan bir kadınla evlenmiş arkadaşı şöyle demişti çok yıllar önce: 'Haklı olmak, mutlu olmak önemli değil; idare etmek önemlidir.' O zaman da, şimdi de arkadaşının bu yargısını doğru bulmuyordu. Kendisini kandırmamıştı. Kandırmamıştı ama, yaşanan neydi? Kendilerinde ve pek çok evlerde..

Çocukların yüzüne öyle bakakaldı.. Ne tuhaf.. "Siz kimsiniz yahu?" diyecekti nerdeyse. O sıra aklı başına geldi. Her şey yerli yerine oturdu. Şimdi çocuklara 'randevu' sözcüğünün ne anlama geldiğini sorsa bilebilirler miydi acaba? Vazgeçti. Karısına baktı. Masayı topluyordu. İyice kırlaşmış saçlarına, hafif kamburlaşmış sırtına, sarkmış gerdanına ilişti gözleri. Kendi kendisine söyleniyordu sanki karısı. Ya da kendisine öyle geldi. "Bununla mı bir özel yerde randevulaşıp görüşeceğim?" diye düşündü. Acılı gülümsedi. Çocuklarının arasından geçerek, ellerini yıkamak üzere banyoya girdi.

PAUL ELUARD
KUŞTÜYÜ

Çeviren:
Hür Yumer

Yüreğini çocuksu kıl.

Bir zamanlar çok sevimli bir küçük kız vardı; *senden azıcık daha sevimli bir küçük kız;* öyle narindi ki, doğduğunda annesi onu kollarına alıp da ağırlığını hissedemeyince şaşırıp kalmıştı. Bu yüzden de ona narin bir ad olan Kuştüyü adını vermişti.

Kuştüyü öyle bir serpiliş serpildi ki, bütün küçük kızların en güzeli olup çıktı. Ülkede herkes, "Kuştüyü gibi narin ve sevimli," diyordu.

Ben nasıl her yerde senin sevimli ve narin olduğunu söylüyorsam, öyle...

Kuştüyü, kocaman erkek çocuklarından bile daha hızlı, çok hızlı koşardı. Sıçradıkça fındık ağaçlarının tepesinden fındıkları, elma ağaçlarının tepesinden elmaları toplardı. Hatta çoğu zaman kuşlara terk edilen koca kiraz ağacının kirazlarını bile o toplardı.

Tıpkı bir kuş gibi, hiç kırmadan en ince dallara konardı. Kuşları ürkütmezdi. *Ben sana nasıl bakıyorsam,* o da kuşların gözlerinin içine öyle bakardı. Yani başlarında durup onların kuşlara özgü hikâyelerini dinlerdi. Cesaret edebilse onları okşayabilirdi de.

Ağaçların tepesinden kendini otların içine bırakırken çekirgelere içi titrerdi: Kurbağalar gibi yeşil ve beceriksiz, zavallı çekirgeler, onca güçlük çeken çekirgeler...

Ama en çok sevdiği kelebeklerdi. Suda balıklar gibi zig zag çizerek uçtuklarını gördükçe onları kıskanırdı.

Kanatları olmadığına göre, uçamayacağının farkındaydı Kuştüyü. O sadece narindi, bir yaprak gibi, bir saman çöpü gibi derdiniz, karahindiba tohumları gibi, ılık rüzgârların uzaklara götürdükleri bir mum ışığı gibi.

Rüzgâra dikkat Kuştüyü, seni de götürebilir. Uslu ol, rüzgâr seni istemediğin yerlere sürükleyebilir.

Geceleri, Kuştüyü, evinin üstünden uçtuğunu, kentin çan kulesinin çevresinde döndüğünü, yüzmeye gelmiş insanların başlarıyla bembeyaz teknelerin üzerinden nehri geçtiğini düşlerdi. Bazen de kırmızı yorganının içinden çıkardığı tüyleri pencereden üfleyip sabah göğünde yukarı doğru süzülüşlerini seyrederdi.

Sevdiği masallar, çocukların, bir kartalın, bir leyleğin, bir şeytanın kanatları, bir uçan halının üzerinde yolculuklara çıktıkları masallardı. Bir sefer uçağa binmiş olan arkadaşı Pierre'e hayranlık duyardı.

Saat dörtte, okuldan dönüşte, hemen kahvaltısını yapar, sonra da bir koşuda evin önündeki çam ağacının tepesine tırmanırdı. Çamın üç dalını görseniz, onun küçük bedenine göre yapılmış bir koltuk derdiniz. Sonra güneş batarken annesi meraklanıp da onu çağırıncaya kadar orada kalırdı.

Kuşlarla konuşmak, yeryüzündeki herhangi bir canlıyla konuşmaktan daha zor değildir. Sen konuşursun, kuş anlamış gibi yapar, sana cevap verir. Bu sefer de sen anlamış gibi yaparsın. Bütün mesele, konuşurken dinlemek ve ne söylediğini iyi bilmektedir. Sana, "Bir pasta ister misin?" diye sordum diyelim; sen anlamış gibi yaparsın, ben de sana pastayı veririm. Eğer seni kıçına vurmakla korkutursam, yine anlamış gibi yaparsın... Ben de o zaman senin kıçına vurmam. Eh, bebeklerinle, ayınla, köpeğinle de böyle gevezelik ediyorsun zaten, öyle değil mi.

Kuştüyü eve dönüp de, kanatların sabahın, göğün fırtına korkusunun, uçak korkusunun karıştığı bütün o serüvenleri, kuş yuvalarını etrafında dönen bütün o aile meselelerini anlattıkça ve kuşların söylediklerini şarkılar söyleyerek tekrarladıkça, kardeşleri şaşırıp kalıyorlardı.

Kuştüyü durmadan şarkı söylüyor, şarkı söylerken de, sanki tüylerden bir giysi taşıyormuşçasına silkiniyordu. Annesi babası, bunca neşeli bir küçük kızları olduğu için çok sevinçliydiler; onun başkalarına benzemediği, onun onlar gibi yaşamayacağı fikrine alışmışlardı.

Kuştüyü'nün kuşlar dünyasında arkadaş olmadığı tek kuş yoktu. Serçeler, bülbüller, sakalar, ona hep yeni oyunlar, insanı kahkahadan öldüren taklalar, köşe kapmacalar öğretiyorlardı. Hem komik, hem de sevimli binbir numara... Gökardıç ve saksağanla çok bilmiş havalara girer, güvencinlerle ise, sahip olduğunuz her şeye ağzınız sulanır, hep bir ağızdan iç geçirir, dem çekerdiniz.

Kuştüyü, dostlarıyla öyle içli dışlı olmuştu ki, yuva kurmalarına yardım ediyor, yavru kuşların daha iyi ısınmaları için hırkasının tiftiklenmiş yünlerini yuvaların içine bırakıyordu. Pembe, yeşil ya da sarı renk gerçek Paskalya yumurtalarının yavru kuşlara dönüşmeleri görülmedik bir olaydı Kuştüyü için. Oyuncak bebekleri kadar çok seviyordu onları.

Onlar da Kuştüyü gibiydiler, tüyleri yoktu ve gagalarını ardına kadar açarken pek güçsüz görünüyorlardı. Uçmakta bocalarken pek şapşaldılar. Ama hiçbir zaman uçamayacak olan Kuştüyü'nden daha fazla şapşal değildiler. Çünkü Kuştüyü'nün kanatları yoktu.

Sabahları Kuştüyü, aynada kanatlarını görebilmek için boynunu döndüredursun, annesinin kürekkemiği dediği sivri kemikleri bir türlü uzamak bilmiyorlardı. O, küçük bir kuş değil, küçük bir kızdı. (Yalnız annesinin küçük kuşuydu.)

Kuştüyü, kanatlı küçük dostlarının peşine takılmak için can atıyordu. Ben hiç büyümeyeceğim diye geçiriyordu içinden. Kuştüyü'ne göre büyümek, kanat sahibi olmak demekti.

Biliyor musun, sen öyle bir büyüyorsun ki kalbimde, ben senin benden bile büyük olduğun duygusuna kapılıyorum. Uçmayı bilmiyorsun ama, burada, benim yanıbaşımda olmayı biliyorsun.

Çam ağacının dallarına yerleştiği sıcak bir perşembe günü Kuştüyü ağlamaya başladı. Kuşlar ona pek aldırış etmeden kırların ortasında cıvıldaşıp uçuyorlardı. Hava öylesine aydınlıktı ki sanki güneş, evet güneş bile kanat takmıştı.

Sen ki hiç yalnız kalmazsın, sen ki sevilir ve sana iyi davranan herkese iyiliklerinin karşılığını verirsin. Kuştüyü, o, yalnızdı.

Durmadan ağlıyordu... Sonra, ansızın yanaklarında bir sincabın pütürüklü dilini hissetti: Derken, kadife yumuşaklığında bir pati yanaklarından gözyaşlarını sildi. Kuştüyü gözlerini kaldırınca yeryüzünde görüle-

bilecek en garip sincabı gördü. Kürkü ateş gibi parlıyordu, kuyruğu inanılmayacak kadar tuhaftı. Gözleri herhangi bir gevezenin ağzından daha hızlı açılıp kapanıyor, daha hızlı konuşuyordu: "Kuşlar gibi uçmak, gerçekten uçmak ister misin, gökbaştankara gibi, saksağan gibi, narbülbülü, gökardıç gibi? Bulutların arasında, istek ve düşlemlerinin peşine düşmek ister misin? Kanatların olsun ister misin? Ama kolların olmayacak, yeryüzünün küçük kızı olmayacaksın o zaman. Pişmanlık duymayasın sonra. -Oh, hayır, hayır! dedi Kuştüyü. N'olur Bay Sincap, kanat takın bana.- Nasıl istersen, dedi Sincap. Ama pişman olursan, gel beni yarın günbatımında bul; eski haline dönmek isteyecek olursan yarın tam zamanıdır."

Ve sincap gözkapaklarını kıpır kıpır açıp kapatarak çok hoş, çok bilgiç şeyler söyledi. Kuştüyü, kollarının uzun uzun, tatlı tatlı kaşındığını hissetti: Kollarını incecik beyaz bir kürk kapladı önce; sonra beyaz tüyler göründü. Kuştüyü kanatlanmıştı!

Sevinçten çılgına dönerek çam ağacından havalandı, otların üzerine kondu, sonra evinin damına sıçradı ve yakındaki ormana doğru bir ok gibi fırladı. Bir ağaçtan ötekine şarkılar söyleyerek dostlarını selamlıyor, dostları da coşkuyla onun peşine takılıyorlardı.

Hızdan sarhoşa dönen Kuştüyü öyle uzaklara uçtu ki, çok geçmeden gece bastırınca, yıldızları bile görmeye vakit bulamadan bir meşe ağacının tepesinde başı kanatlarına gömülü, uykuya dalmak zorunda kaldı. İyi ki aklı başında bir baykuş o gece Kuştüyü'ne göz kulak olmak üzere görevlendirilmişti.

Kuştüyü doğan güneşi selamlayan kuşların şamatalarıyla uyandı. İlk kez böyle açık havada uyanıyordu, olağanüstü bir şeydi bu.

Sonra açlıktan ölmek üzere olduğunu fark ederek, kaygıyla okula gitme vaktinin geçip geçmediğini düşündü. Dostları, tohumlardan ve küçük böceklerden ibaret kahvaltılarını yapıyorlardı. Kuştüyü, sütlü kahveyle, üstüne yağ sürülmüş ekmek dilimlerini aklından geçirdi. Amma da aptaldı: Bir kanat çırpışta eve gidemez miydi sanki; sonra açık pencereden ailesinin masa etrafında toplanmış olduğu mutfağa dalıverdi. Evdekiler onun döndüğünü görünce yatışmasına yatıştılar ama, yeni görünümünü fark edince şaşırıp kaldılar.

Kuştüyü, annesinin boynuna sarılmak için davrandı, ne yazık ki kanatları sarılmayı bilmiyorlardı. Yemek yemesi için küçük bir bebek gibi lokmasını ağzına vermek gerekiyordu. Önce Kuştüyü'nün kanatlarına hayranlıkla bakan erkek kardeşleri, sonra sonra onunla alay etmeye başladılar. Hem okulda nasıl yazı yazacaktı! Çantasını nasıl taşıyacaktı!

Okulun dağılış vaktinde intikamını aldı almasına: Öbür çocuklar yoldan yürürken Kuştüyü onların başının üzerinden uçuyor, kanat çırparak onların önüne geçip epeyce uzaklaşıyor,sonra onları karınca büyüklüğünde görecek kadar yükselip, korkudan dört bir yana dağılan çocukların üzerine pike yapıyordu.

Yukarıdan bakınca, böyle kendi ağırlıkları altında ezilmiş, burunları havada yürürken ne de gülünçtüler. İlk sarhoşluğu geçip de kendini odasında bulduğunda, düşüncelere daldı Kuştüyü. Neden küçük Pierre, ondaki gelişmeleri görmezlikten geliyordu peki? Pierre'cik... Bundan böyle onunla kırlarda el ele koşamayacağı, sarı düğün çiçekleri, mantarlar toplayamayacağı gerçek miydi?

Sonra, Kuştüyü epey ihmal etmiş olduğu bebeğini hatırladı. Nasıl giydirecekti onu, nasıl değiştirecekti altını? Konu uçmak olmayınca ne kadar da kullanışsızdı şu kanatlar! Kuştüyü koltuğuna oturup (Koltuğun kol yerleri ne işine yarayacaktı şimdi?) derin derin düşünmeye koyuldu. Altın tüylü sincabın kendisine yapmış olduğu uyarıyı şimdi anlıyordu. Kollarının olmayışına üzülüyor, küçük bir kız olmak istiyordu yine.

Kaybedilecek tek saniyesi kalmamıştı artık: Güneşin son ışıkları da ufkun ardında silinmeye başlamışlardı. İçindeki boğucu sıkıntıyla çılgına dönen Kuştüyü, son bir kez daha uçtu çam ağacına. Sincap buluşma saatini sektirmemişti. Soru sormayacak kadar sağduyu sahibiydi, -zaten Kuştüyü, söylemek istediklerini yüzüyle fazlasıyla anlatıyordu- Sincap, büyük insanların sık sık yaptıkları gibi, "Ben sana dememiş miydim," diye üste çıkmaya çalışmadı. Işıltılı gözleri sihirli sözler söylemeye başlamışlardı yine... Böylece bizim Kuştüyü, dün kanatlandığında nasıl sevinmişse, bugün hünerli elleriyle kollarına kavuştuğunda da öyle sevindi.

Daldan dala ağır ağır indi; öbürleriyle, bütün öbürleriyle, narin olanlarla, ve daha az narin olanlarla, yolda yürürken çakıl taşlarına bakanlarla, gökyüzüne bakanlarla, küçük kızların uçamayacağını bilenlerle, ve eğer gerçekten isterlerse, bir gün bütün küçük kızlarla, bütün küçük oğlanların kendileri kalarak hem kol, hem de kanatları olabileceğini, aynı zamanda, hem gökte hem de yerde bulunabileceklerini düşünenlerle indi.

Bu akşam, senin gözlerini inançlı, benim yüreğimi dinç kılan hikâyeyi, beklediğin hikâyeyi anlattım sana.

NOT: Paul Eluard'ın çocuklar için yazdığı bu masal, Editons Raisons d'etre'de 1951 yılında yayımlanmıştır. (H.Y.)

"BENİM ÇOCUĞUM"dan... "BİZİM ÇOCUKLARIMIZ"a!

Çocuk sevmeyen insan var mıdır? Belki vardır: Hasta ruhlu olanlar. Bütün müşküllüğüne rağmen, çocuk; ailelerin, öğretmenlerin en sevgili varlığıdır. İnsanların üzerine titrediği yavrusudur.

Çocuk üzerine nice şiirler yazılır, övgüler düzülür, edebiyatlar yapılır, nutuklar atılır. Bunların istisnasız hepsi de içtendir, iğreti değildir. Çünkü onları söyleyenlerin, yazanların da genellikle çocukları vardır, ya da olacaktır, veya hiç değilse en yakınlarının çocuklarına duydukları sevgi yüreklerindendir.

ÇOCUK SEVGİMİZDEKİ BENCİL YANIMIZ

Gelgelelim, hepimizin çocuğa karşı duyduğumuz bu sevgi ve ilgi acaba biraz da bencil değil midir? Denilecek ki, anne ve babanın en büyük özveriyi gösterdiği çocuğa karşı duyulan sevgi bencil olabilir mi? Özverinin böylesinin bencillik diye adlandırılması bir totoloji olmaz mı?

Gene de hepimizin çocuklara karşı duyduğumuz sevgide ve ilgide bencillik vardır. Çünkü dikkat edecek olursak, çocuğa karşı duyduğumuz büyük sevgi ve ilgi, aslında kendi çocuğumuzda somutlanır. Elbette başka çocukları da saf, temiz, arı, masum yaratıklar olarak belki yetişkinlerden de çok severiz, fakat gene de çocuk sevgimiz kendi çocuğumuzda ve yakınlarımızın çocuğunda somuta bürünmez mi?

Denilecek ki, "toplum yasası bu"... Doğru. Daha daha? O toplum yasasını da biraz eşelediğimizde karşımıza "doğa yasası" da çıkacaktır belki. Nitekim doğadaki canlı da yavrusuna aynı ilgiyi ve özeni gösterir, ta ki, çocukluktan çıkıp doğaya atılıncaya değin. Doğadaki canlıların küçük yavrularına duydukları ilgi de o denli belirgindir ki, yavrusunu yiyen timsah, insan tarafından lanetlenmiştir, ya da yavrusunu boğan kedi öldürülür, vb.

Fakat insan diğer canlılardan farklıdır. İnsan, sadece analık içgüdüsüyle açıklanamaz ki! İlkel toplumun şekillenmesinden sonra aile kurumunun doğup biçimlenmesinden bu yana aile, insanlığın yaşayagelmiş en eski kurumudur. Bu nedenle, anne ve babanın çocuklarına olan özel ilgisi de, doğadan çıkmış, toplumsallaşmıştır. Bu doğasal ve toplumsal yasallık bir realite olarak, yaşantı biçimi olarak gelmiştir, ama günümüz insanlığının vardığı bu gelişkinlik noktasında çocuğumuza olan ilgimizde ve sevgimizde biraz da bencillik yok mudur? Bir başka deyişle, çocuk üzerinde ebeveynin tasarruf hakkı, rüçhan hakkı, varılan bugünkü noktada adeta bir çeşit mülkiyet güdüsü halinde değil midir?

Bu bir toplum kuralıdır. Bugünkü toplumun örgütleniş biçiminin bir sonucudur. Bu doğru. Bu toplumsal maddilikte ve örgütlenişte bu güdüyü önlemek, ebeveynin çocuğa müdahalesini kaldırmak mümkün değildir. Her ebeveynin, kendi çocuğunu yetiştirmek, görevi olduğu gibi, onun üzerinde tasarruf gütmek de hakkıdır. Çünkü sosyal organizasyonda çocuk ebeveyne ait sayılmaktadır, onun sorumluluğu (vesayeti) altındadır.

Her ebeveynin kendi çocuğunu gözetmesi, ilgisini kendi çocuğu üzerinde odaklaştırması, reşit oluncaya kadar - hatta daha sonra da- çocuğu üzerinde tasarruf gütmesi toplumsal bir yasadır, ama bu yasallık toplumda tek tek ebeveynlerden bağımsız olarak çocukların bir kül halinde gözetilmesi, korunması ve kollanması gereğini sınırlamıyor mu?

Soruyu bir başka tarzda soralım: Her ebeveyn, kendi çocuğuna gösterdiği haklı, gerekli ve büyük ilginin acaba binde birini tüm toplumdaki çocuklar için göstermekte midir?

Hele hele, ekonomik zorluklar içindeki ülkemizde her ebeveyn kendi çocuğu için elinden gelen her şeyi yaparken, toplumda genel çocuk sorununa (yani başka çocuklara, tüm çocuklara) duyduğu ilgi acaba ne kadardır? Örneğin hangi hükümet programında çocuk sorununa değişik ilgi alanlarıyla doğru dürüst önem verilmiştir? Yurttaşlarımız şu ya da bu siyasal partiye oy verirken, ya da vermezken onların çocuk konusundaki programlarını, milli eğitim politikalarını acaba ne ölçüde gözetmektedirler?

Öte yandan ebeveynler, kendi çocuklarından gayrı çocuklara yaklaşırken, bunda toplumdaki grupların sosyal stratifikasyonunun bakış açılarını ne derecede etkilediğini acaba biliyorlar mı? Yani, "ben sadece kendi çocuğumu değil, tüm çocukları severim, gözetirim" diyen ve buna gerçekten de inanan orta katmandan nice anne, acaba kendi çocuğunun "kapıcı çocuğuyla" içli dışlı, sıkı - fıkı olmasını göz yumar mı? Bu annelerin tüm çocukları -bu arada kapıcı çocuğunu da- gözetmesi, kendi çocuğunun eskilerini, ya da daralmış, küçülmüş giysilerini kapıcının çocuğuna vermekten öteye gitmekte midir?

Son otuz yılda yaşanılan hızlı kentleşme içinde, kentlere kırlardan akanlar arasında kapıcıların ya da kalıcılaşmış (ailesini köyden, taşradan getirmiş) inşaat işçilerinin çocukları ile, hali vakti yerinde veya çok çok iyi olan ailelerin çocukları artık büyük kent okullarında aynı sınıflarda okumaktadırlar. Acaba bu iyi halli anne-babalar, çocuğunun sınıfındaki kapıcı ve işçi çocuklarına tıpkı sınıf öğretmeninin baktığı gibi eşit ve ayrıcalıksız bakabiliyorlar mı?

Demek ki, ebeveynlerin kendi çocukları üzerindeki bencillikleri sürüp giderken, onların başka çocuklara bakışı da hiç de öyle kendilerinin zannettikleri ve inandıkları gibi bir *genel çocuk sevgisi* halinde değildir. Onların bu bakışlarını belirleyen de bir başka toplumsallıktır. Birinci bakış, -kendi çocuğuna gösterdiği özen- bir toplumsallıksa, başka ço-

cuklara bakışı, onlar arasında ayrım gözetmesi, ondan da önemli bir toplumsallıktır. Bu toplumsallığın adı ise sınıfsallıktır.

Konuyu bu en can alıcı somutluktan çıkarıp, düşünce planında ele alabilmek için bir soyutlamaya gidelim. Şu çocuk sevgisinin nasıl özelleştiğine eğilelim.

Sait Faik'in bir hikâyesi geliyor akla. İnsan sevgisinin edebiyatımızda anıtlaşmış isimlerinden olan Sait Faik, bir hikâyesindeki entellektüel sofrasında şöyle bir soruyu ortaya atar: "Diyelim ki, bir yangın var, bu yangında La Jaconde'u ya da bir zenci çocuğu kurtarmak zorundasınız, ikisi arasında bir tercih yapmak zorundasınız, hangisini kurtarırsınız?" diye sorar. Bu soruya sofradaki sanatsever, insansever, rafine entellektüeller şöyle yanıt verirler: "Tabii ki, La Jaconde," derler. Ve gerekçesini izah ederler: Çünkü La Jaconde, insanlığın engin kültür mirasının çok değerli bir parçasıdır, böyle bir şeyin yok olması insanlık için bir kayıptır, vb.. Sait ise soruyu soran kahramanına bu konuda ne düşündüğünü söyletir, çocuğu kurtarmak gerektiğini belirtir ve gerekçesini açıklar.

Sait Faik'in bu sorusunu, konumuz özelinde birkaç adım daha öteye götürelim. Bir defa, kurtarılmayı bekleyen çocuğun zenci mi, beyaz mı olduğuna önem vermeyelim, çünkü her entellektüel (şayet Amerikalı, ya da Güney Afrikalı vb. değilse) çocuğu beyaz, siyah, ya da sarı da olsa çocuk olarak kabul edecektir. Eski şartlanmaların Amerikalı entellektüeller arasında bile artık aşıldığı görülüyor. Ama soru, "Bir yangından ya La Jacondeu, ya da kendi çocuğunuzu kurtarmak zorundasınız, hangisini kurtarırsınız?" diye sorulsaydı, acaba o sofrada oturan pek sanatsever entellektüeller gene La Jaconde'un baha biçilmez sanat değerini, insanlığın en seçkin kültür yapıtlarından birisi olduğunu düşünerek,La Jaconde'u mu kurtarmayı seçeceklerdi, yoksa kendi çocuklarını mı?

Bu soru öyle de sorulsa, böyle de sorulsa, yanıt kuşkusuz ki, hiç tereddüt etmeden çocuğu kurtarmak olmalıdır. Ama çocuk öylesine bireysel aidiyet kazanmıştır ki, insanlığın kültür mirasının üstün örneği La Jaconde'u herhangi bir çocuğa tercih eden bir baba, kendi çocuğu söz konusu olduğunda, insanlığı ve onun büyük kültür mirasını her nedense bu ikinci durumda düşünememektedir.

Bu soru fiktif bir soru kuşkusuz. Ama gene de, her iki soruyu birden kendi kendimize sorduğumuzda, birinci durumda birkaç saniyelik de olsa tereddüt gösteriyorsak, bilmeliyiz ki, bizde de bir çocuk bencilliği vardır ve bu bencilik ne toplum yasalarıyla, ne de doğa yasalarıyla bağışlanabilir.

Çocuk insandır. Ve her insan, en değerlisinden bile olsa, bir eşyaya her durumda tercih edilmelidir.

Öyle bir ortamda yaşıyoruz ki, öylesine ağır koşullandırmalar altındayız ki, yukarıdaki sorulardan birincisi de, ikincisi de gerçekten lüks. Yani birçok annebabanın kendi çocuğu üzerinde aidiyet gütmesinden vazgeçmesini bekleyecek lüksümüz ve hayalciliğimiz yok, şu anda. Bu nokta, sadece bir değinme ve hatırlatma olmaktan -soruna bir de bu açıdan bakmamızda yarar görmekten- öteye geçemez.

Vazgeçtik bu tür doğasal ve toplumsal, yani masum bencilliklerden, ülkemizde çocuk sorununun taşıdığı sosyal boyutlar öylesine derin ve vahim ki, biz yukarıdaki gibi "felsefi ve kuramsal" konuları değil, çok daha somut, çok daha çarpıcı ve irkiltici gerçeklikleri görmek ve onlara eğilmek zorundayız.

Ne ki, ülkemizdeki çocuk sorununun bu irkiltici boyutlarını ve değişik yönlerini ele almak bu yazımızın konusu değil. Burada sadece aile çerçevesi içinde çocuk üzerinde adeta mülkiyet güdülüyor olmasına kısa değinmede bulunmak istedik.

Çağdaş sosyal bilinç, *"benim çocuğum"*dan, *"bizim çocuklarımız"*a geçmektir. Tek tek kendi çocuklarımız dahil, çocuk sorununu *hepimizin çocukları* bütünlüğünde görmektir. Çünkü günümüz toplumunda nasıl ki tek tek "gemisini kurtaran kaptan" olamazsak, böylesi bir tutum sosyal bilince aykırıysa ve tek tek kurtuluş yoksa, çocuk konusunda da aynı şey söz konusudur. Tek tek ailelerin kendi çocuklarının esenliğe götürmeleri, ancak ve ancak tüm çocukların, hepimizin çocuklarının birlikte esenliğe ulaşmalarıyla mümkündür.

"Benim çocuğum" ile "başkalarının çocuğu" arasında ayırım gözetmenin kalkmaya başlaması, ancak ve ancak "hepimizin çocuğu" bilincini esas kabul eden bilimsel bilinçle yola çıkılarak ve o bilincin gerektirdiği sosyal - siyasal - kültürel davranışı hep birlikte gerçekleştirerek sağlanabilir.

...Onlar da Çocuk...

Hiç Yaşanamayan Çocukluk

Çalışan çocukların çığlıkları dünyanın dört bir yanında işitiliyor. Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) gelişmekte olan ülkelerde 8 ila 15 yaş arasında 75 milyon çocuğun çalıştığını tahmin ediyor; Birleşmiş Milletler ise tüm dünyada bu sayının yaklaşık iki katına ulaştığını belirtiyor. Çocuklar bugün son derece tehlikeli işlerde çalışıyorlar, zehirli kimyasal maddelerle uğraşıyorlar, sağlığa zararlı dumanı soluyorlar, son derece ağır yükleri kaldırıyorlar. Fazlasıyla çalışıyorlar, yetersiz besleniyorlar ve düşük ücret alıyorlar, o da eğer alıyorlarsa. Pekçoğu beden ve ruh sağlığını tehlikeye atıyor, çocukluğundan vazgeçiyor ki, kendileri ve aileleri yaşamaya devam edebilsin.

Ülkelerin çoğunda çocukların çalışması ve kullanılması yasak olduğu halde, Uluslararası Çalışma Örgütü, yakın gelecekte, çalışan çocukların durumunda bir iyileşme olacağı yolunda "iyimser olmak için hiçbir neden olmadığını" belirtiyor. Bu kötü sonuç kaçınılmaz bir gerçekten kaynaklanıyor: çalışan çocukların ailelerinin hayatta kalabilmesi onların çalışmalarına bağlı. Tarım toplumlarında çocuklar yürümeye başladıkları andan itibaren tarlalarda ana-babalarının yanında yerlerini alıyorlar. Sanayi toplumlarında da koşullar çoğu kez aynı ölçüde zalim. "Sanayileşmenin hızlanmasıyla kırlardan muazzam bir göçe tanık olduk" diyor Brezilya Federal Çocuk Sağlığı Kurumu'ndan Luiz Paschoal Marra, "ama kentler bu göçü emecek altyapıya sahip değiller. Bunun sonucu açlıktır ve ailelerin yaşayabilmesi tüm aile fertlerinin çabalarına bağlıdır."

Yalnızca gelişmiş toplumlar çocukların çalışmasını bir toplumsal sorun olarak görüyorlar, ama onlarda bile uzayan ekonomik durgunluk, çocukların çalışmasına karşı ahlâki kuralların görmezlikten gelinmesine yol açmış bulunuyor. Eski sağlık görevlisi bir İngiliz yetkili şöyle diyor: "İşsizliğin ilk kez ortaya çıktığı ailelerde tek çalışan, ailenin kız ya da erkek çocuğu oluyor. Bu durumlarda ailenin, çocuğun yasadışı istihdamına gözyumması çok kolay bir iş." İngiltere'de 13-16 yaş arasındaki tüm gençlerin dörtte biri çalışmaktadır. Federal Almanya'da kısa süre önce yapılan bir araştırma yalnızca Bavyera'da çocuk çalıştırma konusunda 344 bin yasa ihlalini ortaya çıkarmış bulunuyor. İtalya'da 10-15 yaş arasındaki çocukların %21'i en azından part-time çalışıyorlar. "Bambino'ya (çocuğa) tapmak artık efsanede kaldı. Kırlarda açlığın yarattığı tahribatla, geleneksel aile ilişkileri yıkılıyor ve yalnızca tek bir şey var: Sömürü." diyor sosyal görevli Claudio Betti.

Çocuk emeği ucuz işgücü olduğundan, gençler -hatta çok küçükler- gelişmekte olan ve durgunluğun etkilediği ülkelerde, en çok istihdam edilenler. İstanbul'da orta büyüklükte bir tekstil işletmesinin yöneticisi hiçbir duraksama ya da kederlenme göstermeden işçilerinin %70'inin 15-17 yaş arasında olduğunu kabul ediyor. "Yetişkinlerle aynı üretkenliği gösteriyorlar" diyor, "ama çok düşük bir maliyetle." Tayland'da bir fabrika sahibi, genç işçileri başka nedenlerden ötürü de daha cazip buluyor: "Bunları daha iyi yönetebilirsiniz ve belirli işler için daha uygunlar" diyor ve ekliyor: "Hem de gidip, içmezler." Yasal olarak günlük asgari ücretleri iki dolar ama onlara bu kadarının bile ödendiği çok ender.

Çocuklar fazladan çalıştırıldıkları ve düşük ücret aldıklarında, örgütlenip şikâyetçi olma durumunda değiller elbette. Uyku saatlerinin büyük kısmında su taşıyan Haitili çocuklar her 12.5 kg. için yalnızca bir penny alıyorlar. Meksikalı çocukların büyük kısmına günde 50 sent ödeniyor, oysa yasal asgari ücret yaklaşık dört dolar. 40 bin Hintli çocuk fişek paketleme işinde günde 40 sent kazanırken, işverenleri yılda 150 milyon dolar kazanç sağlıyor. Bu çocukların çok azı yasal haklarını biliyor, daha da azı bu koşullardan yakınıyor. Aksine, çalışıyor olmaktan mutlular. Otomobil yedek parça dükkânında çalışan bir İtalyan çocuk, "işinizi almak isteyen sıra sıra çocuklar daima var" diyor, "belki çok az kazanıyorsunuz, ama katlanmak durumundasınız." Ama çocuklar daha da kötü koşullara katlanmak durumundalar.

Çocukların karşı karşıya olduğu çalışma koşulları çoğu kez dehşet verici. Asya ve Pasifik'te çocuklar sınırsız saatler çalışıp, fabrikada yerlerde uyuyup, çok az bir yiyecekle y ...orlar. "Çocukların yeterli ışık, yeterli yiyecek olmadan kilitlenmesi ve kimsenin onların sağlığıyla ilgilenmemesi, köleliğin eşiğidir" diyor Tayland Nüfus ve

Toplum Kalkınma Konseyi'nden Nechai Viravaidya. Genç Hintli işçiler istenileni yapamadıklarında zaman zaman kızgın demirle dağlanırken, yeni yetme Taylandlı fahişeler yüzlerine asit atılarak terbiye ediliyorlar. Hizmetçi ya da uşak olarak kiralanan binlerce Güney Amerikalı, Karayipli, Afrikalı çocuğun uzun saatler çalıştırıldığı, dövüldüğü ya da tecavüze uğradığında başvuracağı hiçbir yer yok.

İşveren makul olsa bile, çalışma koşulları yine de tehlikeli olabiliyor. Orta Amerika'da çocuklar ilaçlanmış tarlalarda ekin biçiyorlar, Kolombiya'da dar kömür madenlerinde sıkışıyorlar. Taylandlı çocuklar havalandırması olmayan fabrikalarda 1450 dereceye varan sıcaklıkta ısıtılmış cam üzerinde çalışıyorlar, binlerce Hintli çocuk büyük dozlarda sülfür ve potasyum klorür soluyorlar. Brezilya'da genç cam işçileri zehirli silikon, demir oksit ve arsenik buharını içlerine çekiyorlar. Çok sık görülen sonuç, solunum yolları hastalıkları.

Zaman zaman bu bedensel tahribat kalıcılaşıyor. Beş yaşından itibaren başlarının üstünde su taşıyan Haitili çocukların pekçoğu 12 yaşına geldiklerinde kafatasları düzleşmiş oluyor. Tuğla fabrikalarında çalışan Brezilya, Kolombiya ve Mısırlı çocukların çoğunun belkemiği, tedavi edilemez ölçüde zarar görüyor. Fabrikalarda uzun saatler çalışan çocuklar ilk gençlik çağlarına çok zayıflamış vücutlarla giriyorlar. Bazı çocuklar gençliği görecek kadar bile yaşamıyor. Hindistan'da güvenlik koşullarına o kadar aldırılmıyor ki, çok sayıda çocuk yangın ya da kimyasal patlamalarda ölmüş bulunuyor.

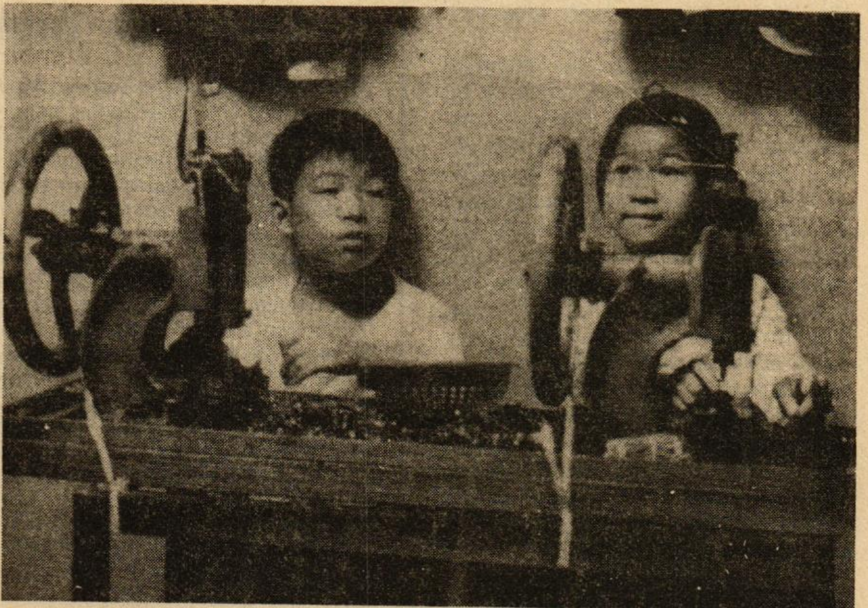
Çocukları tehlikeli koşullardan korumak üzere çok sayıda kanun var, ama olası uygulamalara karşı yetkililerin ya da hükümetlerin ilgi gösterdikleri çok ender. Örneğin Kahire'de çalışma yasaları, 16 yaşından küçüklerin çalışmalarını yasaklıyor. Ama, 9-10 yaşındakiler temel kazıp, yapı malzemeleri taşıyorlar, küçük, özel fabrikalarda çalışıyorlar. Bunları izlemek güç, çünkü 15 milyonluk bir şehirde yalnızca 50 müfettiş var. "Bu personelle ne yapabilirsiniz?" diyor bir müfettiş, "500 proje için, 2000 müfettişimiz olması gerekir."

Hem gelişmekte olan ülkelerde, hem de sanayileşmiş ülkelerde çocukların en fazla istihdam edildiği tarım sektöründe ise denetim daha zor. Küçük aile işletmelerinde çocukların yapacağı işi belirlemek ya da yönlendirmek konusunda yapılabilecek bir şey yok. Büyük çiftlikleri denetlemek ise hemen hemen imkânsız. 1981'de bir portakal bahçesinde forklift kullanırken 14 yaşında bir çocuk ezilerek öldü. Olay 16 yaşından küçüklerin aile mülkü dışında çalışmalarının yasak olduğu Kaliforniya'da meydana geldi.

Çocukların pekçoğu çalışmak **zorunda** olduklarından dolayı çalışıyorlar. UNICEF yöneticisi James Grant, "gelişmekte olan pek çok ülkede acı gerçek şu ki, ailelerinin hayatını sürdürebilmesi için 12-15 yaş arasındaki çocukların çalışarak katkıları şart." Toplam aile gelirinin %23'ünü çocuğun kazandığı Hindistan'da kısa süre önce bir hükümet raporu şöyle diyor: "Aileleri bu gelirden mahrum etmek, yalnızca daha da büyük sıkıntıya yol açacaktır." Aynı durum, yetersiz beslenmenin milyonlarca çocuk için sürekli bir duruma dönüştüğü Afrika, Orta ve Güney Amerika'nın pekçok bölgesi için de doğru. Roma'daki Gençlik Federasyonu'ndan Claudio Stacchini, "çalışmıyorlarsa, yiyecek de yok" diyor.

Çocuklarının çalışmasında çoğu kez ekonomik güçlükler temel hareket noktasıyken, ana-babalar da çoğu kez acımasız angarya memuru olduklarını gösteriyorlar. Hintli babalar borçlarını ödemek için oğullarını angarya için satmak yoluna sık sık başvuruyorlar. Türkiye'de dilenmeleri için çocuklarını sakatlayanlar görülüyor. Tayland'da ana-babalar çocuklarını yılda 50 dolar gibi düşük ücret karşılığında fabrikatörlere kiralıyorlar. Güney Afrika'nın kırlık bölgelerinde aileler çocuklarını tam-gün hizmetler için orta sınıftan ailelere kiralıyorlar, aylığı yalnızca 1 dolar 88 sente.

Çoğu durumda, sorun sömürünün de ötesine gidiyor. Sayısız ana-baba çocuklarını terk ediyorlar. Çocukların %30'unun babasının bilinmediği Kolombiya'da yardım kurumlarının korumasındaki terk edilmiş çocukların sayısı 32 bin. Aile bağlarının kopması diğer yönden de etkili, yani çocuklar ana-babalarını terk ediyor. Kaçakların yaşamı ise cazip olmaktan çok uzak, kent sokaklarında ve çöplüklerde yaşamaya çalışıyorlar. Londra'daki Köleliğe Karşı Topluluğun açıklamaları-

Hong Kong'ta bir transistör fabrikasında

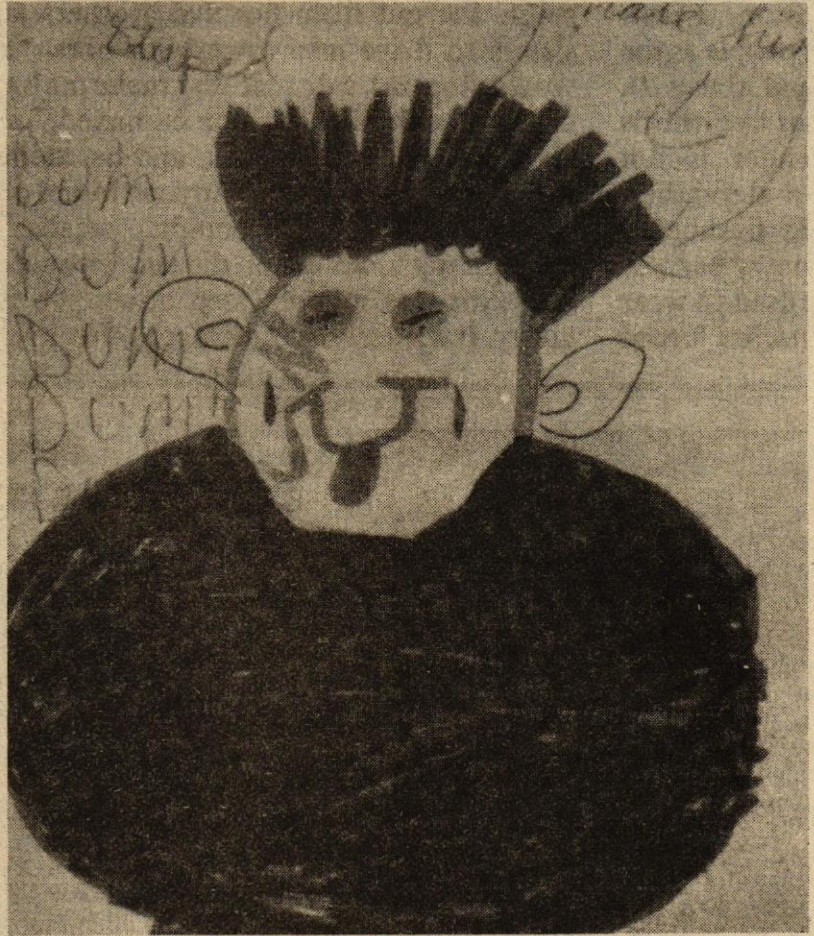
na göre yalnızca Latin Amerika'da 40 milyon sokak çocuğu olduğu tahmin ediliyor. Bu çocuklar çalışan çocuk istatistiklerinde yer almadıkları halde, uyku saatlerinin çoğunu kendi yarattıkları işlerde geçiriyorlar, ayakkabı boyuyorlar, araba park ediyorlar, dileniyorlar ve çalıyorlar.

Çalışan çocuk üzerinde psikolojik hasarlar çoğu kez çalışmanın getirdiği bedensel hasarlardan daha zararlı. Türk çocuk psikiyatristi Dr. Halûk Yavuzer "Çalışan çocuklarda psikolojik bozukluklar, endişe ve stress ortaya çıkıyor" diye uyarıyor. Bu durum, iki yıl önce Güney İtalya'nın Altamura köyünde ana-babası tarafından pazarda çoban olarak açık arttırmaya konulan çocuğun kendini öldürmesiyle de görüldü. Çocuğun intiharı yerel yetkilileri pazarı kapatmaya zorladı ama İtalyan sendikacılar çocuk satışlarının gizlice sürdüğünü ısrarla belirtiyorlar.

Uluslararası Çalışma Örgütü, çocukların "küçük yetişkinler" gibi iş üretmeye zorlandıklarında büyük zarar gördüklerini belirtiyor. Bir ILO raporunda şöyle deniliyor: "Çocuğun gerçekliği kavramadaki yaratıcılığı ve yeteneği köreltiliyor ve tüm ruhsal dünyası yoksullaştırılıyor." Brezilya'da çocuk göçmen işçiler tarım işlerinin ne olduğunu çok genç yaşta öğreniyorlar. Brezilyalı tarım ekonomisti Geraldo Miller, "oyun oynamayı bilmez, günde on saat çalışır, sigara ve cachaca (şeker kamışından yapılan rom) içer. Görünüş olarak bir yetişkindir ama ruhsal olarak tümüyle ve daima bir çocuktur" diyor bunlar için.

Çalışmak zorunda olan çocuklar hem sert bir yaşama isteği, hem de bir davranış biçimi geliştiriyorlar ki, akşam saat 9'dan sonraya kalan çocukların aileleri, çocuğun cürümün eşiğinde olduğunu düşünerek ürperiyorlar. Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki bebek, uyuşturucu ve fahişelik trafiği içinde yer alan gençler çoğunlukla olup biteni anlamayacak yaştalar. Genç Brezilyalılar ve Kolombiyalılar oyuncaklarla oynamaları gereken yaşta, ellerinde bıçak ve otomatik silahlarla dolaşıyorlar. Avrupalı bir çocuk uzmanı şunu soruyor: "Çocukluk bu çocukları unutmuştur. Bunlar ne tür bir dünyayı miras alacaklar?" İnsan, **bunların** çocuklarının ne tür bir dünyayı miras alacaklarını da sorabilir.

(Newsweek, 24 Ocak 1983 *sayısından özel çeviridir.)*

7 yaşında dedesinin saldırısına uğrayan küçük kızın çizdiği "dede" portresi.

Çürümenin Vardığı İrkiltici Boyut

ABD'de çocuklara karşı işlenen cinsel suçların pek çok Amerikalının sandığından çok daha büyük boyutlarda olduğu anlaşılıyor. Bu konuda gerçekten güvenilir istatistikler bulunmuyor ve saldırının kurbanları bunu kötü bir sır olarak gördükleri ve utandıkları ya da korktukları için söylemedikleri sürece de sayı belirlenemeyecek. Ama kimi tahminlere göre 1984'te 100 bin ila 500 bin arasında Amerikan çocuğu tecavüze uğrayacak. Saldırganların az bir kısmı yetkililere bildirilecek ve daha da az bir kısmı ceza görecek. Yapılan bir araştırma tüm Amerikan kadınlarının % 19'unun, erkeklerin % 9'unun çocukluklarında cinsel saldırıya hedef olduğunu gösteriyor. Aynı araştırma 2 ila 5 milyon arasında Amerikalı kadının ensest ilişkilerin kurbanı olduğunu gösteriyor.

Çocuklara yönelen cinsel saldırıların failleri çoğu kez "pis yaşlı adam"lar değil. Bir araştırmada saldırganlardan yalnızca % 10'unun 50 yaşın üzerinde olduğu saptanmış. Saldırganların büyük çoğunluğu belirli bir saygınlığa sahip ve nispeten genç insanlar ve kurbanların yakın çevresindeki kişiler. Bunların dörtte üçünden fazlası çocuğun arkadaş, komşu ve akrabalarından oluşuyor.

ABD'nin yanısıra Avrupa da bu korkunç kâbusu görüyor. İngiltere'de 1979'da çok küçük kızlarla cinsel ilişki kurma olayları 300'ü bulmuştu. Federal Almanya'da polis her yıl çocuklara yönelik 20 bin saldırganlık olayını kovuşturuyor. Buna rağmen Avrupalı uzmanlar çocuklara yönelen saldırıların yalnızca onda birinin yetkililere ilettildiğini belirtiyorlar.

Zalim Bir Yarışmanın Korkunç Sonuçları

... Gazetelerde yer alan araştırmalara göre, eğitim masrafı (kiraların da yüksek olmasına karşılık) Japon ailesinin en önde gelen harcamasını oluşturuyor.

Ülkemizde genç bir adamın kaderi saygınlığı olan bir yükseköğrenim kurumundan mezun olup olmaması ile çok yakından ilgilidir. İyi bir işe girebilmesi için en iyi ilk ve ortaöğrenim kurumlarından geçmiş olması zorunludur. Bir çocuğun iyi bir okula gidebilmesi ise masrafı yüksek bir anaokuluna devam etmiş olmasına bağlıdır... Böylece, gelecekte "güneşte bir yer" edinmek üzere yarışma neredeyse kundakta başlamaktadır. Pek çok ana baba, ilkokula giden çocuklarını paralı kurslara göndermek durumundadır. Yalnızca bu takdirde çocuğun ortaöğretim giriş sınavları için iyi hazırlanmış olma umudu doğacaktır. Bu çok büyük para gerektirmektedir, oysa Japon yasalarına göre sözde dokuz yıllık ücretsiz eğitim sağlanmıştır.

Yükseköğretim kurumuna girmek isteyenler için daha büyük kaygılar söz konusudur. Elbette herkes ad yapmış ve saygınlık kazanmış bir yüksekokula girmek ister: Bunların mezunlarına talep daima vardır. Bu tür okullardan biri örneğin özel bir tıp okuludur. Burada öğrenci olabilmek için yalnızca giriş sınavlarını üstün notlarla geçmek yetmez, muazzam miktarda para gerekir. Geçen yıl (1978) okul taksitleri 50 milyon yene ulaşıyordu. Bu yıl daha artmıştır.

Her yıl not sistemindeki keyfilik, yüksekokullar için sınava girenler arasında sinirlilik ve belirsizlik ortamını daha yoğunlaştırmaktadır. Bu genç insanlar gece gündüz çalışmak zorundadır. (Bunu abartmıyorum)

Bunlara neden katlanılıyor? Sermayenin acımasız dünyasında uygun bir yer kapabilmek üzere zalim yarışmaya dayanabilmek için. Doğal olarak, insanı tüketici bedensel ve özellikle ruhsal gerginlik, genç insanların yararına değil. Tam tersine...

Gençler arasında intiharın yaygınlığı bakımından Japonya bugün dünyada birinci sırayı almaktadır. Giriş sınavlarında başaramayanlar arasında çoğunun hayatına son verdiği kaydedilmektedir. Okul çocukları arasında, yalnızca büyüklerde değil, küçük sınıflarda da, uyuşturucu kullanımı ve fahişelik yaygınlaşmıştır, toplum ise bu trajik olaylara kayıtsızdır.

Sözde sanayice gelişmiş ülke denilen Japonya'nın genç kuşağının yaşadığı hayatın çirkin yüzü budur...

(Japonya Parlamentosu Temsilciler Meclisi Eğitim Komisyonu Üyesi CHİBA CHIYOSE, 1979)

"Ülkede bu yıl 185 bin çocuk yetersiz beslenme yüzünden ölecek"

Brezilya Sağlık Bakanlığı, ülkede ölüme yol açan nedenler arasında ikinci sırayı mide ve bağırsak hastalıklarının aldığını bildirdi.

BRASİLİA - Brezilya'da çocuk ölümlerinin önde gelen nedenlerinden biri olan kötü beslenmenin, 1984 yılında, bir yaşın altındaki 185 bin çocuğun ölümüne yol açacağı bildirildi.

GÜNAYDIN, 3 Haziran 1984

Latin Amerika'da Çocuk Pazarı

"Kolombiya'da bir çocuk edinmek bir araba satın almaktan daha kolaydır." *Büyük paralar karşılığı çocuk ayarlayan bir ABD'li kadın.* ***"Bir Brezilyalı ABD'ye gittiğinde, ona 'gelirken bana bir radyo getir' deriz. Amerikalılar buraya gelen arkadaşlarına, 'bak bakalım benim için şöyle fakir bir bebek bulabilecek misin' diyorlar."*** *(Brezilyalı bir yetkili.)*

Latin Amerika'nın her yanında çocuklar evlatlık veriliyor ve satılıyor. Avrupa ve ABD'den özellikle beyaz çocuklara olan talep, çoğu yasadışı olan bir kuzey-güney çocuk trafiğini hızlandırdı. Karaborsada fiyatlar 20 bin dolara kadar yükseldi ki, bu hükümet ya da özel kurumlar aracılığıyla yürütülen işlemlerdeki bedelin dört katı demektir.

Resmi daireler aracılığıyla binlerce çocuk edinme işlemi gerçekleştiriliyor. Örneğin Kolombiya'da geçen yıl 600 çocuk ABD ve Avrupalı ailelere verildi. Ama binlerce daha fazlası, çocuk kaçırma, çocuk isteyenlerden para sızdırma, köylülerin ve fahişelerin yeni doğmuş çocuklarını alma olaylarına konu oldu. Çocuk hırsızları, planlarına hemşireleri de kattılar; sağlıklı çocukların annelerine, çocuğun ölü doğduğu söylendi, hatta "kanıt" olarak ölü doğmuşlar gösterildi.

Latin Amerika'da bebek ticaretinin böyle hızlı gelişimi bu alanda uzun süredir en önemli pazar olan Güney Kore'yi tehdit ediyor. 1970'lerin sonlarında Avrupalı ve ABD'liler, her dört Koreli çocuğa karşılık bir Latin Amerikalı çocuk satın alıyordu. Ama Koreli çocuk arzı oynak ve bazı yasalarla daha da daralması söz konusu. Ek olarak, Minnesota'da böyle bir uluslararası çocuk edinme merkezi kurmuş olan Jean Nelson-Erichsen şunu söylüyor: "Latin Amerika daha yakın ve uğraşmak daha kolay. Telefonu açıp karşı taraftaki kaynağa 'beni hatırladın mı?' demek kolay iş."

Çocuk pazarı, arz ve talepten doğan bir işletme. Latin Amerika'da istenmeyen çocukların sayısı ürküntü verici. Yalnızca Brezilya'da bir kongre araştırma komisyonu 3 milyon terk edilmiş çocuk olduğunu belirlemiş; bir diğer 25 milyonayısa ailesi bakamayacak durumda. Kişi başına yıllık gelirin 60 dolardan az olduğu bazı bölgelerde bebek ölüm oranı her dört bebekte bir olarak belirlenmiş bulunuyor.

(Newsweek, 2 Kasım 1981)

Çocukların Evini Sevmediği Ülke: ABD

ABD'de her yıl binlerce çocuğun kaybolması ve kaçırılması olaylarının kaygı verici boyutlara ulaşması üzerine Amerikalılar örgütlenmeye başladılar. 25 Mayıs gününü Kayıp Çocuklar Günü ilan eden Amerikalılar, kayıp çocukları bulmak için araştırma yapılması ve bu çocukların ailelerine yardım edilmesi için girişimlerde bulunuyorlar. (Cumhuriyet 26/5/1984).

Amerikan gençlerinin yeni bir kuşağı kaçış içinde, çoğu kez ümitsiz bir gidiş bu. Huck Finn'den çiçek çocuklarına kadar uzanan kendinden önceki romantiklere pek benzemiyorlar, daha çok yıkılan ailelerinden kaçan çocuklar bunlar. Pekçoğu kaçan değil atılan denebilir, ilgisizlik, kötü davranış veya terkedilmişlik nedeniyle evlerinden ayrılmaya zorlanıyorlar. Kaçakların bulunduğu Boston'daki bir kurumun yöneticisi Russell Frank, "Bu çocuklar bir şeyden kaçıyorlar, birşey için kaçmıyorlar" diyor. Kaçanların % 50 kadarı cinsel saldırı dahil fiziksel şiddet nedeniyle kaçıyor. İşsiz anababaların artık bakamadığı ve bu nedenle evi terk eden ekonomik kaçakların sayısı artıyor. Çocuk Koruma Birliği'nden Carol Frank, "ilk kez insanların çocuklarını gönüllü olarak getirip bıraktıklarına tanık oluyoruz" diyor, "çöpe atar gibi".

BİR TESPİT

Son bir yıl içinde 1096 çocuğun evden kaçarak Anadolu'dan İstanbul'a geldiği saptandı. Yaşları 11-17 arasında değişen kaçak çocukların üçte birini küçük kız çocuklarının oluşturduğu öğrenildi.... Psikiyatristler evinden kaçan çocukların çoğunluğunun sosyo-ekonomik bozukluklar, zenginliğe özenti, aşırı aile baskısı, boşanmalarda geçirdikleri bunalım gibi nedenlerle evlerini terk ettiklerini vurguladı. **(Milliyet, 11 Aralık 1983)**

Kaçakların bir kısmı, evden gitmeleri söylenmeden, ailedeki şiddetli tartışmalar, içki ve diğer gerilimler nedeniyle uzaklaşıyor. Washington'da sosyal işlerle görevli Robbie Callaway, "14 yaşındaki bir çocuğun, işini kaybeden babanın geçirdiği depresyonu tam olarak anlaması mümkün değil" diyor, "ekonomik koşullar sertleştikçe, daha çok çocuk sokağa düşecek."

Kaçakların izledikleri güzergâh arasında Minnesota'nın Times Square yakınında kötü şöhretli bölgesi ve Holywood'un Santa Monica Bulvarı'ndaki "et pazarı" da var. Bunlardan ilkinde sayısız boyalı sarışın kendini satışa çıkarırken, ikincisinde oğlanlara çengel atanlar ortalıktadır. Yasal olarak çalışamayacak kadar genç olanların belirli bir bölümü hayatlarını sürdürmek için çalıyorlar, uyuşturucu işinde çalışıyorlar ya da kendilerini satıyorlar. Terk edilmiş gemilerin miçoları gibi, virane binalarda, parkların kanepelerinde, ya da metro ızgaralarından gelen buharın üzerinde kıvrılıyorlar. Kaçak çocukların çoğu acınacak bir hüner gösteriyorlar, polisten olduğu kadar serseriler ve soygunculardan korkan çocuklardan biri, bir Philadelphialı, her gece kendini çocuk bahçesindeki kum havuzunda çenesine kadar gömüp, öyle uyuduğunu söylüyor. Fakat bu genç göçebelerin pekçoğu için saklanacak yer yok; geçen yıl 50 bin **evden kaçan çocuk** ortadan yok oldu.

Bunların nereye gittikleri bilinmiyor, çünkü ABD'de kaybolan arabalar için tutulan kompüter kayıtları, kaybolan çocuklar için tutulmuyor. En tutucu tahminle, her yıl 10-17 yaşlar arasında 1 milyondan fazla çocuğun evden ayrıldığı söylenebilir.

Koşulların tüm güçlüğüne rağmen neyse ki kaçakların çoğu nispeten utangaç. Çoğu bir akraba ya da dostun yanına sığınıyor ve 48 saat içinde eve geri dönüyor. Ama geri kalanlar, geçici bir süre için dahi olsa yaşamak için yeterli koşulların çok uzağındalar. ABD Sağlık ve Kamu Hizmetleri Bakanlığı'nın kısa süre önceki raporunda korunma altına alınanların yaş ortalaması 15 olarak belirtiliyor. Bu 1976 yılı ortalamasından bir yaş daha düşüktür ve dokuz yaşındakilerin de söz konusu olması endişe vericidir. Çocukların çoğu beyazdır (% 70) ve kız çocuktur (% 56.7). % 40'ı okuldan ayrılmıştır ve ancak okuyabilmekte ve asgari ihtiyacı kadar okuma-yazma bilmektedir. Daha önce suç işlemeyenler büyük çoğunluktadır. % 60'ının daha önce başı herhangi bir şekilde derde girmemiştir.

Kendi kendilerine bırakıldıklarında çocuklar bir savunma yapısı geliştiriyor. Mekân tutma açıkça gözlemleniyor. Boston civarında erkek fahişeler otobüs terminali yakınlarında çalışırken, kadınlar kötü namlı Combat Zone'da çalışıyorlar. Kabadayı sokak çocukları Boston Common'da toplanırken, yumuşak kaçaklar -yerel dille "flörtçüler"- Harvard Square civarında bulunuyorlar. Kimi kaçaklar ortaklık kurmaya çalışıyorlar: birinin parası olduğunda diğerleriyle birlikte kalmak üzere oda kiralanıyor, şarap, uyuşturucu ve yiyecek ganimetleri paylaşılıyor. Philadelphia'nın kuzeydoğu bölgelerinde kaçaklar ormanlık içinde, inşaatlardan çaldıkları kerestelerle, kaçış tünellerine varıncaya dek tamam olan kendi sığınaklarını kurmuş durumdalar. Yaşayabilme dersleri istekle paylaşılıyor; en az dertle bedavadan yemek yemenin yolları, hesabı ödemeden çıkıp gitmeden önce garson kıza bahşiş bırakmak vb.

Zaman en büyük eleyici olarak gözüküyor, hangi kaçakların kurtarılabileceğini zaman belirliyor. Kaçak gençler için bir ev kuran Rahip Bruce Ritter, "eğer çocuk bir ay ya da daha fazla süredir sokaktaysa, ona ulaşmak çok güç" diyor, "eğer altı ay olmuşsa onu hemen hemen kaybettik demektir, eğer bir yıl geçmişse artık o gitmiştir. Zehir çok çabuk etkisini gösteriyor". Çoğu durumda yalnızca iki gün yetiyor. 48 saat geçtiğinde her 10 çocuktan bir tanesi artık fahişedir.

Kaçak çocuklar için her köşe başına danışman konulacak kadar para sağlansa da temel sorunlar sürecektir. New York'taki koruma merkezinden Rahibe Dolores Gartanutti, çocukları kapısına getiren "Kleenex (kâğıt mendil) zihniyeti"ne esefle işaret ediyor: "Bir şeyleri kullanıp işi bitince onları atıveren bir toplumda yaşıyoruz. Yemin ederim ki, pek çok insan çocuklara da bu gözle bakıyor." Ve böylece New York'tan Kaliforniya'ya, sokağa atılan çocuklar birbiri üzerine yığılıyor, sömürülmek için, şiddete hedef olmak için. Er ya da geç, onları sokağa atanlar, çocukların öyle kolayca çöplüğe atılamayacağını anlayacaklar. Bu çocuklar sokakta kaldığı sürece, kazanılmaları şansı da o kadar azalıyor; herkese de o kadar pahalıya malolacaklar.

(Newsweek, 18 Ekim 1982 sayısından özet çeviridir.)

VEYSEL ÖNGÖREN

TURGUT UYAR

Hüzünlendi de
Hüznü yük edinmedi
Biliyordu bir şeyin arttığını hüzünden
İnsanı anlatmaya durdu
Fark edince tadın kendi biçimini
"Soğuk soğuk sular"ın sızdığı testilerden
Soğuk su damlaları alıkoyarak duyarlı yüzünde
O şeyi aradı ve hiç şaşmadı:
Niye yetim çocuklardır küçük tad'lar
Ve hep öyle.
Kuş seslerine tutkuluysa
Acemice bakmaya
İşte bu sessiz öfkeden
Öfkeyi damıtan zekâdan
Kapılarda yakaladığı ve demlediği ufarak mutluluklardan
İşe yarasın diye verilmiş yargılara şaşmaktan
"İşe yaramaz şeylerin güzelleştirdiği dünyada"

İLHAN BERK

Neyi aradığını bilmediğinden değil
Nerede bulacağını bilmediğinden aradığını
Dili elekten geçirdi
Çiçekler gibidir mısraları
Açmışlar gibidir bahçesiz bir ülkede
Sözcüklerine bakılırsa mekanları var mısralar
Zamanları yok
Aslında mekanları yok
Zamanları var
Durmaksızın
Belirsiz bir toprağı çapalıyor
Ne bir sınıra rastladı ne bir sınır koyuyor
Şimdi şiire alınmış ülkesini dolaşmakta İlhan Berk.

TOPLUMSAL DEĞİŞMELER VE EDEBİYAT AKIMLARININ DOĞUŞU

ŞİİRDE ÖRTÜLÜ GÜZELLİK SEMBOLİZM İLE BAŞLADI

Erdoğan Alkan

Sembolizmin kurucuları Parnasse ozanları arasından çıktı.

Bu ozanlardan dördü ele avuca sığmıyordu. *Baudelaire* ölümsüz dizelerini bütün akımların dışında yazıyor ve gelecekteki bütün akımların kapılarını aralıyordu. *Verlaine,* soğuk plastik güzelliğe baş kaldırıyor, tül altından görünen, örtülü, duygulu, ince bir güzelliği yazıyor, geleneksel biçimin yanı sıra yeni biçimler araştırıyordu. Fransız şiirinde durakları, çift sayılı heceler birliği sağlar. Verlaine "Tekli dizeden şaşma" diyordu ve beşli, yedili, dokuzlu, onbirli hecelerle dizeler yazıyordu. Bazen aynı şiirinde değişik hece sayılarından oluşan dizeleri birlikte kullanıyordu. *Rimbaud,* Mayıs Sürgünü şiirini uyaksız dizelerle yazdı. Giderek, ölçüyü tümüyle atıp Gemicilik (Marine) ve Devinim'de (Mouvement) özgür dizeye yöneldi. Güneyin başkaldıran çocuğu, sonunda dizeyi de atıp *şiirin tanrısı* dediği Baudelaire gibi, yapıtını düz yazılmış şiirle vurguladı. Illuminations ve Cehennemde Bir Mevsim'den önce yazdıklarının, ölçülü dizelerinin yakılmasını istedi. *Mallarmé,* 'Düzyazı diye bir şey yoktur. Düzyazı birbirine geçmiş yan yana dizelerden oluşur' diyecek kadar ileri gitti önceleri. Ama sonradan, düşünceyi en iyi biçimde ölçülü dizenin yoğunlaştırdığını ileri sürdü ve geleneksel dizeyi savundu. Bu sabırlı, disiplinli ve titiz ozan, Parnasse Okulunu, biçimde değil, şiirin özünde yaptığı değişikliklerle yıkıyordu. Açık anlatıma, nesnelerin adlandırılmasına karşıydı: "Bir nesneyi adlandırmak, şiirin azar azar bulup ortaya çıkarmak mutluluğundan oluşan kıvancının dörtte üçünü yok etmektir, nesneyi esinlemek, işte düş budur. Sembolü oluşturan bu gizem en yetkin bir biçimde şöyle kullanılabilir: Bir ruh halini göstermeliyiz, ya da, tersine, bir nesneyi seçip, bir dizi çözümlerle, bu ruh durumunu ortaya çıkarmak için, nesneyi azar azar çağrıştırmalıyız" diyordu.

Parnasse Okulunun egemen olduğu dönemlerde bu dört ozan, sembolizmin dört öncüsü plastik güzelliğe, somut nesnelciliğe karşı çıkıyor, insanın, nesnenin, doğanın gizemlerini, bilinçaltının seslerini araştırıyordu.

Charles Baudelaire' in Gustave Courbet tarafından yapılmış bir resmi.

Öncüler öz ve biçim arayışları içindeydiler.

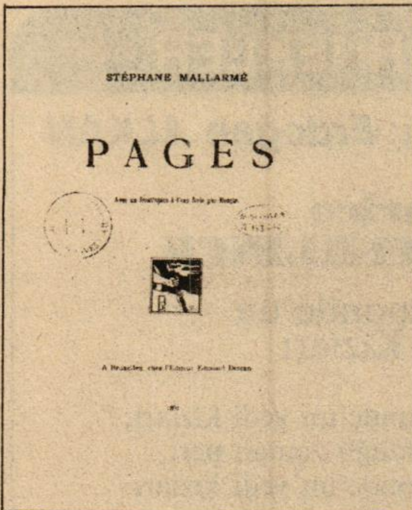
Dört öncünün hazırladığı ortam sonucu, 1886'larda, yeni akım, sembolizm gün ışığına çıktı.

Sembolizm şöyle özetlenebilir:

Sembolistler soğuk plastik güzelliği, nesnelliği savunan, özdekçi (matérialiste) ve olgucu (positiviste) Pernasse'çılara tepki olarak ortaya çıktılar, ülkücülüğü (idéalisme) ve sezgiciliği (intuitionisme) savundular. Bütün ülkeler ve bütün dönemler için geçerli bir güzellik kavramının var olacağına inanmazlar. Duruk'un (statique) karşısında yer alır, oluşumu (devenir) kutsarlar. Klasizme, şiir sesi söylevci olduğu ve akıl hocalığı yaptığı için, romantizme, gözyaşı tecimiyle uğraştığı, anlatımı pek yalın olduğu için: natüralizme (doğalcılık) şiirlerinde ruh bulunmadığı için kızarlar.

Örtülü güzelliği severler. Doğaya, nesnelere, olaylara, buğulu bir camın ardından bakarlar. Anlamda da örtülüyü severler. Gerçeğin, yalın çok açık biçimde değil sembollerle sunulmasını, şiirin anlamına okurun, bilinciyle, bilinçaltıyla, sezgilerle yaklaşmasını isterler. Sembolist ozan konuya, bir sembolle, ya da birden çok sembollerden oluşan sözcükler topluluğuyla girer, düşünceyi geliştirir, açar ve ana düşün'ü (kére-idée) ortaya kor.

Duyumlar (renk, koku, ses...) düşüncelerin işaretleridir. Düşünceye duyumlardan gidilir. Ozan, duyumlar arasındaki iletişim ağını, sembollerle, sözcükler ve imgelerle kurar ve ruhsal gerçeğe ulaşır. Baudelaire, İletişimler (Correspondances) şiirinin iki dörtlüğünden, gelecekte doğacak bir akımı da özetler gibidir: *"Bir tapınaktır doğa, direklerinden akan/Anlaşılması güç, karışık sesler duyulur/Ve kişi, tanıdık gözleriyle ona bakan/Simge ormanlarından geçip yola koyulur../Geniş aydınlık gibi ve gece gibi kara/O derin birlik içinde, sesler, kokular, renk/Uzaktan uzağa karışan yankılara denk/Birbirlerini işte böyle yanıtlamakta.."*

Sembolistler Avrupa tinselciliğinin, gizemciliğinin, metafiziğinin son halkalarını oluştururlar. Gerçeğin içindeki gizi ararlar. Bir benzetmeyle, Parnasse'çı ozan, ormanı; sembolist ozan, ormanın ruhunu yazar. Evrenin ve olayların gizemini ele geçirmeye çalışırlar.

Şiir yüreğin bir şarkısıdır, Parnasse'çılarınki gibi nesnelliği değil, bireysel bir öznelliği yansıtır. Anlatım büsbütün kapalı değil, ama kapalı ve örtülüdür. Nesneler açıkça anlatılmaz, ustaca çağrıştırılır. Dil, gerçek dışının, bilinçaltının, düşün kapılarını açmaya yarayan bir anahtar. Önemli olan sözcüklerin tınısı ve çağrışımı. En iğrenç bir sözcük bile, çağrışım ve ezgi gücü varsa şiirde yerini alır. Sembolistler dilbilgisi kurallarına, cümle kurgusuna (syntaxe) sıkı sıkıya bağlanmaz.

Ezgiye büyük önem verir, şiiri ve müziği, iki sanatı birleştirirler: "Müzik, her şeyden önce müzik" (Paul Verlaine).

Efsaneler, masallar, düş, ruhsallık, başlıca konuları. Büyüyle, dinsel törenlerle, falcılıkla (occultiame) ilgilenir, ilke insanın bilgeliğine saygı duyarlar. Parnasse'çılar gibi onların şiirlerinde de sık sık Yunan mitolojisinin tanrıları, yarı-tanrıları, Alman mitolojisinin perileri, masal kahramanları yer alır.

Sembolistler en büyük devrimi şiirin özünden çok biçiminde yaptılar. Özgür dizenin, giderek, bugünkü serbest şiirin kurucusu onlardır. "Dizelerin düzeni, söyleyiş ve biçim yapısı, geleneksel formül, yeni uyum için yeterli değildi. Ayrıntıları çoğaltmaya elveren, klavyeleri daha yumuşak, yeni bir çalgı gerekiyordu." (R.Sabatier). Verlaine ve Rimbaud gibi öncüler, bu konuda da kapıları aralamışlardı.

Parnesse Okulunun sanat görüşü, geleneksel biçime, dizeye ağırlık veriyordu. Sembolistler dörtlüğü, üçlüğü aşan bağlama öncelik tanıdılar. Şiirde, artık dize değil bağlam önemli. "Bağlam (kıta)" şiir gereçlerinin içinde öğütüldüğü bir değirmendir. Bağlamı, zenginleştirilmiş seslerle çağrışımlardan oluşan düşünce saptar. Bu sesler ve çağrışımlar çok sayıdaysa bağlam uzun, az sayıdaysa kısadır. "(R. Sabatier)

"Sembolistler ölçünün özgürleştirilmesi adı altında özgür dizeyi savundular, ama bunun açık bir tanımını yapamadılar. Ghil kendisini izleyenlere "gözden geçirilmiş ve buyruk altına alınmış eski alexandrin'i (oniki heceli dize) önerdi, ama öneriye pek aldıran olmadı. 1886'larda herkes, aşırı disiplinli parnassien dizenin yerini yeni bir biçimin almasını istiyordu. Geleneksel eski dize sayılarının yerini, bir tür öznel bir ezginin (mélodie) alması bekleniyordu. Bu özlemi zaman zaman yansıtan ozanlara rastlanmadı değil. Ama yeni ritimleri hangi kurallara dayanıyordu, bu ritimler neden gerekli, açıklamıyorlardı. Veremli Laforgue, birbirine eşit olmayan dizelerden oluşmuş uzun destanların göğüs ağrılarını dindirdiğini söylüyordu, o kadar. İlluminations'ın başında yer alan Marine (Gemicilik) ve Mouvement (Devinim) düzyazısı değil. Peki onlara dize denilebilir miydi? Verlaine Art Poétique'inde (Şiir Sanatı) bazı kurallar ileri sürüyordu, ama benimsenmemişti. Neden?

Çünkü sembolistlerde dize değil, bağlam (dörtlük) egemen hale gelir. Sembolistlerin özgür dizeli şiiri, bir grup ritm dizisini içerir. Üstünlük bağlamındır. Bağlam ise esinden önce var olan bir biçim değil, şiirsel gereçlerin içinde öğütüldüğü bir değirmendir. Bağlamı türdeş kılan, zenginleştirilmiş, bazen de, ana sese katılan seslerle çağrışımların yer aldığı tek bir düşüncenin açıklanmasıdır. Eğer bu sesler ve çağrışımlar çok sayıdaysa bağlam uzun, az sayıdaysa kısadır. Bağlam içindeki tinsel (spirituel) öğelerden her biri görece bir özerkliğe sahiptir.

Biçim için iyi bir terim bulamadıklarından, ona bazen ölçü (métre), bazen söz topluluğu (groupe verbal) derler. Bağlamda tam uyaklardan ve çok özgün yarım uyaklardan (assonance) kaçınılmasını önerir, aksi takdirde bağlam akışının kesilebileceğini söylerler. Ölçülerden hiçbiri için özel bir tonlama koşulu ileri sürmezler. Deyiş, düşünce, bilinçaltından bilince nasıl çıkıyorsa şiir de ona göre yazılacaktır. Şiir Sanatı'nda Verlaine de buna benzer şeyler söylüyor, ama söylediklerini kendisi de pek uygulamıyordu. Ayrıca sembolistlerin özgür dizesi, söyleyiş, deyiş ülküsüne uygun olarak, bir düşüncenin eğilimlerini yansıtır. Bunun doğal sonucu olarak da, sembolistlere göre, eleştirmenlerin, bir şiirin yapısını dizelere göre eleştirmeye hakkı yok.

Özgür dizeyi iyi kullananlar okurda derin ve coşkun duygular uyandırır; bu dizeler, okurun kendisiyle konuşmasını, iç dialogue'u sağlar, geliştirir ve iç çatışmaları yatıştırır. Ne var ki, okurların çoğunun bellekleri eski şiirin, geleneksel şiirin anılarıyla doluydu. Ayrıca uyakların, geleneksel şiirin, dinlendirici bir yanı vardı. Sembolizm, değişik ölçü ve dizeleriyle zamanın okuru elinden bu dinlenme hakkını aldı; okurlar, şiiri sıkıcı bulup günce okumaya yöneldi." (Albert-Marie ScHâmâdt)

Ondukuzuncu yüzyıl sonlarında ortaya çıkan sembolizm, giderek büyük etkinliğini yitirdi. Ruhsalla ilgilenen bu sanatçıların elinde henüz psikanalizmin silahları yoktu. Ölçü ve uyaklarıyla geleneksel şiirin dinlendirici yanına alışkın okur, düşünmekten hoşlanmıyordu. Aşırı çaba isteyen akım, sonunda sanatçılarının bazılarını da yordu. Yükselişten sonra düşüş başladı. Yirminci yüzyılın başlarında da ozanlar onun kalıtından yararlandılar. Ve tüm ataklıklara açık bu şiir kendi bağrından bir başka şiir akımını, gerçeküstücülüğü çıkardı.

Baudelaire (1821-1867), Verlaine (1844-1896), Rimbaud (1854-1891) ve güzellikle Mallarmé (1842-1898) sembolizmin öncüleri ve kurucularıdır. Jules LAFORGUE Tristan CORBEIERE, Charles CROS, Germain NOUVEAU, Henri de REGNİER, Albert SAMAIN, Jean MOREAS, Emile VERHAEREN, Maurice MAETERLINCK, Saint-POL-ROUX, Francis JAMMES, Paul CLAUDEL ve ileride Gerçeküstücülük (Surréalisme) okulunu kuracak olan APOLLINAİRE Sembolizm akımının başlıca ozanlarıdır.

Stephan Mallarmé

SEMBOLİST ŞAİRLERDEN ÖRNEKLER

Charles BAUDELAIRE

Türkçesi: *Erdoğan ALKAN*

İLETİŞİMLER
CORRESPONDANCES

Bir tapınaktır Doğa, direklerinden akan
Anlaşılması güç, karışık sesler duyulur
Ve kişi, tanıdık gözleriyle ona bakan
Sembol ormanlarından geçip yola koyulur.

Geniş aydınlık gibi ve gece gibi kara
O derin birlik içinde, sesler, kokular, renk
Uzaktan uzağa karışan yankılara denk
Birbirlerini işte böyle yanıtlamakta.

Kokular vardır körpe çocuk tenleri gibi
Çalgılar gibi tatlı, çayırlar gibi yeşil
-Kokular da var, leş, bozuk, zengin ve görkemli.

Büyüyüp genleşen sonsuz nesnelerdir onlar,
Amber, misk ve günnüktür, kaldırır şarkılarla
Ruhun ve duyuların göçünü o kokular.

Maurice MATERLINCK

Orlamonde'un Yedi Kızları

Orlamonde'un yedi kızları,
Öldüğü zaman peri,
Orlamonde'un yedi kızları
Aradılar kapıları.

Yakıp yedi lambalarını
Kuleleri açtılar
Açtılar dört yüz salonu
Çıkışı bulamadılar...

Çın çın mağaralara geldiler
Ve aşağıya indiler
Örtük bir kapının üstünde
Altın bir anahtar buldular.

Yarıklardan Denizi görüyorlar
Çok korkuyorlar ölmekten
Kapalı kapıya vuruyorlar
Anahtarı çeviremeden...

Stephan MALLARME

ZANGOÇ

Sabahın arınmış, saydam, derin havasına
Yayıyor yine çan, sesini, aydınlık, duru
Okşuyor, lavantalar, kekikler arasına
Duasını bırakan küçük bir çocuğu,

Çıkmış üstüne eski bir ipi geren taşın,
Dilinde dua, zangoç, üzgün, mırıldanarak
Dinliyor inişini uzak çınlamaların
Bir kuş geçiyor yanından, ona dokunarak.

Ben arzulu gecenin o adamıyım. Yazık!
Boşa çekiyorum Ülküyü çalan halatı
Bir tutam tüy söylüyor soğuk günahlarımı,

Çok usul geliyor kulağıma sesler artık!
Ve bir gün, yorgun boş yere çekmekten bu ipi
Taşı atıp ucuna asacağım kendimi.

Tristan CORBIERE

ŞAKADAN ÖLÜ

Çabuk git, yıldızların usul tarakçısı!
Otlar yelde salınan saçların olacak;
Ve açık gözünden ateşler fışkıracak
Ateşler, boş kafaların tutsakladığı...

İnci çiçeği denen mezar çiçekleri
Açacaklar bol bol, gülüşlerin dolusu...
Toprağın unutmabenilerle dolacak...

Ağır numarası yapma: ozan tabutu
Mezarcılar için çocuk oyuncağı,
Çukuru şenlendiren müzikli bir kutu...
Seni ölü sanıyor -burjuvalar kazın teki-
Çabuk git, yıldızların usul tarakçısı!

Nazi Esir Kampında Düzenlenen Olimpiyadın Hikayesi

1940 OLİMPİYAT ŞAMPİYONU

"Teodor Niewiadomski, Savaş Esiri No: 4510, Savaş Esirleri Uluslararası Olimpiyat Oyunlarında, 50 metre kurbağa koşusu yarışında Polonya Cumhuriyeti adına birinciliği kazandı. Savaş Esirleri Uluslararası Olimpiyat Komitesi, Nürnberg-Langwasser, Eylül 1940, 12. Olimpiyatların Yılı."

"1940 yazında, diye anlatıyor Niewiadomski, Nazi toplama kampının kapıları hiç kapanmadı, sürekli yeni esir grupları geldi. Polonya üniformalarının yanına Fransız, Belçikalı, Hollandalı, Norveçli olanlar katıldı... Biz Polonyalılar daha eskiydik ve alt kademede bazı yönetim işlerine bile bakıyorduk. Bu durumdan yararlanıp tel örgülerle ayrılan 'devletlerle' gizli ilişkiler kurabildik.

1940'ın Olimpiyat yılı olması gerektiğini ilk olarak kim hatırladı, bilmiyorum. Herhalde aklımıza gelmesinin nedeni, 'koruyucu meleğimiz' Alsas'lı Roger Virion'un üzerindeki Wehrmacht üniformasının cebinde taşıdığı fotoğraftı. Bu, 1936 Olimpiyatlarında bronz madalya kazanmış olan Polonyalı Marysia Kwaszewska'nın fotoğrafıydı ve Roger onu tekrar tekrar çıkarıp 'Marie.. aşkım..' diye iç çekerdi. Ve biz, sakallı, üstü başı dökülmüş, zayıf kalabalık onun etrafında toplanır, resme bakar, stadyumlar üzerindeki güneşi, Marysia'nın güzelliğini, kara 1 Eylül 1939 günü kesilen barış içindeki yaşamı düşünürdük. İşte böylece, birisi önermiş olmalı: "Haydi, kendi Olimpiyatlarımızı düzenleyelim!"

1 Ağustos'ta kamp revirinde Uluslararası Olimpiyat Komitesi ilk gizli oturumunu yaptı. Komitede Polonya, Fransa ve İngiltere temsilcileri vardı. Revir görevlisi ve Olimpiyadımız hakkında bilgisi olan tek Wehrmacht askeri olan Roger Virion Komitenin onur üyeliğine getirildi. Virion aracılık yapacak ve yarışmaların ana hakemi olacaktı.

Oyunlar arasında, gülle, okçuluk, bisiklet, uzun atlama, voleybol ve 50 metre kurbağa yarışı vardı. Her 'katılan ülke', her oyun için bir yarışmacı gösteriyor ve bunlar çoğu zaman kendi bölgelerinde, rakiplerini görmeksizin yarışıyorlardı.

Bir yılı aşkın süredir süren savaşın kurbanları anısına Olimpiyatların açılış günü 1 Eylül olarak belirlendi. O gün Olimpiyat yemini ettik: birbirimizle mücadelede sportmence davranacağız; düşmanla olan mücadelemizde acımasız olacağız.

İlk yarışma, bisikletti. Roger Virion bir yerlerden eski bir bisiklet buldu, onu kimseye göstermeden revire getirdi. Bisikletçiler çok ağır hasta gibi davranarak revirde toplandılar. Virion bisikleti iki oturak üzerine raptetti ve arka frene bisikletin gidiş mesafesini gösteren bir siklometre bağladı. Rakipler mecalsiz bacakları, pedaldan kayan ayakları ile yarışmaya başladılar. İlginçtir, dikenli tellerin ardında dahi dünya bisikletçiliğindeki güçler dengesi bozulmadı, yarışı bir Belçikalı kazandı, Hollandalı ikinci, Polonyalı üçüncü oldu.

Bisikletten sonra sıra gülle atmadaydı. Alelade, yuvarlak denebilecek bir kaya parçası gülle yerine kullanıldı ve Roger Virion sağlık çantası içinde bu kaya parçasını bölümden bölüme dolaştırdı. Yarışmayı bir Fransız kazandı, altı kiloluk kayayı 11 metreye fırlatmıştı.

Eğer Gestapo ne olup bittiğini öğrenseydi, ilk iki yarışmaya katılanlar ağır biçimde cezalandırılırdı; ama okçuları hiç kuşkusuz kurşuna dizerlerdi. Çünkü onların bir suikast düzenlediklerini düşünmeleri çok kolaydı. Okçuluk yarışmaları barakaların içinde yapıldı. Eğilmiş bir söğüt dalı bağlanarak yapılmış bir yay, ucunda kaz tüyü olan bir ok vardı, gerekli malzemeyi sağlayan gene Roger Virion'du. Bu yarışı bir Fransız savaş esiri kazandı, Struss isimli bir Senegalliydi.

Uzun atlamada kısa bir mesafeden koşarak su dolu bir hendek geçilecekti, zafer bir Norveçlinin oldu. Bundan sonra, programdaki tek ekip oyunu olan voleybol için titiz hazırlıklar başladı.

Olimpiyat Ticareti Hızlandı

1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nın pazarlanmasında erişilen boyutlar Amerikalıları dahi rahatsız eder hale geldi. Pazarlama işi tesisler, fonlar hediyelikler, yayın haklarıyla kalmadı, Olimpiyat meşalesine kadar uzandı. Meşalenin ABD'de 30'dan fazla eyaletten geçerek kat ettiği 15 bin kilometrelik yol, kilometre başına 3 bin dolardan satışa çıkarıldı. Parayı veren meşaleye sahip oldu! En eski Olimpiyat oyunlarının yer aldığı Yunanistan'daki Olympia kenti Belediye Başkanı "meşale bizim için kutsallık taşır, satılık değildir" diyerek durumu protesto etti. Bir kilometreliğine meşaleyi satın alanlar kendilerini şampiyon gibi hissettiklerini söylediler! "Herşey satılabilir" felsefesi Olimpiyat ruhu filan dinlemiyor.

Olimpiyatlara damgasını vuranlar!

Alman görevliler, tutukluların örgütlediği inanılmaz çamaşır yıkama işlemi karşısında hayrete düştüler. Çarpık çurpuk küçük ağaçlar arasındaki bir ipte çamaşırlar, gömlekler, çoraplar gözüktü. Voleybol 'ağı' tamamdı, ama revirin başındaki görevli farklı düşünüyordu. Daha Hollandalılarla Belçikalılar arasındaki ilk maç bitmemişti ki, görevli, öfkeden rengi sararmış bir vaziyette, bağırdı: 'Dışarı!' Böylece voleybolu Olimpiyat oyunlarından çıkarmak zorunda kaldık.

En son yarışma 'kamp kurbağası' yarışıydı; ayaklar bitişik olarak 50 metrelik mesafeyi hoplayarak kat etmek gerekiyordu. Buna, Olimpiyat sporlarına bizim katkımız, diyebilirsiniz. Kurbağa sıçrayışı kampta verilen cezalardan biriydi. Bu oyunda Polonya'yı temsil etmek üzere ben seçilmiştim, çünkü bizim gardiyanımız Schlappke kurbağa sıçrayışının büyük hayranlarındandı ve neden bilmiyorum, özellikle benim sıçrayışlarımı pek beğenirdi.

Olimpiyat mesafesinin yarısına henüz varmıştım ve Roger Virion elindeki saatin saniyesine bakıyordu ki, barakadan Schlappke'nin kırmızı suratı göründü ve aşina bağırışı duyuldu: 'Bu ne?' İçimden, canın cehenneme diye düşündüm, sıçramaya devam ettim. Roger hemen yanına gidip, benim cezalandırıldığımı söyledi. Schlappke, 'Benim için de ekle' diye bağırdı, memnun bir şekilde gitti. Roger beni revire götürdü, orada Uluslararası Olimpiyat Komitesi üyeleri bana bir diploma, Olimpiyat flaması verdiler ve Polonya ulusal marşı armonikayla çalındı.

Bu olağandışı Olimpiyatlar, dikenli tellerin ardında, biz, çeşitli uluslardan insanların ellerini birleştirdi ve faşizme karşı savaşın kazanılacağına olan inancımızı sağlamlaştırdı. Oyunlardan sonra Uluslararası Olimpiyat Komitesi, savaş esirlerinin yeraltı örgütlenmesinin yönetim merkezi oldu; kamptan birkaç kez kitle halinde başarılı kaçışları örgütledi.

Faşist kamptan kaçışımda Olimpiyat ödüllerimi ve 1940 Oyunlarıyla ilgili diğer anıları yanıma aldım. Onları, Varşova'da Nazilere karşı yeraltında savaşırken, 1944 sonbaharındaki direnişte ve savaş sonrasında başkenti yeniden inşa ederken hep yanımda sakladım.'•

(SMENA, 1979)

Amerikan Usulü Amatörlük

ABD'de Olimpiyatlara katılan amatör sporcular çeşitli görünümler altında para alabilmekte, şirketlerde yüksek ücretle sözde danışman olarak istihdam edilmekte ya da amatör statülerini kaybetmeksizin reklamlarda rol almaktadırlar. Bu profesyonel olmayan sporcuların en zenginlerinden birisi maraton koşucusu Alberto Salazar'dır. Salazar'a koşu başına 20 bin dolara varan ödeme yapılabilmektedir; Salazar yıllık gelirinin ortalama 200 bin doları aştığını söylemiştir.

Ancak amatörlük kılıfı için bazı uygulamalar söz konusudur. Atletizm Birliği'nin kararına göre, bir amatör sporcu, sporla ilgili işlerden kazandığı parayı bir fona yatıracak, yaşaması ve spor çalışmaları için gerekli miktardaki para bu fondan kendisine verilecektir. Bu, amatör sporculara el altından ödenen muazzam meblağların "meşru" bir görünüme kavuşturulmuş halidir.

Örneğin Atletizm Birliği'nin kararına göre Carl Lewis'in yılda 5900 dolar harcaması söz konusudur. Oysa Carl Lewis bu miktardan çok daha fazlasıyla otomobil vb. alabilmekte, yüzbinlerce dolarlık muhteşem bir evde yaşamaktadır. "Antrenman - çalışma masrafları" adı altında bu amatör denilen sporcular yüklü meblağlar talep edebilmektedir. Dahası Atletizm Birliği de bu işten kârlı çıkmaktadır. Örneğin bir şirket, bir atleti reklamında kullanmak istediğinde, atletin alacağı ilk 5000 doların %10'u Birliğe verilmektedir. Ya da işi ayarlayan Birlik ise, toplam kazancın %10'unu almaktadır.

Amerikalı amatör Carl Lewis'in evi.

Satranç

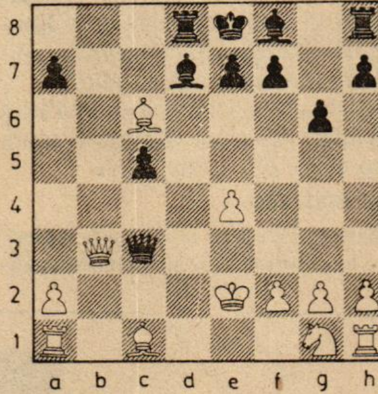
Serdar Çelik

1981 yılında Graz'da (Avusturya) yapılan dünya 26 yaş altı gençler takım birinciliğinde, SSCB'nin 3. masası olarak oynayan Büyükusta Yusupov ile Kanadalı Morenz arasındaki maç, bir büyükustayla bir amatör arasındaki belli başlı farklardan birini sergilemesi açısından oldukça ilgi çekiciydi. Siyahlarla oynayan Morenz Grünfeld savunmasının az oynanan bu yolunun tüm inceliklerinden habersiz, belki de rakibini kuramsal bir tuzağa düşürdüğünü sanarak hoşnutça oyununu sürdürürken, birden ummadığı bir hamleyle karşılaşmış ve oyun zorunlu olarak mata kadar gitmiştir.

Gerçekte aynı oyunu geçenlerde ölen Sovyet uluslararası usta Nejmetdinov (Tal'e karşı üç kazancıyla ün yapan Nejmetdinov, Kazan Üniversitesi'nde öğretim görevlisiydi ve aynı zamanda çok güçlü bir dama oyuncusuydu), 1951'de Kazan'da bir çok masa (simültane) gösterisinde oynamıştı. Bu oyundan ve bu oyun sayesinde açılış kuramına giren bu devamyolundan habersizliği, amatörün en büyük eksikliklerinden biridir. Oyunu izleyelim:

1. d4 Af6 2. c4 g6 3. Ac3 d5 4. c x d5 A x d5 5. e4 A x c3 6. b x c3 c5 7. Fb5 + Ac6 ? 7...Fd7 gerekliydi. **8. d5 Va5 9. Va4! V x c3 + 10. Şe2 Fd7 11. d x c6 b x c6 12. F x c6 Kd8!** Her şey iyi gidiyor. Şimdi Beyaz 13. Kb1 oynarsa 13...Vd3 + 14.Ş x d3 F x c6 + ve 15... F x a4 ile siyahlar üstün olur. Herhalde Morenz de devam yolunu buraya kadar biliyor. Ama... **13. Vb3!!** (Diyagram) **V x a1.** 13... V x b3e 14. F x d7 + var. **14. Fb2 Vb1 15. Af3!! V x hl 16. Ae5 e6 17. F x d7 + K x d7** 18.Vb8 + **Kd8.** 18... Şe7'e 19. Ac6 + mat var. **19. Vb5 + Şe7 20. Vb7 + Şf6 21. V x f7 + Şg5 22. Af3 + Şh5** 23.g4 + ! ! **Ş x g4 24. V x e6 + Şf4 25. Fe5 + Ş x e4 26. Ag5 + mat.**

Nejmetdinov-Amatör

13. Vb3!!'den sonraki konum

Etüd Nr: 2'nin çözümü:

1.h7! Kh2 2.Kfl + Şd2 3.Kf2 + ! Kxf2 4. h8V veya, 1... Kd8 2.Kc6 + Şd2 3.Kd6 + Kxd6 4. h8V .

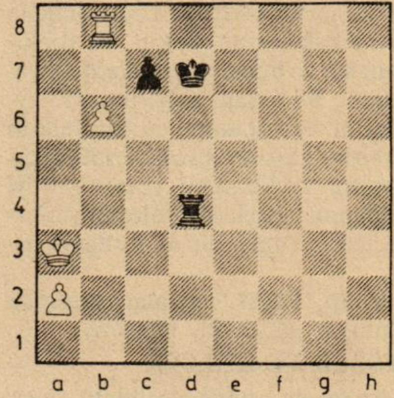
Problem Nr. 1'in çözümü:

Anahtar hamle 1. e8K! şimdi:
1... Ş x a5 2. a8A! Şb5 3. Ke5 mat veya,
1... Şc5 2. a8V Şd6 3. Vc6 mat.

●

Etüd Nr: 3

Moravec

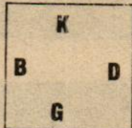
Beyaz oynar, kazanır

Beyaz: Şa3, Kb8, a2, b6
Siyah: Şd7, Kd4, c7

BRİÇ

Pr. Nr: 4

P. ♠ V92
Kö. ♡ RDV3
Ka. ◇ A2
Tr. ♣ ARDV

Pik ♠ AD103
Kör ♡ 542
Karo ◇ 43
Trefli ♣ 5432

Doğu, Kuzeyin 3 Sanzatusuna karşı küçük bir trefli açılıyor.

a) Kuzey ikinci lövede hangi renge girilmelidir?

b) Hangi kartı oynamalıdır?

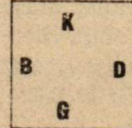
●

Pr. Nr: 3'ün çözümü:

Kuzeyin oyunu yapabilmesi için karolardan beş el alması gerekiyor. Ama el-yer ilişkisinde sıkıntısı (antre sorunu) olduğundan, ayrıca dikkatli olması gerekiyor. En iyi oyun şekli, hemen karolarda yerden ve elden ufak oynamalı ve sonra ruaya empas atmalıdır. Bu şekilde R x x (doğuda), x x (batıda) dağılımına karşı (en fazla olasılığı olan dağılım) oyununu yapar.

Pr. Nr: 5

P. ♠ A
Kö. ♡ RDV10987
Ka. ◇ AD2
Tr. ♣ 5 4

P. ♠ V9
Kö. ♡ A54
Ka. ◇ 543
Tr. ♣ ARV32

Doğu, Kuzeyin altı körüne karşı pik ruayı açılıyor. Kozlar 2-1 dağılmıştır. Kör rua ve kör dam ile kozları temizleyen Kuzey
a) 4. lövede
b) 5. lövede
c) 6. lövede hangi kartları oynamalıdır?

KİTAPLAR ARASINDA

Muzaffer Uyguner

GECEDE SÖYLENEN TÜRKÜLER

1984 Yaşar Nabi Nayır Şiir Ödülü'nü kazanan Bedrettin Aykın'ın kitabı **Gecede Söylenen Türküler**'de, iki bölümde **(Kaygılarda, Sevgilerde** adını taşıyor bu bölümler) toplam 32 şiir yer almış. Çeşitli dergilerde şiirlerini okuduğum Aykın, bu kitaptaki şiirlerinde hüzünlü bir söyleyiş içinde görünmektedir. Toplumundan soyut kalamayan Aykın, bu toplumun acı ve bunalımlı günlerdeki yaşamını, bu yaşam karşısındaki kaygılarını ve toplumu oluşturanların birbirine karşı sevgisizliklerini şiirleştirmiştir. İyi kurulmuş ve birbirine iyi bağlanmış dizelerden oluşan şiirlerde açık ve duru bir dil kullanılmıştır.

Kitap, Varlık Yayınları arasında çıkmıştır. 62 sayfa, 150 lira.

SESLER VE KÜLLER

Yukarıda andığımız ödülü kazananlardan Behçet Aysan'ın **Sesler ve Küller** adlı kitabı da dört bölümde **(Sesler ve Küller, Karasevda, Yitik Zaman Peşinde, Dört Eflatun Şiir)** 24 şiiri içermektedir. Aysan'ın şiiri şöyle tanıtılmıştır: "Aysan, dizeleştirmede kimi sözcükleri alta düşürüp sağladığı kırık ritm ve tek sözcüklerin alt alta gelmesinden oluşan dizelerle özgün bir söyleyişe ulaşmış. Toplumsal gerçekleri, kendi yaşantısına sindirip okuyana ulaştırabiliyor. Küçük küçük resimler çiziyor. Ama tutarlı ve özgün."

Varlık Yayınları arasında çıkan kitap 62 sayfa olup, ederi 150 liradır.

VE YÜRÜDÜK GECENİN ATEŞLERİ İÇİNDEN

Nayır Ödülü'nü kazanan üçüncü kitap, **Ve Yürüdük Gecenin Ateşleri İçinden** adını taşımaktadır. Hüseyin Ferhad, üç bölümlük kitabına 40 şiir koymuş. Ferhad'ın şiirinde dizeler zaman zaman epeyce uzamaktadır. Bazı dizeler birden çok tümcelerden oluşmaktadır genel olarak. Anadolu'nun çok eski uygarlıklarına yaslanan bir özden güncele gelen değişik ve zengin bir içeriği taşıyor şiiri. Biçim bağnazlığından uzak bir biçimsel anlayış içinde yazılan bu şiiri sezebilmek için, eski uygarlıkları bilmeyen ve bugün için eskimiş sayabilecek dili anlayamayan okurun biraz çaba harcaması gerekiyor.

Varlık Yayınları arasında çıkan bu kitap 75 sayfa (ayrıca 3 sayfalık açıklamalar bölümü var) olup, ederi 150 liradır.

KİMLİKLERİNİZ LÜTFEN

Kemal Özer'in bu kitabı daha önce iki kez basılmıştı. Buyrukçu'nun dediği gibi, "Yayımladığı her yapıtla kişinin binlerce sorunlu iç ve dış dünyasına eğilen, oralarda bir madenci gibi çalışarak devşirdiklerini bütün insanlığa seslenebilecek ortak bir dile yerleştiren, böylece evrensellikle ilişki kuran Kemal Özer'in **Kimlikleriniz Lütfen** kitabı önemli bir atılımın ağırlığını taşımaktadır."

Kitabın bu üçüncü basımını Birim Yayınları yapmıştır. Kitap, 64 sayfa olup ederi 200 liradır.

KALENDER

Necati Polat'ın şiir kitabı **Kalender, beş bölümde 52 şiirden oluşmaktadır. Aylık Dergi yayınları arasında çıkan kitap 96 sayfadır ve ederi 250 liradır.**

İSTANBUL PARİS

Salâh Birsel'in Salâh Bey Tarihi'-ini biliyorsunuz elbette. Beş kitaptan oluşan bu dizinin beşinci ve son cildi **İstanbul Paris** adını taşıyor. Daha önceleri **Kahveler Kitabı, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Boğaziçi Şıngır Mıngır, Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi** sırasıyla yayımlanmışlardı. Birsel, bu kitabında, tarihimizin belirli bir zaman kesitine, değişik kişilerin kitaplarından tanıklamalar bularak yazınsal bir yaklaşım anlaşıyını sürdürmektedir. Bu tanıklamaları, kendine özgü anlatımıyla renklendirmekte ve kendi anlaşıyı içinde yazınsallaştırmaktadır. **İstanbul Paris,** yazınsal değeri yanında bu tarihselliğiyle de okunması gereken bir yapıttır.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında çıkmış kitap 326 sayfadır ve ederi de 550 liradır.

DE YAYINEVİ'NİN YENİ KİTAPLARI

AYDAN AYA

gelenek ve yenilikte süreklilik

gerçekçi düşüncenin kaynakları

afşar timuçin

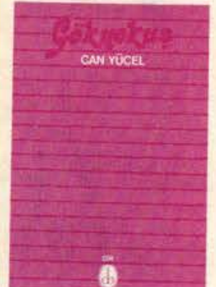
yaşamı felsefesi eserleri seçmeler

DIDEROT

andré cresson

AYDAN AYA

FUTBOL SALGININ TOPLUMSAL BOYUTLARI

HAZİRAN '84/250 LİRA

DE YAYINEVİ/Vilâyet han/205 / Cağaloğlu / İstanbul (25 Markı geçen isteklerde posta ücreti yayınevimize aittir)

DE YAYINEVİ, VİLAYET HAN, KAT: 2, NO: 205 CAĞALOĞLU / İSTANBUL.
GENEL DAĞITIM; YADA, DR. ŞEVKİ BEY SOK. NO: 6 DİVANYOLU/İSTANBUL
NOT: 2500 liranın altındaki isteklerde, kitap tutarı karşılığında önceden pul gönderilmesi rica olunur.